

КБК

КАРАЧАЕВСКО-БАЛКАРСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ
СЕРИЯ «КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ КЛАССИКА»
ФОНД «ЭЛЬБРУСОИД»

УДК 821.35
ББК 83.3 (Кар.-балк.)
С 30

Книга издана при финансовой поддержке Фонда содействия развитию карачаево-балкарской молодежи «Эльбрусоид»

Президент Фонда – Тоторкулов Алий Хасанович

Семенов И.У. Акътамакъ =Актамак / Редактор-составитель Ф.И Байрамукова. – М.: «Эльбрусоид», 2014. – 495с. – (Карачаево-балкарская энциклопедия. Карачаево-балкарская литературная классика). – На карачаево-балкарском языке.

ISBN 978-5-91075-011-5

Редколлегия:

Караева З.Б., Тотуркулов К.-М. Н., Тоторкулов А.Х., Хаджиева Т.М., Акбаев А.А., Хатуев Р.Т, Байрамукова Ф.И., Семенова А.Б.

Исмаил Семенов – первый карачаевский профессиональный поэт-джырчи, основоположник и классик карачаевской литературы, член Союза писателей СССР, Народный поэт, кавалер Ордена Трудового Красного Знамени.

Его песня «Минги Тау» («Эльбрус»), начиная с первого дня ее исполнения, стала визитной карточкой поэта. И по сегодняшний день она является самой любимой и популярной песней народов Северного Кавказа.

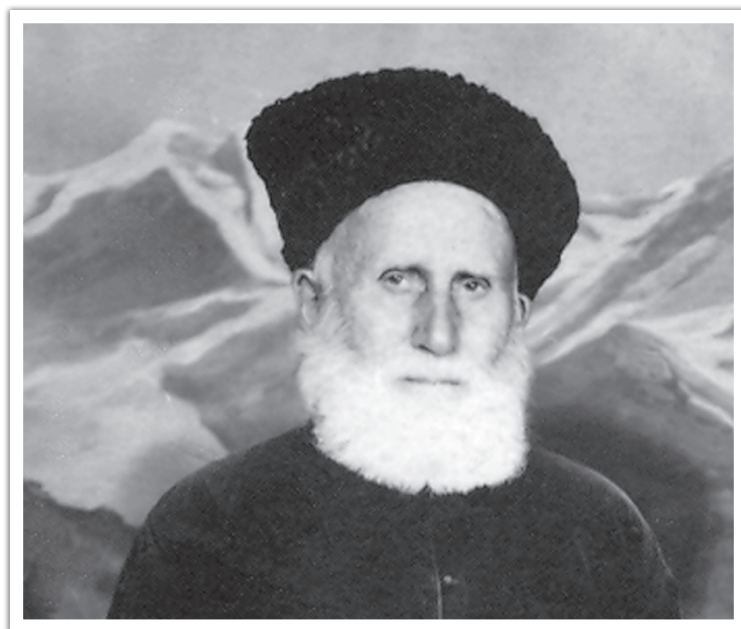
В настоящую книгу народного поэта Карачая Исмаила Семенова вошли стихотворения разных лет, лирическая поэма «Актамак», литературоведческие статьи о жизни, творчестве великого поэта и воспоминания современников.

ISBN 978-5-91075-011-5

© Семенова М.И., 2015
© Элекуева З.И., 2015
© Составление, верстка,
издательство «Эльбрусоид», 2015

Семенени Исмаил

АКЪТАМАКЪ

*Къанатлыга, кёксюл кёкде угалсам,
Джарлы халкыга тюзюк излей кетерем.
Эй, халкъ чеклен кыйынлыкны айталсам,
Бу дуняда муратыма джетерем.*

Джырчы Сомайыл

«Барым батмасын, джогьум чыкьмасын...»

Семенлени Исмаил... Джырчы Сымайыл... Чыгъармачылыкъ джолу, фахмусу-
ча, жарыкъ башланган Халкъ джырчы...

Чыкьдым кёкlege, учунуб, учуб,
Мийикден къараб, дуняны кёрдюм.
Мен эшитмеген таууш кълмады,
Джашаугъа: «Сейир-тамаша!» – дедим.

Меннге келгенед аллай бир кёзюю:
Джумлай аламгъа айтдым сёзюмю.
Къарачай тилни сыйлы этдирдим,
Къарачай джырны кенгнге эштдирдим.

«Халкъ атагъан атым»

Семенлени Исмаилны махтаулу джолу 1936-чы джыл Ереванда «Давид Сасунский» атлы эрмен эпосну мингджыллыгъына аталгъан къууанчдан алгъа башланса да, анда къралгъа белгили джырчылары хорлаб, юбилей медалны алгъаны, аны атын бютеу къралгъа белгили этеди. Ол джыллада анга «Къарачайны халкъ джырчысы» ат аталады, Совет Союзну Джазыучуларыны союзуна член болуб, фахмусу къанат кереди.

Семен улуну джырларын С. Родов, И. Звягинцева, Г. Орловский, В. Торопецкий, Г. Миловидова орус тилге кёчюреди. Дагъыстан совет джазыучу, литературовед, публицист, поэт Эфенди Капиев да, Исмаилны юсюнден хапар эштиб, аны

джырларын кѣчюрюб, Москвада чыгъарыр кѣл алыб, 1938-чи джыл октябрда Къарачай облисполкомгъа къагъыт иеди. Муратыча этиб, 1940-чы джыл эки фахмулу джырчыны (Къочхарланы Къасбот бла Семенлени Исмаилны) назмуларын орус тилде, «Стихи и песни» деб, ал сѣз да джазыб, китаб этиб чыгъарады.

Ары дери бир-бири ызындан 1937-чи, 1938-чи, 1939-чу джыллада чыкыгъан юч китабы Исмаилны атын кенгнге джаядыла. Ол джыллада «Дружба народов» журналда – назмулары, «Огонёкда» (1940, №14) «Песни Карачая» деб, аны юсюнден очерк басмаланадыла. Совет правительство да Къарачайны халкъ джырчысын «Урунууну Къызыл Байрагъы» орден бла саугъалайды.

Ариулукъгъа, ёхтемликге джораланган «Минги Тау» джыры да дунягъа айтылады. Таулу халкъны джюрек шартын уста суратлагъан джыр саулай Шимал Кавказны белгиси болады.

Семен улуну эм баш чыгъармасы «Акътамакъ» поэма, таулу къызгъа ёлюмсюз эсертме болгъан бла бирге, аны фахму къадарыны кенглигине, теренлигине, чомартлыгъына шагъатлыкъ этеди. Джырчы, кеси айтханлай, чыгъармалары миллетини ауазына саналыр дараджагъа чыгъадыла...

Амма, Семен улуну джашау джолу, мийиклеге чакъыра келиб, къаядан атханча, эниш сюрем алады. Улуу Ата Джурт къазауатны аллы бла къралда иннет-политика болум Джырчыны, кѣб сыйлы адамлангъа, атын харам этдире башлайды...

Уруш, сюрдюн джылладан ётуб, миллети кѣрген, сынагъан джарсыуланы барын чегиб, туугъан джуртуна сау къайтхан Джырчыгъа тѣрню да, сѣзню да берир орнуна, атын къара тынгылау гъа бѣлеб, кесин да сансызлыкъ бла сындыра башлайдыла. 1963-чю – 1964-чю джыллада чыкыгъан 4-чю классны ана литературадан окъуу китабында «Минги Тау» джыр «иесиз» басмаланады (ол джыллада Исмаилны тѣгерегинде къуралгъан болумдан бу китабны аякъ сюреминде басмаланган есге тюшюрюле хапар айтадыла).

Талай джылдан биринчи кере поэтни атын белгили литературовед Къараланы Асият къарачай литератураны юсюнден джазгъан уллу илму ишинде («Очерк истории карачаевской литературы», Москва, 1966) сагъынады.

Семен улуну чыгъармаларын тас этмей сакълауда белгили поэтле Сююнчлени Азамат бла Хубийлени Назирни энчи юлюшлери барды. Поэт Лайпан улу Билялны, Исмаилны джазыгъу, сахначы, режиссер къызы Семенлени Софья бла бизнесмен Семен улу Дахирни къайгъырыулары бла ёмюр джарымдан асламгъа созулгъан «къара тынгылау» бузулуб, Семен улуну «Джырла бла назмула» китабы 1992-чи джыл Москвада чыгъады. 1996-чы джыл Нальчикде «Минги Тау» журналда поэт Бегий улу Абдуллахны башламчылыгъы бла, тамада джашы Азрет хазырлаб, Джырчыны «Акътамакъ» поэмасы биринчи кере басмаланады.

Ёмюр джарымны аты тутмакъда тургъан закий Поэтни тин хазнасыны ёлюмсюзлюгюн, фахмусуну теренлигин, кенглигин кѣргюзюуге джоралаб, белгили алимлерибиз-литературоведле Къараланы Зухра («Художественный мир Исмаила Семенова», 1997) бла Тотуркъулланы Къази-Магомет («Эркин дуня», 1999; «Великий Певец Кавказа», 2006.) Семен улуну джашауундан, чыгъармачылыкъ джолундан да тынгылы илму ишле джазадыла. (Китабда аладан да юзюкле бериледи).

Халкыбыз сюрюнден къайтхандан сора джыллада джаш джазычула Поэтни китабын чыгъартыр умут бла областны башчыларына тилекчи болуб джюрюгендиле. Ала уа, Баболаны Сапар, Исмаилны джашы Азрет, Сюйюнчлени Азамат, башкала да белгилегенге кёре, Семен улугъа динден джырдан бирин сайла деб тохтайдыла. Аны юсюнден Поэт кеси былай айтады:

Тутхан дининги сат, делле манга,
Адамлыгъынгы ат, делле манга,
Аллахха аман айт, делле манга,
Сора орнунга къайт, делле манга.

Исмаил «Чаб, деселе, чабханма, къаб, деселе, къабханма...» деген адамладан болса, анга кыйынлыкъ, зарауатлыкъ да аллай бир джетерик болмаз эди. Кесин, джазгъанларын да «харам» этерге кюрешгенлеге: «Мени джырым Къарачайда айтылыр//Миллетими ауазына сайланыб», – деб ийманы бла къалады.

Джазычу, литературовед Тотуркъулланы Къази-Магомет ётген ёмюрню 90-чы джылларында, республиканы башчыларына джазыб, газетлени, телевидениени хайырландыра, Джырчы Сымайылны халкыны джюрегинде джашагъан атын халкыгъа ачыкъ къайтарыр джанындан кёб кюрешгенди. Ол Хубий улу Владимирден башлаб, республиканы хар джангы башчысына тилек къагъытла джазгъанлай тургъанды. Тотуркъул улу 1997-чи джыл «Къарачай» газетни беш номеринде бир-бири ызындан басмалагъан статьясындан башлаб (Джаны-тини джыры бла. //«Къарачай», №71-№75, сентябрь, 1997), Семен улуну джашау эмда чыгъармачылыкъ джолундан газет бетледе, илму китаблада 20-дан аслам статья чыгъаргъанды.

Арт эки-юч джылда Поэтни 120-джыллыгы бла байламлы джазылгъан эсге тюшюрюледе, Семен улуну унукъдургъан кючлени юслеринден кёб айтылгъанды (аладан бир къаууму китабны ахыр сюреминде басмаланадыла). Амма, Поэтни тарлыкыгъа тыйгъан кючле, ол джыллада фахмуларын къралны иннет-политика джоругъуна къл этмегенлени бирине да, не сёз, не тёр, не кёл, не джол бермегендиле. Эркиникни «тенгизин», Исмаилча закийге къой, бир тюз адамгъа да ачмагъандыла.

Джыйырманчы ёмюрню тарихи жангкылычны бояулары бла тюл, асламысына кюле бла джазылгъанды. Артыкъ да, бизнича, сюрюн миллетлеге. Ол кёзюуге багъа бере, аны унутмазгъа керекбиз.

Закий джырчыгъа болушалмагъанларын, кеслерине джюрек ауруу этиб тургъанла да аз болмагъандыла.

Мен Семен улуну джангыз бир кере кёргенме. Ол 1972-чи джыл джазычу кърнашланы Хубийлени Османлы, Магометни, Назирни аналары Мамурхан ауушханнга, къайгы сёзге келген эди. Адам бек кёб эди. Мен – биринчи курсну студенти – сыйыннгысыз миллетни арасында Исмаилны эслеб, ким болгъанын а билмей, аны бетини нюрюне сейирсинген эдим. Эслемезча тюл эди – тамам ариу адам. Тин байлыкълары терен адамланы къртлыкъларында да къуатлары, чы-

райлары адам сукъланырча болуучусу, аны юсюнде да кёрюнюб эди. Сыфаты кёзюме джазылыб къалыб, талай кюнден Хубийлени Магометге соргъан эдим. Ол терк огъуна аны Семен улу болгъанын ангылаб, терен ахсыныб: «Бедный Исмаил, переживает судьбу великих поэтов», – деб орусча къошхан эди.

Керти да, кесибизни адабиятыбызны чеклеринден чыгыб, тегерекге къарасакъ да, атлары айтылгъан уллу джазыучулада джашауу кыйынлы болгъан аз тюбемейди. Ала мийик шиндикледе олтургъан «къобузчулагъа» «харсчы» болургъа унамай, азат джюректери башларына пелахны тартадыла.

Уллу джарсыуну кёлтюремезликге, Аллах чексиз фахму бере болмазмы?!

Семен улу Къадар бла Джазыугъа бойсуннганын «Кете тебрей» деген назму-сунда чертеди:

Джазыуум джардан атса да,
Ийсе да манга пелахла,
Буюрулгъаннга тюбедим –
Оноуум джокъду Аллахха.

Кетиб барама дуниядан,
Тохтайды тылпыу кёрююм...
Джамагъатынгдан уялмаз,
Сымайыл, ёлген ёлююнг.

Хар адамны Къадары бирер зат бла сынай эсе, Исмаилны махтау бла да, джарсыу бла да толу сынагъанды. Къралда, халкъында да махтауну эм мийигине дже-тиб, сансызлыкъны да эм терен кёмеуюлюне тюшгенинде:

Бу залимликди – ыхдырыу, эзиу,
Этеллик тюлме бу джыргъа эжиу!
Насыб сагъайыб, келгинчи кёзюу –
«Тёзген, тёш ашар» – меники тёзюу, –

дейди поэт кеси кесине.

Аны джолун «фахмулары аз, джюректери тар, зар адамладан» да бек къоркъакълыкъ сезим кесгенди. Совет власты ал джылларында репрессияла, сюрюн джылла миллетни къанына къаллай къоркъуула сингдиргенлерин эсге алсакъ, кёб зат ангылашынады...

Поэтни адамла аяялмагъан эселе да, Аллах аягъанды. 1937-чи – 1939-чу джылланы «тирменинден» да, фашист оккупацияны «къуршоундан» да, кёчкюнчюлюкню «къадамасындан» да, аны ызындан «чыгъана джыллада» тылпыусузлукъдан да сакълаб тургъан Аллахха, Поэт ючюн, шукур этерге керекбиз. Закийни аууазын «эшитдирмегенликге», джюрек тебиюн тохтатдырыргъа Аллах кишиге да кыймагъанды. Адамны джашауун учуз этген джыйырманчы ёмюрде, терен къартлыкъгъа джашаб, талай ёлюмсюз чыгъармасын да халкъына тюб-тереке этиб кетген афенди кишиге сукъланыргъа керек тюлбюзюм?! Аллах бла сакъланнган Поэт,

Джырчы, Дин кьуллукъчу джюрегини тебиуюн бизге юлгю этгени бла бирге, чыгъармалары бла Сюймекликге юч ёмюрлюк эсгертме салгъанды: Динине, Халкъына, Таулу къызгъа. Ючюсю да мийикдиле, сейирликдиле, магъаналыдыла.

Джырчыны «Акътамагъы» ким болгъаныны юсюнден эки тюрлю оюм джююудю. Бирле: «Ижаланы Анисатны юсюнденди», – дейдиле. Башхала аны огъурамайдыла.

Поэманы кесинде Анисат да, эт адамлары, атасы-анасы да талай джерде сагъыныладыла. Джырчыны, бу ёлюмсюз сюймеклик чыгъармагъа аллындан учундургъан, сёзсюз да, Ижаланы къыз болгъанды. Алай а поэма 1937-чи джыл джазылыб бошалгъаннга тергелгени, мен акъыл этген бла, Исмаилны кесини оноуу тюдю. Поэманы «1916-чы – 1937-чи» джылла бла поэтни 1938-чи джыл чыкъгъан китабында басмаланган вариантын белгилерге тыйыншлыды. 1996-чу джыл «Минги Тау» журналда чыкъгъан «Акътамакъ» андан талай кереге уллуду. Белгилисича, Семен улуну андан башха сюймекликге аталгъан чыгъармасы хазна джокъду. Аны барын да эсге алсакъ, «Акътамакъны» туудургъан сезимли джюрекни сюймеклик тебиую 1937-чи джыл бла тохтагъанды деб бегитиу, джангылыч оюм болгъаны ангылашынады.

Мен джазыу чотдан джукъ ангылай эсем, поэт, ёлюб кетгинчи, ол асыл сезимни хакъындан айтырын «Акътамакъгъа» салыб айтханлай тургъанды. Аны ючюндю джыр алай кыйырсыз-учсуз. Ол поэтни джашлыгъына «къайтаргъан» татлы джомагъы болгъан бла бирге, поэзияны бир амалыды (поэтический прием). Исмаилны джырчы джюреги 1937-чи джылдан сора сюймекликге джукъланыб кългъанды, дерим келмейди, ийналмайма анга. Ма бу тизгинле да анга шагъатдыла:

Мен Акътамакъны таныгъанымда,
Отуз джылым да джетмейин,
Тохсан джылыма келгенимде да –
Сюймеклик дертим кетмейин...

«Акътамакъны» джангы джаза башлагъан кёзююнде, автор, ол поэма боллукъду, деб да сезе болмаз эди. Джылдан джылгъа теренден терен, кенгден кенг суратлай, тизгинлерин мингле бла саналырлай этгенди.

...Алтын боялду бу мыйыкъларым.
Джуддуз джаннганча кёзлерим.
Эй! Бу тау эллеге таурух болурла,
Мени сеннге айтхан сёзлерим.

Бююнлюкде «Акътамакъ» да, Поэтни башха чыгъармалары да кеси бек суйген халкъыны байлыгъыды. Назмучу эгечибиз Мусукаланы Секинат айтханча: «Акътамакъ» – сюймекликни ёмюрлюк белгиси, аяз къанатына къонуб, Минги Тауну эки джанында да суюмчюлюк къонагъыбызды. Айта барсанг, эрикдирмеген джырыбыз, санай барсанг, бошалмагъан сюймекликди».

«Акътамакъны» юсюнден сёзюмю тамамлай, атасындан иги фахму юлюш джетген Азрет 1996-чы джыл поэмагъа джазгъан Ал сёзюнде чертген бир оюмун эсигизге салыргъа излейме:

«Поэманы китабха тюшюрюню юсюнде эки тюрлю оюм барды. Бир къауумла айтханнга кёре, куплетлени джырланникъларыча джазгъа керекди. Исмаил кеси былай джырлайды:

*Махаралада уа кёксюл кёгюрчюн а,
Салыб, Семенлеге келгинчин,
Эй! Джюрек аурууум а джокъ эди мени,
Ариу Акътамакъны да кёргюнчюн...*

*Секириб миндим да атыма, деймен а,
Былай джууукъ олтур къатыма.
Эй! «Анисат» дерге уялгъан этеме,
«Акътамакъ» атадым да атынга...*

Экинчи къауум буюргъаннга «хо» десек, окъуллукъларыча басмалау дурусду. Ол былайды:

*Махаралада кёксюл кёгюрчюн,
Салыб, Семенлеге келгинчин,
Эй! Джюрек аурууум джокъ эди мени
Ариу Акътамакъны кёргюнчюн.*

*Секириб миндим атыма,
Былай джууукъ олтур къатыма.
Эй! «Анисат» дерге уялгъан этеме
«Акътамакъ» атадым атынга.*

Мени сартын «Акътамакъны» макъамын нотала бла кёргюзе, автор кеси ауузу бла джырагъан (касетадагъы) куплетлени, джырагъаныча, басмалаб, къалгъанлары, окъуллугъуча, джазыу тюз болур».

Азрет айтханча эте, джырлары бла зикирлерин къурагъан китабха (2-чи томгъа) «Акътамакъны» «автор кеси джырагъанча» вариантын (40 куплетин) беребиз, биринчи томгъа – поэманы Азретни архивинде сакъланган вариантын¹ (6 мингден аслам тизгин).

Семен улуну 1938-чи джыл Микоян-Шахарда чыкгъан китабында басмаланган «Акътамакъ» эки кесекден къуралады: Джаш, Къыз. «Къыз» деген бёлюмде, къызны джашха джууаб ийнарлары 160 тизгин бардыла. Ол «джууабны» юсюнден Джырчыны тамада къызы Зубайда: «Ол тизгинлени атам джазмагъанын окъугъанлай да ангылайса. Китабны чыгъаргъанла «джашны джырына къызны да джууабы болсун» деб, халкъда джюрюген ийнарланы джыйышдырыб салгъандыла», – деб белгилейди.

¹ Бу варианты Исмаилны къызы Зубайда бергенди.

Джырчыны: «Барым батмасын, джогъум чыкъмасын...» – деген осиятыны къачын кѣре, ол джаны бла къолдан келген этилгенди. Бу иште Семен улуну тамада джашы Азретни архиви бек болушханды. «Мен – Исмаилны закон бла тюл, адет бла къагъытчысы, поэтни хар несин да иги билеме», – дегенича, Азретни эндиге дери басмаланмагъан статьялары Джырчыны джашауунда, чыгъармачылыкъ джолунда да белгили болмай неда джангылыч айтылыб тургъан затланы ачыкълайдыла. Аны 1993-чю джыл джазгъан «Эки – заран, бир – хайыр» деген статьясында¹ сѣз Семен улу Исмаилны 1992-чи джыл чыкъгъан китабыны кемликлерини, ары джангылыч тюшген назмуланы юслеринден барады. Ол себебден, китабны редколлегиясыны оноуу бла, ишекли зат ътмесин деб, Исмаилгъа тергелиб тургъан бир къауум назму, джангы китабха тежелмегендиле. Аны бла бирге, башха назмулада да Азрет кѣргюзген халатланы, тюзете баргъанбыз.

Былайда «Эльбрусоид» фонд Джырчы Сымайылны джазгъанларыны толу джыйымын чыгъарыргъа деб, аллай таукелликни бойнуна алалмагъанын айтыргъа керекди. Ол уллу комиссиягъа джууаблы да, сыйлы да джумушду.

Биринчи том тѣрт бѣлюмден къуралады: назмула бла «Акътамакъ» поэма; Семен улуну юсюнден ана тил бла орус тилде джазычула, алимле, танышла джазгъан илму статьяла, эсге тюшюрюле (кесини юйдегиси джазгъанланы энчи бѣлюм этиб салгъанбыз); Исмаил тюшген суратла; китабларыны эмда аны юсюнден джазылгъанны тизими.

Эсге тюшюрюулени юслеринден энчи айтыргъа излегеним: алада Поэтни джашаууну тюрю-тюрю кѣзюулеринден кѣб хапар барды. Ала окъуучулагъа, алимлеге да Джырчыны ѣтген къыйын джолуну «суратын» толуракъ кѣрюрге болушрукъдула.

Семен улуну чыгъармаларын басмагъа хазырлай башлагъан кѣзюуюбюзде, аны орус тилге кѣчюрюлген назмулары кѣб болмагъанларын эсге ала, аланы да джангы китабха къошар акъыл этген эдик. Башында айтханыбызча, Джырчыны бир бѣлек назмусун Ата Джурт къазауатха дери, бир бѣлегин да арт 9-10 джылда орус тилге кѣчюргендиле (алим Лайпанланы Нюр-Магомет, малкъар поэт Беппаланы Муталип, ногъай поэт Сидахметова Фарида, орус поэт Синельников Михаил). Аланы бир джерге джыйышдыргъаныбыздан сора, редколлегия башха оноу этди... Керти да, закий поэтни не къадар кѣб чыгъармасын, орус тилге тыйыншлы дараджада кѣчюртюб, энчи китаб этиб чыгъару, ол тюз боллукъ болур.

Поэтни зикирлери бла джырлары, ноталары бла бирге, экинчи томну къурайдыла.

Семенлени Унухну джашы Исмаил – къарачай литератураны тамалын салгъан биринчи профессионал поэт эмда джырчы, СССР-ни Джазычуларыны союзуну члени, Халкъ поэт, Урунууну Къызыл Байрагъыны кавалери 1891-чи джыл мартны 3-де Уллу Къарачайны Учкулан элинде туугъанды, 1981-чи джыл июлну 31-де Гитче Къарачайда, Терезе элде, ауушханды. Алай а...

Сауду назмучу Исмаил, къарачай-малкъар поэзияны скойгенлеге, ана тилибизни байлыгъын, баш байлыкъча кѣрюб, къууана билгенлеге.

¹ Статья толусу бла китабны аякъ сюреминде басмаланады.

Сауду закий Исмаил, къанатлы сёзю ангылагъанлагъа, джырны суйгенлеге, Аллахха къуллукъ эте, ийман бла джашагъанлагъа.

Сауду оразлы Исмаил, сабийлерин Аллахны джолунда ёсдюрге, ана тилни ариулугъун танытыргъа къаст этген джаш аналагъа да.

Сауду джырчы Исмаил, джашау нёгерге сайларыкъ къызларына джюрек сарыуларын айтыргъа «Акътамакъдан» «дерс аллыкъ» джаш адамлагъа.

Сауду Исмаил афенди, джашауларыны ахыр чагъына джетиб, Аллах бла «ушакълары» аны зикир тизгинлери бла этген къартларыбызгъа да.

Сауду хикматлы Исмаил, аны джашау, чыгъармачылыкъ джолу бла алкъын шагърей болмагъанлагъа, ол шагърейликни насыбын энди сынарыкъ келе тургъан тёлюлеге да.

Сауду акъылман Исмаил, къарачай-малкъар тил сау болуб! Халкъыбызны сёз устасы, джырчысы, олий поэти, дин къуллукъчусу болгъанлай турлукъду ёмюрледе...

«Эм керти джыр бу дуняда – белляуду // Эм керти сёз – осиятды адамгъа», – деген закий Джырчыны юсюнден сёзюмю тамамлай, артында къалгъанлагъа этген осиятларыны бирин эсигизге салыргъа излейме:

Эй, джашагъан, хар кюнюнге сейирсин!
Бир сагъатны керексизге оздурма!
Ёмюр деген, учуб тюшген бир джилтин...
Ашыкъ, джаша, суй, джюрекни тоздурма!

Фатима Байрамукова,
джазычу.

Назмула

*«Къарачайъа къалды сёзлерим...»
(назмула)*

I

«...Узакъ ёмюрге кёб затха болдум
мен шагъат...»

Кёл басам

Бюгюн ауруу кючлегенди санымы,
Къутулургъа, эшта, болмаз мадарым.
Къаты сагъыш айландыргъанд башымы,
Кёрюннгенди аджашдырмаз къадарым.

Ёмюр деген, кюч сынагъан тик джарды,
Ким насыблы къарар аны башындан?!
Мен табмадым чыгъар джолну – ол хакъды:
Джыгъылдым да, къобалмадым джангыдан.

Джашауумда кёб къыйынны сынадым,
Инджиу чекдим, табылмайын керегим.
Инша Аллах – учуз болмад муратым,
Болмад учуз тюзлюк тутхан джюрегим.

Терсни-тюзню, элек кибик, себелей,
Заман кеси мухур салыр джаулагъа.
Зарлыкъ джетиб, сёз кёлтюрюб кетгенле,
Эштилирле энтда джерде саулагъа.

Ким болса да, мени атыма ойлатыр,
Мени сёзюм джюрегине байланыб.
Мени джырым Къарачайда айтылыр,
Миллетими ауазына сайланыб.

Бюгюн ауруу кючлегенди санымы,
Къутулургъа энди джокъду мадарым.
Тюз джашауум таза сакълар атымы,
Туудукълагъа джетер керти хапарым.

1981 дж.

Мени Аллахым меннге берген хаух джанны,
Узаймайын сыйырлыкъды, аллыкъды.
Мен ёлсем да, айтхан сёзюм барысы,
Ёллюк тюлдю, сизни къатыш къаллыкъды.

Мутхуз кюнюм чыгъарыкъды булутдан,
Джюрегине джылыу теджей халкъымы.
Сюйген халкъым, энтда меннге сый бере,
Бал татытыб айтырыкъды атымы.

Джырларыкъма къууанчлада, тойлада:
«Акътамакъны», «Минги Тауну», «Анамы»...
Ана тилим тас болмаса джашауда,
Унутурукъ тюлдю халкъым аланы.

Маулутлада зикирлерим айтылыр,
Къууанчлада алгъышларым этилир.
Бюгюн меннге джол бермеген зарлыкъны,
Къуу болурча, тамырлары кесилир.

Джашау чакъда адамлыкъны тас этмей,
Тырнакълагъыз, кюрешигиз джашаргъа;
Халкъыбызны джашауунда джарарча,
Къолугъыздан келген затны къошаргъа.

«Джырчы Сымайыл»

(халкъ атагъан атым)

Чыкъдым кёкlege, учунуб, учуб,
Мийикден къараб, дунияны кёрдюм.
Мен эшитмеген таууш къалмады,
Джашаугъа: «Сейир-тамаша!» - дедим.

Манга келгенед аллай бир кёзюю:
Джумлай аламгъа айтдым сёзюмю.
Къарачай тилни сыйлы этдирдим,
Къарачай джырны кенгнге эштдирдим.

Алай, не келсин, джазыгу буюрду –
Учхан къанатым сыныб къуюлдум.
Бош ышанганем джазыгу джибине –
Тёнгерев тюшдюм аякъ тюбюне.

Мен – шайтан джелде бурулгъан зыгъыр,
Джазыгу тирменде эзилген бюртюк...
Къыйыным – халал, кесим а – харам,
Бырнак этдиле кючлюле, тюртюб.

Бир кёл басханым джап-джангыз бир зат:
«Джырчы Сымайыл» – халкъ атагъан ат.
Ёлюб кетсем да, ол атым къалыр,
Халкъ ауузунда джырым сакъланыр.

Керти зат

Шайтан джел бургъан зыгъыр кесеклей,
Бурулдум.
Таш тирмен эзген нартюх бюртюклей,
Ууулдум.
Джан къоркъуу эте, уруш тюзде да
Сытылдым,
Тёрде да болдум, эшик артха да
Къысылдым.
Узакъ ёмюрде кёб затха болдум мен
Шагъат,
Энди айтайым, сеннге миллетим,
Керти зат:
Шам Къарачайны кёгюнден таза
Кёрмедим,
«Къарачай» деген сёзден сыйлы сёз
Эштмедим.
Олду бу джерни киндиги,
Ара белгиси,
Олду дуниягъа бизни талпытхан
Тёреси...
«Къарачай» деген, къан бла кирген
Джан кибик,
Аны сезмеген сау ёмюрде,
Сал кибик.

«Трам Семенни джашы эдим...»

Трам Семенни джашы эдим,
Къарачайны къадау ташы эдим,
Назмучуланы башы эдим...

Кърау урду – къатдырды,
Ёрге-энишге чабдырды,
Айтмаз сёзюмю айтдырды.

Октябрь элде джашайма,
Шай бла ётмек ашайма,
Къарыусуз къартха ушайма.

Юй салгъанма самандан,
Хайыр табылмайд сабандан,
Ийнек акъ бермейд, амандан.

Бу сабий-балыкъ, кебекча.
Юй бийче десенг, сернекча.
Ырысхым тутмайд, элекча.

Арбазым десенг, тар кибики,
Огъары джаным, джар кибики,
Хоншула десенг, зар кибики.

Аргъышым эсе – кыйнагъан,
Биченим эсе – байлагъан,
Юйдегим эсе – сайлагъан.

Эй, хан Семенни джашы эдим,
Къарачайны къадау ташы эдим.

Не этейим? Кърау урду, къатдырды,
Ёрге-энишге чабдырды,
Айтмаз сёзюмю айтдырды.

Муну айтхан Семенланы Сымайыл
Айыб этме да, бу сёзлени бир айыр.

Келлик төлюле

Къалай насыблы адамлабыз биз!
Сёлешир ючюн, хазыр тилибиз.
Бютеу аламда болгъан затланы
Бир да къалмайын барды атлары.

Зыгъырдан башлаб, джудузгъа дери
Бу тилни ичине кирелле бери...
Хар не затны да сыфаты, саны
Тилибиз кескин тамамлай аны.

Келген төлюле! Келлик төлюле!
Сакълагъыз аны, миндемей энин –
Къошулгъан – къона, къорагъан – къайта,
Ол бизни халкъгъа ёкюллюк этсин.

Ингир

Ингир келди, элге къара кийдире,
Джарыкъ тангнга, сау-эсенлей, ким чыгъар?
Аяз къагъад, джууукъ къышны билдире...
Энтда бир къыш джууукълашды, не мадар?

Джаз джылыуун кёрюрмеми, ким билед?
Эштирмеми къарылгъачны ауазын?
Бир кюн былай мыдах сагъыш этдиред,
Джууукълашса аджашмазлыкъ къадарынг.

Не этейик, джашау деген кёзбауду,
Кёб зат теджейд, онг а бермейд сайларгъа.
Эм керти джыр бу дуняда – белляуду,
Эм керти сёз – осиятды адамгъа.

Ау тартылгъан мийик таула шошдула,
Ингирги кюн онг табмайды джарыргъа...
Адам деген – тул-тубанда джолоучу,
Ким насыблы табар тюз джол барыргъа!

Ана тилим

Тил дегенинг,
Адам джанны башха джандан
Сыйлы этген.
Тил дегенинг,
Хар инсанны, билим бериб,
Алгъа элтген.
Тили болгъан,
Бу дунияны патчахыды,
Тёрюндеди.
Болмагъан а,
Баш баулуду, хайуанны
Кеминдеди.

Джигер халкъым,
Тил байлыкъны
Сен эртдеден уулагъанса,
Джерден, суудан,
Ауаз джыйыб,
Кескин сёзле къурагъанса.
Ол сёзлени
Чарпытмайын тёлюлеге
Джетдиргенсе,
Бизге бюгюн
«Ана тил» деб, учунурча
Этдиргенсе.

«Белили джырчы» бла сѣлеше...

Сени сѣзюнг халкъны сѣзюн
айтмай эсе,
Сени назмунг джюрекледѣ
къалмай эсе,
Сени джырынг халкъ ауазы
болмай эсе –
Аллай джырчы керек тюлдю
Къарачайгъа!

Хар кючлюге кѣзбау сѣзле
айта эсенг,
Тюз сѣз бла энчи сокъмакъ
салмай эсенг,
Керти затны айтыр кѣкюрек
табмай эсенг –
Аллай джырчы керек тюлдю
Къарачайгъа!

Хар неден да борбай алгъан,
абынмагъан,
Не межгитде, не клисада
табынмагъан,
Джарлы халкъны ачыуларын
сагъынмагъан –
Аллай джырчы керек тюлдю
Къарачайгъа!

Сен кѣзбауса, тинин сатыб,
бетин атхан,

Зулмучулукъ кёкюрегинде
орун табхан,
Ётююк бла керти затны
башын джабхан,
Аллай джырчы керек тюлдю
Къарачайгъа!

Мен кёкюрекме – тюз айтаса –
тюзню суйген,
Халкъ бла бирге бир ёртенде
бирге кюйген,
Халкъ бла бирге тёрт санымы
иште тюйген,
Аллай джырчы керекди деб
Къарачайгъа!

Сен къалырса талай джылдан
сагъынылмай,
Мен турурма Къарачайда
унутулмай.
Миллет берир багъабызны,
аджашдырмай:
«Быллай джырчы керекди деб,
Къарачайгъа!»

Тёзюу

Тутхан дининги сат, делле, меннге,
Адамлыгъынгы ат, делле, меннге,
Аллахха аман айт, делле, меннге,
Сора орнунга къайт, делле, меннге.

Мен эталмадым алагъа хыны...
Несин билеме мен Аллахымы?..
Кёрюм джууукъду, төрюмден эсе,
Айыб болмазмы, динсизме, десем?

Бу залимликди – ыхдырыу, эзиу,
Эталлыкъ тюлме бу джыргъа эжиу!
Насыб сагъайыб, келгинчи кёзюу –
«Тёзген төш ашар», меники – төзюу.

Ашхам оюм

Тору эмилик баргъан кибик – ёмюрюм,
Ол барыуда кёралгъаным – кёрюрюм.
Джюрегими сүйген кючю – байлыгъым.
Кесим билген – бу джашаудан аллыгъым.

Абыннганнга къол узатхан – джоругъум,
Кетер джаннга сыгъылмагъан – болумум.
Дин джолунда себеб табхан – мадарым.
Бу дунияны бир кёргеним – къадарым...

Назмула

II

*«...Къарачай тилни сыйлы этдирдим,
Къарачай джырны кениге эшитдирдим...»*

(30-чу джыллада этилген назмуладан)

Мини Тау

Сен кёкге джете мийиксе
Кавказ тауланы ичинде.
Мияла кибик, джылтырай,
Къанга бузларынг юсюнде.

Юсюнде барды акъ тонунг,
Сен джай да, къыш да киесе.
Кюн бузулургъа тебресе,
Боран этерге сюесе.

Кюн ариу, чууакъ тургъанлай,
Тохтамайды боранынг,
Джай да, къыш да эримейди
Юсюндеги бузларынг.

Тёгерегингде тогъай отлайла
Алтын мюйюзлю кийикле.
Сени тёппенге чыгъыучандыла
Бёгекле бла джигитле.

Кийик бууларынг ёкюредиле,
Къонгурауланы къакъгъанча,
Джугъутурларынг турушадыла,
Атлыла чарсха чабханча.

Къапланларынг, асланларынг
Бугъойларынга кирелле.
Покунларынг, гуждарларынг
Адам джыйынны билелле.

Айюлеринг мурулдайдыла
Шындык чегетни ичинде.
Бёрюлеринг кьалкьыйдыла,
Кьойланы кёре тюшюнде.

Кёк джашнаса, сызгырадыла
Этеклеринг, джел эте...
Менден кючлю джокьду деб,
Кесинг кесинге кёл эте.

Кьабланларынг кьараб туралла,
Беклеге кириб, мынгайыб.
Борсукьларынг, тюкюлеринг
Джууукь барыргьа уялыб.

Кьанкьазларынг кьангкьылдайла,
Чын тауукьларынг джырлайла.
Кьаргьаларынг «кьаркь-кьуркь» эте,
Мыллык табмайын джылайла.

Кёгюрчюнлеринг джюуюлдейдиле,
Кюнюнг джылтыраб кьакьгьанлай.
Маралларынг отлайдыла,
Гелеу кырдыкга батханлай.

Чыпчыкьларынг, чаукаларынг
Будай ындырны чёблейле.
Арарат бла Казбек тау
Сеннге тюгел джетмейле.

Уллу кьушла сеннге кьонсала,
Юйле кибик, кьарашыб,
Джур текеле джыгьылсала,
Сюрюулеринден аджашыб.

Кюз артында турналарынг
Аууб кетелле тенгизге.
Кьышха хазыр болугьуз, деб,
Эсгертиученсе сен бизге.

Сенден сора къайсы тауду
Ариулукъ бла бай болгъан.
Башы къыш болуб, бели джаз болуб,
Этеклеринде джай болгъан?

Минги Тау бла Казбек тау,
Арагъыз ариу джибек ау...
Сен кийиз бёркню агъарта,
Этегинг джашил къатапа.

Сен джудузлагъа джанаша,
Къалгъанла сенден алаша.
Бир-биригизге къараша,
Къалай сейирсиз, тамаша!

Бузну, къарны джыйыгучу,
Башынга булут къонуучу.
Тегерегинге басыныб,
Таулула къараб тоймаучу.

Къыш айланы бораныса,
Джай айланы салкъыны.
Джумушакълыкъ этмесенг,
Инджитириксе халкъынгы.

Кесин бегитмей чыкъгъаннга,
Башха болмай, бир джауса.
Сау дунияны башында
Эм белгили бир тауса¹.

Сенден сора къайсы тауду
Белине кюрен тартылгъан?
Башына байракъ тагъылгъан,
Сау дуниягъа айтылгъан?

Мамукъ таула джасайла
Сени башында булутла.
Басхан башы, Бездирген,
Къарча джашагъан бу джуртла.

¹ Назмуну мындан ары тизгинлери Исмаилны джашы Семен улу Азретни архивиндендиле. (Китабда мындан ры да бу тукъум белгилеулени Байрамукъланы Ф. этгенди).

Кюнюнҗ ушайды алтыннга,
Кеченҗ ушайды кюмюшге.
Башынга чыкыҗан батырла
Алгы баралла хар иште.

Таджал атлы бир тауса,
Аурумагыҗан, ёлмеген.
Энчи джорукы тутаса,
Кыалгыҗанла хазна билмеген.

Боркыулдаб чыкыҗан гара сууларынҗ
Боза кибик кекирте.
Эртден-ингир сууукы аязынҗ,
Джолоучулары джеккюрте.

Чынҗ алгы санга танҗ ата,
Чынҗ артха сенден кюн бата.
Келген ийнакылай, кетген туракылай,
Ариулугыҗунгу джарата.

Маскуадан курсауайла,
Келиб сейирге кырайла.
Кыайнаб чыкыҗан дарман сууларынҗ,
Ауругыҗанлагы джарайла.

Микоян Шахаръа

Шам Къарачайны ара белгиси
Микоян-Шахар тамаша!
Сенде табылад хар излегенинг,
Джолунг-орамынг джараша.

Бурун заманда сен бола эдинг
Ташкёпюр элни отлауу.
Арбаланы да былайда эди
Асламысыны тохтауу.

Энди межамла ишленгендиле
Къаты ташладан, джонулуб.
Тёгеренинг а деменгилиди,
Эки къобан бла къорулуб.

Микоян-Шахар! Ой, сейир сахар,
Халкъымы ара сахары!
Сеннге келелле, оноу излейле
Шам Къарачайны къартлары.

Хар бир адамгъа къучакъ кересе,
Джюрек джылыуну аямай.
Хар тилекчини ишин этесе,
Не кече, не кюн солумай.

Таулула эркин айланадыла
Орамларынга джараша.
Сыйлы джуртуму ара сахары –
Микоян-Шахар – тамаша!

Джарыкъ джыр

Джарыкъ джашауну джырын джырлайыкъ
Бюгюн джюрекле учуна.
Бу сейир джуртха махтау салайыкъ,
Къалмай джерине, суууна.

Ауругъанлагъа дарман болады
Махар ауушну суулары.
Кюз артында уа ёкюредиле
Ой, доммайлары, буулары!

Джөгетей башы, ой, Таллыкъ тюзю,
Кёл Джагъасында кышлыкъла.
Къая ранлары, гыйы бузлары,
Чегет баурда ышыкъла!..

Ой, малларыбыз джайылгъандыла
Кенг джайлыкъланы толтуруб.
Къызларыбыз да ийнек сауалла,
Акъ къушла кибик, олтуруб.

Мелхум джашаугъа белги болалла
Гелеу кырдыклы джайлыкъла.
Хоншу эллени алгъа иймейди
Учкулан, эшта, байлыкъгъа!

Джарыкъ джашауну джырын джырлайбыз
Бюгюн джюрекле учуна.
Бу сейир джуртха махтау салабыз,
Къалмай джерине, суууна.

Будённаны джыры

Сансыз-санаусуз а кёреем, алан,
Бу Будённаны аскери.
Ол элибизге уа алай кирген эди,
Онглуну, онгсузну эскериб.

Бу Будённаны джигит аскери уа
Бизге тенгликни келтирди,
Будённаны уа терслиги джокъ эди –
Джатдайны душман ёлтюрдю.

Энди джарым патчах болгъанды, дейдиле,
Бу Алий улу Умаргъа.
Ой, бизни Умар а тыйыншлы эди
Бизни заманлагъа тууаргъа.

Джарым патчах а къайдан болуред
Уллу Ленинни сохтасы?
Аны ёмюрюнде да келишмеген эд
Патчахлыкъ бла ортасы.

Салам болсун уллу Ленинге да,
Ол джарлы халкъны суйгенди.
Умар нёгерин а, келечи этиб,
Бу джол кесибизге ийгенди.

Джарлы миллет а баш кёлтюрдю, дейсе,
Ёхтемлеге джалкъа къайырыб.
Бу Буденнагъа да алай тюбейдиле,
Халкъдан башчыла айырыб.

Ой, Совет власт бизге келгенлей а,
Артыкълыкъланы тас этди,
Унукъгъанланы оноугъа салыб а,
Джарлыны-онгсузну баш этди.

1921 дж.

Колхозгъа

Къошуму бердим колхозгъа,
Урлукъ мюрзеуню – ортагъа...
Ой, мындан ары мен да сѣз береме
Энчи мюлкчю болмазгъа.

Ой, джангыз терек чегет болалмаз,
Джангыз киши да онгалмаз.
Кеси аллына джашау къурагъан
Ёмюрюнде да къууанмаз.

Да, бирден чѣгюч урайыкъ энди
Биз ара мюлкню тѣшюне.
Бырнак этмейин къошугъуз мени
Колхозубузну ишине.

Оноучулары джюрютсюн энди
Къара пайтонум, чайкъалыб.
Мен а кирейим бу колхоз ишге,
Къарыу аямай, къадалыб.

Край олимпиадагъа тебрей

Къарачай къызла, къарачай джашла!
Саныбыз джюз бла джыйырма.
Олимпиадагъа тебрегенбиз да
Анда болайыкъ айырма.

Хайда, «хайт», дейик, бел къатдырайыкъ,
Къарагъан багъа берирча,
Джангылмагъанлай, ариу джырлайыкъ,
Артха ёч алыб келирча.

Бизге джарыкълыкъ иш берилгенди
Ол ишни керти этейик.
Хар къарагъанны кёлюн кёлтюре,
Ортадан алай кетейик.

Эй, акъ хазырла кёкюрек кере,
Джаннган кямарла бел черте...
Къайтыб келирбиз биз ызыбызгъа,
Байракъ да алыб, той эте.

Къарачай къызла, къарачай джашла,
Энди «хайт» дейик, джанайыкъ!
Бизге ышаннган областыбызгъа
Биринчи орун алайыкъ!

Халкъ байрамда

Олимпиада адет болгъанды крайда,
Той, оюн эте халкъ джыйылады хар къайдан.

Ары хар миллет кеси оюнун келтиред,
Джыйылгъан халкъгъа кеси болумун билдиред.

Биз чакътырылдыкъ быйыл да ары, оюннга.
Да, салыб бардыкъ ара сахарны тоюна.

Джулдуз джаннганча сахары, юю, орамы...
Къызыл къумачда джазылыб эди саламы.

Ариу тизилиб тагъылгъандыла юйлери,
Адамы – джарыкъ, кёлюнгю ала сёзлери.

Биз анда турдукъ, ой, оюн эте, той эте,
Къарагъан халкъны бизни адетге юрете.

Бизни тепсеуге харс къагъыла эди, кюкюреб,
Бизни джырлагъа джюрекле эриб, титиреб.

Эришиуледе кёб къонакъ бар эд хар къайдан,
Тул-тубан эди халкъ басыннгандан кенг майдан.

Чёб атылды да, биринчи болду Дагъыстан,
Оюн кёргюздю сейир болурча къарагъан.

Къарачай чыкъды, экинчи болуб, арагъа,
Сейир этдирди тепсеую бла джырына.

Ючюнчю болуб, ортагъа чыкъды Къабарты –
Бир мыдах джыр бла миллетни этди сагъышлы...

Черкес джигитле ат ойнатыгуну салдыла,
Айырма болуб, сыйлы саугъа да алдыла.

Малкъар джунчуду, алай а, белни къатдырыб,
Джашлары алды айырма ёчню окъ атыб.

Къумукълула уа, джыджым тартдырыб арагъа,
Аны юсюнде ариу бардыла джангызгъа.

Орус аскер а, саф-саф тизилиб, алапат,
Джыйылгъан халкъгъа кёргюздю оюн къазауат.

Тегей кёргюзтдю къыз тепсеу бла атышыу,
Терк Башы этди ойнагъан халда тутушуу.

Къарачай къартла, Гюргёкъа бла Науруз,
Ауузгъа тюшюб, махтау алдыла тохдаусуз.

Биринчи ёчню бизге тыйыншлы кёрдюле,
Арагъа алыб, кёб сый-махтау да бердиле.

Сора кетер кюн аэропланла учдула,
Кёкден миллетге сейир къагъытла чачдыла.

Ол къагъытлада, орус тарх бла джазылыб,
Алапат сёзле: «Шохлукъ», «Къарнашлыкъ»,
«Мамырлыкъ».

Дуня джыйыб ол къагъытланы ала эд,
Джангы джашаугъа кёлюнден багъа сала эд.

Ма алай бла олимпиада бошалды,
Джыйылгъан бары кеси джуртуна атланды.

Биз да къайтдыкъ шам Къарачайгъа, къарашыб,
Биринчи саугъа, борбайыбызгъа джарашыб.

Минги Кавказъа чакъыра

Минги Тауну кѳргенмисе,
айтчы, шохум, сен?
Ийнан сора болгъанынга
насыбынгдан кем.

Минги Тауну бир кѳрмеген,
мийклик билмез,
Махар суудан бир ичмеген,
сусабын кесмез.

Кел, барайыкъ тубан джатхан
акъ къаялагъа,
Андан сора тигелейик
чегет чатлагъа.

Гелеу кырдык отлаулада
малгъа къарайыкъ,
Кюмюшшоркъа Къобан сууда
чачны тарайыкъ.

Танг алада сюрючюге
салам берейик,
Андан озуб ѳзен таба,
элге келейик...

Сен кѳрюрсе Къарачайны
чурумун, тоюн,
Таулу халкъны тау этекде
борбайын, боюн.

Бу джерледе мурат толад,
тюзелед иннет,
Шохлукъ борчха ажымсызды
Къарачай миллет.

Кел, созма да, джол усталыкъ
этейим санга,
Къарачайны берекети
джарашыр джаннга!

Чалкылы чакырган кюн

Хайда, джашла, туругъуз,
Бирден чалкы чалайыкъ!
Бу кышылыкъны джашил тюгюн
Ариу джюлюб алайыкъ.

Бусагъатда эринмесек,
Къачда, кышда солурбуз,
Джашил хансны бичен этсек
Май¹ борбайлы болурбуз.

Кенг джайлыкъны ханс ёзеги
Кыш сют болуб кьююлур,
Джибек кибик гелеу кырдык
Согъум болуб союлур.

Хайда, джашла, туругъуз
Бирден чалкы чалайыкъ.
Бу кюнбетни джашил тюгюн
Къалдырмайын алайыкъ.

¹ Май – семиз (былайда – мал ашыбыз болур деген магъанада).

Биринчи эришиуге¹

«Ударник» колхоз – атыбыз,
Тюзелибди хар затыбыз.
Джер иелени уундан,
Азатды энди башыбыз.

Къысха этгенбиз дженглени,
Чубур этгенбиз тонланы.
Айырыб сыйлы кёребиз,
Ишлей билген берч къолланы.

Ишчиге къууанч этдирген,
Джалкъауну джолун кесдирген,
Ой, бизни колхоз болгъанды,
Ударниклени ёсдюрген.

Бычакъсызланы Сымайыл,
Байчораланы Шамаил,
Махараланы Акътотай,
Асланукъ хаджи эм Кокай.

Ой, юлгю алсанг, алырча,
Ой, махтау салсанг, салырча.
Эришиулеге келигиз,
Турмушубузну кёрюгюз.

Эл аллыгъызгъа къарайды,
Къонакъ юйлени акълайды.
Къурманлыкъ малла хазырлаб,
Сизни ашыгъыб сакълайды.

¹ Поэтни мындан ары басмаланган 18 назмусу 1938-чи джыл чыкъган китабындандыла.

Чалкыда эринчеклеге

Ашда – бёрю, иште – ёлю,
Эринчекни шартыды.
Душпукъ, матух, дюрген, джакълау,
Аны таймаз атыды.

Эринчекле чалалмайла,
Дюрюлерин къайырмай.
Бир кесекни туралмайла,
Селеке сёз айтдырмай.

Бел ийилтмей чалады,
Борсукъ сокъмакъ этгенлей.
Мурджар артына киреди,
Ингирге джаны джетгенлей.

Эринчекге джумуш айтсанг,
Табсыз къарай кёзлери.
Джууабына тынгыласанг,
Джюрек джара сёзлери.

«Ах-охлары» танга дери,
Джукълатмайды джыйынны.
Эринчеклик ауруу тийген,
Ол кёреем къыйынлы!

Алайды да, хайда, джашла,
Джигерликни сайлайыкъ.
Хомухлагъа джылыу бермей,
Сууукъ кёзден къарайыкъ.

Бели ийилмез эринчекни,
Тюбю бла кесдирмез.
Джаны чыгъыб кетмесе,
Ишни аллына ёсдюрмез.

– Джауну чайкъя! – деселе,
– Белим ауруйд, – деб къяды.
Къобуб ашаб тебресе,
Барын бютеу хорлайды.

Уруб келген туу санланы,
Джалкъаулагъя бермейик.
Эринчеклик осал халны,
Арабызда кърмейик.

Ойнай, кюле иш этейик,
Халкъдан махтау алырча.
Шам Къарачай артха къалмай,
Алдан алгъя барырча.

Бачха салъан кюн, къызчыкъыъа

«Ишлемеген – тишлемез»,
Муратына джетелмез.
Юй байлыгъы кыт болур,
Юйдегиси джуд болур.

Аны кёзю зар болур,
Билек кючу аз болур.
Хар кюнюнде инджилер,
Токъ джашаугъа термилир.

Ишди бизни кёлтюрген,
Сабанланы ёсдюрген.
Бал къауузла ашатхан,
Тоюндуруб джашатхан.

Къызчыкъ, аны унутма,
Ишге санны суутма.
«Ишлемеген – тишлемез»,
Муратына джетелмез.

Май айыбыз

Май айыбыз, жарык май,
Бютеу джерге келгенди.
Хар бир джаннга аямай,
Джаз джылыуун бергенди.

Булут бетли мутхуз кюн,
Энди бетин ачханды,
Исси кюн таякъларын,
Джер юсюне чачханды.

Джукълаб тургъан сабанны
Уятыб джумушатды.
Джашил хансны ёсдюрюб,
Тёгерекни джашнатды.

Къанатлыны джырлатыб,
Къууат салды элlege.
Гыйыланы эритиб,
Битим салды джерlege.

Эй, урунган, сагъайчы,
Джазгъы ишни этейик.
Джашау жарык май, кюн джылы,
Муратлагъа джетейик!

Май айыбыз, жарык май,
Бизни ишге чакъырад.
Май айыбыз, жарык май,
Къууанч джырла айтдырад!

Сабан джыр

Къышны алты айына
Колхоз ёгюзюн бакъгъанды.
Джюрчю джыгырам, сабаннга,
Джанкъоз чыммакъ чакъгъанды.

Джигер тебрейди мычымай,
Миллетни бютеу уятыб.
Джалкъау да сылтау этеди,
Кеси кесин джубатыб.

Темир къоллу джигер джаш,
Ойнай-кюле ишлейди.
Ара ишге бузукълукъну
Джаман дженгил эслейди.

Джалкъау айтады: «Джалынмам,
Март тауусулмай баралмам.
Тюз баразагъа бойнуму,
Сен айтхан кибик салалмам».

Джигер айтады: «Хайдагъыз!
Болджал салыуну суймейме,
Ишими тамам этерге,
Аллыма адам иймейме!»

«Ударник» колхозыа алыыш

Колхозубуз джашасын,
Юйю, джери джашнасын!
Тракторланы джекдирген,
Бизге джырла этдирген.

Ишлегенни ойнатхан,
Терсакъылны ойлатхан.
Джарлыланы къаласы,
Ёксюзлени анасы.

Абыннганнга кёл берген,
Терсбоюнну джек кёрген.
Джарлылагъа джер сайлатхан,
Айырманы сыйлатхан.

Колхозубуз джашасын,
Юйю, джери джашнасын,
Насыб болсун джашауу,
Мелхум болсун ашауу.

Биз ишлейик талмайын,
Джанны артха салмайын.
Ара мюлкню къошайыкъ,
Къууанч эте джашайыкъ!

«Ударник» колхозду атыбыз,
Тюзелгенди хар затыбыз.
Джагъанас бла Покун Сыртын кючледик,
Заманында, уруб, бичен ишледик.

Къарыуума кёре ишледим,
Мен джалкъаудан такъылма.
«Ударникни» тамадасы,
Орусланы Акурма...

Байрамны кюнүне

Сен келгинчи тау элдеде мыдах эди халкъ,
Онгсузланы бола эди малы, джери талкъ.
Джарлылагъа, сен келгенлей, тийди джарыкъ кюн,
Урунганны болду тамам тюш мураты тюн.

Сен келтирдинг бу тау джерге бу кенг джашауну,
Сен чыгъардынг инджилгеннге эркин ашауну.
Сен солутдунг таякъ тийген, унукъгъан санны.
Сен ойнатдынг, ёкюл болуб, ёкюлсюз джанны.

Бюгюн санга махтау сала олтурама мен,
Къарачайны кёлю – джарыкъ, юю, арбазы – кенг.
Ара мюлкде урунады ол ойнай-кюле,
Къарнаш халда башхалагъа эс-акъыл бёле.

Партиябыз! Ёкюлюбюз! Джашау алчыбыз!
Хар бир иште, хар муратда илму башчыбыз!
Сау бол! – дейди бюгюн санга онглюкъ багъышлай,
Кёбню кёрген, кёбге тёзген Уллу Къарачай!

Мавзолейни алмында

Сен ёлген кюн халкъла джылау этген элле,
Улду бушуу джюрекlege къатылыб.
Санга, Ленин, разылыкъ берген элле,
Хар аузда сени атынг айтылыб.

Сен бай эдинг акъылынгы кючю бла,
Сен бий эдинг хар акъылгъа, иннетге.
Сени атынг байракъ болуб чыкъгъан эди,
Бу баш баулу, бу насыбсыз миллетге.

Ёлюб кетдинг джауну сууукъ къолундан,
Тыялмалла багъыучула, къош туруб.
Бюгюн сеннге тансыкъ болгъан адамла,
Келедиле кешененге, баш уруб...

Партия

Дунияны алтыдан бирине
Хар кимни сүйген тилинде
Къызгъанмай берген билимни,
Джашасын бизни Партия!

Унукъгъанланы баш этген,
Джерлени бизге бош этген,
Миллетни кёлюн хош этген,
Джашасын бизни Партия!

Юлгюсю кенге джайылгъан,
Халкъ башчылыкъгъа айыргъан.
Джурт оноууна сыйынган,
Джашасын бизни Партия!

Ленин айтханча атлагъан,
Ёшюн салгъанны къаблагъан.
Джауладан джуртну сакълагъан,
Джашасын бизни Партия!

Къарангылыкъны ташлагъан,
Джыл-джылдан джарыкъ джашнагъан,
Коммунизмни башлагъан,
Джашасын бизни Партия!

Кёклеге кеме миндирген,
Джерлеге джашил кийидирген,
Халкълагъа кесин сөйдюрген,
Джашасын бизни Партия!

Бирлик болсун деб бирлешген,
Тюзлюк болсун деб тиллешген,
Рахатлыкъ ючюн кюрешген,
Джашасын бизни Партия!

Къызыл аскер

Къызыл аскер джуртну сакълайд,
Тегерекни къуршалаб.
Курч къушлада кекде учад,
Кюмюш кибик джылтыраб.

Къызыл аскер къанлыланы
Уу къолларын къаушатхан.
Джарлыланы, онгсузланы,
Джер юсюнде джашнатхан.

Къызыл аскер къылыч урса,
Къан къобанла бардырыр.
Къызыл аскер кекде учса,
Джауну келюн аздырыр.

Къызыл аскер уруш этсе,
Бир джау аны хорламаз.
Къызыл аскер джауну къырыр,
Къурч къылычы къамамаз.

Къызыл аскер тебресе,
Къалтыратыр тауланы.
Джюнгюрдетир кекню-джерни,
Артын этер джауланы.

Къызыл аскер къылыч урса,
Къан къобанла бардырыр.
Къызыл аскер кекде учса,
Джауну келюн аздырыр.

Ташчы

Тау тубюнде сен орналыб джашайса,
Къанатлыла уя салгъан джерледе.
Алтынланы, кюмюшлени табаса,
Къум зыгъырда, суу ызлада, кёлледе.

Къаяланы къазыб кюмюш чыгъаргъан,
Ранлагъа айланч-буйланч джол салгъан.
Таш ёзекден къоргъашынла эритген,
Тау башына машинала ёрлетген.

Къаяланы ёзеклери алтындан,
Кеталмазса кёзюнг къыйыб къатындан.
Ким да билед сени уллу багъангы,
Алтын чыкъгъан, кюмюш чыкъгъан къаянгы.

Къоргъашынла ташларынгдан кёрюнюб,
Джюз-джюз ишчи ёзеклеге бёлюнюб,
Тауну ташны джараулусун кючлейле,
Кече, кюн да чыракъ бла ишлейле.

Къаяланы шекер кибик ууатыб,
Ташларынгы къурч къазанда къайнатыб.
Ёзеклеринг кюнлюк джолгъа тешилиб,
Джюз-джюз ишчи бирер ишни бишириб.

Къобанланы беджен салыб бегитген,
Къаяланы джазгъы къарлай эритген.

Школъа тебреген садийлеге

Сиз барыгъыз школгъа,
Окъуу, билим алыргъа.
Кёзлерибизни ачаргъа,
Къарангылыкъны чачаргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Ишни эбин билирге.
Кёб сейир затны кёрюрге,
Унукъгъан санны керирге...

Сиз барыгъыз школгъа,
Тюзлюк джолну тутаргъа.
Терсликни ыхдырыргъа,
Тюзлюкню алгъа тартыргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Джауларыбызны хорларгъа,
Илму джарыкъны ачаргъа,
Аны миллетге чачаргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Хар ишни баджарыргъа.
Билимге таяныргъа,
Халкъыбызгъа джараргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Ударникле болургъа.
Саннга саудукъ салыргъа,
Окъуудан саугъа алыргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Эсли, билимли болургъа.
Ишден хапар алыргъа,
Билимге таяныргъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Кирсизликни сакъларгъа.
Тенгликни, эркинликни,
Джаудан джуртну джакъларгъа.

Сиз барыгъыз школгъа,
Джашауну кирсиз этерге.
Джаугъа къаршчы кюреширге,
Джолубузну тюзетирге.

Сиз школгъа джюрюгюз,
Кюрешигиз, билигиз,
Заманында келигиз,
Иги окъургъа суюгюз.

Окъуудан сора джокъду,
Джашауунгда багъана.
Кюрешигиз окъургъа,
Джарыкълыкыгъа чыгъаргъа.

Орус тархха юрене

Николай патчах унамай эди,
Бизни школагъа салыргъа.
Хар уруннганны борчуду,
Окъуу-билим алыргъа.

Къарангылыкъны къоратыб,
Чыкъдыкъ джарыкълыкъ джолуна.
Къадалса къалам джарашыр,
Джаш джюрекли Исмаилны къолуна.

Арабча къара таный эм,
Ол келишмеди заманнга.
Да орус тархны билейик,
Саналмай бузукъ джаманнга.

Кече-кюн демей, кюрешиб,
Билеле эсем кёрейим.
Сора аны бла джазылыб,
Халкъыма салам берейим.

Ким да борчлуду окъургъа,
Миллетни сёзюн джазарча.
Къарангылыкъны гёзенин
Илму кюч бла ачарча...

Джаш тёлөнню джыры

Залимликни бугъоуларын
Атыб келгенбиз.
Эркинликни эшиклерин
Кенгнге кергенбиз.

Насыбыбыз къолубуздан
Бир джары таймаз.
Бир кърал да биз къралгъа,
Къркъмай къатылмаз.

Колхоз мюлкню къурур ючюн,
Къанла тѣкгенбиз.
Къаяланы тешик этиб,
Джолла этгенбиз.

Батырлыкъны байракъ этиб,
Кючлю тутханбыз.
Къралладан джигитлик бла
Алгъа чыкъгъанбыз.

Келин эски заманда

Келин келе эди башында джибек ауу бла,
Берне келтире эди ёлгенлери, сауу бла.
Эшик аллында кёлтюрген чыракъ дюккючю,
Той тамада бола эди накъырдачы, кюлкючю.

Дюккюч джаныб, сау тийрени джарыта эд,
Келин алгъан борбайын элге таныта эд.
Не джарлы юй да аш багъасын джыя эди,
Джарлы къызны берне этмесе, эр къоя эд.

Юч кюнню келин ау тюбюнде тура эди,
Къыз джёнгерге къайынларын сора эди.
Эрге баргъан айыб эди, келинлик берне элтмесе,
Кеси барыргъа амалы джокъ эди, атасы-анасы бермесе.

Дагъыда излене эди келинден
чилле джаулукъ, мешина,
Кюмюш токъмакъла тизилиб,
кюпес джаулукъ башына.
Баргъан кечесинде келин бере эди къол керек,
Кюеуеу джёнгерге кийидире эди
багъалы къумачдан бир кёлек.

Эшик аллында кюеуеу джёнгерле
Ат ойнагыб, чалман оя эдиле,
Къайын къызлары берне амалтын,
келинни бетин соя эдиле.

Сатлыкыџа

Бюгюльорге хаман хазыр турадыла,
Сатлыкъ адамланы беллери.
Адам арасында кёрюнюб къалалла,
Учузланы энчи энлери.

Не алаMAT бухар бёркню тубюнден да,
Джыйы¹ излеген бурун танылад.
Не джасамма кийим кийиб кюрешсе да,
Джабылмайын чийи ачылад.

Хей, миллетни сатыб ашау ашагъанла!
Къоркъутмаймыд ёлюм шартыгъыз.
Сатлыкъ ишлеригиз халкъны ауузунда къалыб,
Амантишлей болур артыгъыз.

Заман алыр деб ачюуну,
Терс болсам, кюнню сакъламам.
Бюгюн олду, деб, къарыулу,
Аман адамны джакъламам.

¹ Джыйы - ийис

Тилчи

Эй, тилчи адам, шохум барды деб махтанма,
Джангызса сен тинтиб къарасанг.
Ууулгъан нартюхню сабахын атханча,
Быргъаласа тилни бошласанг.

Тахса алгъанла да ыхтыралла сени,
Тюртюб сёлешелле ашыгъыб.
Джолда тюбесенг а, джанлаб кетедиле,
Таныш болгъанларын джашырыб.

Тил джюрютген адам, зийна уясыча,
Керахатды сени юйюрюнг.
Ашда – тепси тюбю, тойда – эшик арты,
Олду джашауунгда кёрюрюнг.

Кетмен кюнлени эсере

Чыммакъ чакъгъанды бу терек бачха,
Кёк да чууакъды кюн джарыкъ тийиб.
Джанлы, джансыз да къууанч тыбырлы,
Нюр табигъатны бу чагъын суюб.

Бу джылны ичинде чынг ариу заман,
Хар ким да кюсеб, талпыб тюбеген.
Айта эсе да бош айтырыкъды,
Джаздан иги да чакъ барды, деген.

Эрикдиргинчи, тансыкъ алгъынчы,
Анга кетсин деб, айтхынчы киши,
Джангурлу джазгъа, иссили джайгъа,
Къоюб кетеди башлагъан ишин.

Тынч туююдюле ишлери джайны,
Исси да – къайгъы, джангур да – къайгъы.
Урунуу джорукъ сингнгенди бери,
Къурт-къумурсхагъа, чибиннге дери.

Джазны ариулугъу, чакъгъан чегетча,
Джайны болуму, джетген кегетча,
Санны джетгени, ангны бишгени,
Бу эки заман – джанны энейгени.

Заман а къаты джюген тартады,
Джаз бла джайны кюню батады.
Къач кёрюнеди, алтынчач аты,
Сууукъ джангурлу, джеллери – къаты.

Зорлукъну джыры

Эки джашы бар эд Таубийни –
Апенди бла камунис.
Эй, бир-бирине этди аланы
Сталин деген ибилис.

Сёзю сыйдамды, оноуу терсди,
Иши уа халкълагъа ташады.
Эй, бизге этерни этгенди энди –
Онглу-онглубуздан бошады.

Бал таракъланы балларын эмиб,
Балауузларын тутдурду.
Эй, Алий улу Умарны джойду,
Сейитни джерге джутдурду.

Ажымлы болуб айырылдыла
Ала миллетни джолундан...
Эй, джарыкъ кюнюм къарангы болду,
Джукъ а келмейди къолумдан.

Къычырыкъ этиб не эталайыкъ –
Ауузларыбыз байланыб...
Хар атлам сайын тахсачы барды,
Кёз-къулакъ болуб, сагъайыб.

Эй, Эрсейге төре болалмад
Сталин деген урия,
Шыкъыртсыз атлай, тауушсуз сарнай
Къарангы болду дуня.

Чалкычыкы¹

Джайым кетиб, кюзюм джетиб,
Десетинагъа тебрэдим.
Гырмык буруб, къаты кысыб,
Чалкычыкыны чѳргедим.

Чабырларымы чабыр бау бла,
Бир къаты-къаты байладым.
Хапчюклерими мен имбашыма,
Ой, чыккы этиб сайладым.

Кюрючден чюй этген эдим,
Чий темирден – тогъайым.
Бара барыб, бир арба табсам,
Минерге джокъ эд огъайым.

Джаяу бара, джаяу бара,
Джетген эдим Джапаргъа.
Текелени Ажа хаджи
Чакъырды кече джатаргъа.

Андан озуб джетген эдим,
Бир кѳркъунч джерге, Шибилге.
Хапарымы айтыб оздум,
Тебердичи Шамилге.

Баргъан джерим къара чегет,
Аны аты эди Батагъа.
Мен чала эдим, дырыным кебмей,
Башым къалгъан эд хатагъа.

¹ Белгили джырны бу вариантын Исмаилны кызы Зубайда бла туудугъу Фатима (Азретни кызы) Джырчыны кесини джырлагъанындан джазыб алгъандыла.

Чубар чалкы чала эди,
Ой, чырмауукъдан къарылмай.
Къара чегетде къалай тураем,
Ий, джангыз кесим алынмай?!

Чалкы чала, дырын джыя,
Салгъан эдим гебеннге.
Эришиуюм джокъ эд мени,
Ол быллай бирди, дегеннге.

Джер ёлчелей, джер ёлчелей,
Эки бутумдан арыдым.
Тюзетелмей, къоюб кетелмей
Къарыууму таныдым.

Сёлешелмей, даулашалмай
Хакъым къалгъан эд мени анда.
Онгсузлагъа кюн джокъ эди,
Патчах болгъан заманда.

Джерни джюгюн, алтын тюгюн
Чалкычыкъ бла кесгенем.
Не атым болмай, не арбам болмай,
Бир къара джаяу кёчгенем.

Келир кюзде, ма бу тюзде,
Къууанч бла чалайыкъ.
Джерни джюгюн, джашил тюгюн
Дюрюлеге салайыкъ.

Къайдады революция?

Чыкыгъанды алгъа экибетлилик,
Аны онг джанына – алдау, ётюрюк.
Тил этиу болду джашаугъа тамал,
Табмайды тюзлюк кёрюнюр амал.

Хар джерде зорлукъ тюзлюкге – такъмакъ,
Оноучу болгъан – къай ары чакъмакъ,
Актыл юретген – кеси кысхакъыл,
Онгсузну халы кюн кюнден такъыр.

Онгсузну халы онглугъа – кюлкю...
Талауул болду къралны мюлкю:
Ишлемегенле алсала хакъны
Къаны бузулад урунган халкъны.

Бу затла былай барлыкъ болсала,
Сатлыкъла орун алыб турсала,
Халкъ бош сормайды, ачыуун тыя,
Нек этилгенд деб, революция?

Межгитни кююю¹

Оноучула сёзню алай сёлешелле,
Джетдире-джетдире сюрмени.
Межгитни чачдыла, къангаларын элтиб
Ишледиле джангы тюрмени.

Апендини тутуб, сюрюб алыб барыб,
Ол джангы тюрге салдыла.
Бир джанындан – ачыу, бир джанындан – чачыу...
Адамла тентиреб къалдыла.

Экинчи кюнюнде Къуранны келтириб:
«Былай ал! – деб анга бердиле. –
Ма, муну теблесенг, башынга бошса сен,
Теблемесенг, он джыл!» - дедиле.

Кёзюнде огъу болса, урур кибик болуб,
Узатханнга хыны къарады.
Ичин ачыб-ачыб уппа этди да аны,
Тышын тили бла джалады.

Эки кёзюнден да джуммай-джуммай тёкдю,
Келди да кёлюне таукеллик.
Он джылын да алыб, Сахалинге кетди,
Ол эсен келлик, сау келлик.

Межгитни чачдыла. Къангаларын элтиб,
Ишледиле джангы тюрмени.
Энди межгит да джокъ, энди молла да джокъ,
Динсиз этгендиле тийрени.

¹ Бу кюю-джыр Исмаилны джашы Семен улу Азрет белгилегенча бериледи.

Ауалиятха

Къол аязгъа
учхан джилтин тюшген кибик,
Къайдан келдинг
бу къууанчха ингир чакъда?
Ариулукъну
джангыз бюгюн кѳрген кибик,
Армау болдум,
сѳз айталмай, башчылыкъда.

Къой сюрюуде
марал кийик баргъан кибик,
Халкъ арада
асыл халынг танылады.
Узалгъанынг,
Буракъ къанат къакъгъан кибик,
Адамланы
джюреклерин джандырады.

Бюгюн къараб,
сени былай кѳргенимде,
Болалмадым,
сыфатынга махтау салмай.
Тепси алыб,
аллыбызгъа келгенингде.
Арсар болуб
къарашдыла адам къалмай.

Назикликни,
субайлыкъны сейир кючу!
Къанат берген –
тиширыуну къарамы!
Эй, былалла
бу джашауну джашау этген!..
Эй, былалла
хар ѳмюрню тамалы!

Назмула

III

*Эй, халкъ чекен кыйынлыкъны
айталсам...*

(кёчгюнчю – 1943-чю–1956-чы – джылла)

Тилек

Бу дуниям, садакъ учхан төрелей,
Ётген кюнюм, джаныб кетген ёртенлей,
Аз ёмюрюм, къонакълыкъгъа келгенлей,
Этген ишим, тенгизге таш кетгенлей.

Ой, кюн десем – мен джетелмез узакъда,
Ой, джер десем – аякъ тубде, тузакъда,
Халкъым десем – кёчююлде, ачлыкъда...
Бер, Аллахым, джашар кибиб къарыуну!

Кёчкюнчюлюк кюнде

Сейир дуня, джаннган джулдуз,
Тийген кюн,
Барысы да бизники эд
Кёчкюнчюн.
Джюрютеек иги умутла,
Адетле,
Талпынаек джашау деген
Джандетге.

Энди къадар бизге сыртын
Бургъанды,
Хыны джазыу сыйрат кёпюр
Къургъанды,
Ачы буйрукъ Москвадан
Келгенди,
Сабий, къарт да аякъ юсге
Миннгенди.

Умут уллу, насыб дыккы
Халкъыма:
«Бандит», «кадет» атадыла
Атына.
Бююн бизге махтау да джокъ,
Сый да джокъ.
Бююн бизге азыкъ да джокъ,
Юй да джокъ.

Ата джуртдан къысдадыла –
Джурт да джокъ.
Игиликден умут этиу
Чыртда джокъ.

Вагонлада ышармайбыз,
Кюлмейбиз.
Къырлыкъмылла, къаллыкъмылла?
Билмейбиз.

Къайры элтелле? Сёлеширге
Ишинг джокъ.
Кимге соргъун?! Тюзюн билген
Киши джокъ.
Бир, тенгизге тёгюллюксюз,
Дейдиле.
Бир, Къытайгъа берилликсиз,
Дейдиле.

Ёлгенлени джашырмайын
Болмайды –
Милисала атдырмайын
Къоймайла.
Кёр къазаргъа, асыраргъа –
Заман джокъ,
Ёлюгюнгю ташла да кет –
Амал джокъ.

Бир ёлюкню тюшюрдюле
Вагондан,
Кюрешелле къабыр чунгур
Этерге,
Къычырады машинаны
Бугъасы!
Буйрукъ болду алай къоюб
Кетерге...

Адамланы тюшюрмейин
Тыйдыла...
Тюшгенлени ызларына
Джыйдыла...
Мурдар бугъа¹ ашыгъады
Тебрерге,
Эки къызы унамайла
Минерге.

¹ Бугъа - паровоз

Герохладан кьоргъашынла
Чыкъдыла,
Экисин да джерге-джерге
Джыкъдыла...
Бугъа кетди, джангыз ёлюк
Юч болду,
Бу артыкълыкъ джюреклеге
Кюч болду.

Джаханимге ёретинлей
Кирдик, деб,
Сарнайдыла тиширыула
Сарында,
Кърал бизге берген иги
Затларын
Къусдургъанды бирин кьоймай
Барын да.

Ызыбыздан таула сарын
Салдыла,
Малларыбыз худжу-худжу
Къалдыла,
Итлерибиз узун созуб
Улулла,
Къарачайда къаллай элле
Къурулла!

Бетсиз заман, нек этесе
Залимлик?
Нек болгъанды бизни бла
Аранг тик?
Кимди сени оноунгу
Джюрютген?
Онгсуз халкъны къанын ич деб,
Юретген?

Джахил шашса, элтедиле
Моллагъа,

Ашыкъ¹ чыгыб, анга элтген
Джоллагъа,
Молла шашса, барыр джери
Болмайды,
Терс, тюзме деб, ол эсине
Алмайды.

Базыб анга акъыл берир
Бир джан джокъ,
Джангылдынг деб, ойлашдырыр
Адам джокъ...
Эй, тамада суюгенича
Этгенди,
Ачы буйрукъ, къол салыныб,
Битгенди.

Ким билсин, бу джарлы халкъны
Насыбы
Юзюлмейин тутуб къаллыкъ
Эсе уа?..
Ким билсин, бу баргъан джерин
Табсыныб,
Джан кечинмек баджараллыкъ
Эсе уа?

Джарлы халкъым, къатдыр энди
Белинги.
Джоюлдум деб, такъыр этме
Кёлюнрю.
Ёлген эшек джаллыдан чырт
Къоркъмайды,
Сен да къоркъма, джууукъ къойма
Ёлюнрю.

¹ «Терк чыгыб» деген магъанада айтылады.

Къыйын заманда

Ауур джукъугъа синггенча кёзюм,
Болумсуз, онгсуз сёлешген сёзюм.
Абына, сюрюне бу баргъан ёмюр,
Эй, Аллах, неди энди мен кёрюр?

Атыл, делле да, халкъым – атылды,
Чачыл, делле да, мюлкю – чачылды,
Адаргы эркинлиги,
джериде да сыйырылды,
Хар къыйынлыкъ да бизге къуюлду.

Джетген уланы – къазауат отда,
Къалгъан уланы – бу къумлу джуртда,
Къарачай тилни къазахха бура,
Дыгалас этиб, кесин алдыра.

Ачыу кючлебди кёкюреклени,
Пелах къатдырды тюз джюреклени.
Хар ёлгенибиз джерин кюсейди,
Хар джаны болгъан джуртун излейди.

Къолум, къалтырай, къалам тутады,
Онгдан солуна сёзле тартады,
Ол сёзле ёсе, тизгин болурла,
Тизгинле тола, назму къурурла.

Ол назму бизге шагъатлыкъ этер,
Бизден керти сёз къралгъа джетер,
Махшар кюн кибики, аллай кюн келир,
Бу таза халкъгъа баш бошлукъ берир.

Бюгюн а джукъу басханча кёзюм,
Джансызды, ётмейд сёлешген сёзюм...
Кавказ бла миллет – джан бла тёнгек,
Ала бирлешмей, тембез бу джюрек!..

1948 дж., Къазахстан.

Джамбулға письмо¹

Салам алейкум, багъалы Джамбул,
Письмону джазгъан – джазыучу ахлунг.
Туугъан элинге мен къонакъ къонуш,
Юйню иеси, сен манга болуш.

Кериуан джулдуз аджашханд джолда,
Мени джашауум бюгюн – тубанда.
Джырым, кесим да тутхуч эм тузакъ,
Джюрюген джолум – мырды, чыгъанакъ.

Зауукъгъа джесир болгъанды халкъым,
Душманнга, джаугъа чыкъгъанды атым.
Туугъан джуртумдан къуулуб кери,
Сени джуртунга келгенме бери.

Ызымдан тюшгенд таймай мыртазакъ,
Аркъама миннгенд джыртхыч сарыубек.
Айырылмайын сууаб бла гюнах,
Бычакъ билейди шайтан бла джек.

Сен – Алма-Атада, мен а – Джамбулда,
Мени къадарым – сени къолунгда.
Джырчы Джырчыгъа – таянчакъ, дагъан,
Сени ауазынг манга – джан дарман.

Сени – домбранг, мени сыбызгъым
Зорчу къауумгъа къуллукъ этмезле.
Менден аяма сен ауазынгы,
Джакълыкъ сёзюнгю ала эшитсинле.

О, шыйых закий! Акъылман акъын!
Сен тёре бол да, тюзлюкню чакъыр.
Джууаб сакълайды къарачай шейит,
Ол сен таныгъан Джырчы Сымайыл.

¹ Бу «Письмо» Тебуланы Шукурну «Тюзлюк излеб табалмагъан» деген статьясынданды. Аны, Шукур билдир геннге кёре, поэт Суйюнчлени Азаматха Джырчы кеси айтыб джаздыргъанды.

Тынгылайма – таууш келед кюнбатхандан¹

Тынгылайма – таууш келед
Кюнбатхандан,
Гюрюлдейле
Минги Тауну бугъойлары.
Чакъыралла,
тансыкъ болуб, Къарачайны.
Тирилелле адамланы борбайлары.

Тынгылайма –
таууш келед кюнбатхандан:
Шоркъудайла
Къобанны кёк шоркъалары.
Чакъыралла
тансыкъ болуб Къарачайны...
Титирейле адамланы аркъалары.

Тынгылайма –
таууш келед кюнбатхандан:
Шууудайла
Махар тауну тереклери.
Чакъыралла
тансыкъ болуб Къарачайны...
Учуналла адамланы джюреклери.

Кёгюрчюнню джибергенме,
барыб келсин.
Тереклеге, ташха, суугъа
салам берсин.
Барыб келиб, хапар айтды,
джыйыб эсин:
«Тансыкъ болуб излейд, – дейди, –
джер иесин».

¹ Назму Семенлени Азрет белгилегенча бериледи.

Къара парий

Нечик эрши улуйса,
Къара парий, сен.
Джазыкъсыныб тынгылайма
Улууунга мен.

Кёб артыкълыкъ кёрген кибик,
Такъыр къарамынг.
Джалгъан таякъ кёлтюргенча,
Тюшюб санларынг.

Айтчы кимди сени ургъан?
Джакъ болайым мен.
Кимди сеннге сынджыр салгъан
Бошламайын кенг?

Тузакълыкъны кёлтюрмеген,
Олду ачыуунг.
Баш бошлукъгъа термилгенинг,
Олду джарсыуунг.

Эй, джарлы джан, тынгылайма
Улугъанынга.
Шагъатма мен насыб кюнден
Сууугъанынга.

Аны ючюн кече сайын
Сынсыйса былай.
Эшта, чыдам тауусханса,
Терсликге чыдай.

Ангылайма, къара парий,
Сени халынгы.
Ёз джюрегим сынчыгъанча,
Улугъанынгы.

Сени кибик, мен да мугур,
Бугъоу салыныб.
Сени кибик, мен да бир джан,
Онгум алыныб...

Базар кюн

Къараб турама Джамбул базаргъа,
Кёлюм джетибди тамам азаргъа,
Джарлы Къарачай нек келди бери,
Талауул болуб рысхысы, джери?

Хар бири бирер дыгалас этиб,
Сатыу этелле, джазыкълыкъ джетиб...
Мен да тилейме алагъа къарай:
«Я, Аллах, сен бер бу халкъгъа къолай!

Мен да быланы ичинде бири,
Джума къылама, межгитге джюрюб.
Кимсе деб, бир да сормайды киши.
Къарачайлыма – олду бедишим.

Бир кюн комендант межгитге кириб,
Тутханед мени, арадан тинтиб.
Онкюнлюк азаб салгъанед... тюрме...
Сан эзилгенед, болмайын хурмет.

Атам – Меккяда, къарт атам да – анда,
Джарлы анам эсе – къазах къабырда.
Бери келгенбиз... Не сый? Не багъа?
Кимге керекбиз биз Казахстанда?

Эшит, Аллахым, тилек сёзюмю,
Къызгъанма бизден насыб кёзююню!
Къайтыу насыбны бер къартха, джашха,
Тюк чыгъар кибик, тёнгереген ташха!

Артыкълыкъланы кёресе кесинг,
Эт деб, эркинлик бересе кесинг,
Кёре тураса зарауатлыкълны...
Инджитме энди бу джарлы халкъны.

Терсни – терслигин, тюзню тюзлюгюн
Бер, къайтар халкъны къалгъан юзюгюн.
Къарачайлыгъа табдыр тыбырын...
Къойма бу джерде аны къабырын!..»

Ачылу сёз

Артыктыкылагда джюрегим джарсыб,
Ауур сагышла башымы басыб,
Кетиб барама, кюнум – барамта...
Тегерегимден хар ким таш ата.

Къуру кесим тюл, менича кёбле,
Джукъгда саналмай, бирер кёлекке.
Залимлик азау джаргъан бу заман,
Къурутуб барад миллетни тамам.

Ой, джарлы халкъым, учхун-кёбелек!
Ким этди сени джерингден ирек?
Къайры келгенсе тауунгдан эниб?
Пелах юсюне пелах кёлтюрюб?

Тутулгъан да сен, джутулгъан да сен.
Къууулгъан да сен, тоналгъан да сен.
Кёргенинг зорлукъ, чегеринг азаб,
Кёзюнде ауунг, аягъынг тузакъ.

Къайда къалдыла рысхынг, мюлкюнг?..
Санларынг тюшюб, джюрегинг – кюлтюм...
Кюч табармыса, аякъ тирерге?
Джол табармыса, артха келирге?

Тюзлюк – тутмакъда, насыб – тубанда,
Онглу сёлешмейд, онгсузну джакълаб.
Биз, суудан къумгда тюшген чабакъла,
Солуу джетмейин, джерни тырнакълаб.

Къатдыр кесинги, ой, джарлы миллет!
Этейик къумда джашау кечинмек.
Боюнсхасына джекгенди къадар,
Аны тартмайын, джокъду бир мадар.

Къол тирменни хапары

Ташдан къол тирменле этиб кюрешеме,
Олду юйдегими мадары.
Алкъын кёб кюнлени сындырлыкъды, Тейри,
Джарлы халкъны ачы къадары.

Таш тирменни алыб, мен базаргъа чыкъдым –
Дунгановка элни бетине.
«Сымайыл, сенмисе?» – деб хар къарачайлы
Мыдах-мыдах болуб кетдиле.

Не этейик, ким да бирер мадар этед,
Джан сакълауну азды сайламы.
Эй, мугурлукъ сингмей, алай къалай къалсын
Къарачайны джарыкъ къарамы?..

Онглу онгсуз болду, сыйлы сыйсыз болду,
Кеб салынды бизге бичилиб...
Джырым тутмакъдады, атым батмакъдады,
Мискин болдум, джюрек инджилиб.

Анам¹

Билмегенлей, кёчюрюрге бардыла,
Сормагъанлай, машинагъа салдыла.
Эки джашынг эки джерде къалдыла,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Кимле чачдыла Семенледе къалангы?
Кимге айтайым джюрегимде джарамы?
Къайда къойдум акъ сют берген анамы?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Тюб агъачы крайлагъа сатылгъан,
Баш къанджалы тау артына аугъанды.
Юйюбюзге бушуу-къайгъы джаугъанды,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Къулагъыма суукъ салах тартылды,
«Джулдуз ананг ёлгенди...» – деб айтылды.
Джюрегиме джюрек ауруу къатылды,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, накъут-налмаз къалады,
Ана деген, джанынга джан салады.
Ол джашауну бир насыблы табады,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Тогъуз айны ау тюбюнде кёлтюрдюнг,
Къайын ата, къайын ана къолунда,
Кече-кюн да гёзет этген джолунда,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

¹ Назмуну толу вариантын Семенлени Азретни архивинден къызы Фатима бергенди.

Эки джылны акъ сютюнгю ичирдинг,
Ёшюнюнгю тешек этиб ёсдюрдюнг.
Алай эте, талай джылгъа джетдирдинг,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Отха иймей, суугъа иймей, сакъладынг,
Юй кёгюрчюн къанатларын джабханча.
Белляуунгда сени алгъыш сёзлеринг,
Джангкъылычдан нюр таякъла къакъгъанча.

Кече-кюн да, ишлей-ишлей, тюгениб,
Оракъ кибиб, муккур болуб, бююлюб,
Талай ёксюз отджагъагъа тёгюлюб,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Бешигимде тебретеенг сен мени,
Къулагъында зынгырларым зынгырдай.
Къууанч болуб, ары-бери чайкъалыб,
Белляу айтсанг, белляуунга тынгылай.

Кёк памилден кёлек, кёнчек этгененг,
Къаназирден къаптал этиб кийдирдинг,
Эркелете, хар адамгъа сюдюрдюнг,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Джети джылда окъуу-билим алдырдынг,
Ишлей-ишлей санларынгы талдырдынг,
Джашачы деб, тоханала салдырдынг,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Элден энчи ат атаенг атыма...
Джанауалда мен болмадым къатынгда...
Джаш тюрсюнюнг агъармагъан чачынгда...
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Къайда къалды харекетинг, малларынг?
Ишлей-ишлей талчыкъмагъан санларынг?
Джюню джибек этген алтын къолларынг?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Таугъа чыкъсам, таш аджалдан, титиреб,
Малгъа кетсем, садакъала, кѣлтюрюб,
Бушуу, къайгъы джюрегинге келтириб,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Адамладан орта бойлу алаша,
Хар адамгъа сени халинг джараша,
Ашха-суугъа чомартлыгъынг тамаша,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Кече ёмюрюм бир къарангы тѣбеди,
Кюн ёмюрюм джюзюб кетген кемеди,
Ёлюм деген, хар адамгъа тѣреди,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Джан ауалда ала кѣзле сюзюлюб,
Хар бир адам ёлюм джолгъа тизилиб,
Ана-бала бир-биринден юзюлюб,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Мени унутма бир солугъан солууда,
Он балангы тогъузусу – къолунгда.
Мен да барма бир мусафир джолунда,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Мункир, Накир сени ариу кѣрсюнле,
Джандетледен кийим алыб берсинле.
Хур къызлары хошкелдиге келсинле,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Эртден-ингир дууа эте келейим,
Сууаблыгъын аны сеннге берейим.
Джандет Фирдаусда джарыкъ кѣрейим,
Джулдуз атлы балдан татлы, ой, анам!

Атам десем, Бейтуллахда ёлюбдю,
Анам десем, бир мусафир шейитди.
Нек джылайма, кимден да не келликди?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

«Атам!» – десем, толгъан айлай, танытад,
«Анам!» – десем, джарыкъ кюнлей, джарытад.
Назмуларынг джюрекдени джылытад,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Сыйлы Аллах гюнахланы кечгеед,
Айтыр сёзюнг аузунга тюшгеед.
Хур кызылары чачларынгы эшгеед,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Кёр узакъды, тура-тура безерсе,
Уллу Аллахны буйругъуна тёзерсе,
Махшар кюнде, ой, балам, деб, излерсе,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ана деген джандет Дууба терекди,
Ата деген бал чайырлы кемикди.
Ёксюз къалдым, кимден да не келликди?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, «ёмюр юйню» ачхычы,
Ана деген, джашауунгу бачхычы,
Ёлюм деген, джашагъанны ачысы,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, ашхы ишге талпытхан,
Ана деген, кёкню, джерни танытхан.
Ёлюм деген, хар джюрекни ачитхан,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам

Ата деген, Минги Таугъа миннгенлей,
Ана деген, дарий, дамха кийгенлей.
Кюнюм батды, джарлы анам ёлгенлей,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Унух атам! Сени унутуб къоймайма,
Хапарынгы ненча айтсам да, тоймайма.
«Анам!» – десем бал чайырла чайнайма,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Кюн садакъя мени сеннге беририм,
Аллах айтса, махшар кюндю кёрлюгюм.
Къзазах элде къалды, хариб, ёлюгюнг,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Къарачайда къабырынгы табсамед,
Зияратха Азиягъя бармазем.
Былай болуб къаллыгъымы мен билсем,
Джан бермейин, айырылыб къалмазем.

Джыллыкъ джолдан келир эдим кёрюрге,
Сеннге, анам, олджан салам берирге,
Разылыгъынгы алыб ёлюрге,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Бу дуниягъя туумай къалгъан мен болсам,
Сени ёлген ачыуунгу билмезем,
Къзазах элде къабырынгы кёрмезем,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ой, Къарачай, къуш тюгюнлей, чачылды,
Бар пеллахны башы бери ачылды –
Джарлы миллет Азиягъя атылды,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ёге деген, аз суйюлген, бош кибик.
Ёксюз деген, къанаты сыннган къуш кибик,
Сенсиз джашау, басдырыкъланнган тюш кибик,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

1945-1946 гг.

Дмаз

Кюн тиеди төгерекни джарыта,
Къанатлыланы джыргъа,
оюннга тарта...
Кёзюм къарайд
табигъатны хатына...
Термилеме джетелмезлик затыма:
Къанатлыча,
кёксюл кёкде учалсам,
Джарлы халкъгъа
тюзлюк излей кетерем.
Эй, халкъ чекген къыйынлыкъны
айталсам,
Бу дуняда муратыма джетерем.

Семенлени Исмаил

IV

«Ой, бу джерни биз билебиз багъасын...»

(1957-1981-чи джыллада этилген назмуладан)

Къайтайыкъ

Орта Азия...
Эски тыбыр, уллу эшик...
Беш къарнашны тууб джашагъан джери!
Миллетлени къанлы джауу Берия
Алыб келиб тѣкгенеди бизни бери.

Онтѣрт джылны
джашау бизни сынады,
Болумубуз ишибизден танылды.
Сынау джылла кюреш бла ѣтдюле –
Энди артха къайтыр мадар табылды.

Да, къайтайыкъ,
ашхы тенгле, энди биз,
Миллетибиз тууб ѣсген таулагъа.
Ёлгенлеге олджан салам берейик,
Тилек этиб, джол тутарыкъ саулагъа.

Орта Азия –
бизни тургъан элибиз!
Тау Къарачай бизни туугъан джерибиз!
Тургъан элинг – дарий кибик бир айбат,
Туугъан джеринг – джан сакълагъан керамат.

Къарнаш халкъла,
сау къалыгъыз, кетебиз.
Туз, гырджынны бизге халал этигиз.
Биз да, барыб, анда къазыкъ урайыкъ,
Сиз да мында муратыгъызгъа джетигиз!

1957 – 1981 дж.

Къайтхан кюн халкъыма

Онтёрт джылны джер тырнакълаб джашагъан,
Джыламукъ бла гырджынны тенг ашагъан,
Сарнайса сен, тау джуртунгу ийнакълай,
Джарлы халкъым, ой, джаралы Къарачай!
Адамларынг Азияда къалдыла,
Джюреклеге кетмез ауруу салдыла,
Къабырларынг къум тюзледе сынсызлай,
Уланларынг къазауатда ызсызлай.

Ол джыллада джан бергенле къайтмазла,
Тауларына тансыкъ салам айтмазла,
Махар суудан бауурланыб ичмезле,
Саула этген бу кюулени эштмезле.

Ол джылланы къан ызлары кеберле,
Аллах айтса, уланларынг джетерле.
Сен джырларса, тауларынгда, алгъынлай,
Джарлы халкъым, ой, джаралы Къарачай!

Ёлгенинге, джандет юйню багъышлай,
Сауларынгы, джашау джолгъа алгъышлай,
Мен айтханча, джыламугъунг джылтырай,
Айт Орайда, ой, джаралы Къарачай!

Сымайыл кыайтды джерине

Мен Семенлени Семенме, дейме,
Чыдамым бла эменме.
Бек ашыкъ болуб, бек тансыкъ болуб,
Шам Къарачайгъа келгенме.

Сен Семенлени Семенсе, дейле,
Менден джыр, оюн излейле.
Чачылгъан джуртха басынган адамла,
Меннге, кёз ач, деб тилейле.

Мен да, сенича, биреулен, алан,
Бу джарлы халкъны уланы.
Мен да, сенича, ийнаналмайма,
Керти кёрдюм деб, тауланы.

Джюрек тыхсыса, ауаз чыкъмайды,
Тамагъынг кысыб, бууулуб.
Бюгюн Сымайыл джыр айталмайды,
Кёзден джыламукъ кыюлуб.

Ана бла бала тюбешген кибик,
Джурт халкъы бла тюбешди.
Сау онтёрт джылны басдырыб тургъан
Джылыуун бизге юлешди.

Джюреги тыхсый, кёзлери тола,
Тойла этеди Къарачай.
Бу кыайтхан кюнню, бу кыуанч кюнню
Саулай дуниягъа айгъакълай!

Учкулан, 1957 дж.

Тансыкълау джыр

Мен тансыкъ болуб келгенме, тенгле,
Учкулан башы таулагъа.
Мен джылы салам береме энди,
Ёлгенле къалыб, саулагъа.

Ой, ташын джалаб, сууун ичейик
Бу ёзенлени, джерлени.
Сыйлы атларын кюуге салайыкъ
Тышында джан бергенлени.

Шам Къарачайым, къучакъ джаяйым
Сени терсликден къоруулай!
Да, джаланаякъ бир айланайым,
Ким сау къайтды деб, соруулай!

Тузлу джыламукъ бетими джууа,
Ёксюзле бла джылайым,
Ой, кенгде къалгъан ёлгенлеге атаб,
Джер сайлаб, сын таш салайым.

Нарат терекни джибек чачына
Тюртюден инджи тизейим,
Тау этегинде атылыб къалгъан
Къабыр топракъны излейим.

Къыйынлыкъ чекген бу джарлы халкъгъа
Кёз ачдыра, джыр айтайым.
Къайда болсам да, ахыр кюнюмде,
Ой, бу джерлеге къайтайым!

Ой, Ата джуртум – сыйлы Къарачай,
Мен къууаннгандан джылайма.
Узакъдан келиб, тансыкъдан кюйюб,
Джюрек таралыб джырлайма.

Джаш джырчы бла сёлеше

Эсимдеди кёчкюнчюлюк заманларым,
Къум тюзледе дигил-мигил мадарларым,
Ачдан кёбюб, адамланы джатханлары,
Эмчек болмай, сабийлени къатханлары.

Хоншум, Кокай, экиджыллыкъ къызын сатыб,
Аны орнуна машок мюрзеу «къалын» алыб,
Къзахлыны арбазында джыгъылгъаны,
Къзах юйде ол сабийни джылагъаны.

Унутмайма, ауушдур деб, балаланы,
Серикбай деб хоншум, манга къадалгъанын.
Унутмайма, миллетге ат аталгъанын,
Баш мадарсыз халкъны алай быргъалгъанын.

Ким терс, ким тюз – заман айтды, багъа берди,
Саулай дуня артыкълыкъны бетин кёрдю.
Биз къайтдыкъ Къарачайгъа, джара байлай,
Джюрекледен залимликни ууу къайнай.

Келсек а не?! Гюрджю миллет – джерибизде,
Юйле кючлеб, фатар салыб элибизге
Тура элле, кетер акъыл чыртда болмай,
Бизге хыны къарам ата, онгсунмай.

Сёз бла айтыу джерибизни бошатмады,
Къонакъ миллет бизни чыртда ушатмады,
Къонакълыкъдан бюсюреулю кеталмады:
«Хош келдинг!» - деб, инджилгеннге айталмады.

Тюйюш болду... Джюрекледен – джангы ачыу,
Ёрелешу, беиш айтыу, фатар чачу...
Талай кюнню гъыр-мыр барды эм сорушду,
«Къонакъ» кетди, «къонакъбай» да къурулушду.

Бу затланы барын чекген къарт Сымайыл
Джарыкъ джырла къалай этсин джыламайын?
Ёмюр батды, джюрек къатды, эй, Азамат¹,
Энди ачылсын сиз джашлагъа нюр керамат!

¹ Поэт Сюйюнчлени Азамат.

Октябрь элде

Сабий-балыкъ, къурмач кибик, тегюлюб,
Ойнайдыла джангы арбазда, керилиб.
Тегерекде – Къарачайны таулары,
Кёз алдагъан джашил чегет аулары.

Кегю-джериде, сууу-тауу, эсден кетмей,
Ненча джылны термилгенем, къууанч этмей?!
Ненча кере атланганем, бери тебрей?!
Ненча кере тыйгъан элле, бошлукъ бермей?!

Таза хауа кёкюрекни кергенине,
Джаным саулай бу джерлени кёргениме,
Бу байлыкъны, бу насыбны берген манга,
Шукур санга, сыйлы Аллах, махтау Санга!

Эй, кюмюшге къарасауут салгъанча,
Къая раннга джугъутурла джарашханча,
Хар бир адам туугъан джерге джарашыбды!
Айырылгъан къара джерге къарашыбды...

Ол ачыуну мен кёб джылны сынагъанма,
Бу джерлеге тюшде, тюнде таралгъанма.
Кёб адамны ахыр сёзю эсимдеди,
Сары къумдан къабыр топуракъ кёзюмдеди.

Эй, кёргенме кёб ёхтемни ийилгенин,
Джарлы халкъны туугъан джерге термилгенин.
Ташын джалаб, сууун ичиб турур элле
Къум тюзледен къайталмай джан бергенле.

Кенг арбазда ойнай тургъан сабийлерим,
Сынамагъыз, мен сынагъан ол кюнлени...
Къарачайда табсын джашынг насыбын!
Къарачайда табсын къартынг къабырын!

Урунууну джыры¹

Джюрюгюз, къартла, чалкъыгъа, деймен а,
Чайкъалыб чалкъы чалайыкъ.
Къарт болсакъ да, джашлача, ишлеб,
Къралдан саугъа алайыкъ.

Чалкъыларыбыз, чөгючюбюз,
Орагъыбыз, тешюбюз.
Къарт да, джаш да биригиб ишлесек,
Аллына барыр ишибиз.

Бериучю къол таукел сёлешир,
Алыучу къол тартыныр.
Къарт да, джаш да къаджыкъмай ишлесек:
«Бай колхоз», – деб айтылыр.

Чалкъы чалабыз да джыйылыб деймен а,
Бир тизгиннге тизилиб.
Эринчекле къалырлар, алан,
Бизни ортабыздан да юзюлюб.

Кёгет- сагъат алыб барайыкъ,
Кюз чалкъы чалгъан джыйыннга.
Гузаба чабыб джетейик, алан,
Заманы келген а дырыннга.

Лыппырла этиб а бошадыкъ аны уа,
Тартыб этебиз гебенле.
Къолларыгъызны ёрге тутугъуз:
«Иш алгъа барсын !» – дегенле.

Чалкъы чала, чөгюч ура,
Сен бу сёзлени бир айыр.
Ишчилеге джырны этген,
Семенлени да Исмаил.

¹ Бу джырны сёзлерин Исмаилны кызы Зубайда бла туудугъу Фатима (Азретни кызы) Джырчыны кесини джырлагъанындан джазыб алгъандыла.

Нек джашайма?

Биреу ауруса, дагъаны болмай,
Болушлукъ керек болду эсе анга,
Олсагъат, джетиб, билек болмасам,
Адамса дерге болурму манга?

Не бир ач адам къараб тургъанлай,
Аш ашай эсем, теджемей анга.
Кимме мен сора? Ма ол халиде,
Адамса дерге болурму манга?

Борбай бар бола, джюрек тар эсе,
Къайгъырмай эсем къыйналгъанлагъа.
Мен нек джашайма? Кимге керекме?
Адамса дерге болурму манга?

Назмула

V

«Тюздю, джашау кыйын джолду...»

(1957-чи – 1981-чи джыллада этилген назмуладан)

Кетген кюнлени эсге тюшюре

Бар эди джазым, халкъны къаратхан,
Бар эди джайым, миллет джаратхан.
Энди къач келди, «алтынчач» – аты,
Сууукъ – джангуру, джеллери – къаты.

Чегет тешине, суула таркъая,
Кюн къысха бола, джылыу азая...
Къачны джюрюшю сагъыш этдире,
Къыш ауангысы къоркъуу джетдире.

Чапыракъ уча, джер къуу-шуу бола,
Джюрегими да мугурлукъ ала,
Кетген кюнюмю эсге тюшюре,
Алай бла джаныма себеб келтире.

Эй, джазым, джайым мен джетмез джерде,
Къач бла къыш а – къатымда, тёрде!..
Сагъыш этгеним – мени къанатым!..
Эсге тюшюрю – къууанч сагъатым!

Мыдах сазытда

Джаш ёмюрюм,
джангкылышча, джылтырай,
Къарт ёмюрюм,
балыкъ кирик, къалтырай.
Умутларым –
джети кёкню джуддузу,
Джашауум а –
къыш кечени мутхузу.

Кюч табмадым –
мийик кёкге учмадым,
Джуддузланы
миллетиме чачмадым,
Мугур болган джюрекдени
ачмадым,
Зар уясы – бу джерледен
къачмадым.

Тууган джерден къайры къачхын,
таш атыб?
Ётюрюкню къалай айтхын,
бет сатыб?
Сатлыклагъа кёзбау джырла
этмедим,
Аны ючюн муратыма
джетмедим.

Мыдах кюн

Сен, темир аугъа тюшген къанатлы,
Джукъунуб тююнг, тюшюб къанатынг.
Мени халым да ушайды санга –
Джашау, аямай, тийгенди джаннга.

Санау кюнлени бюгюн да бири,
Ётюб барады мени ёмюрюм.
Алыб келгени: артыкълыкъ, бушуу,
Кёргеним зорлукъ, джашауум къуу-шуу.

Кюнде кюнюм да ётеди былай,
Умут ёледи джашауну сынай...
Чапыракъдан да ётмейди сёзюм,
Сингиралмайма... Джетмейди тёзюм!..

Ийнаныу ёлдю, кертилик кетди!
Джашау адамны джаныуар этди.
Джокъ эсе азауунг, не аман тишинг
Алына барлыкъ тюлдю бир ишинг.

Уста тюл эсенг, сен ётюрюкге,
Джюютмей эсенг махтау – хыликке.
Акъыллы эсенг да, джокъ сенде болум,
Алаллыкъ тюлсе джашауда орун.

Сынау кюнлени бюгюн да бири,
Былайлай барлыкъ эсе ёмюрюм,
Кереги джокъду тамбланы манга,
Бошалсын ёмюр – разыма анга...

Къышхы салыш

Къыш къыямыт, боранлатыб,
титиретед,
Къуу кюнлени бирем-бирем
седиретед,
Джюрегиме кетмез бушуу
тюшюреди,
Ахыр кюнню кёз аллыма
келтиреди.

Ёмюр барад, чыкдан чыккъъган
халы кибик,
Джолум тикди, джан солууда
талыр кибик,
Джел урады тентирете,
артха ата,
Джаш ёмюрюм таркъаяды,
кюнча бата.

Алгъаракъда къаргъа сыйыт
эштмеученем,
Арыгъанны не болгъанын
билмеученем.
Энди башым, чыкъ тюшгенча,
джылтырады,
Джаш джюрегим, суу балыкъча,
къалтырады.

Ёмюр тёре кюнден-кюннге,
джууукъ атлай,
Соруу сорад кече сайын,
джууаб сакълай.
Не айтайым, не ишим бла
махтанайым?
Зыраф джылла, сизни къайдан
къайтарайым?!.

Болат кьешчуда

Къарайма – кёрмейди кёзюм,
Тилейме – ётмейди сёзюм,
Факъырама, оляхий лязим...
Аллахым, бер манга тёзюм!

Кёл джарыб керилмейд къашым,
Татыусуз ашагъан ашым,
Замансыз агъаргъанд башым,
Тайгъанды босагъа ташым.

Тайгъакъды, кёк бузду джолум,
Таяна талгъанды кёолум,
Ачюдан азгъанды онгум,
Кетгенди алгъыннгы болум.

Алчылыкъ алгъанды джалкъау,
Бетсизни кёлтюрдю махтау,
Кертини хорлады алдау,
Къалгъанды игилик сакълау.

Джунчуйма, джокъду керегим,
Чакъмайды, къууду терегим,
Джарымайд энди джюрегим,
Аллахым, бер манга тёзюм!

Кюнюм

Чууакъ болду, джылы болду
Кюнортагъа дери кюнюм.
Сора кирди да булутха
Кёргюзтмеди манга кёзюн.

Мен къарайма, бойнум ауруй,
Кёкню джабхан булутума.
Аллах мени джетдирмеди
Келир деген умутума.

Уллу къойну тюшю болду:
Чарс, къарангы, тубан, сууукъ.
Кюн кёрюме деген умут
Джоламады бир да джууукъ.

Аллах бирди! Ийнанама
Атам, анам тутхан диннге!
Ол булутну къара бояб
Такъгъан болур душман кюннге.

Экиндими оздурмайым,
Ашхам келед аны ызындан.
Мен тюнгюлдюм кюндюз – кюнден,
Кече – насыб джулдузумдан.

* * *

Кёре тураса кемликлени,
Сынай тураса терсликлени,
Адам бирде сынад, джарсый, эзиле.
Туз себилген кюртча эрий,
Джукъарады адам кёлю,
Азаялла, таркъаялла сезимле.

Тюздю, джашау къыйын джолду,
Хар атламы тикли къолду,
Къадарыбыз
къаршчы тургъан сынамды.
Алай кёлюн суутмайын,
Талпыгъанын къурутмайын,
Адамлыкъны шартын тутхан –
Адамды.

Эсгерну

Кёбмю болад Къарачайда бир той къоймай,
Къасым бла ойнай-кюле айланганлы?
Акъджал бла чарсха чабыб, орун алыб,
Эм джигитге, эм гёджебге саналгъанлы?

Эй, заманым, сен хорладынг, атдан атдынг
Сырты джерге бир тиймеген Сымайылны.
Алтын чачын акъ къырау бла акъ агъартдынг,
Негёрликге бериб эски Хамайылны.

Джолоучулукъ

Джашлыкъ джылларым.
Сант заманларым...
Кёк чартлагъанча,
Балий чакъгъанча,
Терк ташайдыгъыз,
Кёл азайтыгъыз.

Сизни ызыгъыздан
Джашил сызгъадан,
Акъыл юлюшюм,
Акъырын тюшюб,
Къучагъын керди,
Илмусун берди.

Ол кёзюу манга,
Учуруб санны,
Кёб зат билдирди,
Таугъа миндирди,
Ёрге салдырды,
Хорлам алдырды.

Сора къорады,
Кенгден къарады,
Кийик къачханча,
Кёк чартлагъанча...
Тынчлыкъны алды,
Мыдахлыкъ салды.

Аланы орнуна,
Заман дуруслаб,

Келгенди къартлыкъ,
Сербаш акъмакълыкъ.
Негерим олду,
Болумум солду.

Ёрлеу бошалды,
Аякъ ашалды,
Тебретим тюшюб,
Санларым юшюб,
Тёнгереген ташча,
Учхан агъашча.

Аллымда ёзен –
Къарангы гёзен.

Къабырлада

Ханс кючлеген тар джолчукъ бла ауур атлай,
Кючден чыкъдым къабырлагъа кюн туракълай.
Тегерекде къач къатдыргъан мыдах кырдык,
Кырдык джарыб, анда-мында къабыр тырхык.

Сын ташлары къатыб-къатыб сюелелле,
Джазыулары кючден-бутдан эсленелле...
Ой, бу ёлюм бийлик этген сууукъ джерге
Келгенме мен орун излей боллукъ кёрге.

Былайдаса мен соймеген ёмюр джауум,
Джокъду сеннге, ол дуниягъа энди дауум.
Былайдаса татлы тенгим, джан татахым,
Былайдаса джандан суйген эт къарнашым.

Заман келди, мен да болдум бери джууукъ,
Эсим тая, кёлюм аза, саным сууукъ.
Келгенме мен сизге хоншу болайым деб,
Сизге джууукъ къабыр орун алайым деб.

Джашау кюнде адам бары не шох, не джау...
Джангыз мында этмез биреу биреуге дау.
Бу тебеде барыбыз да, айырмай, тенг,
Джокъду мында алим неда акъылы кем.

Бу джер бизни бир чунгургъа бирден къуяр,
Эзер, сыгъар, теблер, бурур, къысар, джаяр...
Адам сандан эмиб-эмиб кемик алыр.
Топракъ этиб, ол топракъгъа ёсюм салыр.

Терезе эл, 1978 дж.

Заманла

Эй, джашлыкъны сейир заманы,
Тынгысыз этген бѣгек санланы.
Къайдаса энди? Садакъ учханлай,
Къалай ташайдынг, ыз къоймагъанлай?

Сени орнунга келди джараша,
Сабыр оюнлу, джюрекни баса,
Адам ортасы. Не келсин, ол да
Ашыкъды, кетди, туракълау болмай.

Энди уа къартлыкъ джол тюзетеди,
Джыгъылта, тарга алгъа элтеди..
Къайры элтеди?.. Абыныу – эбим,
Ёмюр салгъанды тулума энин.

Ёлюм а сакълайд заманын алда,
Къартлыкъ а барад ашыкъгъан халда..
Эй, ким къайтарыр бу джолдан мени?!
Эй, ким къалалыр келмейин бери?!

Къысха оюм

Ауруу, келиб,
туу санымы кючлегенсе,
Тюз джетгенлей,
къаушатыргъа излегенсе.
Тутханса сен,
энди джарыкъ кӛргюзтмем деб,
Мен къачама, сеннге санны эздиртмем деб.

Ким биледи,
экибизден ким ёч алыр?
Хорлам алыб,
къууанч эте, ким сау къалыр?..
Сен – хатерсиз хыны гӛджеб,
санны эзген,
Мен бир алим бу дунияда кӛбге тӛзген...

«Дуния» дегенини...

«Дуния» дегенинг,
къонакъгъа келген,
«Ахырат» деген,
толмазлыкъ терен,
Хар джан кирликди
къара тѣбеге,
Боюн саллыкъды
керти Тѣреге.

Ой, «аджал» деген,
ѐлмезлик таджал,
«Ахыр кюн» деген,
иймезлик болджал.
Анга тюбемей,
бир джан да къалмаз,
Сан чиритмейин
бу джер джашамаз.

Джангур къуяды.
Бокъланнган ырхы
Орамны тѣбен барады.
Дыккы
Болгъанды джарыкъ.
Будут басханды.
Кѣк джыламугъун
джерге атханды.

1980 дж.

Ахыр кюннөм

Ёмюр ётдю,
джилтин учхан төрелей,
Джазыу онглуд,
бузну джаргъан кемелей,
Къайыгъымы бели – джамау,
джаны – джокъ,
Мындан ары толкъун джарыр
кючю джокъ.

Къол кереме, джюзалмайма,
не этейим?
Къыйналама талпыугъа
кюч джетмейин.
Джаш ёмюрюм –
джангкъылычны чырагъы,
Къарт ёмюрюм –
Минги Тауну тарагъы.

Джаш кюннөмде джазыугъа
бой салмаучанем,
«Къартлыкъ» деген сёзню
эсге алмаучанем.
Хорлам алыб чыгъыучанем
эриште,
Учхан къушча,
джити эдим хар иште.

Энди уа бой салдым
«къартлыкъ» дегеннге,
Кёб турмайын ол
джатдырыр джегеннге.

Кёб турмайын
кёзкёрмезге кетерме,
Къарачайгъа осиятымы этерме.

Сау къал энди,
ой, джарлы миллетим!
Аллах берсин сеннге
сыйлы хурметин!
Ёлгенингден къошулгъанынг
кёб болсун!
Кюуден эсе, къууанч джырынг
кёб болсун!

Къайгъы сёзюнг
алгъыш сёз бла джабылсын!
Хар юйюнгде
къарачай сёз айтылсын!
Къабыр топракъ
тау этекде табылсын!
Сыйлы атынг
сау дунягъа айтылсын!

Эртденни дауур

«Сен кимге керексе бу тюзлюк деу бла?
Тил байла да, къысыл мюйюшге.
Къалгъан адамлача, къарнынгы тойдур да,
Къатышма не сёзге, не ишге!

Тегёреке къара, халкъ алай джашайды:
Киши тартынмайды – алады.
Ёлмез-къалмаз ишле, табханынгы ташы,
Алалмагъан джалан къалады!

Хоншунг Азрет, майна,
маймыйыкъ болгъанды,
Басхычлы юйлени салдырыб.
Сен а олтураса, мадар эталмай,
Юйдегинги джокълукъ талдырыб!

Танг атмайын туруб олтураса былай,
Джыр этеме дейсе, ким билед?..
Къазан асдырмагъан сени ол джырынгдан
Айтчы, юйдегинге не келед?» –

Деб, къатын кызады, акъыл юретеди,
Сабий-балыкъ турад тамышыб.
Мен а не этейим, джырта билмейд къолум,
Бу худжу къаламгъа джабышыб.

Тюз кыйынынг бла уа, къайда аякъ тиреу?..
Урлай билген терге чыкългъанды.
Сёзню, джырны сыйын дуня малны кючю
Тамам аякъ тюбге джыкългъанды.

Къызыл Октябрь эл, 1967 дж.

Къара джылан

Къара джылан, кёрдюм сени бюгюн мен,
Таш тюбюнден къайырылыб чыкъдынг сен.
Туракъладым, сан къыйылыб, илгениб,
Сен ташайдынг, джер тешикге бюклениб.

Сени тилинг – ёлюр отну уясы...
Мени тилим – онгмаз сёзню анасы...
Сен уу бла джашауунгда джан сакълай,
Мен тюз сёзню миллетиме айгъакълай.

Сен да, мен да джер джюзюнде бирер джан,
Сен – тешикде, мен башында джашагъан.
Экибиз да уллу кёкню – тюбюнде,
Экибиз да джангыз джерни – юсюнде...

Биз нек джаубуз? Меннге джууаб ким этер?
Дун-дунияны ташасына ким джетер?

* * *

Не ётюрюк, не къызгъанчлыкъ, не зарлыкъ
Бир адамны биргесине туумайды.
Биз аланы джашау чакъда табабыз,
Ол шарт бизни тынч джашаргъа къоймайды.

Къысха ёмюр, кёз къакъгъанлай, ташайыр,
Кече кюнню кючюн алыб батдырыр.
Бир инсанны джазыуундан къалдырмай,
Ахыр кюнню къайтмаз джардан атдырыр.

Ары тюшген, тылдан болуб джангыдан,
Джер ёзекде джангы кебге салыныр.
Уллу Аллахны биз билмеген кючу бла,
Ол кебледен джангы сурат алыныр.

Ол тылданнга сен да, мен да къошулдукъ,
Ол чоюннга мен да, сен да тюшерик...
Аз ёмюрню таза кёллю джашагъан
Олду бизге насыб юлюш теджерик.

Кел, джашауну аман шарт бла бузмайыкъ,
Хар бир джаннга хакъ игилик этейик.
Бирер джанлы, бир-бирибизге джан басыб,
Бу дуниядан алай бла кетейик.

Шантал теректе

Кёб болмайын
джазны джангы джылыуу
Тура эди сени бутакъ арангда,
Энди уа къач сууукъ джангурун
Аямайын себелейди башынгдан.

Талай айны мындан алгъа
джашил энг,
Булчугъунгда булбул къонуб,
джыр джырлай.
Энди уа сен сюелесе тюгениб,
Джыйырылгъан чапырагъынгы
джел быргъай.

Бу ёмюрюнг сени ётюб кетсе да,
Келир джазда
сен джангыдан чагъарса.
Бу эзилген бутагъынгы, кенг джайыб,
Джылы кюннге ёзегинги ачарса.

Джангыз адам къайтаралмаз
джаз кюнюн,
Бу дуняда ол бир кере чагъады...
Сени ёмюрюнг,
хойнух кибик, тёгерек,
Адам ёмюр –
саркыб кетген шоркъады.

Кече келен сагъатда

Кече – къабыр къарангыны юзюгю –
Келиб тюшдю, арбазыма ау атыб.
Кёзлериме кюн джарыкъны сакълатыб,
Келди къабыр къарангыны юзюгю.

Бу заманда анг сагъышха бёлениб,
Онг бермейди тынчайыргъа санлагъа.
Кече сагъыш – керти сагъыш адамгъа,
Джашау, ёлюм – бары кёзге кёрюнюб.

Заманым

Кюнюм – гузаба,
Джылым – ашыгъыш,
Къарамым – мыдах,
Бетимде – сагъыш.
Джауады джангур,
Сызгъырыб джели,
Къартлыкъ сакълайды
Эсгертмей келиб.
Бар эди кюнюм,
Къакъгъан къанатым,
Тау къушха тенглик
Этген сагъатым.
Бары да озду,
Тюш, сагъыш болду.
Айтылгъан кючюм
Санымы къойду.
Мутхузду кюнюм,
Аулуду чыракъ.
Азыракъ сёзюм,
Джюрегим – тузакъ.
Къобхан къобанда,
Ташха къадалыб,
Тургъан кибикди
Джашау мадарым.
Кючюм тутармы?
Умут чыгъармы?
Энтда кюн джарыкъ
Кёралырмамы?
Эй заман, заман
Ашыгъыш заман!
Къайры бараса
Тохтаусуз, хаман?

Нек туудураса?
Нек ёсдюресе?
Бу къадар джанны
Къайры элтесе?

Сары атым

Сары атым, джаллы азыгъы болгъан атым,
Не эсе да эсге келди эски атынг.
Акъджал, дейем, мине тебреб джасандырсам,
Акъджал, дейем, тойда, чарсда айландырсам.

Айтханымы эте эдинг, бирин бузмай,
Бир кере да къалмагъанма, сеннге базмай,
Кёб джоллада джюрютгененг, сыртынг талыб,
Бир кере да сындырмайын, артха къалыб.

Бюгюн сени ол сыфатынг эсге келди:
Тик сенчадан анам хариб бизге энди,
Мени аллымда сен тесукъа этдинг тамам,
Бизге къараб ышарылды сора анам.

Уяу болдум. Сагъыш этдим. Хошлукъ табдым.
Тюш къоркъуун сабийледен кери атдым.
Джораладым: сени керти джаллы сойду,
Мени уа зар, адам бетли бёрю джойду.

Къадарыбыз, ушаш болуб, экибизни
Аны ючюн кёрдюм сени, бир ишексиз.
Джаллы азыгъы мен да болдум, ажым этдим,
Къыйынлыкъны бир тюрлюсюн
джырыб ётдюм.

Сары атым, сен термилмей ёлюб кетдинг,
Мен, сау къалыб, ёлюк кибик, джашау этдим.
Тилчи тили аягъыма кишен салды,
Атлатмайын, джашаууму кючюн алды.

Тюйюшюучю хоншума

Энтда туююшюу, энтда дауур-дау.
Былай болубму турлукъду джашау?
Тауусурукъча биз бу дуняны
Хар хыны сѣзге табылад сылтау.

Нек къыт болгъанды адамлыкъ бизге?
Нек саналады бузукълу тюзге?
Нек джашамайбыз сенсе-менсе деб?
Бир-бирибизге сый-намыс теджеб?

Джашай билейик джашагъан чакъда,
Сокъуранмазча экинчи артда.
Хоншунг джау болса, урушса тенгинг
Ёлген кюнюнгде бек аз да келир.

Джетишмеймиди бизге кюн джарыкъ?
Не уа киерик? Не уа ашарыкъ?
Хауа тазады... эркинди суу, джер...
Тут адамлыкъны. Урун да, кюн кѣр...

Гёбелеккеге

Ол – джаннган шынгкъарт, сен – гёбелекке,
Джарыкъгъа талпыб келесе кёкде,
Этер муратда башынга игини,
Эсгерелмейин кюеригинги.

Джокъдула сенде фитна, хыйлалыкъ.
Бек суйгенлеринг – джылы бла джарыкъ.
Юсюнг топ-толу гокка оюудан,
Кёрюрге кюсеб турурча адам.

Уллу Аллах сени джаратды суйюб,
Сени джарыгъынг шынгкъартдан мийик,
Джан атма, ариу, джарыгъан бекге,
Къайт андан эсе къарангы кёкге.

Кюйюб тюшмесин айбат къанатынг,
Къысха болмасын джашау сагъатынг..
Шынгкъартха кирме, кесинги ая,
Сакълан, дунягъа ариулукъ джая.

Джел ашыкъды,
къуугъуннга чабханлай,
Къуу чапракъла,
тюз джыламукъ акъгъанлай,
Кюн, тартына, булут аугъа киреди..
Къыш келечи –
къач-алтынчач –
келеди.

Джаз

Чыммакъ чакъгъанды
бу терек бачха,
Кёк да чуакъды,
кюн джарыкъ тийиб.
Джаны болгъан бары –
къууанч тыбырлы,
Нюр табигъатны
бу чагъын суююб.
Бу джылны ичинде
чынг ариу заман,
Хар ким да талпыб,
кюсеб тюбеген.
Айта эсе да,
бош айтырыкъды:
«Джаздан иги да
чакъ барды!» – деген.

Кюнне

Кюн, батма сен, тилекчиме,
Мадар таб да, джаннганлай тур.
Къарангыны ийме джерге,
Юйле ишле, къалала къур.

Хар джюрекге сен эт бийлик,
Иги умутну джетдир чакъгъа.
Хар джюрекге сал суюмеклик,
Тынчлыкъ орнат хар бир халкъгъа.

Уруш отну башын кес да,
Аны кючюн кесинге ал.
Сора аны джылыу эт да,
Джер юсюне джангы ёсюм сал.

Айыа

Ай, сен кёкню мийигинде тамадаса,
Кёбню кёре дуниялада айланаса,
Шагъатса сен кёб тёлюню кетгенине,
Ургъан джеллей, ёмюрлени ётгенине.

Ашхы-аман, кьууанч-бушуу, джашау-ёлюм...
Барына да джарыкъ бердинг, барын кёрдюнг..
Алай бетинг тюрленмейди, азаймайды,
Нюр келбетинг кемеймейди, таркьаймайды.

Джылагъанны, кёре туруб, джыламайын,
Къарыусузну, ёрге туруб, джакъламайын,
Унукъгъаннга кёл табдыыр мадар этмей,
Сен кьошулуб, бир пелах да джерден кетмей..

Не ючюндю джашагъанынг, джарыгъанынг?
Кече сайын башыбыздан къарагъанынг?
Сууукъ къарай дженгил баргъан кюнлерине,
Нек тураса миллетлени кёзлеринде?..

Джер сурайтха

Гитче джашчыкъ джер сурат бла ойнайды.
Аны буруб, сейир болуб къарайды.

Бир, тохтатыб, бармагъы бла тюртеди.
Бир, башы бла урур халда марайды.

Бир, симсиреб, оюуна къарайды,
Бир, кюледи джер суратны къучакълаб...
Халкъ къарайды аны кёзден ийнакълаб.

Эй, балачыкъ, чыкъча, таза сыфатынг,
Джокъду сени оюнчакъдан хапарынг.

Ол джерди деб, алкъын акъыл этмейсе,
Аны юсюнде болгъан затны билмейсе.

Зарлыкъ, сатлыкъ, тил джюрютюу, тенгин атыу,
Ауруу кючу, уруш заран, ёлюм ачыу.

Ашхы, аман, таза джюрек, келепен –
Бары джашайд ма бу джерде, болуб тенг.

Аякълана, аякъ тирей, эсинг къата,
Сен къарарса тегерекге, кёз ау ата...

Эшитирсе сен онгсузну джылагъанын,
Ана, бала бир-бирине таралгъанын.

Кёлюнг сынар, терсликлени кёре-кёре,
Джюрек азар, хар тайгъаннга джылу бере...

Ол заманда ма бу тукъум ойнамазса,
Ма бу джерге былай джарыкъ къарамазса.

Гагаринни

Адам деген онглуду –
Къанатсызлай учады,
Дун-дунияны ташасын
Билими бла ачады.

Терен кёкню кенгине
Бу джаш чыкъды, ёч алыб,
Саулай джерни юсюне,
Унутулмаз сый салыб.

Ётгюрлюкге белгиди
Бу уланны этгени.
Джерден учуб, кёкге чыгъыб,
Джудузлагъа джетгени.

Билим деген сейирди,
Узакъдан хапар алдыргъан.
Акъыл деген теренди,
Хауада джолла салдыргъан.

Джер дегенинг устазды,
Онглу ишле этдирген.
Кёк дегенинг муратды
Мийикликге джетдирген.

Гагаринни кючю бла
Дуниягъа къууанч чачылды.
Билимни тейри эшиги
Бюгюн бу джерге ачылды.

Джигитлеге

Терен кёклеге джол салгъан
Джигит джашлагъа къууана.
Къарт Сымайыл да алгъанды
Эсги къаламын къолуна.

Кёкге учдула экеулен,
Кёк джуддузлагъа джанаша,
Сау джер алагъа къараша,
Бек сейир болуб, тамаша.

Совет Союзну атындан
Дуниягъа салам айтдыла.
«Восток» кемени къойнунда
Кёклеге чыгъыб къайтдыла.

Беляев бла Леонов –
Миллет ёсдюрген уланла,
Джигитлик халда этдиле,
Керекли илму сынамла.

Бу джолоучулукъ джол ачар
Аламгъа эркин учаргъа.
Адам улуна керекли
Кёб сейир затны ачаргъа.

Бюгюн джюреги учуна,
Джигит джашлагъа къууана,
Къарт Сымайыл да айтады
Къууанч хапарны халкъына.

Чотгаланы Мухаммайт ёмен кюн

Ким к'валлыкъды ёлмегенлей
ма бу джерде?
Барыбыз да кирликбиз к'ара кёрге...
Джазыу джетер, чачар, атар,
урур, джыг'бар,
Бююн сауну барысын да
джерге бырг'бар.

Джер дегенинг, тоюнмаг'бан
адам салдан...
Аджал деген, сау тулуг'га
мухур салг'бан...
Кёкде джуддуз джук'ланнганы
керти эсе,
Кёк ачуну сынарык'ды
ма бюгече.

Джан нёгерим, салыб сени
тар к'абырг'га,
К'артла бла олтурушдукъ
к'уу тыбырда.
Элчилеринг бёлек-бёлек
келедиле,
Юйдегинге к'айг'гы сёзню
бередиле.

Белгили эд халк' арада
сыйлы атынг,
Джарашыу эд хар бир тёрге
нюр к'ууатынг,
Тутхан ишинг битиучен эд,
юлгю болуб,
Джашай эдинг аджашханнга,
белги болуб.

Эй, бу джылау сени джерден
сыйыралмаз!
Деу кючю да сени андан
къайтаралмаз!..
Бой салайыкъ... барыбыз да
джоуллукъбуз..
Барыбыз да чынгыл джардан
къюуллукъбуз..

Мурат кетсе

Къарангы кечени ай джарыкъ джырады,
Иги умут эт деб, оюм алдырады.
Къарангыны джыргъан айны нюр сыфаты
Болур джашагъанны ёмюрлюк мураты.

Не пелах тюшсе да, иги мурат керек,
Иги мурат олду, сен таянныкъ терек.
Олду аджашханнга джол усталыкъ этген,
Олду учуз этмей, сени алгъа элтген.

Ким биледи, бир кюн сен муратсыз къалсанг,
Мугурлукъну шартын джюрегинге салсанг,
Къыйын джашау атса сени аякъ тюбге –
Баш кёлтюр да къара сен джулдузлу кёкге.

Къарангы кечени ай джарыкъ джыргъаны,
Анга билек болуб, джулдуз джылтырагъаны,
Сеннге къарыу берир, джангы мурат чыгъар,
Сындыргъан ачыуну аякъ ызын джабар!

Акъ къочхарчыкъыа

Унутмагъанма туугъан кюнюнго
Акъ къар юсюнде балдраджюзде.
Ананг ёнгелеб кетген эди да,
Сени да кючден табханем излеб.

Джылытхан эдим, къойнума салыб,
Ананг арт-ал да, ёнгелеб къалыб,
Эмизик бла ёсдюрген эдим,
Инджитмегенлей айнытхан эдим.

Тау солумлада, джайлыкъда кютдюм,
Сен семирген да, ёсген да этдинг,
Сен – кютю токълу, мен – суйген ие,
Сыртынгы сылай, санынга тие...

Джарымын берсем, гырджын сындырыб,
Сен менден эсе алгъа тындырыб,
Мени юлюшюмю да бёлдюре эдинг,
Къуш джухтан кибик, эндире эдинг.

Тубанда сюрюу табсыз джайылса,
Кел деб, чакъырсам, кенгден къатыма,
Къалгъан къойла да келе эдиле,
Бири да къалмай, сени артынгдан.

Сен шохлугъунга кертилей къалдың,
Юйюрсюнесе, ышаныб, манга.
Мен а къолума бычакъны алдым,
Джаулукъ этерге тебретим санга.

Той уллу барад, арбазым толу...
Къолум бармайды сени сояргъа...
Алай, не келсин, табмайма болум
Къурманлыгъымы этмей къояргъа.

Дуния джорукъ ачы джорукъду,
Кёб заты барды джюрекни эзген.
Сени джазыуунг – къурманлыкъ болгъан.
Мени джазыуум – ол затха тёзген.

Уллу кёллюге

Кёкде учхан, уллу кёллю болма сен,
Джуддузлагъа джууукъма деб махтанма.
Къара джерни бир да этме келепен,
Керексизге айгъа, кюннге алданма.

Джазыу келир, къанатынга уу берир,
Сен тюшерсе джерге,
чапыракъ акъгъанлай.
Дуния кючю сени ёрге чыгъармаз,
Джансыз санынг къалыр,
джерде къатханлай.

Джер боллукъду эштген ахыр сёзюнгю,
Ол боллукъду санынга ау джаярыкъ.
Ёрге аралыб джабылмагъан кёзюнгю
Ол боллукъду этеги бла джабарыкъ.

Сууда джюзген, кёкде учхан, джюрюген,
Барыбыз да топуракъдан чыкъгъанбыз.
Топуракъ болуб къошулдукъбуз бу джерге...
Барыбыз да батыллыкъбыз тар кёрге...

Итче суучукъ

Гитче суучукъ тар ёзенни теренинде
Барады,
Тар ёзенни ташлы тюбюн шоркъасы бла
Джырады.
Сау дуняны джабарыкъча, бек чёрчекди
Барыуу,
Кёк тенгизге къуюллуқъча, ашыгъышды
Саркъыуу.

Алай аны барыр джери – төбен элде
Чирик кёл,
Кёрлюгю да – тар ёзен бла талай юйлю
Эски эл.
Мыдах болуб къарайма бу тынгысыз
Саркъыугъа,
Джюрегим да бой салгъанча ёсе баргъан
Джарсыугъа.

Ёз джашауум нечик ушайд бу тынмагъан
Шоркъагъа,
Мен да алай мыллык атыб чыкъгъан эдим
Ортагъа.
Ары чыкъсам, джумлай алам кёрюнюр деб
Тура эм,
Акъылымда бичим салыб, кёзбау мурат
Къура эм.

Эй, джолоучу, мен айтайым, сен джетиуге
Ашыкъма,
Анда солуй турурма деб, санларынгы
Ачитма.
Баргъан джолунг – джашауунгду, къууан
Кюнде келгеннге,
Джетер джеринг – чынгыл джарды,
Быргъарыкъды тереннге.

Мани аласында

Сары эрикни сыныб тургъан
бутагъына къарайма,
Муал болгъан чапракъланы
къолум бла сылайма.

Энди ма бу джарыкъ тангны
сыннган бутакъ сынамаз.
Кёгет салыб, къач айында
къагъылырын сакъламаз.

Анга джашау чагъы деген
энди келмез, джол салыб.
Чириу деген ёмюр төре
аны теблер, онг алыб...

Эй, азмыды, бу бутакъча,
озгъун къолдан ачыгъан?
Муну кибик, къайырылмай,
аякъ тюбге атылгъан?

Тынч тиширыу, зарлыкъ джетген,
къарт, онгсуз, туююлген,
Бу бутакъны, сизге ушатыб,
мыдах болдум кёлюмден.

Къарт Сымайыл сюеледи,
хуна ташха таяныб...
Орамны уа халкъ барады,
ёз ишине сагъайыб...

«Ассы тау»

Дуниягъа патчах – Унух файгъамбар –
Оноуу, кючю, болуму да бар...
Алай болса да, бузулду дуня,
Залимлик къысыб, онгсузну къыйнаб.

Адеб-намыс джокъ, джашаудан дам джокъ.
Тонау, ёлтюрюу, сёзде ийнам джокъ.
Хар онглу болгъан, кеси бир Аллах,
Ызына бара хар тёнгереген чарх.

Аллах чамланды: джерни джууайым,
Джерде джангыдан джашау къурайым.
Бир кюн зин келди патчахха Аллахдан:
«Къутхар башынгы келлик пелахдан».

«Суу ахырзаман боллукъду», – деди,
«Джер юсю суудан толлукъду», – деди.
Файгъамбар анга оноун этди –
Узаймагъанлай кеме ишлетди.

Адам инсанны, хар тюрлю джанны
Урлукъ болурча кемеге салды,
Мюрзеуге, хансха, терекге дери,
Керекли затны джыйды ол бери.

Ахыр заманны кюню башланды –
Аллахны сууу джерге бошланды.
Алкъын къургъакъды кеме тургъан джер,
Узаймай бу суу алагъа джетер...

Иш неди, десенг, Унухну джашы
Минерге унамай, булджутад башын.
Атасы, мин, деб джалынса анга,
Санайд ол аны самаркъау чамгъа.

Суу тола-тола, тобукъгъа джетди,
Мин, деб агасы, дыгалас этди.
Белине дери ташайды суугъа,
Мин, деб, файгъамбар къалды бушуугъа.

Сора ташайды бойнуна дери,
«Атам, къутхар!» – деб кычырды бери.
Джабраил мёлек Унухха келди:
«Миндирме аны, батма къой, – деди. –
Къаны бузукъду, джюреги – къара,
Кимге керекди ма быллай бала?..»

Суу кёлтюргенди кемени джерден,
Тебре, файгъамбар, тебре энди, тебре!..
Кёк алгъынчады, джер суудан толду..
Анда кёрюннген бир тёппе болду.

«Минги Тау!» – делле, аны атын биле,
Адамла бары, кемедегиле..
Минги Тау айтды, кемени таныб,
Аллахны унута, кеси махтаныб:
«Менде тохтарыкъ болур бу кеме,
Не ючюн десенг, чынг мийик менме!»

«Аллах буюрса», – демегени ючюн,
Кесин мийикге тергегени ючюн,
Этгени ючюн оноуну джассы,
Минги Тау болду Аллахха ассы.

Чамланды анга дуния иеси:
«Ассымса», – деди джаратхан Кеси.
Ол файгъамбаргъа, чач, деб буюрду,
Кеме Мингини тёппесин джырды.

Ол кюнден бери, бир башы – эки,
Ол кюнден бери бу хапар – керти,
Ол кюнден бери «Ассы тау» делле,
Тёгерегинде джашагъан элле.

Суу тауусулду, джашауну кёме,
Меккя таулада тохтады кеме.
Энтда джангыдан башланды джашау –
Хар зат орнунда – тенгиз, тюз, таш, тау.

Ол кюнден башлаб, «Ассы тау» делле,
Тёгерегинде джашагъан элле.
Узакъдагъы да айтханды алай,
Ол затха тёзюб къоярем къалай?!

Мен Минги Тауну джангыдан ишлеб,
Мийик да, ариу да, сыйлы да этдим!
Эски Ассы тауну джангы хапары
Саулай дунияны барына джетди!

Танымай туруб, кёргенча болуб,
Джангы хапаргъа сагъайды халкъым.
Кертисин айта, къалдырдым аны
«Ассы тау» деген джараусуз атын.

Бирди кечени, кюннүни да

Къара къая, сен тураса,
Бой бермейин заманнга.
Сеннге джетмей ёлюм къоркъуу,
Ёхтем къарай хар джаннга.

Ненча адам келген болур,
Сейир болуб къатынга?
Ненча тёлю ётген болур,
Джангы ат атай атынга?

Сен а, бузмай, сюелесе,
Джер къарнында бир ышан...
Мен турама, сеннге къараб,
Джашау эзген бир инсан.

Кёбле сеннге сукъланалла,
Сени кибик болсакъ, деб,
Кёб джылланы тюрленмейин,
Ма сенича турсакъ, деб.

Ол туруудан, эй, не барды
Джукъ эшитмейин, кёрмейин?
Бу дуняда инджилгеннге
Бир болушлукъ бермейин.

Билеме мен ёмюрюнгю
Узакъ неден болгъанын,
Сени бу тюрсюнюнгю,
Нек онгмайын тургъанын.

Бир сагъышха бёлюнмеген –
Олду сени джашатхан,
Бир ёмюрден бир ёмюрге
Чарпытмайын атлатхан.

Дуния деую сен эсенг да,
Турмушунга сукъланмам.
Джан ачытхан бир кюнюю,
Ёмюрюнге бералмам.

Аджал элтир джан эсем да,
Барды джырым, кюуюм да.
Сен а джерде баш эсенг да,
Бирди кеченг, кюнюнг да.

Джашагъанса

Къарт алманы къуу болгъан бутагъы,
Этелмейди энди джел бла ушагъын.
Чапракълары муал болуб тюшгенле,
Чакъ кюнлери джокъламаздан кетгенле.

Хар бир джайны бойнундады джазыуу...
Бир кюн биз да, ол бутакъча, къатарбыз.
Онгуз болуб, бююн джыйгъан малыбыз,
Арта къалыб, къайтмаз джолгъа атларбыз.

Эй, джашагъан, хар кюнюнге сейирсин,
Бир сагъатны керексизге оздурма!
Ёмюр деген, учуб тюшген бир джилтин...
Ашыкъ, джаша, суй, джюрекни тоздурма!

Джыйырманчы ёмюр

Джыйырманчы ёмюр,
Кёлюнг кьаты темир.
Бараса, тер басыб,
Тынчлыгъынгы атыб.

Къайры джол тутаса?
Къайры джан атаса?
Бу къадар миллетни
Къайры чакъыраса?

Келген джолунг – уруш,
Элтген джолунг – къаугъа.
Не игилик берир
Сени кюнюнг саугъа?

Джыйырманчы ёмюр,
Этме бизни кёмюр.
Уруш отдан сакъла,
Джашагъанны джакъла!

Кетиб барама дуниядан

Ишлемесем да кьалала,
Айтылмасам да дуниягъа,
Туз-дам бергенме къайгъыда
Инджиую болгъан адамгъа.

Илму юлгюле ачмадым,
Халкъымы онгун кёлтюрюб.
Алай джек кёрдюм кёзбауну,
Кесим айтмадым ётюрюк.

Джылларым джюзге джанаша,
Ышан этдиред ёлюмюм.
Алай халкъ билген атыма
Тамгъа салдырмаз ёмюрюм.

Джазыуум джардан атса да,
Ийсе да меннге пелахла,
Буюрулгъаннга тубедим
Оноуум джокъду Аллахха.

Кетиб барама дуниядан,
Тохтайды тылпыу кёрюгюм...
Джамагъатынгдан уялмаз,
Сымайыл, ёлген ёлюгюнг.

Джаш ёмюрюм бла къарт ёмюрюм

1.

Ой, джаш ёмюрюм сёлешсе мени
Сегиз кырыкъдан суу келир.
Мен бир къарт киши, айтама десем,
Ауузума сёзню ким берир?

Хар джылда чалкы тутуучан эдинг,
Он бармагынгы саяулай.
Тау джалпакълада мал кюте эдинг,
Гебенек кийиб, джаяулай.

Сен, чана джюклей, кыш боранлада,
Суукъгъа ёшюн салычу.
Эртден азандан ингир ашхамгъа
Десетинаны чалычу.

Клиса къагъылса, сени миннген атынг,
Орус индекледен секире.
Гебен къаласанг, сау гапнаны,
Эки кереге кёлтюре.

Ой, джаш ёмюрюм, ташха джазгъанча,
Хар эшитгенинг эсингде.
Бу къарт ёмюрюм къаргъа джазгъанча,
Ызы къалмайын кесинде.

Ой, джаш ёмюрюм, чыгъа тургъанча,
Загъызан башы джайлыкъгъа.
Джаш ёмюрюмю санамай эдим,
Дуния рысхыгъа-байлыкъгъа.

Сен къара иш бла кёб кюрешеенг,
Ой, къадыр болуб, ат болуб.
Тохана юйле салдыргъан эдинг,
Тёгереклери сад болуб.

Ой, атланмаса, джол болмаз, дейле,
Къуп-къуру къолгъа къуш къонмаз.
Ишлемеген а, ашамаз, дейле,
Ашамагъан а джашамаз.

Ой, джаш ёмюрюм, кетиб бараса,
Джашнаб кёгерген бачхача.
Мен а, къарт болуб, атылыб къалдым,
Болджалы озгъан ачхача.

Ой, джаш ёмюрюм, кетиб бараса,
Сары мыйыкъланы бургъанлай.
Басынчакъларгъа базмай эдиле
Сен мени къатыш тургъанлай.

Ой, джаш ёмюрюм, къайдан келесе,
Тау ауушладан аууучу?
Керек заманда, джангурум болуб,
Сабанларыма джауучу.

Джаш ёмюрюм, сен келе эдинг,
Кенг орамлада джёбелеб.
Бу къарт ёмюрюм джашайды энди,
Саны тутмайын, тёнгерев.

Мамукъ тёшекде тураман энди,
Сатрач бояулу тапчаным.
Сен къоюб кетдинг, къалды кёлеккенг,
Ой, неди сенден табханым?

Ой, джаш ёмюрюм, тау кийиклени
Сыртларын сылай, санаучу?
Ой, мен да болуб къалгъанман энди
Кёзлюкле салыб къараучу.

Сени излерге атланникъ эдим,
Къарыусуз къартлыкъ иймейди.
Ёлген ёлгюнчю, кетген кетгинчи,
Сыйларын киши билмейди.

Ой, къзыллада джер кёгереди,
Чакъгъан болурла Ыбчыкъла.
Джаш ёмюрюмден хапар айталла,
Къарылгъашчыкъла, чыпчыкъла.

Ой, джаш ёмюрюм къайдан келесе,
Джугъутур башны кёлтюрюб?
Мен сен кетгенли хылеу болгъанма,
Кесими саудан ёлтюрюб.

Ой, джаш ёмюрюм кетгенди мени,
Бу джау джиблеге чыгъыучу.
Джаяу чарслада озуучу, дейме,
Той тутушлада джыгъыучу.

Ой, джаш ёмюрюм, джибек аркъанынг,
Тойлада чабхан тарпанынг.
Къалай болса да, тюз келе эди,
Этгенинг бла айтханынг.

Ой, джаш ёмюрюм, къайры бараса,
Айтылгъан сёзню тюз алгъан?
Чынгыл къаягъа чыгъалгъан, дейме,
Тюбсюз тенгизде джюзалгъан.

Сен суудан къаймакъ алдыргъан, дейме,
Кёзледе сурат къалдыргъан.
А мен а болуб къалгъанман энди,
Марал чёб-башы, балдыргъан.

Капына атсанг, юй киби, дейме,
Чана джюклесенг, бир къанга.
Биз алтмыш джылны бирге джашадыкъ,
Джан аурутмайса сен манга.

Ой, джаш ёмюрюм кетиб бараса,
Суу къамиш киби чайкъалыб.
Сююмчюлюкле ким алыр менден,
Сени ызынга къайтарыб?

Ой, джаш ёмюрюм, шашмай ушаенг,
Сен майда келген ханслагъа.
Акъыл юрете барыучан эдинг,
Бу кесинг кибики джашлагъа.

Ой, джаш ёмюрюм кетиби барады,
Науш тау таба, наныкыгъа.
Ол бар заманда айлана эдим,
Кечем, кюнюм да джарыкыда.

Ой, джаш ёмюрюм кетгенди мени
Бу Махар таугъа алгышша.
Ой, къарт ёмюрюм къалгъанды энди,
Файдасыз терен сагышша.

Ой, джаш ёмюрюм джашыртын барад,
Арарат таба, тихтеннге.
Мен бир да разы болмайма, алан,
Бу джаш ёмюрюм сёкгеннге.

Бу джаш ёмюрюм байлыгы, деймен,
Ишлеб баджаргъан айлыгы.
Мен аны къатыш джылкы кютюучю,
Бу Къудайнатны джайлыгы.

Ой, джаш ёмюрюм, джасана эдинг,
Бу алтын бла, кюмюш бла.
Алына адам ётмейин эди,
Ой, бир тукъум бир иш бла.

Кюндюз чалкычы, кече гёзетчи,
Сен джукъламайын айланган.
Ой, джаш ёмюрюм, къайры бараса,
Хар ишге бирча сайланган?

Ой, джаш ёмюрюм барады мени,
Джангыз джаш кибики, джасаныб.
Бу къарт ёмюрюм къалгъанды энди,
Къолдан джукъ келмей, махтаныб.

Ой, джаш ёмюрюм озуб барады,
Ол гинджи кибик, кийиниб.
Бу къарт ёмюрюм къайгъырыудады,
Ийре агъач кибик, ийилиб.

Ой, джаш ёмюрте джюрюучен эдик,
Атлыла болуб, чабышыб.
Ол хапарланы айтабыз энди,
Бу къарт джюрекле, тамышыб.

Сабийлерими къойнума алыб,
Эркелетеем джашыргын...
Къайтыб келмезлик джаш ёмюрюмю,
Мен къалай дженгил ашырдым.

Ой, джаш ёмюрюм, сени танышынг,
Эки Инджик бла Чегерей.
Джетишген кюнде джан тенгинг эди
Бу Семенлени Адемей.

Бир сёлешгенлей, сёзлери битген,
Арымай-талмай иш этген.
Ой, джаш ёмюрюм, къайдады энди,
Тауну башында мал кютген?

Ой, джаш ёмюрюм, сен атха минсенг,
Санларынг ариу джарашхан.
Сен аны юсюне салыучан эдинг,
Алтын ёшонлюк-къууушхан.

Бошбоюн атха тартыу сала энг,
Къутсузуракъгъа – юч айыл.
Атлаб, арбагъа да минелмейме,
Заманынг озса, джокъ хайыр.

Эндиге дери бир да билмей эм,
Джаш ёмюрюмю багъасын.
Тенг джашларына ал бермей эди,
Джелпегей кийиб джагъасын.

Ол къаялада илячин эди,
Кёкледе учса – кёгюрчюн.
Джаш ёмюрюмю уллу багъасын,
Мен унутмазма ёлгюнчюн.

Ой, айлар эте, ой, кюнлер эте,
Бу джаш ёмюрюм кетгенди.
Сары алтын шилли сары тюгюмю,
Къар кибик, чыммакъ этгенди.

Ой, джаш ёмюрюм барады мени,
Ырынджыгъа таба, джилекге.
Мени къойгъанды, эте турургъа
Бу ёлгенлеге тилекле.

Тишлени юсюнден чам назму¹

Акъ сюекден чалманым,
Бир ауруу кириб агъалла.
Анга сытыла, тарала,
Джюрекле ауруу табалла.

Акъ сюекден чалманым,
Этерге джокъду дарманым.
Тар сахарлада айландым,
Маскуагъа бармадым.

Чалкъыбыз барды чалалсам,
Орагъыбыз, оралсам.
Мен ишни эбин биле эдим,
Бу тиш ауруудан къобалсам.

Ашайым десем, ашаялмайма,
Хайырсыз тишле азмайла.
Къояйым десем, къалай этейим,
Бу гяур къарын да къоймайды.

Айырмай тартхан бир тирмен эдим,
Энди чархы суугъа кетгенди.
Айырылдым тишлеримден,
Манга «къыйынлыкъ» джетгенди.

¹Бу чам джырны сѣзлерин Исмаилны кызы Зубайда бла туудугъу Фатима (Азретни кызы) Джырчыны кесини джырлагъанындан джазыб алгъандыла.

Назмула

IV

*«...Эм керти джыр бу дуняда – белляуду,
эм керти сёз – осиятды адамга...»*

(юйдегисине атагъан назмулары)

Ахыр сагыш

Талашалла орамлада къач джелле,
Къуу чапыракъла, джыламукъча, тюшелле,
Мени ашыра келген киби кёкледе,
Кёк булутла тизгин болуб келелле.

Кёб турмайын мен атларма тышына,
Сёз таркъайта, джылау къоя ызымдан.
Он сабийден къайсы болур къатымда
Ким тюшюрюр келямымы къолумдан.

Ким чыгъарыр ахыр сёзню багъасын?
Ким тюзетир учхараракъ джерлерин?
Къайсы кезде къалыр ахыр сагъатым?
Кимге берир арт къарамын кёзлерим?

Джашчыкъ, десем – окъа сёзню иеси,
Къызчыкъ, десем – чомартлыкъны төреси,
Гитчечик а – джангы аякъ тиреген,
Ханафийим – джюрек джылыгу излеген,
Маруа, десем – онгусузгъа таянчакъ,
Сара, десем – такъыр кёллю, джумушакъ,
Арапыстан – алкъын эси къатмагъан,
Абидиним – сабийлигин атмагъан,
Сули хариб – замансызлай уллайгъан,
Абдурасул – ауур юй бла байланнган.

Къайсы болур ол заманда къатымда?
Арт сёзюмю, тылпыууму ким алыр?
Ёлюм къолдан сылджыратхан келямгъа,
Багъа бериб, сыйлы джерге ким салыр?

Талашалла орамлада къач джелле,
Къуу чапыракъла джыламукъча тюшелле.
Мени ашыра келген киби кёкледе,
Кёк булутла тизгин болуб келелле.

1980 дж.

Джашчыкыѝа¹

(осият)

Къошум чачылды, сюрюююм – тюзде,
Бештау барамта – табмайма излеб.
Табханыма да, душманым даучу,
Булбул орнуна гугук джырлаучу.

Бештау шаушалса, кюн джылыу алса,
Излеялырча мадарынг болса,
Урланнганымы сыйыр ызына,
Джый сюрюююю эски арбазыма.

Даучу болсала, айтсала джалгъан,
Хатерсиз сёлеш, болма джалынчакъ,
Белгилидиле мени эним, тамгъам,
Халкъ айтырыкъды, сен сорууласанг.

Барым батмасын, джогъум чыкъмасын,
Барымы бер да, халкъымы сыйла.
Кесингден артха чырт да къалмайын
Болушурукъду сенинге Суфиля.

Джингирик эл, 1981 дж.

¹Тунгуч уланы Азретге

Маруаны бешик джыры

Джууаш джелле
солуу бере,
Кёксюл кёлле
тюшге кире,
Сакъ къаяла
гёзет эте,
Ай таякъла
джерге джете,
Назик талла
шыбырдаша,
Ташлы къолла
дыгъырдаша,
Терен кёкде
джулдуз уча,
Тёгерекге
нюрюн чача,
Тийребизге
кече келди,
Юйюбюзге
джукъу бёлдю.
Джукълайдыла
джер, суу эм тау...
Джукъла сен да,
белляу, белляу!

Айсарыа

Джашау джашагъаннга кёб зат излетеди,
Эришдире, къууа, мадар этдиреди:
Биреу, бел тюзетмей, башын ишге атар,
Биреу харам иште адамлыгъын сатар.

Биреу тонау алыр, биреу насыб чачар,
Биреу, келишелмей, джамагъатдан къачар.
Джерни джолу кёбдю, къызым, эсге ал.
Иги шартха тартхан джолгъа аякъ сал.

Заман деген бизге ёмюр сюрючюдю.
Хар бир джанны иш бла сынаб кёрючюдю...
Терс атламынг болур сеннге темир бугъоу,
Терс иннетинг болур ычхындырмаз къуршоу.

Дуня малны сюрме – бары хаухду ол,
Аллах джолун атма – олду керти джол...

Расульа

Болмаз къабынынг,
Этим болмаса.
Тутмаз насыбынг,
Сезим болмаса.

Юйюнг къуруду,
Кёб зат излесенг.
Ташанг туруду,
Къуу сёзню сюрсенг.

Берген затларынг
Сыйлы этерле.
Джашыргъанларынг
Зыраф кетерле.

Намысынг кетсе,
Сыйынг да кетер.
Зарлыкъ кючлесе,
Учузлукъ джетер.

Дуния тарды,
Джангыз джашасанг.
Ёмюрюнг азды,
Сынсыб башласанг.

Кёлюнг тогъаймаз,
Джут болса джюрек.
Юйюрюнг онгмаз,
Тутмаса адет.

Халкъынгдан кенге –
Учхан къуш тюклей,
Туугъан джерингде –
Эмен тереклей.

Эсде тут, балам,
Халкъынгы шартын!
Ма ол заманда
Айтылыр атынг.

***1

Белляу, белляу...
Белляу айта, белейим,
Гитчечикни уллу болуб кёрейим...
Тама-тама, джюзер кибик, кёл болгъун.
Джыйыла-джыйыла,
джашар кибик, эл болгъун.
Ойнай, ойнай бешик бауунг ычхынсын.
Башынгдан бир огъурлу кьаргъа
кычырсын.
Кьаргъаланы кьонушлары кьолдады.
Азрет-Алий, келе эсе, джолдады.

¹ Бу Бешик джырны Исмаилны кызы Семенлени Маруа «Ёмюрлени ызлары» (Черкесск, 2005 дж.) китабында басмалагъанды. «Азрет-Алий» деб Исмаил тунгуч джашын тансыкълай болур эди.

Наѝиматѝха

Челекден кѝуйгѝанча, джангур кѝуяды,
Орам арада ырхы барады.
Ачыкѝ эшикден аяз киреди,
Биягѝы сагѝыш эсге келеди.

Кѝб кѝаллыкѝ болмам бу джерде энди,
Джашау талпыуум алгѝындан кемди.
Хар тюшюм сайын сени кѝреме,
Кѝб турмазымы энди билеме.

Сен джол ачханса джерни кѝарнына,
Мен да барлыкѝма сени кѝатынга...
Кѝурт-кѝумурсагѝа мен да кѝошулурма,
Саным эмилиб, топуракѝ болурма.

Наѝиматѝны эсге тюшюре

«Джашау» деген ѝмюрледен кѝз алдау,
«Ѓлюм» деген джашагѝаннга ѝмюр дау.
Сен борчунгу алгѝа бериб кѝутулдунг,
Мен а бушуу тузагѝына тутулдум.

Эй, кѝл десенг, гѝыы буздан сууукѝду,
Ѓлюм десенг, энди манга джууукѝду.
Кюнюм десенг, басыб тургѝан бир азаб.
Кечем десем, сакѝлаб тургѝан ахырат.

Джан нёерим Патиматха

Джангур къяды. Бокъланган ырхы
Орамны тёбен барады. Дыккы
Болгъанды джарыкъ. Булут басханды,
Кёк джыламугъун джерге атханды...

Сёдегей джангур джауады джерге,
Тамчыла бюрке кир терезеге,
Иги умут бары, джерге ташайыб,
Турама джангыз, кёлюм азайыб.

Ойнай, «къарт тели» деучененг манга,
Алтынед тилинг оюннга-чамгъа,
Сен менден алгъа ёлюмню кёрдюнг,
Мен артха къалыб, минг кере ёлдюм.

Мёлекча кетдинг, бир кюн къыйнамай,
Мени юй этдинг, джан-сан аямай.
Къууанч да кёрдюнг, ачыу да сездинг,
Тюзюмю ачдың, терсиме тездюнг.

Къыйын джылымда таянчакъ болдунг,
Къууанч кюнюмде эсленмей турдунг.
Юй кёгюрчюнча, тыбырда чёкдюнг,
Он бармагъынг бла ырысхы этдинг.

Ой, чёбню чёбге джалгъагъан къолунг
Къабыр арада табханды орун!..
Не сыйыт этгин?! Мен – артда къалдым,
Таш джангур киби, къайгъы сёз алдым.

Сёдегей джангур къызгъандан къыза,
Кёлюм такъырды, азгъандан аза.
Кёб турлукъ тюлме мен да бу джерде –
Ашыкъма энди сеннге тюберге.

Алгыш¹

Алгыш деген, кёкге шатыр кьургъанлай,
Хар адам да кьулакъ салыб тургъанлай.
Ол алгыш да, джангкылышча, джаннганлай.

Ой, алгыш, алгыш, этейик алгыш...
Джетмесин кьаргыш,
Онгуна айлансын хар иш!

Алгыш кетмесин, кьаргыш джетмесин,
Сюймегенле айтхан кибик
Джаратхан Аллах этмесин.

Ой, боза, боза... Кёб ичсенг, буза...
Ой, сыра, сыра... Кёб селешсенг, кыза...

Ой, джаудан, джаудан...
Татлыды балдан... Кючлюдю туздан...
Ариу кызны сохуран мынчагъындан...
Кьарт кишини акъыл ушагъындан...
Сюрючюню таягъындан...
Келген келинни аягъындан...

Акъ чилледи келинчикни джаулугъу,
Кёб айтылсын келтирген джашны саулугъу.
Алтын кьушакъ келинчикни кямары,
Тили болсун сюймегенни табары.

Мурса пайды келинчикни дженглери,
Игиле, ашхыла болсунла апсынлары, тенглери.

Суу кьундуздан палтонуну джагъасы,
Къайын атасы, къайын анасы –

¹ Бу Алгышны Исмаилны кызы Семенлени Маруа «Ёмюрлени ызлары» (Черкесск, 2005дж.) китабында «Аппаны алгышы» деген ат бла басмалагъанды.

Келинчикни алтын кѳаласы.
Кеси да болсун уланланы анасы.

Ой, келин, келин... ишлеб талмасын белинг,
Азмасын кѳлюнг, бай болсун тургѳан элинг.

Иги кюнде келсин. Ашхы кюнде келсин,
Умут этгенлеге толу берне берсин.
Игилигин кѳзю бла кѳрсюн.

Сюйгенлери дарий кийимле кийсинле,
Сюймегенлери агѳач атха минсинле.
Келген келинни, эркелетиб, сюйсюнле.

Кийген кийими акѳлы болсун,
Эки дуниягѳа татлы болсун.
Атлыла ойнар арбазы болсун.
Бутѳала бишер кѳазаны болсун.
Тѳегерегинде азаны болсун.
Андан джууукѳ базары болсун.

Столунда джазары болсун.
Бутун буруб олтурсун,
Бутлай урчукѳ толтурсун.

Кѳайын атасына, кѳайын анасына аман болса,
Бурула, джылай олтурсун.
Накѳут-налмас болсун бу келинни
Кѳолуна алгѳан тепсиси.

Алтын болсун кѳашыгѳы,
Тѳшеги болсун кѳанауат.
Акѳылы – джигери болсун
Барындан да аламат.

Хар неден да болсун рысхылы, табышлы,
Кѳайын анасына болсун намыслы.

Кѳайынларына да болсун хурметли,
Кѳайын кѳызларына болсун
Эм джорукѳлу, адебли.

Джууукъну, тенгни да аман кѳрмесин,
Джаратхан Аллах бу келиннге
Къыйынлыкъ бермесин.

Кюрен тартсын бу келинни къабагъы,
Ол къабакъда алтын терек орналсын,
Этген иши сѳгюлмесин, сайлансын.
Кюбюрюне дарий-дамха байлансын.

Ол къабакъны тѳгереги алма-кертме кѳгетди,
Тиширыуну игиси эркишиге джандетди.
Джашнаб джанады ташыгъыз.
Мараучу болсун туугъан джашыгъыз.

Отджагъада олтургъан акъ сакъаллы,
Айры тишли къартыгъыз.
Дуниягъа айтылсын атыгъыз.

Ал, джууугъум, бу къууанчны башы болсун!
Сени кибик, джетген къызы, джашы болсун!..

Алгыш¹

Ашыкъгъаны сылджырасын,
Ашыкъмагъан тынгыласын!
Иги келин дарий-дамха сайлатыр,
Аман келин борчун-къарчын санатыр.

Къозуну бакъсанг къой болур,
Келин келсе, той болур!
Тепсеу-ойнау – кызыла бла джашлагъа,
Сёз берилед акъ сакъаллы къартлагъа.

– Алгыш этчи, агъаргъанды сакъалынг,
Эшта, болур сени мындан хапарынг!
(боза аякъ бериледи):
– Алгыш деген, кёкде шатыр къургъанлай,
Хар адам да къулакъ салыб тургъанлай.
Ол алгышла, джангкъылышча, джаннганлай.

Ой, алгыш, алгыш, этейик алгыш!
Джетмесин къаргъыш, онгуна айлансын хар иш!
Алгыш кетмесин, къаргъыш джетмесин!
Сюймегенлеринг айтхан кибик
Джаратхан Аллах этмесин!

Ой, боза, боза, кёб ичсенг, буза!
Ой, сыра, сыра, кёб селешсенг, кыза.
Ой джалдан-джалдан², татлыды балдан,
Кючлюдю туздан.

¹ Семенлени Исмаилны алгышыны бу вариантын (ангылатыулары бла) тамада кызы Зубайда джаздыргъанды.

² Джалдан – бозаны сюзюб, андан къалгъан кышхырны экинчи сюзселе болады джалдан.

Ариу кызыны сохуран¹ мынчагъындан,
Къарт кишини акъыл ушагъындан,
Сюрюочюню таягъындан,
Келген келинни аягъындан!

Келин келгенди башында джибек ауу бла,
Огъур бла келсин ёлгени, сауу бла,
Акъ чилледенд келинчикни джаулугъу,
Кёб айтылсын келтирген джашны саулугъу!

Сырма кююш² келинчикни тюймеси,
Сюймегенни Джаратхан Аллах да суймесин.
Алтын къуршакъ³ келинчикни кямары,
Тили болсун суймегенни табары.
Мурсапайды⁴ кёлегини дженглери.
Игиле, ашхыла болсун апсынлары, тенглери.

Суу къундузданд палтонуну джагъасы.
Къайын атасы, къайын анасы
Келинчикни – алтын къаласы!
Кеси да болсун уланланы анасы!

Ой, келин, келин, ишлеб талмасын белинг!
Азмасын кёлюнг, бай болсун тургъан элинг!
Ой, иги кюнде келсин, ашхы кюнде келсин,
Умут этгенлеге толу берне берсин!

Игилигин кёзю бла кёрсюн,
Сюйгенлери дарий кийим кийсинле,
Сюймегенлери агъач атха минсинле.
Келген келинни эркетиб суйсюнле.

Кийген кийими акълы болсун,
Эки дунягъа да татлы болсун.
Атлылар ойнар арбазы болсун,
Бугъала бишер къазаны болсун!

¹ Сохуран мынчакъ – дарман мынчакъла, сапран ауруудан джарагъан.

² Сырма кююш – эм таза кююш.

³ Къуршакъ – белине саулай тёп-тёгерек джетген белибау.

⁴ Мурсапай – къумачны аты.

Тегерегинде азаны болсун,
Столунда джазаны болсун!
Андан да джууукъ базары болсун.
Сабанлары джауумлу болсун!

Ийнеклери сауумлу болсун.
Къыркъар къойлары джюню болсун!
Адамлары кюню болсун!
Этеги-дженги кенг болсун!
Игилеге, ашхылагъа тенг болсун!

Бутун буруб олтурсун,
Бутлай, урчукъ толтурсун!
Къайын атасына, къайын анасына аман болса,
Бурула-джылай олтурсун!

Накъут-налмаз болсун бу келинни
Къолуна алгъан тепсиси!
Алтын болсун аягъы,
Кюмюш болсун къашыгъы!

Дарий болсун джастыгъы,
Тёшеги болсун къанауат¹,
Акъылы, джигери болсун
барындан да аламат!
Хар джанындан да болсун
рысхылы, табышлы,
Къайын атасына, къайын анасына
болсун намысы!

Къайынларында да болсун хурметли,
Къайын къызларына болсун эм джорукълу, адебли!
Джууукъну, тенгни да аман кёрмесин,
Андан къыйынлыкъ Аллах бу келинчикге бермесин!

Кюрен тартсын бу келинни къабагъы²,
Ол къабакъда алтын терек орналсын,

¹ Къанауат – къумачны аты.

² Къабагъы – тегереги иги бегиген уллу арбаз.

Этген иши сёгюлмесин, сайлансын!
Кюбюрюне дарий-дамха байлансын!

Ол къабакъны тегереги алма, кертме кегетди,
Тишириуну игиси эркишиге джандетди!

Джашнаб джанады ташыгъыз,
Мараучу болсун туугъан джашыгъыз!
От джагъада олтургъан акъ сакъаллы,
Айры тишли къартыгъыз,
Дуниягъа айтылсын атыгъыз!

Ал, джууугъум, бу къууанчны башы болсун!
Сени кибик джетген кызы, джашы болсун!

(Бу сёзлени айтыб, къарт алгъыш гоппанны бир джетиб тургъан джашха береди, ол аны тегерек айландырыб, айлайдагъыла барысы да ичедиле).

Поэма «Акътамакъ»

Акътамакъ¹

(лирико-эпикалы поэма)

¹ Поэманы Джырчы Сымайылны джашы Къарачай-Черкес республиканы Халкъ поэти Семенлени Азретни архивинден алыб, эгечи Зубайда бла кызы Фатима бергендиле. Джыйышдыргъан, ангылатыуларын джазгъан да Азрет болгъанды. Поэмада сагъынылгъан атауулла бла байламлы ангылатыулары хазылагъан – этнограф, тарихчи Шаманланы Ибрагим.

I

Маньшханы

1. Маньшханы

Беш джылымда – бешикде¹,
Мен он джылымда – джыйыннга.
Эй! Отузунчу джылымда, тенгле,
Тюбедим суйген кыйыннга.

Къаялада джуу-джуу джумарыкъ,
Кёкледе джуддуз учханлай.
Эй! Мен сени суйюб башлагъан эдим,
Ауузунгдан сёзюнг чыкъгъанлай.

Бошбоюн болуб бошадым,
Атамы мюлкюн ташладым.
Эй! Бир кёк къаягъа ёшюн салгъанча,
Бир кыйын ишни башладым.

Трам Семенни джашыма²,
Къарачайны Къадау ташыма.
Эй! Санга джыр этиб джырлаяллыкъма,
Мен – джырчыланы башыма.

Мен дин ёзекден чыкъгъанма –
Ётюрюк бизде харамды.

¹ Беш джылына дери бешикдегине къарагъанча къараргъа керекди сабийге деген магъана.

² Белгилисича, Къарачай халкъ тёрт тамганы (Трам, Науруз, Будиян, Адурхай) юсюнде къуралганды. Семенлери Трам тамганы джюрютедиле.

Эй! Элге белгили джырчы Джулдузхан¹,
Ол – мени табхан анамды.

Атамы сорсанг, Унух хаджиди² –
Араб илмуну тауусхан.
Эй! Джети кере да Кябагъа барыб,
Ахыры, анда ауушхан.

Атамы атасы Умар хаджиди,
Хиджи Къалтурну³ баласы.
Эй! Ол да анда ёлгенди – бир къары джерди
Эки къабырны арасы.

Шогъайыб хаджи, Хусейин хаджи,
Джюсюб хаджи да бир джашы.
Эй! Окъуб хаджи, Осман хаджи да –
Умарны эки къарнашы.

Семенлени Къазий хаджи уа –
Ол Шогъайыбны уланы.
Эй! Айтыргъа суююб айтама санга,
Ёлгенин-сауун да быланы.

Кичи къарнашым Салихди,
Джаныма кемсиз джарагъан.
Эй! Анам, къарнашым, эки да эгечим –
Бир ушхуургъа къарагъан.

Чабыб барайым аллыма,
Акъырын къайтайым артына.
Эй! Эр – намысдан, ат – къамчиден,
Мен адамладан тартына.

Ёлтюрме мени этген антыма,
Былай джууукъ олтур къатыма.
Эй! Анисат дерге уялгъан этеме –
«Акътамакъ» атадым атынга.

¹ Исмайылны анасы, Биджилени Къудентни кызы Джулдузхан, сёзюн назму бла айтычу болганды.

² Унух хаджи – поэтни атасы, арабча уллу окъуу болгъан дин къуллукъчу эди.

³ Хиджи Къалтур – поэтни къарт атасыны атасы, «Эмина» джырны этген белгили халкъ джырчы.

Аталгъан атынг – Анисат,
Атагъан атым – Акътамакъ.
Эй! Айбатлыкъ атынг – Акъбулут!
Сёлешелмейме, тутулуб.

Талпытхан атынг – Таумарал,
Тансыкълыкъ атынг – Алтынджал.
Эй! Шериат атынг – Джан нохчукъ,
Кертилик атынг да – Нюр чохчукъ.

Сюймеклик атынг – Сурахай,
Ариулукъ атынг – Толгъанай.
Эй! Тазалыкъ атынг – Акъбабуш,
Джаратхан Аллах, Сен болуш!

Джангурла бла джангырадыла,
Тау джалпакъланы кырдыгы.
Эй! Ижалада – Махараладад –
Ол ариуланы да урлугъу.

Ариуланы да урлугъун
Мен юй бачхама салмасам,
Эй! Мен ёлюб кетсем, эки джыларсыз,
Ол Акътамакъны да алмасам...

Ариуланы урлугъун, дейме,
Мен юй бачхама себмесем...
Эй! Тутхан ишими биширмей къоймам,
Белгили ёлюб кетмесем.

2. *Тилелени*

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Хамыт салайым тарпаннга.
Эй! Аууз мардасын берлигем, тейри,
Санга келечилик айтханнга.

Ижаланы Азрет¹, дейме,
Акъялны манга аз юрет!
Эй! Сен атхан сууда барлыкъды Акъятамакъ,
Сен аны манга хазыр эт!

Белимде алтын къамам бар,
Мени джыргъа уста анам бар.
Эй! Эжиучюлерим – эки эгечим,
Баджаралмайды келечим.

Махар тауда тогъай чат,
Мени тору джылкъым отласын.
Эй! Кесим кесине бир тийишгинчи,
Келечи джюрюу тохтасын!

Къаядагъы сюлеусюн,
Тюбюнден ёрге ёрлесин!
Эй! Минг атлым бла мен барама –
Джюз нёгер алыб тебресин...

Мин, Акъятамагъым, пайтоннга,
Ныхытны джолу² тар болур.
Эй! Ол минг адамны араларында,
Аны эслерик да бар болур.

Къара Къарачай³ умут этеди
Окъубну мёлек къызындан.
Эй! Ёзен ишими сыртха чыгъармай,
Къысха тюшейим ызындан...

Сен – тохананы алтын байрагъы,
Мен – ортасында таягъы.
Эй! Мен муну суймей къалай этейим,
Тийген ай кибик, джаягъы!

Ишлеялмайма ишими,
Ашаялмайма ашымы.
Эй! Эки кёзюме кюзгю этеме
Ол эки къара къашынгы.

¹ Ижаланы Азрет – Акъятамакъ бла эки къарнашдан туугъан, поэтни баш келечиси.

² Ныхыт – Учкулан бла Къарт-Джуртну араларында тау. Аны этеги бла тар арба джол барады.

³ Къара Къарачай – былайда: «кёб, саулай, бютеу да» дегенлиги. Эски тилибизде джюрюгенди.

Къююму сатсам – къургъакъда¹,
Тууарымы сатсам – тубанда².
Эй! Сени джуддузунг манга болгъаны
Джазылыб турады Къуранда³.

Темирден кюбе киеме,
Агъачдан тюйме тюеме.
Эй! Сени себебли ананг Сырманы
Артыкъ айырыб сюеме.

Джангыз къарнашынг Махамет,
Атанг апенди Окъубду.
Эй! Къарнашынг бла келишир эдим,
Къартдан джюрегим къоркъубду.

Тюбюмдеги сары атым, дейме,
Уллу чарслада чабыучу.
Эй, ананг Сырмагъа Аллахдан къайтсын, –
Ариу кызланы табыучу.

Озарыкъ джолунг да былайтын,
Тохтарыкъ джеринг былайда.
Эй! Мен башхалагъа эсими бёлмей,
Сени сакъларем джыл, ай да.

Биреу къатын келтирир,
Биреу а атын ёлтюрююр.
Эй! Акътамакъны джылы джууабы,
Мени кёлюмю кёлтюрююр...

Терекге чирчик чыгъармы,
Джазны джылыуу урмайын?
Эй! Баш эркинлиги джокъду Акътамакъны,
Ол Сырмаханнга да сормайын.

Атынгы айтыб атыма минсем,
Миннгеним – бёрю джортууда⁴.

¹ Къургъакъда, къойну тюю юйюкмей, бир-бирине кирмей, кёрпейиб, таб болады, мал ариу кёрюнеди.

² Тубан кюн, артыкъсыз да кенгирекден къарасанг, тууар мал уллу да, семиз да, ариу да кёрюнеди.

³ Китаб ачхан заманда, джаш кимни аллыгъы, кызы кимге барлыгъы да чыгъады, деучендиле.

⁴ Бёрю джортуу – тохтаусуз, арымай-талмай, эрикмей, бирча, бир кемде.

Эй! Ананг, шаушала, атанг, боранлай,
Мен да – умут бла къоркъууда.

Атынгы айтыб атыма минсем,
Ол джелден дженгил элтеди.
Эй! Алтынны эритиб, кебге къуйгъанча,
Халинг кёлюме джетеди.

Атынгы айтыб, атыма минсем,
Чабхын болады джоргъасы¹.
Эй! Бизни ишибизге заран болгъанны
Бир къара шайтан къаргъасын!

Атынгы айтыб, атыма минсем,
Джюрюк болады миннгеним.
Нюр төге тургъан ол эки кёзюнг,
Артыкъ айырыб суйгеним.

Кёкден джауум а джаумайды, дейле,
Ол джер джауумну джутмайын.
Эй! Мени дуниям кетиб къалырма
Ол акъ бойнунгдан бир тутмайын?

Сени ариулугъунг алай ушайды,
Чын миялада суратха.
Эй! Нени берликсе, Акътамакъ, ариу,
Энди эм арт, ахыр джууабха?

Прауленде да оноучу, дейме,
Келишиб, улху джалаучу.
Эй! Сени суйгенли, болгъанма мен да
Махаралагъа джолоучу.

Кезлик бычакъчыкъ деб айтадыла,
Мияла кесген алмазгъа.
Эй! Мени барырым бир бек келеди
Бу сен джашагъан арбазгъа.

Юсюнге бир кюн тийгенди сени,
Кёгюнгден аны батдырма!

¹ Сени атынгы айтыб минсем, учунама, талпына, атыма къатыла, ол да, ашыгъа, терк баргъаны себебли, джоргъасын къатышдырады, деген магъанада.

Эй! Башынгы сакъла аман ишледен,
Керексиз сёзю айтдырма!

Айранны джагъы къорлукъду,
Тюзлюкню джауу зорлукъду.
Эй! Бир башланган иш бишеди, дейле,
Мени тилегим толлукъду.

Мен къанджал челек асмайма,
Агъач сынджырны салмайма.
Эй! Бир сенинге тенгиш киши да джокъду,
Сенден башханы алмайма.

Мен джер салгъанма тору атха,
Сизге барыргъа къонакъгъа.
Эй! Кёзю-кёзюу таурух айтырбыз,
Ким уста болса да джомакъгъа!

Къызны барды да къыркъ джаны, дейдиле.
Тилесем, бирин бермезменг..
Эй! Мен балта тутмаз къарт болсам да,
Сен таукел этиб а келмезменг?

Сени ала пайдан чепкенинг
Пайтоннга миниб бёлюнсюн.
Эй! Белинге къысхан чилле джаулугъунг
Бизни печледе кёрюнсюн.

Санларым, сагъат кибик, бурулад,
Джюрегим санга байланыб.
Эй! Мен сенден ариу табалмагъанма,
Сау Къарачайда айланыб.

Бизни джылытыб турлукъду, дейле,
Чууакъ кюнюбюз батмайын.
Эй! Къоярыкъ тюлме Окъубну къызы
Ариу Анисатны табмайын.

Кече тийген ай болур,
Бу кюндюз тийген кюн болур.

Эй! Кечем – джукъусуз, кюнюм – тынгысыз,
Мени кибик да ким болур?

Сюйгенин алгъан болурму?
Табмайын къалгъан ёлюрмю?
Эй! Экибизге зараны тийген,
Дунияда игилик кёрюрмю?

Эмен отун, кёреме, дейле,
Къазанны кючлю къайнатхан.
Эй! Ётюрюк сёзле болалла, дейле,
Адамны бетин уялтхан.

Къара шилли, акъ шилли,
Къайдан келгенсе сен кюнлю?
Эй! Ашагъан ашым джукъмайды мени,
Ой, сени къараб кёргенли.

Къара къауал¹ шкогум,
Аны сампал ташы чакъмайды².
Эй! Намыс этеди адамларына –
Бу мени кенгнге атмайды.

Тюкенде алтын бууунлукъ,
Учуз багъасына сатылад.
Эй! Акътамакъ сюед мени, тенглерим,
Ачыкъ айтыргъа тартынад.

Уучу уугъа бармайды,
Бойнуна шкогун такъмайын.
Эй! Манга айлансанг, сен сёлешмейсе,
Кирпиклеринги къакъмайын.

Аджал бла таджал³: «Сайла!» - деселе,
Сен къайсын сайлаб алыренг?
Эй! Джазыуунг манга болуб тургъанлай,
Сен кимге къачыб барыренг?

¹ Къара къауал – чакъма шкок. «Чакъма» деб чакъдырыуу бла атылгъаны ючюн атагъан болурла. Алтынлы шкок дегенлери да буду.

² Отлукъ ташны сампал бла чакъдырсала, ол тешикден шкок отха джилтин тошгенди эмда шкок атылгъанды.

³ Таджал – къарыулу, кючлю, аурумазлыкъ, ёлмезлик, деген магъана.

Джибек джаракны¹ джангысы бла
Мен кьошда чабыр киеме.
Эй! Сени амалтын, Айтолгъан ариу,
Джамагъатынгы да сюеме.

«Келген келинни аягъындан!» – деб,
Бурунгуланы санауу.
Эй! Барыб турлукъду бу соймекликни
Къууанчы бла джылауу.

«Батыма бийче², байрам гогуш,
Тауханий, бизге бир болуш³!..»
Эй! Чыначыкъ къынгыр болуб турма да,
Сен мени бла бир соруш!

Джарасы болгъан – орунга,
Джюрюшю болгъан – джолуна.
Эй! Сен бизге келсенг, алым⁴ берирсе,
Алымчыланы къолуна.

Эки аягъым ёзенгиледе,
Бу сол билегим – джюгенде.
Эй! Бизнича, сейир киши болурму,
Туура айтхан-айтхан а, дегенде?

Арпа сабанда, будай баш киби⁵,
Сен тенглеринги ичинде.
Эй! Къобан келгенча, аллынг айланыб,
Мени кёрге эдинг тюшюнгде.

Мен джер джюзюнде излеб джюрюйме,
Сеннге элтген джолну табмайма.

¹ Джаракъ – къалын ёсген ханс, бурун аякъ кийимлерини ичине салгъандыла.

² «Батыма бийче...» – меджисууну кёзююнде ауруугъаннга тюкюре айтылгъан сёзле.

³ Бурунгуланы келин келген заманда этиучю алгъышларыны аллы да бу тюкюрюуден башланганды.

⁴ Алым – саугъа, нохта бау. Келинни тепсерге чыгъарсала, ол, тепсемей, алым бериб (ахча, башха зат), кесин сатыб алады. Бергени алымчыгъа къалады.

⁵ Будай арпадан игича, сен да тенглерингден игисе дегенлиги.

Эй! Эминадан кългъан таджалма¹,
Башымы суугъа атмайма...

Къызыл джезле, къалайла, дейме.
Болур бизни кибик талайла.
Эй! Билим базманда дженге турсам да,
Мени махкемеге² салмайла.

Тёре³ кесген бармакъдан,
Не кюрешсенг да, къан чыкъмаз⁴.
Эй! Сюйгени болгъан ойсураса да,
Болджалы джетмей, джан чыкъмаз.

Анангы сёзюн эркелет,
Атангы сёзюн унутма.
Эй! Накъырда этгеннге тынгылай турма,
Айтхан айтханны джуууртма⁵!

Джарлыны тону джамаулу,
Байны кийими сакъланыб.
Эй! Джарлыны кёлю ачыкъ болады,
Бай, байлыгъына махтаныб.

Бу бачха байлыкъ – бир айлыкъ,
Бу мычхы тартыу – къакъ сатыу.
Эй! Тюрсюнюнгю кёрюрден оздум,
Сёзлеринг манга – бал татыу.

Мен былай бла джашаялмайма,
Бир башха хыйсаб этмесем.
Эй! Мени ёмюрюм тарала кетер,
Акъбоюнну алыб кетмесем.

Акъылым сёнгдю билинмей,
Ёмюрюм ётдю кёрюнмей.

¹ Эминадан кългъан таджал – джигитлигим, къатылыгъым, тёзюмюм да джетерикди, эмина да ёлтюреллик толдю мени, алай эсе – тутхан ишими биширелликме деген магъана.

² Сюдюню, прокурорну, ёкюлю да орунларын тутхан оноучу, – къуллукъгъа салмайла дегени.

³ Тёре – джамагъатны, халкъны оноу этилиучю джер (парламент)

⁴ Тёре терс сюд этерге болмайды. Джамагъат кеси айыргъан чынг акъыллы адамла олтурадыла анда, ала бла сорушуб этеди тёресин. Тёрени иши сёгюлмейди.

⁵ Джуууртма – джаллатма, джууукълашдырма, аралашдырма д. а. к.

Эй! Менден кългъанла бир тынч туралла,
Бу суймекликге бѐлюнмей.

Мен сени атынгы атай барама,
Тамгъамы салсам малыма.
Эй! Сарасан кийик¹ – алтын сырғалы,
Келиб къллыкъса аллыма.

Джашилдженгер, кызылдженгер²,
Бу джараланы сау этер.
Эй! Мен махтау салгъан Сурахай ариу,
Мени баш байладан бай этер.

Миллет не къадар кѐб болгъанлыкъгъа,
Ким да адетин этеди.
Эй! Суймеклик деген суу кѐмюк тюлдю,
Узакъ ѐмюрге кетеди.

Кече бѐрю болуб, кюндюз тели болуб,
Эки бутуму ат этдим.
Эй! Санга термиле, санга тарала,
Джаш санларымы къарт этдим.

Бу тиширыуну арты сенмисе,
Таймай, кѐреме тюшюмде?
Эй! Сен – джауар булут, мен – илеш умут,
«Дыб!» – деб таммайса юсюме.

Уллу Къобан кѐб суулу,
Кѐк кечюулери, сай кибик.
Эй! Акътамакъ ариу, къайдан келесе,
Сен джарыкъ толгъан ай кибик?

Акътамагъым келеди,
Джети ариудан баш болуб.
Эй! Аллай кѐзбау къалай туугъаненг,
Ёренге джохар чач болуб?

¹ Сарасан – тюю джашил, чынг багъалы кийик. Сарасанны терисинден ханлагъа – тонла, бийчелеге – кюбе тюбле, къадылагъа намазлыкъла этиб тургъандыла.

² Джашилдженгер, кызылдженгер – дарман хансланы атлары.

Сени таукел сёзлеринг
Джюрегими джауун ашагъан.
Эй! Акътамагъым, къайдан келесе,
Сен кюн таякъгъа ушагъан?

Темирден ишлет да хуна,
Тыяллыкъ эсенг, бир сына.
Эй! Сен мени кёрсенг, илеш ышара,
Мен сени кёрсем, кёз джума.

Сен сол джагъаны – беджени,
Мен онг джаныны – гёзени.
Эй! Адам улуну бир таджалыды
Бу суймекликге тёзгени.

Сени кёк дарийден кёлегинг,
Андан кёрюнеди билегинг.
Эй! Кёрюнемсин сени билегинг,
Мени къабыл болсун тилегим.

Сёзню сёлеше, къала этдим,
Сёз халыладан – аркъауум.
Эй! Кёкюрек ауруу, джюрек ауруу
Мени Акътамакъдан табханым.

Сокъгъан окъадан кёреме
Бу Сурахайны дженглери.
Эй! Анга адеб этиб, алай тепсейле,
Тау маралымы тенглери.

Чууакъ кечеде, санга ушатыб,
Мен джуддузланы санайма.
Эй! Кюндюз болса, учунуб келиб,
Ариулугъунга къарайма.

Кёкде барады къарылгъач,
Эки къанатын джаймайын.
Эй! Сен – кёзбау сурат, къалай тураса,
Бир джангыз сёзден таймайын?

Кёкде барады къарылгъач,
Эки къанатын талдырыб.

Эй! Башханы алмам джангыз да, Акътамакъ,
Сени кѣлюнгю къалдырыб.

Сен манга чарлай, мен сени марлай,
Мени туу санларым къарт болду.
Эй! Отузунчу джылымда мени,
Саб-сары чачым акъ болду.

Ишлене тургъан бу сѣз къалабыз,
Ол къурч буруудан кем болмаз.
Эй! Суюген хапарын айтханлыгъына,
Адамны бети уялмаз.

Арбамы джекдим ѳгюзге,
Сагъат баргъанды сегизге.
Эй! Чууакъ кюн кибик, алай келесе,
Ариулугъунгу кѣргюзе...

Ички сѣзлени кѣбге чачмагъан –
Бу суюмеклини кирити.
Эй! Шош шыбырдагъан, эслеб тил тутхан –
Джангы келинни адети...

Мени таукел болду джѣнгерим,
Сени джаукер¹ болду къарнашын.
Эй! Экибиз бирден суююб башламай,
Суюмеклик джолдан аджашдыкъ.

Мени хурджунумда базар кѣгетим,
Санга ашатыргъа – иннетим.
Эй! Ахыратда да бир оноу болур,
Дунияда сенсе джандетим.

Мен сеннге джюрюй, болуб барама
Сау санларымдан ырахын.
Эй! Ананг Сырмагъа айыб салмайма,
Атангы болсун гюнахым.

Джаб-джашил къундуз кѣреме, алан,
Тыйын палтонунгу джагъасы.

¹ Джаукер – поэт кеси «таукел» деген сѣзге къаршчы магъанада къурагъан сѣз.

Эй! Атанг Окъубну не мюлкую барды,
Мени джырларымы багъасы?

Алтын ашыгъым, кюмюш къашыгъым
Унамайды эрге барыргъа.
Эй! Бу суу кюзгюню Аллах джаратды,
Джюреклеге ауруу салыргъа.

Бу суу кюзгюню сатыб алыргъа,
Мени болгъан мюлкюм джетмейди.
Эй! Закон бла дау къуруса да,
Джюрегими дерти кетмейди.

Сени кюнчыкъгъанда бир кёрюрю ючюн,
Кюнбатхандан джаяу барырем.
Эй! Бу джохар чачынг чыммакъ болса да,
Бир майрышмайын алырем.

Сени бир тюрсюнюнг – джаз джилек,
Бирси тюрсюнюнг – акъ къаймакъ.
Эй! Джюрек ауруу береди меннге
Учханкёз ариу Акътамакъ.

Мен от салгъанма пинаргъа.
Чумду, дейдиле, чинаргъа.
Эй! Бирибиз ёлейик, бирибиз къалайыкъ,
Ариу, кёзлени джумаргъа.

Тёп-тёгеревинг тар буруу болуб,
Ой, бара барыб абыннгын.
Эй! Арт айланса да, къайтады, дейле,
Сен къайтыб, манга джалыннгын!

Къыйынды кёлюнг, джюрегинг,
Ой, саргъалады билегинг.
Эй! Меннге уллу кёллю болалмаз кибик,
Бир тюшюнюуге тюбегинг!

Партабак сурат, дейдиле,
Къолума тутхан кёзюрге.

Эй! Сёзюм да сёздю, ишим да ишди –
Накъырда этмейме безирге.

Сени къулагъынгда сыргъала,
Юслери бютеу думала¹.
Эй! Сени кибик ким болур, алан,
Бу джаратылгъан джанлада?

Тюрленнген дарий кибик, тюрсюнюнг,
Къашларынгы табсыз тюймесенг.
Эй! Дуния адамлагъа джууаб бермейсе,
Джандет келечиле иймесем...

Къарачай тилим тауусулгъанды,
Энди латин бла джазмасам.
Эй! Мен сени алыргъа бичим салмазем,
Адамлыгъыма базмасам.

Темирден ишлет бир хуна,
Тыяллыкъ эсенг, бир сына!
Эй! Сен мени кёрсенг, джунчуб къубула,
Мен сени кёрсем, кёз джума.

Сен – кёк таланы джашил гоккасы,
Мен – арасында кюрени.
Эй! Тийрелеринден чыгъыб келеди,
Таукел джюрекни сюйгени.

Эменден элек бюгюлмез,
Кюллюмден кюмюш тегюлмез.
Эй! Къан бла кирген исси сюймеклик,
Джан бла чыкъмайын, сегюлмез.

3. Кюмюшбаш юй

Кюмюшбаш юйюнг, алтын курушканг,
Мени санга барды гурушхам.

¹Думала – алтынны, кюмюшню юсюне салыннган бояу оюу.

Эй! Джазыуубуз бир нек болмаед,
Сен да сагъайыб болушсанг?!

Кюмюшбаш юйюнг, алтын сарайынг,
Терезелери налмаздан.
Эй! Мен сени алыб кетиб къаллыкъма,
Ой, Бермез бла Къоймаздан.

Кюмюшбаш юйюм, алтын сарайым,
Терезелери накъутдан¹.
Эй! Мен Акътамакъны сайлаб алгъанма
Эллени уллусу Къарт-Джуртдан.

Алтын терезеде налмаз орагъым
Сохан тахталаны оругъа.
Эй! ГеПОО² болуб, мен къалгъа эдим,
Санга соруула сорургъа.

Санга улан тууса, алай кёрюрем,
Къаратоннга тулпар туугъанча.
Эй, джохар чачларынг, джибек къашларынг,
Шемшерде чилле бургъанча.

Санга улан тууб, бешикге салсам,
Бешли бугъала соярма.
Эй! Тёгерек тутуб, уллу той этиб,
Сау Къарачайны джыярма.

Кенгден къарасам – къарылгъач,
Къатына барсам, къуш болур.
Эй! Джашлыгъында суюб къалгъанны,
Къартлыкъ кюнюне да кюч болур.

Узакъдан къараб, айбатды,
Къатына барсам, нюрлюдю.
Эй! Мен Сурахайны суймей не этейим,
Къалгъан кыызладан тюрлюдю.

¹ Накъут – накъут-налмазны кысхартылыб айтылгъаны.

² ГеПОО – ГПО (КГБ).

Джашларынг болсала, джигит болурла,
Тау кийиклени марагъан.
Эй! Къызларынг болсала, къыптычы болурла,
Айырмаланы сайлагъан.

Къызларынг болсала, джигерле болурла,
Кече джамчылыкъла тарагъан.
Эй! Джашларынг болсала, батырла болурла,
Халкъны ишине джарагъан.

Къызларынг болсала, джигерле болурла
Кече чепкен тигиб бошагъан.
Эй! Джашларынг болсала, пахмулу болурла,
Мени кесиме ушагъан.

Джашларынг болсала, джигитле болурла,
Баш орунланы алырча.
Эй! Къызларынг болсала, кесинге ушарла,
Ма сормагъанлай танырча.

Джашларынг болсала, акъыллы болурла,
Джаныбызны тамам тындыргъан.
Эй! Къызларынг болсала, джигер болурла,
Къачда сабанланы сындыргъан.

Къоду къычыртыб¹, элни джыяйыкъ,
Сюйгенлерибиз келсинле!
Эй! Бузджигит бла Лейлача, болуб,
Тургъаныбызны кёрсюнле!

Кёкде барады къарылгъач,
Эки къанатын талдырыб.
Эй! Башхагъа таукел этерик болмаз,
Мени кёлюмю къалдырыб.

Белиндеги алтын кямарынг,
Белинги бирден къуршагъан.
Эй! Къыш – муртхулагъа, джай – наныкълагъа,
Кюз алмалагъа ушагъан.

¹ Тас болгъанны табар муратда неда табылгъаннга ие излер ючюн, къоду къычырта эдиле.

Кенгден къарасанг – ауана,
Къатына барсанг – къарала.
Эй! Чаукана, Аркъуят¹ ёлюб баралла,
Сени кёрюрге тарала.

Кенгден къарасам – чын тауукъ²,
Къатына барсам – бал батман.
Эй! Къыптынгы бурну къылны къыяды,
Сени кибики мен табмам.

Мермер тохананы ишлеялмайын,
Ариу нрююн аяз эмеди.
Эй! Эки кьолу юлгю биледи,
Акылы уа алтын тебеди.

Джюрюгенлеге джол бошду,
Джюрюй билмеген бедишди.
Эй! Сатаргъа, алыргъа да бир джарамагъан
Сюймеклик деген не ишди?

Къаплан кибики къарыуум,
Джер тебрендирир барыуум.
Эй! Темир кюбурден ачыб алырма –
Къайнайды санга сарыуум³.

Аджалсыз адам ёлмейди,
Кечесиз джукъу келмейди.
Эй! Сагъат кибики ургъан джюрегим,
Сакъат табханын билмейди.

Мен – джангкъылычны джаухары,
Сен – шиякыны алтыны.
Эй! Сени берселе, алдым, дер эдим
Мен бу дуниядан хакъымы.

Кёб сёлешген кёмюрдю, дейле,
Аз сёлешген а алтынды.
Эй! Мен кёлумдегин, айтыб тыкъсыдым,
Ол сёлеширге тартынды.

¹ Чаукана, Аркъуят – поэтни эгечлерини атлары..

² Чын тауукъ – джумарыкыны бир тюрлюсю.

³ Сарыуум – сюймеклигим.

4. Къутасчач

Къутас чачларынгы алтын эт,
Джибек къашларынгы кюмюш эт!
Эй! Ариулугъунг тогъуз къат сени,
Аладан манга да юлюш эт!

Тама-тама кёл болду,
Джыйыла-джыйыла эл болду.
Эй! Сени таушунг эшитилгенлей,
Мени аругъаным сёл болду.

Самауарланы¹ къайнатыр, дейле,
Сюйген джюрекни кёмюрю.
Эй! Эки суйгеннге хайыр болгъанны,
Ой, узакъ болсун ёмюрю!

Сёзню кючлюсю сауутду,
Бир келечим да Даутду².
Эй! Сабырлыкъ бла, акъыл бла да,
Джан Нохчукъ махтау аллыкъды.

Сюйген джюрекни къызгъан кёмюрю,
Май къазанланы къайнатыр.
Эй! Тюзелген ишни зауукъ ёмюрю,
Бал чайырланы чайнатыр.

Эл дарий-дамха³ джуусала,
Хасан а тонун джуугъанча.
Эй! Акъмаралыма киши джукъ айтса,
Биреу бойнумдан буугъанча.

Сени къышхы кюнюнг, джай болсун!
Ётер кечююнг, сай болсун!
Эй! Суймеклик деген, кимге да тенгди,
Ол джарлы болсун, бай болсун.

¹ Самауар – самовар.

² Даут – Тамбийлени Даут, поэтни тенги, Акътамакъ бла да джууукълугу болгъан адам.

³ Дарий-дамха – къумачланы атлары.

Мен суу джоргъагъа¹ минейим,
Темирден кюбе киейим.
Эй! Салгъан тузагъым², сени туталыб,
Амалсыз кюнюнге тубейим.

Башындагъы кюпес джаулугъунг,
Аны арасында – джибеги.
Эй! Мен Акътамакъны суймей не этейим,
Алтын тауукъну джюджеги.

Кенгден къарасам – кёлекке,
Къатына барсам мёлекди.
Эй! Мен Сурахайны табсам дуняда,
Ий, башха не зат керекди?!

Кенгден къарасам, багъырды,
Къатына барсам, алтынды.
Эй! Бу сёз кылычым аузумдады,
Сени къоймазгъа антымды.

Кенгден къарасам, къалайды,
Къатына барсам, кюмюшдю.
Эй! Мени санга этген джырларым
Эшитгенлеге да суйюнчдю.

5. Чилле джаулукъ

Сурахай, чилле джаулугъунг,
Ариу джарашады санынга.
Эй! Ингилик салат деб, эришген этелле,
Ол Аллах берген къанынга.

Сурахай, сары джаулугъунг,
Ариу джарашады бойнунга.
Эй! Мен сары илячин болуб кългъаем,
Ол чыммакъ ариу къойнунга.

¹ Суу джоргъа – бирча, чайкъалмай, сюзюлюб ариу баргъан.

² Тузагъым – джаныуарны тутар ючюн лагъым.

Сурахай, сары джаулугъунг,
Бу ариулугъунг джылтыраб...
Эй! Мен – къылсыз къармакъ, сен – алтын чабакъ,
Къолгъа тюшмейин – сылджыраб.

Сурахай, сары джаулугъунг,
Ариулугъунгду байлыгъынг.
Эй! Мен – къылсыз къармакъ, сен – алтын чабакъ.
Сен манга къайдан табылгъын?!

Сурахай, сары джаулугъунг,
Аны кюе кыркъсын чачагъын.
Эй! Шам Семенледе сен, келин болуб,
Отоу юйде болсун ушагъынг!

Сурахай, чилле джаулугъунг,
Джерни сызады узундан.
Эй! Мен сени айырыб скойген этеме,
Сау Къарачайны кызындан.

Сурахай, чилле джаулугъунг,
Аны гануасы¹ окъады.
Эй! Кёзден ырахын болурса, деб,
Джюрегим бир бек къоркъады.

Мени кёзюме алай кёрюнесе,
Сен мёлек кибик, джин кибик.
Эй! Акътамакъ ариу, къайдан келесе,
Къаягъа тийген, кюн кибик?

Мен кече болса да джукълаялмайма,
Сагъайыб, санга джыр эте.
Эй! Кюндюз болса да ишлеялмайма,
Кеси кесими тюзете.

Джюрекде умут къайнайды,
Кёзюм кёргенден тоймайды.
Эй! Сенден башхала табы да этелле,
Кёлум аланы уа алмайды.

¹ Гануа – тикген джаулукъгъа тигилген оюула.

Мен, джерни къазыб, терен киралсам,
Кёкге, басхыч салыб, миналсам.
Эй! Санга туракълай, озуб кетеме,
Саламлашыргъа уялсам.

Мен атда ойнагъан атлыма,
Атланы белин юземе.
Эй! Бир, кёз къарангы этеме сеннге,
Бир, эс джыяма – тёземе.

Сени сёзлеринг меннге татырла,
Сен башхалагъа сёлешме!
Эй! Сен алтын эсенг, мен – накъут-налмаз,
Мени дженгерге кюрешме!

Къайыкъгъа къаблан миннгенлей,
Къамагъа кезлик такъгъанлай,
Эй! Джазыуунг джетсе, алай келирсе,
Джалан аякълай – чабханлай.

Биреуню хакъын алмазма,
Джалыныб, джаудан къалмазма.
Эй! Чакъырылмагъан, орунсуз болур,
Сен чакъырмасанг, бармазма.

Секириб миндим мийикге,
Джууукъ бармадым джарына.
Эй! Айджаякъ¹ кибик, белгили этерме,
Сени тау эллени барына.

Кёлтюрюб тургъан гаммешим,
Сеннге сояргъады кенгешим.
Эй! Хар айтхан сёзюнг атдан багъады,
Аны ючюндю кюрешим.

Джалынчакъ къонакъ – тигимчи,
Сюйгенчигимсе биринчи.
Эй! Биреу къолунда кёргюзмем сени,
Аджалым джетиб ёлгюнчю.

¹ Айджаякъ – халкъ джырчы Къочхарланы Къасботну джырларында айтылгъан къызы аты.

Секириб миндим атыма,
Аны ёшюнлюгюн салмайын.
Эй! Мен бир адамны да аллыкъ туююлме,
Бу Сурахайны алмайын.

Аслам мычыды, къалай этейим,
Бу джазгы тангым атмайын.
Эй! Къоярыкъ тюлме, насыбым тартыб,
Бу Таумаралны табмайын.

Ары бара, бери келе,
Эки бутумдан арыдым.
Эй! Андан эсе кёрмеге эдим,
Ой, сени къайдан таныдым?

Ингичгетабан аякъ кийиминг,
Суу бабуш кибики, джебелей.
Эй! Кёлюнг соймеген сёз эшитгенлей,
Сен, сабий кибики, ёбкелей.

Башынгдагы алтын окъа бёрк,
Джерни джарады омакъдан.
Эй! Дуниягъа ишленген джарлы – кёб артыкъ,
Малы кёб болган тумакъдан.

Ой, тыпырдаса, тай озар,
Табаны къызса, ат озар.
Эй! Мен былай эте турганлайыма,
Сени алыргъа ким базар?

Къаб-къарадыла къашларынг сени,
Къараялмайма кёзюнге.
Эй! Ариулугъунгдан артха къалмайын,
Алдандым джылы сёзюнге.

Менден хапар сен нек сормайса:
«Бу тойганмыды, ачмыды?»
Эй! Кёмюр къызса, темир эритеди,
Сени джюрегинг, ташмыды?

Кюн келгенди ортагъа,
Бизге туурады Багагъа¹.
Эй! Алыб алалмай, кьоюб кьоюлмай,
Башым кьалгъанды хагагъа.

Кюнюм келгенди кьушлукъгъа².
Саным таргады тынчлыкъгъа.
Эй! Сурахай мени кьолума тюше,
Кетмезем энди джашлыкъгъа.

Ташчыда талай ишчиле,
Къая ранланы къазалла.
Эй! Бу Сурахайны айтхан сёзлери,
Джыламукъ кирик, тазалла.

Темир кьыйынлысы – эгеуге,
Агъач кьыйынлысы – къакъгъычха.
Эй! Джюрек кьыйынлысы – суймеклик отха,
Кьурч кьыйынлысы да – чакъгъычха.

Къачырама, десем – чырмаула,
Къачама, десенг – сылтаула.
Эй! Суймегенлени мыдах этдиле,
Мен санга салгъан махтаула.

Бачха байлыкъ – бир айлыкъ.
Сени ариулугъунг – субайлыкъ.
Эй! Суймеклик джашау кьыйын болса да,
Андады бютеу кьолайлыкъ.

Кел, Акътамагъым, кетейик,
Эресей – тургъан элибиз.
Эй! Ызыбыздан тентиреселе,
Бек тансыкъ болсакъ, келирбиз!

Сен – бал четенни тарагъы,
Кимле танырла татыуун?
Эй! Сен тюрлю болсанг, ким бла этерме,
Мен суймекликни сатыуун?

¹ Багагъа – Къарт-Джуртда джер ат.

² Кьушлукъгъа – эртденбла 10-11 сагъат

Ала кёгюрчюн, сары илячин
Кёзюу джырлайла джырынгы.
Эй! Сёз бла кыйнамам сени джюрегинги,
Иш бла талдырмам санынгы.

Сюйген джюрек кеси кёрлюкдю,
Аллах аны анга береди.
Эй! Сёлешмесе да, ышанларындан
Сюйген болгъанын биледи.

Сюймеклик деген бир нюр мухурду,
Сюйген джюрекке басылгъан.
Эй! Сюйгенден кълалгъан адамды, дейле,
Ёмюрюн кыйын да ашыргъан.

Сен да джюйюсхан, мен да джюйюсхан,
Бал бла джауча джарашхан.
Эй! Сени юсюнде кёб болду, алан,
Бир-бири бла талашхан.

Байны кюбюрюнде – къумачы,
Джарлыны этегинде – джырмачы.
Эй! Экибизге заран этгенни
Болмасын, Аллах, къуанчы!

Бизге келинчик боллугъунгу уа
Анам кёргенди тюшюнде.
Эй! Джерклени ичинде, субай наратча,
Сен тенглеринги ичинде.

Байны тылпыу тирмен бурады,
Джарлыныкы уа, тартмайды.
Эй! Акылы болгъан иги тиширыу
Намысын малгъа сатмайды.

Телини кёрген, тентирер,
Акылыны кёрген, эс джыяр.
Эй! Мен, тели болуб, сен тентиресенг,
Сени, ариу айтыб, ким тыяр?

Ашарыкъ хазыр этейим,
Къошуму кирсиз джыяйым.
Эй! Тютюн чыкъгъаннга, къонакъ келеди,
Хап-хазыр болуб турайым.

Къарачай адет алайды:
Адамгъа адам келеди.
Эй! Кёз-къаш бермейин, сыйын кёрмейин,
Къызгъанч а, саудан ёледи.

Келген къонакъгъа, джарыкъ болмасанг,
Къонакъла ёбкелеб кетерле.
Эй! Ашха джарыкъны, ишге башчыны,
Адамла сыйлы этерле.

Келечиси иги болса уа,
Кели баш эрге барады.
Эй! Джюрек джюреке джарашыб къалса,
Джашауу татлы болады.

Алтын терезеде кёксюл кёгюрчюнюм
Марджан мынчакъла таргады.
Эй! Аны ариулугъу айгъа ушайды да,
Кюн сейирсиниб батады.

Сюймеклик деген бир нюрдю, дейле.
Ол бир-бирлеге къонмайды.
Эй! Джюрюген джолу бютюн назикди,
Аягъы тайгъан онгмайды.

Акъыллыны шашханы –
Кюнню булутха батханы.
Эй! Джюрегиме джарамайды
Ариу Акътамакъны айтханы.

Къызгъан темирни – чёгючге,
Эринчек атны – къамчиге.
Эй! Сюйген джюрекни эки кёзюнден
Джыламукъ бетли къан чыгъа.

Сюймегенлеге – джол къысха,
Сюйгенни джолу узунду.
Эй! Эки тынгылаб, бир айырмагъан,
Ол акъылындан да хузумду.

Тели тепсерге билмейди,
Тепсеб тебресе, къоймайды.
Эй! Сюйгенни кёзю-къашы башхады,
Белгили болмай къалмайды.

Сапинкаларынг, алтын токъмакъларынг¹,
Соргъунчу кенгден танытхан.
Эй! Сурахай, сени къайгъынг болгъанды,
Туу санларымы арытхан.

Эки къыркъгъандан, джюн ашхы,
Кёзбау тюшледен, тюн ашхы.
Эй! Сенсиз ёмюрню джылындан эсе,
Сени бла джашар кюн ашхы.

Аууз алдамаз, кёз къарамаз,
Ишлемеген а, ашамаз.
Эй! Ёмюрю кетер эринчекликде,
Ол бюсюреулю джашамаз.

Мен мындан къараб танийма,
Кюллюме кюнню тийгенин.
Эй! Аллах болмаса, киши билмейди,
Сурахай кимни сюйгенин.

Мындан къараб танийма,
Кюллюмде кюнню батханын.
Эй! Аллах болмаса, киши билмейди,
Тангымы къалай атханын.

Чындымы² чалдым кючлюге,
Джерими салдым ючлюге.
Эй! Джаратылгъанлы сукълана эдим,
Сенича, кескин да ишлиге.

¹ Сапинкала – буун тюймеле (алтын неда кюмиош). Алтын токъмакъла – токъмакълы джаулукугъа тизгендиле токъмакъланы.

² Чынды – къайишден этилген джиб.

Къагъыбал чибин¹ бал ашар,
Юреннген джаллы мал ашар.
Эй! Кертисин айтмай, тобагъа къайтмай,
Бу джалгъан шагъат джан ашар.

Ички – шайтанны да садагъы,
Уру – душманны къабханы.
Эй! Аланы эталгъан джюрютюрюкдю,
Дагъыда аман табханын.

Сен – тийген кюнню таягъы,
Мен – атхан тангны ышаны.
Эй! Тау тейриге ышаннган кибик²,
Турама санга ышаныб.

Джумарыкъ джырлай джырынгда³,
Гуждар сызгъыра эжиуде.
Эй! Субай бусакъла – аяз ушакъда,
Мен аны айтхан кезюуде.

Мен – джай айланы джаууму,
Сен – Ташлы къолну къышлыгъы.
Эй! Мен джауалмасам, сен къургъакъ къалсанг,
Боллукъ туююдю тынчлыгъым.

Мен джылы салам айтама,
Эгечлеринги барына.
Эй! Суугъа – чабакъ, къаягъа – ыргъакъ,
Мен джохарджалны алырма.

Таумаралым! Алтынджал кийигим!
Джауум джауса, джалы джашнайды.
Эй! Мёлеклери, сюелле мени,
Шайтаны чамланыб башлайды.

¹ Къагъыбал чибин – хайырындан эсе, зараны озгъан бал чибин.

² Тау тейриге ышаннган кибик – муслиман дин къабыл этилгинчи, таулула тейриге ийнангандыла. Тенглешдириуно магъанасы – тейри болмаса, ёлюмсюзю деб, таулула ышанныкъ зат джокъду демеклик.

³ «Акътамакъны» макъамы джумарыкъланы джырлагъанларындан, гуждарны сызгъыргъанындан, бусакъ терекледе чапыракъла аязда харс ургъанларындан къуралгъанды.

Кюнюм терезеде¹ да барды бир суйгеним,
Кюмюш стаканда сют кибики.
Эй! Ариудан эсе, кёзбаугъа дженгеди –
Меннге сёлешюую уа, тюрт² кибики.

Таумаралым, Алтындал кийигим,
Айырмаланы марайды.
Эй! Кёрпе тонла, кёб кьойла, демей,
Адамлыгъыма кьарайды.

Мен суу джоргъагъа минейим,
Темирден кюбе кийейим.
Эй! Болушлукъ этсем, онгсунур кибики,
Аллай кюнюнге тубейим.

Къара шкилдича, татыуунг,
Къызыл шкилдича, тюрсюнюнг.
Эй! Ариудан ариу, сейирден сейир,
Сени бир кюнюнгден бир кюнюнг.

Бу джюрек кёзюм сагъая санга,
Тёнгек кёзюм джукълайды.
Эй, айгъа ушагъан ариула кёрдюм,
Джюрегим сенде тохтайды.

Биз джюз ийнекегге бузоу иербиз,
Минг кьойгъа кьозу кьошарбыз.
Эй! Бирге тубесек, дуня джандетде,
Алгъышлыкъ болуб джашарбыз.

Онбирден сора – онеки,
Айтханым бары – кеб-керти.
Эй! Багъамы тёбен эте барама,
Бир магъананы кёб черте.

Сени кьыптынг зыгъыр кесмесин,
Мени балгам ташха тиймесин.
Эй! Бизни ишибизге заран этгенни,
Джаратхан Аллах суймесин.

¹ Кюнлюм терезе – Акътамакъны туугъан джамагъаты, Къарт-Джуртну кюнбет джаны.

² Тюрт кибики – хыны

Кюндюзгю кёкде кююш себгенме,
Кече джуддузла чыгъаргъа.
Эй! Темирден – джюрек, къурчдан сан керек,
Бу суймекликге чыдаргъа.

Айран тегюлсе – джугъусу,
Суу саркъса, къалыр ташлары.
Эй! Сеннге тубеген кюнюмден тебреб,
Зауукъ джашуум башланыр.

Тирменчини суу – дерти¹,
Джолоучуну дерти – кюн иги.
Эй! Мен сенден бери тикирал этдим,
Бу суймекликни джик-джигин.

Бёрюю дерти – кюн аман, дейле,
Малчыны дерти – кюн ариу.
Эй! Сеннге селешсем, керек болады
Бек терен акъыл, кёб къарыу.

Артымдан джылан сызгъыра,
Аллымдан макъа къычыра².
Эй! Таукел этиб, иш баджармасам,
Акътамакъ къолдан ычхынад.

Хомухха – джигер болмакълыкъ...
Тарпаннга – джюген салмакълыкъ...
Эй! Аладан эсе къыйын кереем,
Ой, сенден джууаб алмакълыкъ.

Кече келтирсем – ай джарыкъ кече,
Кюндюз келтирсем – чууакъ кюн.
Эй! Ай чыммакъ толур, кюн чууакъ болур
Ой, сени бла мени ючюн...

Теке териден джиб чыкъмаз,
Тенгереген ташха, тюк чыкъмаз.
Эй! Сенден къалсам, кюнюм – къарангы,
Башха насыбдан джукъ чыкъмаз.

¹ Тирменчини къайгысы – тирменни суу хаман да болуб турсун, демеклик.

² Къайры барсам да, ичине оюлуб баргъан, ёрге сюелмеген иш, демеклик.

Ишленген джери биледи, дейле,
Алтынны игисин-аманын.
Эй! Кел, экибиз бирге эшейик,
Бу соймекликни чалманын.

Алаша джанын суугъа сор,
Мийик джанын а – тютюннге.
Эй! Адамла тохтаб-тохтаб къарайла
Бизни Акътамакъда уа тюрсюннге.

Ичген сууунг танылад сени,
Акъ тамагъынгдан эннгинчи.
Эй! Джюрек аурууум джокъ эди мени,
Ариу Акътамакъны кёргюнчю.

Къадау къакъгъан саяу¹ кьолларынг
Бичим салалла кийимге.
Эй! Азмаз ариулукъну ачыкъ таныйма,
Къараб, Акътамакъда суююмге.

Джигитни – джити кёзлери,
Магухну – табсыз сёзлери.
Эй! Атынг айтылса, чанчыб тебрейле
Мени джюрегими безлери.

Акътамакъ ариу келеди,
Бетинден нюрюн тёкгенлей.
Эй! Мени джюрегим кёлтюрюледи,
Сени къатынга джетгенлей.

Кёкде булут ойнайды,
Джерге уа тамчы таммайды.
Эй! Джаш джюрегимде къайнагъан къаным,
Бу соймекликден тоймайды.

Мен санга бара, андан келе,
Эки бутумдан арыдым.
Эй! Андан эсе, кёрмей къалгъаем,
Мен сени къайдан да таныдым.

¹ Саяу - уста

Селпи чибин¹ – къаууз тартаргъа,
Къагъыбал чибин – ёлюрге.
Эй! Мен кёлум бла бек ашыгъама
Сени бизге келиб кёрюрге.

Кёзлеринг кёзюр ойнайла,
Сёзлеринг джюрек байлайла.
Эй! Ариуну суйген джангыз мен тюлме,
Ариуну кёбле сайлайла.

Мен – джохар стол джонаргъа,
Сен – кёк бояу бла бояргъа.
Эй! Татлыаууз балта мен болгъа эдим,
Алтын терекни да тонаргъа.

Алтындан юйле ишлетирикме,
Кюмюшден сарай салдырыб.
Эй! Менден кългъанла, бармагъыз къатына,
Къоярсыз кылыкъ алдырыб.

Сени излей, ырахын болдула
Семен Исмаилны санлары.
Эй, Шиякы² ичинде мижеге³ кибик,
Атанг Окъубну маллары.

Келинлеу адеб – келинде,
Къайынлау адет – къайында.
Эй! Мен сени курсха алыб кетерем,
Сюрюю ким кютер джайында?

Аганадады⁴ алаамат марал,
Ол абынады тюзюнде.
Эй! Мен сени курсха алыб кетерем,
Чалкъы ким чалыр кюзюнде?

Джорукъ – адетни джолунда,
Зарлыкъ – насыбны тышында.

¹ Селпи чибин – ишчи чибин.

² Шиякы – бурунгу къабырла.

³ Мижеге – чычхан кышына джыйгъан, ариу-таза азыкъ (чёб, чапыракъ, кёгет). Мижеге – бай, рысхылы деген сёзлени орунларына кёб джюрютюледди.

⁴ Агана – Ташкёпюр табада, Къарасырх деген кышлыкъда джер ат.

Эй! Мен сени курсха алыб кетерем,
Айры ким тутар кышында?

Кыбыла Тауну кыайыны,
Сени бла ашырырем джайымы.
Эй! Агъартдынг мени сары туююмю,
Саргъалтдынг кызыл кыанымы.

Джюзюмлюню джюзюмю,
Сени бла ашырырем кюзюмю.
Эй! Джаннган отума суу кыуярыкыса,
Терс ангыласанг тюзюмю.

Заман агъартса да чачымы,
Сени бла ашырырем кыачымы.
Эй! Сени сагъынсам, эсгералмайма,
Мен тогъум бла ачымы.

Омакыны – окыа ышымы,
Сени бла ашырырем кышымы.
Эй! Сюйдюрсе да бек сюймеклик безгек,
Тютюнлетмейди тышымы.

Таукел келюмю базымы,
Сени бла ашырырем джазымы.
Эй! Сен эсенликде, боллукъ туююдю
Бегек джюрекни азымы.

Ата сыры – аланда, дейле
Ана сыры уа – кызында.
Эй! Атым «Биягы» болгунчу айландым,
Мен Акътамакыны ызындан.

6. Магазин

Тюкенде – тюрлю дарийим,
Кыаяда – кезбау кийигим.
Эй! Биз бир агъачдан ушайбыз да, алан,
Сени манга ушайды сюегинг.

Ариулугъунгу ушатдым,
Чин миялада суратха.
Эй! Нени бересе, Акътамакъ ариу,
Энди арт ахыр джууабха?

Магазинде алтын бууунлукъ,
Учуз багъасына сатылад.
Эй! Акътамакъ сюед мени, тенглерим,
Ачыкъ айтыргъа уа тартынад.

Магазинде алтын окъа,
Сатыб алайыкъ, Гюргокъа!¹
Эй! Сен келин болгъун тебен Семенледе,
Кеси кесинги къубулта.

Ой, магазинде дух шыша,
Сатыб алайыкъ, о, Шаша!²
Эй! Къалайгъа дери барлыкъбыз, ариу,
Мен – сени сюре, сен – къача.

Мен – магазинни темири,
Сен а – складны алтыны.
Эй! Айгъа чыгъарыб джазарыкъ эдим,
Сен ариучукъну атынгы.

Мен – магазинни аркъауу,
Сен – складны кюмюшю.
Эй! Айырмаланы озады, тенгле,
Муну бичген-тикген хар иши.

Сен – магазинни къумачы,
Джокъду этегинги джырмачы.
Эй! «Сюйгенни, суй!» - деб сёз барды, алан!
Башха кишиге бармачы.

Мен – магазинни джюзюмю,
Сени дарий-дамха – кийиминг.
Эй! Ариудан эсе, айбатды, дерсе,
Былай къарагъан суюмю.

¹ Гюргокъа – Солтанны джашы.

² Шаша – Кийиклени Къамгъутну къызы.

Сен – магазинни кьошуну,
Неге тьесе кьашынгы?
Эй! Алыб келдим, аллынга бердим –
Ашаялмайса ашынгы.

Сен – магазинни кьошуну,
Алыб кьошума салайым.
Эй! Джарлы да тьолме, джакълы да тьолме,
Кимден болушлукъ алайым?

Сен – магазинни кьошуну,
Мен кьолтутъума алалсам.
Эй! Хапарынгы бир кёб айтама,
Хакъ джюрегимден таралсам.

Сен – магазинни кьошуну,
Айландыргъанса башымы.
Эй! Атынгы айтыб, атымы урсам,
Учун юземе кьамчими.

Сен – магазинни ийнеси,
Мен – складны юлеси.
Эй! Сен – джылы джазны чакъгъан береги,
Мен – джарыкъ джайны чиллеси.

Сен – магазинни кьошуну,
Кьош кьошум бла кьошунгу!
Эй! Болджалны соза тургъанлыгъынга,
Алаллыкъ тьолсе башынгы.

Мен – магазинни халысы,
Сен – складны ийнеси.
Эй! Биз экибизге заран этгенни
Юйюне игилик кирмесин.

Мен – складны эгеую, алан,
Сен – магазинни кьашыгъы.
Эй! Сурахай ариу, кьайдан келесе,
Сюйген джюрекни тансыгъы!

Мен – магазинни¹ кюреги,
Сен – складны джилеги.
Эй! Биз экибизге заран болгъанны,
Къабыл болмасын тилеги.

Мен – складны саханы,
Сен – магазинни сатханы.
Эй! Сени сагъынсам, билинмей къалад,
Кюнню тийгени, батханы.

Сен – магазинни табасы,
Мен – складны къамасы.
Эй! Ненча миллиард сом боллукъ болур,
Бу суймекликни багъасы?

Сен – магазинни башлысы,
Къызланы ариу къашлысы.
Эй! Балаланыб баргъан, суу кибик,
Джюрегинг манга ташысын!

Сен – магазинни къыптысы,
Мен а – складны джюлгючу.
Эй! Азгъынлыгъым джокъ эди мени,
Сени хапарынгы билгинчи.

Сен – магазинни кёк кёгюрчюню,
Нюр тёгюледи халынгдан.
Эй! Ийнеден, джибден² чыгъарча болдум, –
Джюрюялмайма санымдан.

Сен – магазинни кюзгюсю,
Мен эшигини безгиси.
Эй! Тиширыугъа къыйын болады,
Бу эркишини джизгиси³.

Сен – магазинни кёзбауу,
Мен – терезени къадауу.

¹ Магазин, склад, колхоз, машина дегенча, тилге ажымсыз кирген сёзлени поэт тартынмай хайырланады.

² Аздым, суу-салам болдум, ингичгердим.

³ Аш айыргъан, хар затха да ат таба, тёзюмсюзлюк кёргюзе тургъан эркиши бла джашаргъа къыйынды тиши-рыугъа, дегенлиги.

Эй! Тиширыугъа тынгы бермейди
Бу эркишини джадауу¹.

Сен – магазинни кюзгюсю,
Мен – складны ачхычы.
Эй! Сени сагъынсам, сабыр болады
Бёгек джюрекни чанчхысы.

Сен – магазинни кюзгюсю,
Суратым сенде къалгъа эд².
Эй! Багъангы берген, алмайын сени,
Багъангы билген алгъа эд.

Сен – магазинни кюзгюсю,
Багъангы билген – сынгар мен.
Эй! Дунияны юсюнде, джанланы ичинде
Джаным джаратхан джангыз – сен!

Тюкеннге салсакъ, тюкен гинджисе,
Боюннга такъсакъ, инджисе.
Эй! Азмаз ариулукъ сени юсюнде,
Базаргъа салсакъ, кюзгюсе.

7. Джарым дуня³

Сен – бир джарымы, мен – бир джарымы
Экибиз джангыз дунияны.
Эй! Эки джарымдан бир толу этейик,
Бир-бирибизге ийнаныб.

Мени Джарым дуниям алай келеди,
Къыбыладан келген, джаз кибики.
Эй! Аны джылыуу кёб болгъанлыкъгъа,
Мени ышаныуум аз кибики.

¹ Джадау – тѣзюмсюз, чыдамсыз

² Сенден сабийим болгъа эд, дегенлиги.

³ Джарым дуня – джанымы джартысыса, деген магъанада.

Мени Джарым дуниям а алай келеди да,
Джандет чаукача, джѣбелеб.
Эй! Бир сокъураныб къалмагъа эдинг,
Бар ырысхынгдан ѳнгелеб.

Мени Джарым дуниям алай келеди
Джандет чаукача, джѣбелеб.
Эй! Бир сокъураныб къалмагъа эдинг,
Бар рысхынгдан ѳнгелеб.

Мени Джарым дуниям алай келеди,
Къанатлыланы булбулу.
Эй! Сѣзге да чемер, ишге да джигер,
Ой, сени кибик болурму?!

Джарым дуниям алай келеди,
Согъумда битген къоз терек.
Эй! Кесин тюзетмей турса да – ариу,
Джасаннганы уа – хур мѣлек.

Джарым дуниямы элтиб саллыкъма
Шам Семенледе тюкеннге.
Эй! Шериат, закон не дейди экен,
Сюймеклик зорлукъ джетгеннге?

Мени Джарым дуниям бизге келин болса,
Юйюбюз тюкен болур эд.
Эй! «Бу насыб сизге къайдан чыкъды?» – деб,
Хар кѳрген-кѳрген сорур эд.

Мени Джарым дуниям келеди,
Ол ѳзен чарсда – акъ булут.
Эй! Учкулан эли, Шам Семенлери
Сени кѳз аллынгда – джангы джурт.

Мени Джарым дуниям келеди,
Кюзде бишген бал алмам.
Эй! Къыргъый санладан, бѳгек джан кетмей,
Мен сенден суууб къалалмам.

Джарым дуниям келеди,
Акъ булут кибик, чайкъалыб.

Эй! Мен сени атангдан тилей барсам,
Иерми мени къайтарыб?

Мени Джарым дуниям келеди,
Ой, джукъланмайын джилтини.
Эй! Байракъгъа чабхан кюеу нёгерле...
Анда кёрюрге кюлкюню.

Мени Джарым дуниям келеди,
Джаз майда чакъгъан бачхача.
Эй! Биз эркетитиб тутарбыз сени,
Джап-джангы чыкъгъан ачхача.

Мени Джарым дуниям ушайды,
Бал таракълада къауузгъа.
Эй! Джарым дуниям тюшгенди энди,
Бу тау элледен ауузгъа.

Мени Джарым дуниям келеди,
Кёргенни кёзюн къамата.
Эй! Бир обур ауунг болурму сени –
Хар кёрген-кёрген джарата.

Джарым дуниям сатыла эсе,
Мен сатыб алыб келейим.
Эй! Эгечлерингде ушагъан болса,
Сени кёзюнгден кёрейим.

Мени Джарым дуниям келеди,
Кёлеккесине сёлеше.
Эй! Мени ёмрююм кетиб барады,
Ма муну бла кюреше.

Мени Джарым дуниям орамгъа чыкъса,
Орам джасалады джибек бла.
Эй! Сен Семенледе келин болгъа энг,
Къартла айтыучу тилек бла.

Мени Джарым дуниям келеди,
Кёкледен тюшген турнача.
Эй! Юсюнде къаллай кёзбаулукъ барды,
Джюрекле, суююб, кызарча.

Мени Джарым дуниям а келеди,
Сау Къарачайда да сайланыб.
Эй! Замансыз къартлыкъ келтирдим энди,
Сени ызынгдан а айланыб.

Къадырды, дейле, къумады, дейле,
Бу Чымыкъланы Чакъгъаннга¹.
Эй! Джангыз кеси джюз пуд мюрзеуню,
Тик ёргеге да тартханнга.

Джарым дуниямы мен миндирликме
Бу Чымыкъланы Чакъгъаннга.
Эй! Сен джер джюзюнден къайры къачарса,
Мени салыб къабханнга?

Мени Джарым дуниям къолума тюшсе,
Кийик къурманлыкъла этерем.
Эй! Бугъоула бла бугъоулансам да,
Аланы ууатыб джетерем.

Мен ташны къыссам, къан чыгъарама,
Тёппедегин тёбен эндире.
Эй! Сени суйгенли болумсуз болдум,
Бу суймекликге дженгдире.

Ачханы бердим борчума,
Артыкъ болады апасы.
Эй! Кем болуб, айыб алмайым ансы,
Артыкъны джокъду хатасы.

Ачхамы бердим борчума,
Бир къара сому джетмейди.
Эй! Къара сом ючюн бир къозу къошсам,
Мени хакъым артыкъ кетмейди.

Ачхамы бердим борчума,
Къозлаун къошдум: алты шай.
Эй! Былай эте, къурала болур,
Бу адамлада джарлы-бай.

¹ Чымыкъланы Чакъгъан – чабыучу тулпар ат болгъанды. Тёрт джыйырма пудну тик ёрге тартала эди дейдиле арба бла.

Къапталлыкъ алдым къауракъдан,
Аркъауу – къары, бою¹ – юч.
Эй! Кыптычыланы усталарыса,
Юсюме ёлчелеб, кесинг бич!

II

Табигъат таула

1. Таула

Чынгылда битген джабышмакъ,
Ол бир джанына джабланыб.
Эй! Мен сеннге джырла джырлаб башласам,
Сагъышым къат-къат къатланыб...

Джюрчю, Сурахай, чыгъайыкъ,
Къотур бекленгеннге² – сейирге.
Эй! Тау джигитлени барын да тизиб,
Батырлыкъларын кёрюрге.

Чынгыл къаяда – шхылды³,
Джаргамларында – тартышы⁴.
Эй! Алыб алалмай, къоюб къоялмай,
Сюймеклик къалай къатышды!

Эбизе таудан аумасын,
Кендири иги болмаса⁵.
Эй! Назмула, джырла къайдан чыгъарла,
Джюрекде кёрюк къызмаса?

¹ Аркъауу – эни (кенглиги), бою – узунлугъу.

² Къотур бекленген – Гондарайда къая ран.

³ Шхылды – къаяда, ташда ёсюучю, чапрагъы болмагъан гыджыр ёсген агъач.

⁴ Тартыш – таулада битген кёгет.

⁵ Ол заманлада эбзеле таудан аудуруб, кендир сатхандыла. Аман кендир а, сатханнга, алгъаннга да керек тюлдю, демеклик.

Ауушда алты эбизе,
Ол беш эчкиге сюрюочю¹.
Эй! Сени суйгенли болуб къалгъанма,
Махаралагъа джюрюочю.

Мамматлар алыб, мен чыгъарыкъма,
Акъ маралымы тутаргъа.
Эй! Базар кѳгет мен болгъа эдим,
Сени чайнамайын джутаргъа.

Алтынджал кийикни да элтиб ургъанма да,
Мен Акъ-Тюбюнде² къуршоугъа.
Эй! Мен сени табсам, биз тюзеллигек,
Дуниялыкъда кѳзбау³ джашаугъа.

Ой, Ырынджыны⁴ джилеги,
Ол джаз башында бишгенди.
Эй! Мен атха миннген кюнюмден башлаб⁵,
Сени къайгъынг меннге тюшгенди.

Джюрчюн, Сурахай, джилекге,
Джыяргъа ким да барады.
Эй! Кенгден къарасам, ариу тюрсюнюн,
Алтын тау киби джанады.

Джюрчю, Сурахай, барайыкъ,
Биз Сабанлыкъгъа⁶ – наныкъгъа.
Эй! Мен сени алгъанлай, чыгъарыкъ эдим,
Бу къарангыдан джарыкъгъа.

Кюнюм баргъанды Къыбылагъа,
Нюрюн тѳкгенди былагъа.
Эй! Айбат Анисат, мени суйгеним!
Ой, салам-келам да – алагъа!

¹ Ишсизликни, адамланы санына кѳре иш этилмегенин кѳргюзеди.

² Гондарайда Акъ-Тюбю деген джерде, къаяла, къуршоуча, къуралыб тургъан джер барды.

³ Кѳзбау джашау – джарыкъ, тынч, зауукъ джашау деген магъана.

⁴ Ырынджы – Гондарайда джерни атыды.

⁵ Мен, сенича, джюрегим джаратхан адамны излеб айланганма, кесим эс билгенли, деген магъана.

⁶ Сабанлыкъ – Учкуланда джерни аты.

Эки-Ара¹ бла Дёлю ёзен²,
Ючюнчю, Джанай-Бау-Башы³.
Эй! «Бозаякъ! Сыраякъ! Джалбарайыкъ!» –
Къайынларынгы алгъышы.

Тау башында маралым,
Марджан мынчакъла тартады.
Эй! Аны ариулугъу айгъа ушайд да,
Кюн сейирсиниб батады.

Тау башында чыммакъ маралым,
Ауазы чыгъады теренден.
Эй! Сени тюшюрмей мен тутарыкъма,
Кюйюзден бла джегенден.

Мен Тогъуз таугъа джол салдым,
Аракъы тауда арыдым.
Эй! Джюрюгенинг, джур кибик, сени,
Узакъдан къараб таныдым.

Ауушха чыкъсанг – Маркъагъа⁴,
Ёзенни барсанг – Доммайгъа.
Эй! Мен айтханланы сен этсенг, ариу,
Ишибиз барыр къолайгъа.

Хурзукну башы Чайпанла,
Джуртладан хапар айталла.
Эй! Учхан кёзле кенгден кёрелле,
Къыргъый санла⁵ санга тарталла.

Ой, Садырлада⁶ сары алтын,
Джылтырамайды, тот кесиб.
Эй! Сени меннге берлик болурла,
Бютеу Къарачайдан юлешиб.

¹ Эки Ара – Учкуланны Махар таба джанында джерни аты.

² Дёлю Ёзен – Учкулан ёзенде джерни аты.

³ Джанай-Бау-Башы – Учкулан ёзенде джерни аты.

⁴ Маркъа – Тебердиде джер ат.

⁵ Къыргъый санла – субай, сылгъыч санла, ариу сюекли.

⁶ Садырла – Хурзукда джерни аты.

Тюзде джюрюсем – муджура,
Таугъа таянсам – сюнгюле.
Эй! Джарыкъ сѐлешсенг, ойнай-къууана,
Мутхуз сѐлешсенг, тюнгюле.

Казбек тауда – къара къайын¹,
Хачыпсыда – акъ къайын.
Эй! Мен сени ызынгдан хауле болгъанма,
Ишим болмайын, кюн сайын.

Тау башында акъ маралым,
Аркъан атсам да тюшмейди.
Эй! Джашлыкъдан бери юрешген ишим
Бир бегимейди, бишмейди.

Мен Акътамакъны алалмай къалдым,
Кюч излемесем казнадан.
Эй! Сайлатсала, мен сени алырем,
Минги Тау дженгнген хазнадан.

Сен – кийиклени маралы,
Мен – къаялада сюлеусюн.
Эй! Ауuzu айтхан, керти сѐз эсе,
Кесин хазырлай тебресин!

Гондарай тауда, Махарда
Акъ шатырланы къурурбуз.
Эй! Сууукъ тюшгюнчю, бир-эки айны,
Акътамакъ, Чатда² турурбуз.

Гондарайны гарасы!
Киши билмейди багъасын.
Эй! Къалгъан санынга таб джарашады
Тыйын тонунгу джагъасы.

Таулада тана къошунгу,
Малгарлылагъа сакълатыб.
Эй! Шахар Маскуагъа алыб кетерме,
Кладикабказдан да атлатыб.

¹ Къара къайын – терекди, анга эбзе кѐгет да, дейдиле.

² Чат – Гондарайда джер ат.

Кел, Науш таугъа барайыкъ,
Аны хансы эртде келеди.
Эй! Ким, джазыу болуб, алай сюеди,
Ким кыйынлыгъын кёреди.

Учкулан башы – Джалан Къол,
Нажюню башы деппанды.
Эй! Кел, бир кыйгъысын кёрейик аны,
Бизни ишибиз джатханды.

Къарт Джуртну башы Быязыр,
Аягъы сюрем Сес болду.
Эй! Бу Сурахайны меннге этгени,
Тюз болмады да терс болду.

Бездирген аууш – джауумлу,
Шхалгада уа, джел эте.
Эй! Сен бизге келсенг, уяла-уяла,
Кесинг кесинге кёл эте.

Бёрю бла бёгек баралла,
Бездирген тауну кючлерге.
Эй! Сени суйгенли, бир да тутмайла
Бу назик санла ишлерге.

Мен сени табсам, саналыр эдим,
Патчахны тузу – кёзюрге.
Эй! Сёзюм да сёздю, ишим да ишди,
Накъырда этмейме безирге.

Джелсиз джерледе ёседи,
Ой, арба арышлыкъ – эчкиагъач.
Эй! Сен ёмюрюнде излеб табмазса,
Менича суйген, халал джаш.

Минги Тауну мийиги,
Къаудан кый кибик, кийиги.
Эй! Суу къамишге ушайды, алан,
Ариу Акътамакъны сюеги.

Тата кёллюмде – минг кийик,
Айры стауатда туз берсек.

Эй! Аз къуанмазла бизни суйгенле,
Алгъышда айтханча, тюзелсек.

Да Минги Тауну кюртлери,
Эриб баралла бузлары.
Эй! Мени сенинге къызгъанадыла,
Сизни тийрени къызлары.

Бу Минги Тауда гара суу,
Мени ууучумда – гинасуу.
Эй! Узун тиширыуну джаратмай эдим,
Сен орта бойлуса, джарашыу.

Кече ёмюрюмде – айчыгъым!
Кюн ёмюрюмде – кюнчюгюм!
Эй! Тенгизде джюзген къара къундузум!
Чууакъгъа чыкъгъан джулдузум!

Таугъа таянсам – таш аджал,
Сенинге тебресем – кюн болджал.
Эй! Къамамай кесген кылыч кибикди,
Смайыл деген бу таджал.

Мен Акъмаралны ашыкъмай тутарма,
Тегерегине сарай салдырыб.
Эй! Менден къалгъанла келмегиз къатына,
Къоярсыз кылыкъ алдырыб.

Акъ маралым джатады,
Ол кёк гелеуде кёрюнмей.
Эй! Муну бир кёрген, шашмай тёзсе да,
Къалмаз акъылы бёлюнмей.

Учкуланны башы – Махар тау,
Къалмад джюрекде джюрек джау.
Эй! Кече джукъу – джокъ, кюндюз тынгы – джокъ,
Санларым табмай сюек сау.

Ол Нажю тауда джур теке
Къашха эчкилени джыяды.

Эй! Айланмада¹ ала маралым,
Борбайларымы кыяды.

Джугьутурланы сюрюб джыйгъанма
Хиджи бекленген ыраннга².
Эй! Акъ мангылайынгы аллай бир ачма,
Акъылымы ийдинг тубаннга.

Тауланы башы тубанды,
Тубанны башы булутду.
Эй! Сёзюм сёзюнгю джыгъалмайд ансы,
Халим халинге джууукъду.

Быкылы тауда минг кийик,
Джюрюр джолларын сакълайма.
Эй! Мен тау эллени аулаб айландым,
Сенден сейирлик табмайма.

Сен – Къуршау тауну маралы,
Мен – Чегет Чатны солуму³.
Эй! Сен акъ богъакълы, марджан мынчакълы,
Ой, сенден ариу болурму?

Бездиргенде наз терекле,
Джел урса, дженгил къалтырай.
Эй! Сен тийрегизден чыгъыб тебресенг,
Кюн чыкъгъан кибик, джылтырай.

Сен Науш тауну – башында,
Мен Ыбчыкъ тауну – ташында.
Эй! Къайда болсанг да, тюшесе кёзге,
Элден тюрлюдю чачынг да.

Джалпакъда джырлайды джоу-джюу джумарыкъ,
Таулагъа учуб кетеди.
Эй! Акътамагъыма бир джукъ айтсала,
Мени джаныма джетеди.

¹ Айланмада ала маралым – бу сийген кызына – Акътамакъгъа – тенгешдириу халда келеди.

² Белгили мараучу, уста джырчы Семенлени Къалтур, Исмаилны къарт атасыны атасы, джугьутурну ызындан кире барыб, Махарда, Гитче Таланы башында, къаягъа бекленгенди.

³ Солум – хансны тийилмегени, алкъын отланмагъаны. Чыкъгъаны бла тургъан, демекликди.

Ол Къыраулуда къуш бала,
Ырбында уя этеди¹.
Эй! Сюймеклик синггенди сау санларыма,
Джиликлериме да этеди.

Садырлада² минг кийик,
Къар басханды къауданын.
Эй! Сен сормагъанлай билликсе
Мени джюрегими дарманын.

Джюрчю, джыгырам, барайыкъ,
Биз Къол Башында наныкъгъа.
Эй! Мен сени табсам, чыгъыб къаллыгъем
Бу къарангыдан джарыкъгъа.

Тубанлыда алтын тауугъум,
Сен мени – дуня зауугъум.
Эй! Сюймегенлерим къоймайла ансы,
Меннгеди сени джазыуунг...

2. Къыбыла тау

Сен – Къыбыла тауну алтын байрагъы!
Мен – арасында къуругъу.
Эй! Ананг Сырмахан болгъа эд энди
Анам Джулдузханны джууугъу.

Сен – Къыбыла тауну алтын байрагъы,
Мен – арасында къарлауу³.
Эй! Кесинг: «Хо!» – десенг, боллукъ тюл эди
Атанг Окъубну да чарлауу.

Мен Чайпанланы да къоратырыкъма,
Арбазынга къырау къакъмазча;

¹ Ырбын (урбун) – тауну (дуппурну) тюзден ёргеси башланган джери.

² Садырла – Хурзукда джер ат.

³ Байракъны къарлауу – белгиси, герби деген магъана.

Эй! Шемшер шахаргъа аудуруб кетерме,
Махамет¹ излеб табмазча.

Къыбыла тауда алтын къыблама,
Махаралагъа бурама.
Эй! Мен Сурахайны алыб къачаргъа
Нёгерле къурай турама.

Тауладан мийик кёлум-джюрегим,
Сени къачырыргъа аз болду.
Эй! Къынадан къызыл бетими нюрю
Сары сапырандан саз болду.

Къыбыла тауну – таллары,
Чапракъларында – баллары.
Эй! Суу къамишледен сыйдам сюеги,
Ийген алтындан санлары.

Хурла кёлню субай нараты
Мен джонуб этдим шиндикле.
Эй! Мен Акътамакъны алалмай къалсам,
Табыллыкъдыла кюлюккле.

Къыбыла тауну джерклери,
Джел бла келмейди эблери.
Эй! Мени санга къызгъанадыла
Сени тийренги кёблери.

Айрымканны бусагъы!
Джел бла келеди ушагъы²!
Эй! Анадан туугъан ариулугъуду,
Сурахайны джокъду къошагъы.

Къыбыла тауну джохары,
Ой, аууб басар, кет ары!
Эй! Биреу къолунда кёргюзмем сени,
Кетиб къалмасанг бир джары.

¹ Махамет – Ижаланы Окъубну джангыз джашы. Акътамакъны къарнашы. 1930-чу джыл лишон болуб, мюлкю сыйырылгъандан сора, тутмакъгъа кетиб, анда ёлгенди.

² Чегетде – терекле аязда, джелде бары да бирча шуулдамайдыла. Тереклени барындан да, бусакъ терекле (чегет бусакъ) ариу тауушла чыгъарыб шуулдайдыла. Поэт ол болумну чапракъла «джел бла ушакъ» эте тургъанча, алай кёреди.

Къыбыла тауну джѣгеси,
Анамы джокъ эд ѣгеси.
Эй! Биз экибизге этиллик болур,
Бу суймекликни тѣреси.

Къаты джел келсе, чайкъаладыла
Тауну башында нызыла.
Эй! Къошчачакъ джаулукъ алыб кирликди,
Ой, къайын къызынг Нузула¹.

Къыбыла тауну эмени,
Мен джонуб салдым узгъагъа.
Эй! Сайла дегеннге сени сайларем
Бютеу дуняда къызладан.

Къыбыла тауну юргеси –
Чапырагъында кюеси.
Эй! Ачылмаз тубан, атмаз танг кибик,
Джауум бу ишге тубесин!

Гондарайны кюрючю, –
Арба кегейдеди джюрюшю².
Эй! Айырмаладан артыкъды аны
Бу бичген-тикген хар иши.

Къыбыла тауда кѣк агъач, –
Ол бурушуна джонула³,
Эй! Ауузундан сѣзю чыкъгъанлай,
Суймеклик кескин таныла.

Къыбыла тауну къайыны,
Сени бла ашырырем джайымы.
Эй! Сау бир ѣмюрюмден артыкъ кѣрюрем
Сени бла тургъан айымы.

Къыбыла тауну чынары,
Чѣблесенг, башны къыйнары⁴.

¹ Нузула – Семенлени Хусейин хаджини къызы, поэт бла эки къарнашдан туугъан.

² Агъачланы къайсы биринде этсенг да, кегейни (рус. спица) джараулугъу кюрюч (рус. яшень) кегейча болмайды.

³ Кѣк агъач (рус. граб) бурушуна джонула – кертиси да, бизни чегетледе битген кѣк агъач буруш болады. Джонсанг да, бурушуна джонулады. Былайда да агъачны халиси айтылады, джаз тилде.

⁴ Чынарны кѣгетин иги къууурмай ашасанг, эсирген адамча болуб, башынг ауруб къыйналаса.

Эй! Сёлеше билмей, мен кесим этдим
Сени адамладан багъалы.

Къыбыла тауда такъызюк, –
Джараталмайма татыуун.
Эй! Не кюрешсем да, бир эталмайма
Бу суймекликни сатыуун.

Къыбыла тауну да чачдырырмы эдим,
Кюнюнг экинчилеб тиймезча.
Эй! Къайсы душманым хыйны этген болур,
Акътамакъ мени суймезча.

Бийли чибин кенг кетер,
Къанатларын джыйыб бал этер.
Эй! Аджал – имбашымда, мурат – тау башында,
Этген муратына ким джетер?...

Таулада тагъай салмасам,
Тюзде пайтон бла бармасам...
Эй! Мен ёлюб кетсем, эки джыларсыз,
Ол Акътамакъны алмасам,

Къыбыла тауда алтын самауар,
Алыб Семенлеге ким ауар?
Эй! Сен акъ богъакълы, марджан мынчакълы,
Сенден сейирлик къайда бар?

Къарт-Джуртну башы – Батагъа,
Джити туююдю – джатагъа.
Эй! Алыб алалмай, къоюб къоялмай,
Башым къалгъанды хатагъа.

3. Суула

Мен Дон суууна баргъанма,
Андан да сейир Волгады.
Эй! Къызыл джибек¹ джолгъа байланыб,
Бизни ишибиз онгмады.

¹ Эртде заманлада къызылны ырыс этгендиле, джашил, акъ, кёк, сары – была игиге саналгъандыла.

Сен – суусуз джерни кёзлею.
Мен суусаб болуб излейме.
Эй! Кёзюнге къараб турмасам, алан,
Джокъду джюрекни тёзюю.

Кёпюрсюз суугъа тюбесенг,
Мен аркъау болуб къаллыкъма.
Эй! Бу суймекликден бир къала ишлеб,
Ичине сени саллыкъма.

Айлана баргъанма элlege,
Аула салгъанма кёлlege.
Эй! Кёллени ичинде ыргъай балыкъла,
Мен Сурахайны аллыкъма!

Чабакълы кёлде эмен томурау,
Къулчагъа – боюн омурау!¹
Эй! Ёлюб кетгинчи къурурукъ тюлдю,
Суймеклик деген татлы дау.

Суу къундуз – суудан чыкъгъанлай,
Къоян – индекде букъгъанлай.
Эй! Сен, сагъат кибик, нек бузуласа,
Бир адам бир сёз айтханлай?

Сай сууда кеме джюзмейди,
Онглуну киши суймейди.
Эй! Мен анга берген махтау байлыкъны
Сурахай ариу билмейди.

Сапыран чабакъ² мен болгъа эдим.
Чокъуракъ кёлде джюзерге.
Эй! Татыран турна³ мен болгъа эдим,
Сен джан дарманнга излерге!

¹ «Къулчагъа – боюн омурау» – анга ол да боллукъду демеклик, чам сёз.

² Сапыран чабакъ – сапыран тауукъ, сапыран чабакъ деб болады. Аланы этлерин ашаб, шорпаларын ичген – сапран ауруудан (рус. желтуха) сау болады. Этлери сарыды.

³ Татран турна – бу джан дарманнга джарайды деген хапар фольклорда барды, алай а булутланы башлары бла кетиб баргъан турна сюрюню ичинде къайсысы татран болгъанын билмеклик тынч тюлдю, аны табмакъ-лыкъ (тюшюрмеклик), ол да аныча.

Мен сууда джюзюб кетейим,
Джашагъан джеринге джетейим.
Эй! Мен сени айырыб суйгенлигиме,
Сен суймей эсенг, не этейим?

Арабызда – кёк тенгиз,
Аны кыйырлары шоркъады.
Эй! Сыйдам селеше, ууакъ ышара,
Кёзбаууракъга тартады.

4. Джерле

Мин, Акътамагъым, пайтоннга.
Дуниядан хапар алыргъа;
Эй! Джерлерибизни атларын биле,
Кеслерин кескин таныргъа.

Байталчабхандан а къарасам,
Мен Прис Чатны кёреме.
Эй! Соргъаныгъызны джарыкъ айтырма –
Мен суйгенледен келеме.

Покун Сырты, Ыран Сырты,
Бегеуулары туруучу.
Эй! Джыйын тойгъа келгенди, тенгле,
Джюрекге дарман болуучу.

Акъ Къаяда кёб къойла,
Тохтамишледе кёзула...
Эй! Биз ишибизни кёб асхатмайыкъ,
Кёзюулеринден оздура.

Мен Учкуландан джаяу чыкъгъанма –
Сени Ташлы Къолда кёрюрге.
Эй! Тёгюемлигим джокъду да мени,
Санга артыкъ къалын а берирге.

Эндурукъ элни темир кереги,
Уллу Акъсауайны къумачы.

Эй! Сурахай ариу болгъанды энди
Мени джюрегими къууанчы.

Бу Загъызанны да буулары,
Агир чатыны суулары.
Эй! Сени манга терсейтедиле
Бу тилчилени уулары.

Шайтанлылары джашай эдиле,
Мырды талада – Закъишда.
Эй! Биз экибизни айтырыкъдыла,
Келин келгенде – алгъышда.

Илийланы сыртдан кёрюнеди
Малгарлыланы патары.
Эй! Джалгъан сёзле сёлешинселе –
Сюйген джюрекни къатары.

Ахметский, Лаба сууу –
Ол джер кёпюрге кёл болур.
Эй! Бу сүймекликни юсюнде меннге
Болушлукъ этер ким болур?

Къызыл тала, Акъ тала.
Ала тенгизге ётгенди.
Эй! Акъылым кёбге бёлюннгенди да,
Джюрегиме да джетгенди.

Акъ Къаяны эшиги, дейме,
Бу Буруншатны джагъасы.
Эй! Биз бирикмесек, болуб къалырбыз
Сюймегенлени табасы.

Ыбчыкъдан къараб кёрюнеди
Базыкъбашны ёлген чауулу¹.
Эй! Бир къыздырады, бир сууутады,
Бу сүймекликни даууру.

Индиш Башы, Кели Къол,
Барайыкъ Къара чалгъаннга;

¹ Базыкъбаш кесини кёзююнде Къарачайны бек тарыкъдыргъанды. Адам ёлтюргенди, мал сюргенди, сабий урлагъанды. Чынг ахырында аман бла да джоюлгъанды.

Эй! «Сюймеклик» дейле атына –
Джюрекге кишен салгъаннга.

Джемегейни кызыл тарысы –
Ары баралла барысы.
Эй! Сюймеклик бла кёб кюрешиучю –
Ол адамланы джарлысы.

Таллыкъда тангым атханды,
Кюллюмде кюнюм тийгенди.
Эй! Кёзлерим тюгел танымагъанлай,
Джюрегим билиб суйгенди.

Къойларыбызны алыб чыгъарма
Мен Ачахматха, Луганнга.
Эй! Мен тенглеримден кем адам тюлме,
Сен мени ийме тубаннга!

Лиисаны мийик сыртлыгъы, дейме,
Ол Аргъотаны батыуу.
Эй! «Тёрт ёгюз бла алты ат», – дейдиле
Сурахайны сюек сатыуу.

Аргъы Инджикни, Берги Инджикни
Табмайма ишимде, мен джикни.
Эй! Къайсы таугъа чыгъыб излейим
Акътамакъ алтын кийикни?

Мен джармалыкъгъа барсам да,
Джоргъа алашамы сатмайым.
Эй! Сен бизге келин тамам болгъунчу,
Оруннга кириб джатмайым.

Быязыр тюбю Хурла кёл, дейле,
Сакъал сууу уа Сесдеди.
Эй! Кёзлерим къаты джукълаб тургъанлай,
Сени джырларынг эсдеди.

Къарачай байла – Бийчесынлада,
Ачахматлары – Акъджарда.

Эй! Гаммойлар¹ алыб барлыкъма энди,
Мен сени алыб къачаргъа.

Къарачай джаны – Джалан Къол, дейле,
Къабарты джаны – Джаман Къол.
Эй! Саулай дунягъа атынгы айтдырдым,
Сен кимге суйсенг, анга сор.

Кёлле сырты – Бурмабут таба,
Къысырла сюрген – Къанджалгъа.
Эй! Барыргъа мурат этед Сурахай
Менден эсе уа маджалгъа.

Къандагъайлы деген – батыулу,
Тешикташ деген – забалы.
Эй! Кире – тос болуб, чыгъа – джау болуб,
Бу суймегенле уа – заранлы.

Бу Ючкёкени ёзени
Ол Токълу Бауну тюзюдю.
Эй! Суймеклик деген бош зат тюйюлдю, –
Джюрекни джизги безиди.

Узакъдан къараб таныйма
Салдатла Къазгъан Айрыны.
Эй! Мен джашлыгъымдан нек табхан эдим
Бу джарамагъан къайгъыны?

Гум Улоу Къабакъ – Бурунсатха,
Бу Мыхал эли – Беккичге.
Эй! Джаякъ джабдырмай, гырджын къабдырмай
Сен мени салдынг кергичге.

Джитисуу башы – джалпакъла,
Бурнада – гелеу къабхакъла.
Эй! Балыкъ сууунда джюзелле
Санга ушаш алтын чабакъла.

Гумач къолдан а сызгъырады
Бу Терсакъгъанны гуждары.

¹ Болушлукъчула, кюеу нёгерле алыб барлыкъма, дегениди.

Эй! Баргъан джерлерин бай этедиле
Махараланы кызылары.

Тамчы Башындан къарасам, дейме,
Гошаях Сырты, Къутлу Къыз.
Эй! Бу суйген джюрек отча джанады,
Сууугъан джюрек а – гыйы буз.

Алтыайгъырда алты аджир джегиб,
Ногъай хан кетди къаядан.
Эй! Биз экибизни Аллах сакъласын
Эсебсиз ишден – заядан!

Ол Гяуурланы дорбунла, дейме,
Бёденелени Тай Хуна...
Эй! Мен замансызлай къарт болуб кълдым,
Джазыусуз ишге сырына.

5. Къобан-Ары-Джаны

Къарданикде къабланым, дейме,
Ой, Элбургъанда – эмеген.
Эй! Сурахай атны мен бош атадым –
Сен суйген, кългъан да демеген.

Испраунаны суусары
Передауайда джюзеди.
Эй! Бал-джау кибики сени сёзлеринг,
Борбайларымы юзеди.

Секириб миниб атыма,
Тартыб баргъанма Балчыгъа.
Эй! Сурахай мени санай болурму,
Шо, бир къарангы малчыгъа?

Джаланджюкню уа джагъасы, дейле,
Ол Кюл-Тёбени – арасы.
Эй! Джан нохчукъ мени этиб къоярмы
Суймегенлени табасы?

Ыстаражауай, да Къобу-Башы –
Джай чыгъадыла Чапалгъа.
Эй! Къарачай, Малкъар бизни айтадыла
Сёлешген джерде хапаргъа.

Сибилдадан – Махмутагъа,
Баранухадан – Тёплагъа.
Эй! Мен сени алыб кетерме, къоркъма,
Уллу Маскуада сартлагъа¹.

Бу Ырамадин попну джериди,
Седулакамин, Мокура.
Эй! Сен менден къалсанг, джазыкъ боллукъса,
Сюймегенлеге баш ура!

Шапканы джашил таучугъу, дейле,
Ол – Апсехинни алмасы.
Эй! Бу Сурахайгъа зараны тийген
Къайтыб юйюне бармасын!

Пылгыратнаны да – терен къобаны,
Гегинде – уллу къара суу.
Эй! Айтхан сёзлеринг – шекерден татлы,
Къолларынг – ишге джарашыу!

Аксемон башы – Чыбыкъ Батагъа,
Джангурда халджар къаты агъа.
Эй! Мен джюз бюсюреу этеме, тейри,
Сени ёсдюрген атагъа.

Къауданда къойланы тамам семиртген,
Бу Байбарисни кюнбети.
Эй! Бир кюню къышды, бир кюню джайды
Бу Сурахайны адети.

Буруш Сыртыны да джангуру, дейле,
Ол Схауатны ырхысы.
Эй! Сюймеклик келсе, кетиб къалады
Сюйген адамны уа джукъусу.

¹ Сартлагъа – саудюгерлеге, сатыу-алыу ишлени джюрютген адамлагъа.

Санга саугъала ала келирме,
Мен Слабадан, Майкопдан.
Эй! Ашагъан ашым джукъмайды мени,
Джырынгы джырлаб джатмасам.

Кел, Акътамагъым, барайыкъ,
Биз Къамшаннагъа къамишге.
Эй! Мен сени тамам санайма, алан,
Эслиден озуб, билкичге.

Ахмат къаяда бал барды, дедим да,
Андан а бизге не келед?
Эй! Этилик ишни созуб джарсытыу,
Этериклеге не беред?

Мен Атчабхандан къараб таныйма,
Гидам Башында – къара суу.
Эй! Къолларынг ишге таб узалалла,
Санларынг – тойгъа джарашыу.

Къатытюзде суу тирмен,
Тирмен устасы – Сюлемен.
Эй! Замансызлай башымы агъартхан
Акътамакъ ариу а кёремен!

Бал четенлени биз орнатайыкъ,
Гошаях бла Тамчыгъа.
Эй! Акътамакъ мени санай болурму
Безий айланнган чамчыгъа?

Къунукъ Сыртындан къараб таныйма
Ыран Сыртыны айрысын.
Эй! Джюрегимден кетералмайма
Мен Акътамакъны къайгъысын.

Тамгъа Башы – Хасаука, дейле,
Бора Тишлиги – Тубанлы.
Эй! Атамы юйюнден хауле болгъанма,
Мен сени къолгъа алгъанлы.

Къарджаугъанда къара суу, алан,
«Къайнаучу», – дейле атына.
Эй! Мен Сурахайны джырын джырласам,
Кёбле келелле къатыма.

Уллу Лаба, Гитче Лаба –
Ол Загъызаннга байлана.
Эй! Джаш ёмюрюм зыраф ётерми,
Мен сени ызынгдан айлана.

Узун Ыран, Къысха Ыран, дейле,
Бу Хукелары туруучу.
Эй! Учкуланда къалай тюбеди
Джюрекге дарман болуучу?

Ёремырзада – он тамыр, дейле,
Къазсанг, джарайла дарманнга.
Эй! Джулдузхан анам, сенден тилейме,
Бу чыммакъчыкъны ал манга.

Ёремырзада он тамыр, дейле,
Къазсанг, джарайла безгекге.
Эй! Бу Чыммакъчыкъны алалмай къалсам,
Къаллыкъ болурма эмгекге¹.

Ёремырзада кёкен терекчик –
Джелсиз джанына ёседи.
Эй! Кюндюз ариуум окъа согъады,
Кече къутас чачын эшеди.

Ой, Гуртай Дорбун, Эниуле, дейме,
Таякълыкъ бла Джалан-Къол.
Эй! Сени джаратыб, меннге танытхан
Аллахха болсун джаным къор.

Элия Ургъаннга, Ёлмез Тюбюне,
Андан – Къысырла сюргеннге...
Эй! Мен кёлюм бла айыб этеме
Бу суймекликге кюлгеннге.

¹ Эмгек – джюрекден таймагъан, битиб болмагъан.

Джантукъан-Къала, Чана къалгъан,
Ачахматланы Акъ Джаргъа.
Эй! Кимни иерге билмейме, тенгле,
Бу суйгениме хапаргъа.

Къандагъайлы, Тешик-Таш деген,
Ол Къарачайны джериди.
Эй! Ижалары – Махаралары –
Акътамакъны туугъан элиди.

Байталчабханды джайлыгъым, дейме,
Бурунсат джагъасы – къышлыгъым.
Эй! Мен Акътамакъны алалмай къалсам,
Боллукъ туююдю тынчлыгъым.

Ташчыда кёрдюм таш тартхан,
Хушдуда кёрдюм аш тартхан.
Эй! Махараланы ариу Анисат,
Бу суймекликден баш тартхан.

Ташчыда кёрдюм таш тирмен.
Сени къайгъы бла мен сюрмем.
Эй! Башхалагъа кёзюнгю салсанг,
Ол накъырдангы кёлтюрмем...

Къунукъ Сырты, Ачалы къышлыкъ,
Гюрбеджи дорбун, Бачакъ джер.
Эй! Уллу Учкуланда, шам Семенледе,
Джашайбыз биз да – барыб кёр.

Келчи, джыгырам, барайыкъ!
Биз Сабанлыкъгъа гургумгъа.
Эй! Ашаргъа юрениб, ишлерге эриниб,
Ушаб къалмайыкъ мугургъа.

Бу Лабинканы джерлери –
Юслери къаншау чапыракъ.
Эй! Биз сейир болуб къалабыз санга,
Бир-бир ишинге къарасакъ.

Дорбунлары сууланы тыйгъан
Ол Гум бойнунда Хушдуду.
Эй! Мен Акътамакъны юйюн айтайым, –
Гара суулагъа хоншуду.

Ырынджыны джилеги –
Ол джаз башында бишгенди.
Эй! Кёрюб таныгъан кюнюмден башлаб,
Сени къайгъынг манга тюшгенди.

Бийчесында джохарджал аджир
Джууукъ кирмейди къурукъгъа.
Эй! Мен къарнашынгы сайлаб алгъанма
Сау Юч ёзенде джууукъгъа.

Бийчесында джохарджал аджир,
Юркюб кирмейди аркъаннга.
Эй! Сен мени юсюмден нек ийнанаса
Сюймегенлерим айтханнга?

Тубанлыны тубаны, дейле,
Бора Тишленгенни бораны.
Эй! Талпыгъанлыкъгъа, талпыталмаса,
Сюйген джюрекни – азгъаны.

б. Джаныуарла

Джумарыкъ джырлайды джырынгда,
Эжиуде – гуждар сызгъыра.
Эй! Субай бусакъла, аяз ушакъла,
Алагъа кёре харс ура.

Сен – Кюбюрлюню къабланы,
Мен – Эки-Араны асланы.
Эй! Сени манга къызгъанадыла
Бу адамланы да асламы.

Асланны ауруу алгъанды,
Къаблан дарманын табмайды.

Эй! «Акътамакъ!» деб сагъыныб джатсам,
Мени тангым дженгил атмайды.

Аслан ауруу а алгъанды,
Къаблан дарманын бермейди.
Эй! «Акътамакъ!» – деб сагъыныб джатсам,
Кёзюме къалкъыу келмейди.

Къаблан деген да, аслан деген да –
Джаныуарлада пелиуан.
Эй! Мени аз акъылым ташха-таугъа
Кетиб къалгъанды, сен ийнан.

Тюлкю бла турна шох элле,
Ала суу къамишде къош элле.
Эй! Сюйген бла заман биздеди, ансы
Къалгъан суйгенле бош элле.

Тюлкюм барады тюбю бла,
Мен да барайым башы бла,
Эй! Эки кёзюме къан чабдырады
Ол алтын айбат чачы бла.

Тюлкюм барады башы бла,
Мен да барайым тюбю бла.
«Эй! Меннге уллу кёллю нек болду?» – десем,
«Келгенди, – дейле, – кюню бла».

Тюлкю чыкъгъанды аллымдан,
Тюгю къызылды къанындан.
Эй! Мен Сурахайны артыкъ сюеме,
Аллах салгъан джанымдан.

Кече бёрю болуб, кюндюз тели болуб,
Мен орамлада айландым.
Эй! Сени къашынг-кёзюнг бир башха тюрлю,
Сау Къарачайда сайладым.

Къошуму салдым да Таллыкъгъа,
Тюлкю сатама аллыкъгъа.
Эй! Дуния ырысхы керек тюл эди
Ёмюрю сени бла къаллыкъгъа.

Минги Тауда алтын кийигим,
Джазыуу мени сакълайды.
Эй! Тёгереди темир къадама,
Кирирге киши да табмайды.

Айю дугъуманы суймейди, дейле,
Ол а тешигине битеди.
Эй! Мен сени ызынгдан хауле айлана,
Юйюм артына кетеди.

Алмалыда айю мамурач,
Кёгетле ашаб кечинед.
Эй! Мен сенсиз джашау къураарыкъ тюлме,
Сен оноунгу кесинг эт!

Кечем бёрю болуб, кюнюм тели болуб,
Мен джети орамны джол этдим.
Эй! Сен кесинг тилеб келир джерингде,
Сёлеше билмей, багъа этдим.

Ой, суугъа сюек атханлай,
Ызындан эгер чабханлай,
Эй! Джан берсем да, алай берликме,
Эки кёзюм санга къатханлай.

Мен суугъа сюек атханма,
Сен табхан эсенг, джашырма.
Эй! Кечем – къарангы, кюнюм да – мутхуз,
Джылымы зыраф ашырма!

Суудан ургъанды кёлекке,
Суусар миннгенди терекге.
Эй! Сени ариулугъунг ушайды, дейле,
Кёкледен тюшген мёлекге.

Суусар сюердинни¹ къалай хорлады,
Орча этерге адам болмады.
Эй! Бизни къара шайтан къаргъады,
Бу бичимибиз толмады.

¹ Суердин – эркек суусар (рус. куница).

Бу Джолсуз Чатда алтын кийигим,
Бездиргеннге айланыб джатады.
Эй! Ол тургъан тауну нюр джарыгына,
Танг сейирсиниб атады.

Мен суугъа кирсем – суусарма,
Къаягъа минсем – буучарма¹.
Эй! Билеклерими къанатла этиб,
Мен сени алыб учарма.

Мен суугъа кирсем – чабакъма,
Къаягъа минсем – ыргъакъма,
Эй! Кёлеккенги бир кёрейим сени,
Джанымдан суйген бал батман.

Ой, Суу анасы Сюрдин
Сууну теренинде бугъады.
Эй! Суймеклик сингди болгъан саныма,
Джиликлериме да джугъады.

7. *Тау байлыкъ бла тюз байлыкъ*

Тюз байлыгыбыз – сабанла,
Тау байлыгыбыз – шкилди.
Эй! Бир юй болургъа мадар джокъ эсе,
Суймеклик бизге бош келди.

Тюз байлыгыбыз зынтхыды,
Тау байлыгыбыз тартышды.
Эй! Суйген джюрекни энчиди дауу –
Суймеген джюрек къатышды.

Тюз байлыгыбыз будайды,
Тау байлыгыбыз – дыгылен.
Эй! Сен эталмагъан усталыкъ джокъду,
Суймекликге да бир юрен.

¹ Буучар – кийиклени эркечи, къаячы.

Тау байлыгъыбыз – такъызюк,
Тюз байлыгъыбыз джюзюмдю.
Эй! Сюймеклик иште чынг бек керекли
Таукеллик бла тѳюзюмдю.

Тюз байлыгъыбыз – речка,
Тау байлыгъыбыз тюртюдю.
Эй! Сюймеклик иште муратха джетиу
Сюйген джюрюкни дертиди.

Элни байлыгъы базарды,
Тауну байлыгъы джаракды.
Эй! Мен да кишиге турсунмай эдим,
Джюрегим сени джаратды.

Тюз байлыгъыбыз – мюрзеуле,
Тау байлыгъыбыз – наныкъла.
Эй! Ишлей билген, сѳлеше билген –
Тиширыулада джарыкъла.

Тау байлыгъыбыз – турнала,
Тюз байлыгъыбыз – турмала.
Эй! Арыб-арымай; джарыб-джарымай,
Мен сени ызынгдан къыйнала.

Тюз байлыгъыбыз – сарысмакъ,
Тау байлыгъыбыз – джабышмакъ.
Эй! Бизни сагъынныкъ кимле болурла,
Биз бу дуниядан ауушсакъ?

Тау байлыгъыбыз – таш кертме¹,
Тюз байлыгъыбыз тарыды.
Эй! Сюймеклик, санга къатылалмайды,
Манга уа тамам тарыды.

Тау байлыгъыбыз – штанкъыл.
Тюз байлыгъыбыз – агурча,
Эй! Сен бизге келсенг, джамагъатым да
Кѳрлюк эд сени огъурча.

¹ Таш кертме – чегет кертмелени осалы.

Тюзню байлыгы – бадраджанла,
Тауну байлыгы – чаукала.
Эй! Биз суймекликни төресин этдик,
Бизден а юлгю алсала.

Тау байлыгыбыз – дууадакъ,
Тюз байлыгыбыз принчди.
Эй! Суймеклик деген тели этеди,
Актылыны алгъан бир ишди.

Тюз байлыгыбыз джуркады,
Тау байлыгыбыз – мандалакъ.
Эй! Элге чам эте, нюрюнг да кете,
Болуб къаласа къуу талакъ.

Тюз байлыгыбыз – быхыла,
Тау байлыгыбыз – тыхтенле.
Эй! «Джетелмеген, джер тырнар», дейле,
Бизни сёзюбюзню этелле.

Тау байлыгыбыз – талала,
Тюз байлыгыбыз – къалала.
Эй! Къайда эшитсем да, сени сёзлеринг
Джюрекге джорюш салалла.

Тау байлыгыбыз зыкады,
Тюз байлыгыбыз арпады.
Эй! Назму деген накъырда тюлдю –
Джюрекге эшик ачады.

Тюз байлыгыбыз – нартюхле,
Тау байлыгыбыз – джыгыра;
Эй! Мен суймекликге – батыр бетлеше,
Сен а – тартына, бугъуна.

Тау байлыгыбыз – къозукъулакъла,
Тюз байлыгыбыз – къобуста.
Эй! Сен бизге келсенг, келик эдиле
Саулай Къарачай алгъышха.

Тау байлыгъыбыз – мусхотла,
Тюз байлыгъыбыз – къудору.
Эй! Джалгъан дуниядан мен ёлюб кетсем,
Сени джакъларыкъ ким болур?

Тау байлыгъыбыз – къарагёгенле,
Тюз байлыгъыбыз – алмала.
Эй! Мен джырым бла сеннге сый берсем,
Бу тенг къызларынг а – зарлана.

Тюз байлыгъыбыз гардошду,
Тау байлыгъыбыз – джилекле.
Эй! Биз экибизге: «Бир болсунла!» – деб,
Кёбле тилейле тилекле.

Тау байлыгъыбыз – ит бурун,
Тюз байлыгъыбыз соханды.
Эй! Аллах берген ариулугъунгду,
Ким сеннге нени къошханды?

Тау байлыгъыбыз – чум кёгет,
Тюз байлыгъыбыз – шахарла.
Эй! Сюйген джюрекле ашсыз, суусуз да,
Мёлекле кибик джашарла.

Тау байлыгъыбыз – тау салкъын,
Тюз байлыгъыбыз – исси кюн.
Эй! Сюйсенг, тутмакъгъа; сюйсенг, асмакъгъа
Бараллыкъ эдим сени ючюн.

Тау байлыгъыбыз Къобанды,
Ол тюзледе да – алайды.
Эй! Сен ышарсанг да, къаш-баш тюйсенг да,
Джаныма бирча джарайды.

Ой, тау байлыкъдан не къалды?
Тюз байлыкъдан да не къалды?
Эй! Ариуну ариуу, игини игиси,
Ой, сени кибик а ким барды?

Тау байлыгыбыз – кѐлюбюз,
Хауун, харбыз битген джерибиз...
Эй! Кертисин айтсам, шамдан, шахдан да¹
Артыкъды бизни элибиз.

III

Тийреле, тукъумла, атауумла

1. Тийреле

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къарамынг бла нюр чача.
Эй! Сен – джандет джаухар, мен – дуня гяухар,
Тукъум-джукъ таный, кѐз ача.

Махаралада кѐксюл кѐгюрчюн
Салыб Семенлеге келгинчин...
Эй! Джюрек аурууум джокъ эди мени,
Ариу Акътамакъны кѐргюнчюн.

Шам Семенледе инген² алысын,
Джылына джети чалынсын!
Эй! Мени сенден сора джокъду сюйгеним, –
Атыб къойгъанма барысын.

Махаралада алтын кешене,
Кюмюшден чалман эшеме.
Эй! Акътамакъ ариу бизге келин болса,
Шахар Маскуагъа кѐчеме.

Махаралада бал четен, –
Мен аны алыб тонайым.
Эй! Бир кѐзбау сурат кѐргенме анда,
Хапарын кимге бир сорайым?

¹ Арабда, Тюркде алапат джерле, иги джашаула бардыла деб, алагъа сукъланмай, кесибишни затыбызны багъа-латыргъа, балсытыргъа керекбиз, демеклик.

² Инген алысын – алысынны экинчи, ючюнчю чалыннганы, джаш алысын (ханса).

Махаралары бир хутур болуб,
Ол Ташлы Къолда джашайла¹.
Эй! Ариу Акътамакъны алыб кетмесем,
Кёзлери бла ашайла.

Шам Семенледе шаулух ат²,
Ол Шидакълада ёч алсын.
Эй! Сюйюб, термилиб, болуму джетмей,
Сюйгенин табмай ким къалсын?..

Мен Семенледе къала саллыкъма,
Аны тегереги – темирден.
Эй! Сеннге селешген сагъатым артыкъ –
Сенсиз джашагъан ёмюрден.

Сермеб тутаргъа къол керек,
Къараб кёрюрге кёз керек.
Эй! Ижаладан чыгъыб келеди,
Адам тюрсюнлю Шахмёлек.

Махаралары кенг къабакъ,
Нарсана деген шахардан.
Эй! Мен Акътамакъны сюйюб башладым
Адамлар айтхан хапардан.

Махаралагъа энтда барлыкъма,
Кёзбау суратны кёрюрге.
Эй! Махамет бир да ауузланмайды
Анисатны манга берирге.

Махаралагъа баргъанма,
Эрикгеними кетере.
Эй! Атасы Окъуб³ бир да унамайды,
Акътамакъны манга этерге.

Тюбюмдеги тору атымы
Джалкъасы этден толгъа эд.

¹ Ижаланы Махаралары деген атауулары тау кышылыкълада Ташлы-Къол деген джерде тургъандыла. Ол аланы мюлк джерлери болгъанды. Джайдан джайгъа юйдеги къошла чыгъыб, анда джашагъандыла.

² Шаулух ат – джюрюшлю, ингичгебел, къошкъулакъ ариу ат.

³ Ижаланы Окъуб, Акътамакъны атасы. Элге апендилик этгени бла бирге тереде да олтургъанды.

Эй! Махараланы ариу Анисат
Семенледе келин болгъа эд.

Семенледе тогъай сарайым,
Мен сарайымдан къарайым.
Эй! Джуддузхан анам, сенден тилейме –
Мен Анисатны алайым.

Шам Семенледе шаптал терекле, –
Нюрлю бетинге кёлекке.
Эй! Проба салдырыб, кесим ишлетгенме
Санга акъ кюмюшден челекле.

Ариудан эсе сен суююмлюсе,
Кесинг кесинги тюзетиб.
Эй! Шам Семенледе джашарбыз, алан,
Джашил къанджалбаш юй этиб.

Урлаучу бла санаучу, дейме,
Хар затдан хапар алыучу.
Эй! Мен сени амалтын болгъанма, ариуум,
Махаралагъа барыучу.

Сен кёрюмесенг, кетиб къалырман,
Махаралагъа таш атыб.
Эй! Сёлешмез джеримде кёб сёлешеме,
Сени хур къызлагъа ушатыб.

Урлаучу бла санаучу, дейме,
Хар затдан хапар билиучю.
Эй! Сени суйгенли болгъанма мен да
Махаралагъа джюрюучю.

Мен Семенледе ишлегенме
Ой, чырды хуна¹, юзгере².
Эй! Алгъышда айтырлай бир юй болурбуз,
Чырмалгъан ишле тюзеле.

¹ Тик джерге, джаргъа таяндырылыб этилген, бир джаны – джар, бир джаны да ташла болгъан хуна.

² Юзгере – кьойланы санагъан, саугъан, тутхан, къыркыгъан д. а. к. кёзюлеге деб, чалмандан этилген неда гёзенекле бла кьурулгъан орун. Юзгерени малла кирген джаны – кенг, чыкыгъан джаны уа тар болады.

Къайгъысыз джюрек – алгъышда,
Къайгъылы джюрек – сагъышда.
Эй! Тийре къартлагъа сен джумуш этгин,
Бу Семенлени ныгъышда!

Къаралада уа бау орун,
Хаджиметледе – джауорун.
Эй! Ананг Сырмагъа бергенди Аллах,
Къызланы ариу ариуун.

Сени бу сабыр сёзлеринг –
Джюрек джаууму ашагъан.
Эй! Махараладан чыгъыб келеди,
Ариу Анисатха ушагъан.

Семенледе алтын тохана,
Олтурмагъанлай арытхан.
Эй! Кёзлеринг бла къашларынгдыла
Сени сормагъанлай танытхан.

Мен Семенледе терек орнатсам,
Махараладан келтириб.
Эй! Мен ёлюб кетсем да, сиз джыламагъыз,
Сёзюмю мынга ётдюрюб.

Мен Семенледе кёгет орнатсам,
Аны орталарын тахта этиб.
Эй! Нарсана курсха элтирме сени,
Малымы сатыб, ачха этиб.

Апасдан озсам – шайлыкъгъа,
Джетелсем дуня байлыкъгъа...
Эй! Малларыбызны алыб чыгъарбыз
Махаралагъа джайлыкъгъа...

Акъбайлада – сенгилчек,
Бу Къайтлада – ингилчек.
Эй! Сени кёргенли болгъанма мен да
Татлы джукъумдан илгенчек.

Тотуркбуллада мыдахма,
Ахтаулада уа джарыкъма.
Эй! Къалгъан суйгенле бары бошдула,
Ахырым сени аллыкъма.

Бу Булхайлада¹ – къаладжюк,
Къаракетлери сюрелле.
Эй! Биз экибизни хапарыбызны
Сау Ересейде да билелле.

Ходжалада² да хадырек,
Бу Хубийледе – кюбюрчек.
Эй! Сени суйгенли болгъанма мен да
Джарыкъ кёллюрек, эркерек.

Шайилледе шай ичдим,
Бу Гибгеледе³ эс джыйдым.
Эй! Сеннге термилген туу джюрегими⁴,
Кюреше кетиб, мен тыйдым.

Хасанлада чач таракъ,
Келинлери алыб тарайла.
Эй! Сенден ариула да келелле меннге,
Кёзлерим сеннге уа къарайла.

Джанибекледе суу тирмен,
Аны Къоркъмазлада къакъгъычы⁵.
Эй! Сен – магазинни кюмюш кирити,
Мен – складны ачхычы.

Байчоралада – бал кертме,
Андан къабаргъа мен дертме.
Эй! Менден игини табарыкъ тюлсе,
Сен менден алай эрикме.

¹ Булхайлары – Каракетлени тукъумну бир атауул атлары

² Ходжалада – Хубийлени тукъумну бир атауул аты

³ Гибгелери – Кипкелери

⁴ Туу джюрегими – сакъаты болмагъан, эмилик джюрегими.

⁵ Тирменни къакъгъычы – тирменни гюрбесине бау бла тагъылыб, тирмен таш бурулса, анга тийгени сайын гюрбеден тирменни тамагъына мюрзеу тюшюуге себеб болуб тургъан агъашчыкъ. Аны къуллугъу бек ауурду. «Агъачны къыйынлысы тирменнге къакъгъыч болур», деб да аны себебли айтылады.

Чотчалары чам эте¹,
Бу Чоччалары² мал эте.
Эй! Келин болурса төбен Семенледе,
Къызлагъа юлгю юрете.

Ой, Лайпанлары – тай ала,
Къаракётлары – ат сага.
Эй! Къачаннга дери барлыкъ болурма,
Кесими санга алдата?

Тотуркъуллада – эмен томурау,
Ахтаулада – шеши омурау.
Эй! Бу къадар сёзге багъа бермеген
Болургъа керекди мынгырау...

Соппакълары уа солгъучха,
Бу Тачалада – таш таракъ.
Эй! Сурахай ариу, къайдан келесе?
Сени ариулугъунг собалакъ³.

Тачалада таш таракъны
Гемелери алыб тарайла,
Эй! Базаргъа барыб кирсенг, адамла
Сатыуларын къоюб къарайла.

Хасанлары – тюкеннге,
Къарабашлары – юшеннге⁴.
Эй! Мен сукъланама-ёлеме, тенгле,
Сюйгени къолуна тюшгеннге.

Белсозлада⁵ – белляу чаука,
Ол Хырхалада⁶ къар теблей.
Эй! Сен зар кёзледен сёнгюб бараса,
Эмиле тургъан кампеклей.

¹ «Акътамакъда» тийрелеге, тукъумлагъа (амалы болгъанча) къысха багъала, сынамла, ангылатыула бере барды. Былайда, Чотчаланы чамчы-накъырдачы джарыкъ тукъум болгъанлары айтылады.

² Чоччалары – къая Лайпанланы чам атлары.

³ Сени ариулугъунг собалакъ – акъгъа тартхан, акъны да агъы. Ариу, ариуну да ариуу.

⁴ Юшен – тартма, хурджун тобланнган джер (орун), къыз кюбюрчек.

⁵ Белсозлары – Белсизлери.

⁶ Хырхалары – Ёзденлени бир атауул атлары.

Дугъурийледе суу тирмен,
Ой, Алчакълары тарталла.
Эй! Айтхан сѣзюнге керти бол ансы,
Къызгъан джюрекле къаталла.

Къасайланы да къара аджир,
Ол чарсха чабыб, ёч алыр.
Эй! Сюйгени болгъан арбазда
Къонакъбай табмай, ким къалыр?

Мен Апайлада абынсам,
Аны Сиркеледе сылтауу.
Эй! Ишлемеген джалкъау адамны,
Ёмюрде болмаз махтауу.

Ой, Габулары¹ – Гумаил тюбюне,
Алчакълары – Архызгъа.
Эй! Сен бу бегиуден бегинсенг сора,
Ишибиз кетер табсызгъа.

Мен Тохчуклада тураман, алан,
Къулчалагъа чабыб барайыкъ.
Эй! Сюйгенлерибиз келмейдиле деб,
Къатынсыз къалай къалайыкъ?

Бу Булаклада² дау барды,
Махаметлада бау барды.
Эй! Сен черкес намыс этесе, алан,
Бизни арабызда ау барды.

Къарчалада къар – белден,
Къачабийледе – тобукъдан.
Эй! Сен меннге келсенг, кетерик эди
Бизни дунябыз зауукъдан.

Ой, Аукеледе³ ау барды,
Сапарлада⁴ – сары сапыран,

¹ Габулары – Къасайланы тукъумну бир атауулары.

² Булаклада - Къазийлени бир атауулары.

³ Аукеледе - Къазийлени бир атауулары.

⁴ Сапарлада - Къазийлени бир атауулары.

Эй! Келмезлигинги тамам танысам,
Санга ышаныб джарсымам.

Дудалада – бёченги¹
Хаджибийледе – хамытла.
Эй! Ариулугъунгу кёрселе алимле,
Сени суратынги аллыкъла.

Бусуклары – Чылмасха,
Темирболатлары – Тогъайгъа.
Эй! Меннге келмесенг, джазыуунг болсун
Абазадан ары – Ногъайгъа².

Ол Хапарлары – оракъгъа,
Бу Хапалары – къонакъгъа.
Эй! Билмегенлей, джазыуунг болсун
Семенлени да къабакъгъа.

Джырыкълада³ да бу тыш галошла,
Бу Хапалада – мессиле.
Эй! Биз экибизге сейир этелле
Бу Къарачайда эслиле.

Борлакълары да – ёзеннге,
Бу Джантинлары – къобаннга.
Эй! Мени сёзлерим чууакъгъа тарта,
Сени сёзлеринг а – тубаннга.

Бу Мамаланы Байдымат, дейле,
Бу Къулчаланы Къылычхан.
Эй! Бизден сора болурму, алан,
Сюймеклик курсну тауусхан?

Къурманлары да – тийречик,
Джанкъуллары⁴ – джамагъат.
Эй! Сёз юзюлмеген, кёз тохтамагъан,
Сюймеклик къалай аламат!

¹ Бёченги – аллына ийилерек, ардан муккур болгъан тюл, битгени, ёсгени да аллына бёченги болуб ёсген.

² Мени кёзюм кёрюб, джюрегим джангырыб турмазча, узакъгъа кет, демекликди.

³ Джырыкълары – Борлакъланы бир атауулары.

⁴ Джанкъуллары – Къасайланы тийречик.

Бу Гебенлери кемеди, дейме,
Джансурайлары къайыкъды.
Эй! Сёзюнгю бериб, ызына алсанг,
Ёзден бетинге айыбды.

Къушулары¹ да – кършоугъа,
Атарлары² уа – джашаугъа.
Эй! Мен сени амалтын кирлик болурма,
Ким бла болса да къыз даугъа.

Бу Байыланы Танады³,
Келиб сейирсиниб къарады.
Эй! Мен сени суймей къалай этейим, –
Ой, эки кёзюнг да алады.

Закалада той зауукъ,
Бу Гасалада⁴ – салкъыным.
Эй! Мен сени къараб кёргенли бери
Къояргъа джокъду акъылым.

Хубийледе да харакет,
Бу Ходжалада – кюбюрчек.
Эй! Сени таныгъанлы болгъанма мен да
Кече джукъумдан илгенчек.

Бу – Акъбайланы Эзады,
Межамгъа юй тюрб къазады.
Эй! Джигерлени джигери Акътамакъ
Ариулугъуна базады.

Хадохлада байлыкъ болуучу,
Бу Хачирледе – оноучу.
Эй! Сени суйгенли болгъанма мен да
Махаралагъа баруучу.

Ёзденлери – суу джагъада,
Боташлары уа – ачыкъда.

¹ Къушулары – Лепшокъланы бир атауул атлары.

² Атарлары – Отарлары.

³ Байыланы Тана – Акътамакъны тамада эгечи Джанариуну баш иеси.

⁴ Гасалары – Ёзденлени бир атауул атлары.

Эй! Ариулукъ бла джеталмаз сени
Ачахматланы¹ Джанчыкъ да.

Бу Батдылада – бёрю къаранчха,
Гаппушлада уа – саранча.
Эй! Менден къалсанг, болуб къаллыкъса,
Сен кюн кюйдюрген сабанча.

Джанибекледе – джантауум².
Бу Къочхарлада – антауум³.
Эй! Сен аллы-гюллю неге боласа,
Нек бошалмайды сылтауунг?

Бу Аджилери – Гилячха,
Къыркъгъанлары⁴ – къулачха.
Эй! Аталыкъ берне этерсе, алан,
Бу Семенлени Гумачха⁵.

Алботлада алтын тебени
Бу Акъбайлары къазалла.
Эй! Мен санга айтхан сёзлени адамла
Джюреклерине джазалла.

Байрымкъуллада къара тюлкюню
Бу Къайтлары даулайла.
Эй! «Кюн таякъ этдинг Сурахайны!» –
Тенглеринг мени джаулайла.

Къобанлада – къонгур бугъа,
Ол джерни къаза, гюрюлдей.
Эй! Акътамакъ ариу, къайдан келесе,
Джемджегун чыпчыкъча, джююлдей?

Чомалада – чум терек,
Къайдан келесе, аймёлек?
Эй! Акътамакъ ариу бизге келин болса,
Бизге дунияда не керек?

¹ Ачахматланы – Кърымшаухалланы бир атауул атлары.

² Джантау – эки къайишден тигилген джиб.

³ Антау – ёгюз гебенден уллу, къаланган гебеннге джетмеген гебен.

⁴ Къыркъгъанлары – Мыркъакълары.

⁵ Семенлени Гумач – поэтни къарт атасыны къарнашындан туугъан.

Бу Деболары¹ – киреге,
Чюйретонлары – Чолпаннга.
Эй! Сен сагъыш этиб, нек ойлашмайса,
Санга джюрегин ачханнга?

Элкъанлада ырысхыны
Оразакъайлагъа ашырдым.
Эй! Тойгъа келген джерингде сени
Тиерик кезден джашырдым.

Гурчалада² ат чабдырдым,
Айсандырлада къара атдым.
Эй! Кука-базар сёзлеринге
Кесим кесими алдатдым.

Гыналада кызыл тай,
Ол Къобалада арымай.
Эй! Биз экибизге заран болгъанны
Дуниясы кетсин джарымай!

Кызылкёнчекледе кыызарады
Кыызчыкъны окъа дженглери.
Эй! Биз сыйлагъанны кёлтюралмайла
Ариу Акътамакъны тенглери.

Мазанлада тууар кеселле,
Ашамлада алыб ашайла.
Эй! Сюйген джюрекле бир башхадыла:
Ала ашсыз-суусуз да джашайла.

Байрамукълары – темир балтагъа,
Бу Темирлары – тахтагъа.
Эй! Сары алтын окъа салсанг, Сурахай,
Этегингде окъа къартагъа.

Гочиялада илячин, дедим,
Ол Джашелеге илинсин!
Эй! Биз экибизни какъ болумубуз
Тыш къраллагъа билинсин.

¹ Деболары – Байрамукъланы бир атаууллары.

² Гурчалары – Байрамукъланы бир атаууллары.

Ёртенледе от тюшюб,
Ол Джаныулада джукълансын!
Эй! Биз экибизни насыбыбызгъа,
Саулай Ересей сукълансын!

Бу Къазийледе къангкъазла
Бегеууллагъа бармазла.
Эй! Бизни кибик бир джуддузлула,
Джазыулары болмай къалмазла.

Атчалары ачыкъ болдула,
Бу джаяу къонакъ арытды¹.
Эй! «Сюймеклик» деген экибизни да
Сау Къарачайгъа танытды.

Джантойлары ол ёзен ишге,
Мыркаклары уа баулагъа.
Эй! Сени сёзлеринги белгили этерме,
Ёлгенле къалыб а саулагъа.

Байтокълада джалгъаууч –
Чыракъ отунну джалыны.
Эй! Мен былай эте къалай тураим,
Ёмюрюм санга джалыныб?

Бу Къаралада къандагъай²
Къылияннга айланыб ёкюред.
Эй! Мен таукел болуб алама десем,
Акътамакъ неге ёкюнед?

Джанымлада джалгъаууч,
Бу Тулпарлада чырахтан³.
Эй! Бизден такъыр кёллю ким болур,
Бу игиликге ашыкъгъан?

¹ «Атчаланы джаяу къонакъ арытды», деген Къарачайда нарт сёздю. Былайда – Атчаланы чомартлыклары бла къонакъланы эсгермегенлери айтылады.

² Къандагъай – доммайны ийнеги неда лось.

³ Чырахтан – от юйде оджакъны тёбен сюреминде, тыбыр ташдан метр чакълы мийикликде этилген топракъ табхачыкъ. Анда, бири бошалса, бирин сала, балаууз чыракъны джандыргъандыла.

Гедиледе¹ къанга джарады, –
Бу Гагуланы Джарашды.
Эй! Тирменнге къакъгыч болады, дейле,
Бек къыйынлысы агъачны.

Сосуранланы² сёзлерине
Кърымшаухаллары тёзмелле.
Эй! Бу суймекликни джиби кючлюдю,
Тамам суйгенле юзмейле.

Тутарашлада узгъа³ бар,
Ол – Къобанланы Баразукъ.
Эй! Кёрмегеннге кёбек⁴ – танг, дейле,
Муну къайдан табдым мен джазыкъ.

Таммийлары бу Маматайгъа,
Бу Бешбашлары – Джазлыкъгъа.
Эй! Суйгенин табмай сер болгъан адам
Санала болур джазыкъгъа.

Бёденелени шырын джылкы⁵ –
Чабычула болуб айтылгъан.
Эй! Биз экибизни тюз ортабызгъа
Джангкылыч кёпюр тартылгъан.

Бу Биджилери – Эниуге,
Ой, Аджилери – Гилячха;
Эй! Сени тюрсюнюнг шашмай ушайды
Тюкенде бетли къумачха.

Ол Текелени Къарасырх,
Бу Шидакъланы Кёгетли.
Эй! Таулу къызлада мен кёрмегенме
Алтынчач кибик адебли.

¹ Гедилери – Гыдылары.

² Сосуранланы – Семенлени.

³ Узгъа – эмен агъачны къайнагъанындан этилген къол тирмен. Ол тарыдан тую этерге хайырланылгъанды.

⁴ Нарт сёз, толусу: «Кёрмегеннге кёбек танг, битмегеннге сакъал танг».

⁵ Бёденелени шырын джылкы – эсебсиз-сансыз джылкы.

Джиджиуладан¹ джел келсе,
Ол Айбазланы адурур.
Эй! Ақътамақъ ариу келин болғанлай,
Бизге насыбны джаудурур.

Хапаланы Туугъан алгъанды
Къаншаубийлени Акъ Тюбюн.
Эй! Дуня малгъа сатыб алмазса
Адам баласыны билимин.

Ордукълада² он токълу –
Къышларгъа джокъду тѣзюмю.
Эй! Къолда малымы саулай берсем да,
Джерге тюшюрмем сѣзюмю.

Бу Апайлада – алмала,
Бу Сиркеледе – эрикле.
Эй! Бютеу Къарт Джуртдан айырыб,
Ақътамақъны меннге берликле!

Къалаханлада темир къаладжюк,
Аудалары алыб сюрелле.
Эй! Бизни сѣлешген бу сѣзлерибиз
Сюйген юлгюге кирелле.

Мырзамеклери – законнга,
Бу Деккушлары – гѣзетге...
Эй! Сурахай ариу къалай устады
Эски къарачай адетге.

Бютдюлери – кирпиге³,
Бу Сабазлары – тюртюге.
Эй! Ариу сѣзлеринг алай ушайла,
Къамишде ёсген тюркюге.

¹ Джиджиулери – Семенлени огъары Учкуланда атаууллары.

² Ордукълада – Ордукъалары.

³ Бютдюледен узакъ болмай, кирпиле кѣб битедиле деген магъанады. Кирпи – джаныуар кирпи тюл, чыгъана ханс.

Дулакълары¹ – кѳуудукѳчу,
Догайлары – джолоучу.
Эй! Сен менден кѳачыб джюрюучю,
Мен сени ызынгдан кѳууучу.

Сарылары – зыгыт агѳачха,
Кѳазанлылары – тирменнге.
Эй! Латин тил бла хапарынгдан
Эки сѳз джазыб ий меннге.

Мен Атайлада агѳаз кѳргенем,
Сейирсиннгинчи джокѳ болду.
Эй! Акѳтамакѳ бла сѳлешгенимде,
Кѳлюм-джюрегим токѳ болду.

Шокайлары² Шамахан, дейме,
Бу – Пилярлары Зурият.
Эй! «Акѳтамакѳ!» дейме, «Сурахай!» дейме,
«Алтынчач!», дейме, «Ариузат!».

Бу Меркелери – Шуушурукѳѳа,
Кѳушджетерлери – Мырзаѳа.
Эй! Сени ариулугѳунг заран болады
Эрге бармаѳан кѳызлагѳа.

Бу Лепшокѳлары – Шалканнга,
Ижалары уа – ауушха.
Эй! Сен бизге келсенг, кѳаллыкѳ эдинг
Бу тѳрт дунияѳа тауушха.

Бостанлары да – зыгытха,
Бу Биджилери – Эниуге.
Эй! Харамлыкѳ этмей, бек кюрешеме,
Сюймеклигимден берирге.

Аппачалары³ – Албот Чалѳаннга,
Одаллары уа – Ыпчыкга.

¹ Дулакѳлары – Кѳазийлени бир тукѳум атлары.

² Шокайлары – Шакайлары.

³ Аппачалары – Бостанлары бир атауул атлары.

Эй! Джююлдегенинг ушайды, алан,
Ол булбул атлы чыпчыкъгъа.

Бычакъсызлары⁴ – Батыугъа,
Ой, Айбазлары – сатыугъа.
Эй! Мен Акътамакъны къайдан табханем
Джаш джюрегиме къатыугъа?

Одуманлада⁵ – он терек,
Темирледен биреу алгъанды.
Эй! Джаным, сени бла кетгенди,
Тенгегим мында къалгъанды.

Бу Оруслада он ёгюз,
Боюнсха салыб кёрюгюз.
Эй! Бютеу Къарачайдан айырыб алыб,
Сурахайны манга беригиз.

Таушуналада джер кёпюр
Арба миннгенлей оюлад.
Эй! Айтханыбызгъа экили болсакъ,
Адамлыгъыбыз джоюлад.

Хапчалада таш джатма,
Къоджакълагъа кюн къакъма!
Эй! Менден башхала тилей болурла,
Кесинги алагъа алдатма.

Ой, Гуртайлары⁶ – Гума къаягъа,
Бу Гурпайлары – джаягъа.
Эй! Мен минг бюсюреу этеме, тейри,
Сени ёсдюрген анагъа.

Белкъауладады бёрю тон,
Къабдырмазлада⁷ – къабханым.
Эй! Сёз сёлешиб къыйналгъанлыкъгъа,
Джокъду мени сенден табханым.

⁴Бычакъсызлары – Семенлени бир атауул атлары.

⁵Одуманлары – Къоркъмазланы бир атауул атлары.

⁶Гуртайлары – Хубийлени бир атауул атлары.

⁷Къабдырмазлада – Семенлени бир атауул атлары.

Айдамуллада бир кёб ойнадым,
Наурузлада да айландым.
Эй! Атамы джуртун гелетеу¹ этиб,
Бу суймекликге байландым.

Къауаллары – къара къадаугъа,
Бу Хиджилери – саяугъа.
Эй! Суйген джюрекни заманы джокъду,
Тынчайыб, кесин аяугъа.

Багъырлада белляу айтылыр,
Бу Къамайлада – тебретир.
Эй! Акъыллыны кызыды кеси,
Мени джашаугъа юретир.

Шаханлада шашыб къалаем,
Уллу Чылмасда эс джыйдым.
Эй! Мен сен ариуну къараб кёргенлей,
Башыма дженгил буюрдум.

Томураулада кючлю тоба этдим,
Сени Гебенлеге элтирге.
Эй! Мен сени кёрсем унутуб къояма,
Джарлылыгъымы этерге.

Эрикгенледе – юч эрик,
Ой, ырхы келиб кёчерик.
Эй! Къайын кызларынг бардыла сени,
Сен тюйме, кямар да тешерик.

Эрикгенледе – юч кертме,
Бирин табаргъа мен дертме.
Эй! Менден игини табсанг – насыбынг,
Менден да дженгил эрикме.

Байчоралада – бал алма,
Къагъыб ашатыр Дауга.
Эй! Сёзлеринг джюрек таралта сени,
Джырларынг тамакъ къарылта.

¹ Гелетеу этиб – хилеу этиб дегенни бир тюрлюсю.

Долаланы Сапарбий, дедим,
Сен Текелеге къагъыт ий.
Эй! Адам айтыб да эшитген болмаз
Бу суймекликден уллу бий.

Бу Текеледе суу кезюр¹,
Таммийлагъа элтиб, ким безир?
Эй! Сурахай ариу бизге келин болса,
Уллу джигерлигин кёргюзюр.

Джылкъылада джамчы къазауат
Алмеислени къаратад.
Эй! Джукъуда кёрген сейир тюш кибик,
Сени ариулугъунг алджатад.

Гаджалада – гылджала²,
Бууунларына салыныб.
Эй! Ким тилерикди сени, Сурахай,
Мен эсенликде, базыныб?

Гамсалада кисиуле³,
Хыртда талада – чоллакъла.
Эй! Сеннге тил этген агундала⁴ –
Тыбырларында къаллыкъла.

Атийледе⁵ – ат илкихим,
Аны атым тартыб аудурду.
Эй! Сени накъырда сёзлеринг
Манга къайгъыны джаудурду.

Акъбайлары – ала кюйюзге,
Бу Батчалары – бычакъгъа;
Эй! Мен ушатханча бир киралмайса
Суймеклик деген ушакъгъа.

¹ Текеледе суу кезюр – ариу тиширыуну джюриюшлю сураты.

² Гаджалада гылджала – алтын бууунлукъла.

³ Кисиуле – чепкен сокъган заманда, чепкенни бой халыларыны ичлери бла ётген иш керек.

⁴ Агундала – къарт къызла.

⁵ Атийлери – Хубийлени бир атауул атлары.

Тытытлары¹ аркъан этелле,
Бу Чычханлары² чырмайла.
Эй! Сюймегенлени сууукъ сёзлери
Джанымы бир бек къыйнайла.

Бу Дженгиллери къар эте,
Бу Бехтуулары³ буз эте.
Эй! «Джалынчакъ къонакъ – тигимчи», дейле,
Мен-сен айтханны тюз эте.

Акъбашлада къуу терек,
Аны Мырзалары къагъалла.
Эй! Сени сагъына, Сурахай ариу,
Джюрекле ауруу табалла.

Къаназлылада къара шок, –
Мамучулары аталла.
Эй! «Тилде сюек болмайды», дейле,
Меннге да сёгюм айталла.

Адыраланы⁴ да Айючюк,
Ол Джуккалада мурулдай.
Эй! «Ачыулу – айтыр, ач – ашар», дейле,
Сюймеген не да гырылдар.

Къазанчыкълары – къалагъа,
Бу Бабалары – талагъа.
Эй! Базаргъа барсакъ, аллыкъ эдиле
Биз экибизни арагъа.

Бу Тебулада – туу атым.
Гылдамалада⁵ – къадырым.
Эй! Бу сюймекликден бир басылмайды
Кече да, кюн да – сабырым.

Майкъулакълары – чалкъыгъа,
Гемсокъурлары – гебеннге.

¹ Тытытлары – Батчаланы бир атауул атлары.

² Чычханлары – Батчаланы бир атауул атлары.

³ Бехтуулары – Семенлени бир атауул атлары.

⁴ Адыраланы – Мамчуланы бир атауул атлары.

⁵ Гылдамалары – Тебуланы бир атауул атлары.

Эй! Хакъ кѣлюм бла мен сукъланама:
«Сюйгенин табды!» – дегеннге.

Шайлылада шай ичдим,
Мен Асхакълада кѣбулдум.
Эй! «Ақътамақъ тойдад!» – дегенлеринде,
Джайдакъ атха миниб джумулдум.

Базарчылары¹ – базаргъа,
Кечерукълары – кѣчюуге.
Эй! Джууугъунг-тенгинг ашыкъмайдыла
Сени къайгъынга кѣчюуге.

Сылпагъарлада – сары атым,
Алиюкълада² – гаммешим.
Эй! Къызгъандан къызыб бара турама,
Сюймеклик ишди кюрешим.

Къызлалийлени³ Къазанлы –
Киши джыкъмагъан мазаллы.
Эй! Махтаугъа юрениб, бек чалыкълайса⁴
Мен сеннге джырла джазгъанлы.

Къоркъмазлада сыргъалы къазан⁵ –
Ёгюз сыйыныб бишеди.
Эй! Мени сюйгеним Сурахай ариу
Къутас чачларын эшеди.

Бу Сарылада – сагъатым.
Бу Кѣчмезледе – акъ атым.
Эй! Сѣз тауусургъа келеме сеннге,
Эки тюз адам да шагъатым.

Атанг, кърнашынг тюрб излеселе,
Танышларына соралла.

¹ Базарчылары – Учкуланда Къоркъмазланы атауулары.

² Алиюкълары – Боташланы бир атауул атлары.

³ Къызылалийлери – Акъбайлары атауулары, эндиледе энчи тукъумгъа айланнганды.

⁴ Ангылай тургъанлай, тюз джууаб бермейсе, эркеленесе, деген магъана.

⁵ Уллу, ичине тууарны эти сыйыннган, киришлери болгъан джерде, тогъайладан сора да сыргълары (эчкини бойнундагъы сыргъала маталлы) болгъан къазан.

Эй! Хоншуларыбыз: Батды бла Шидакъ,
Таммий, Теке, Долалла.

Эзилени Дженгсукъмаз¹,
Ол Джашелени джашатмай.
Эй! Кеси багъасын биледи Акътамакъ,
Бек базгъанлагъа да баш атмай...

Ол Бердилени Бекирди –
Джолоучулагъа ёкюлдю.
Эй! Ёзен ишими сыртха чыгъардым,
Андан а манга не келди?

Ол Къаралары – къалагъа,
Бу Чочулары – чалманнга.
Эй! Сюйгенни сёзю джарайды, дейле,
Бирси сюйгеннге дарманнга.

Абуклары – къаялагъа,
Урунганлары – мюрзеуге.
Эй! Сеннге бергенча, багъа бермезме
Мен сенден башха биреуге.

Шаманлада – шапталла,
Бу Гумачлада² – машина.
Эй! Тартынмасанг, келлик болуренг,
Юйюме дери ашыра.

Къара къайын, акъ къайын,
Мени билгеним – иш, оюн.
Эй! Махараладан чыгъыб келеди
Сохуран мынчакъ³ – Акъбоюн.

Тамашаланы Татлыхан
Окъадан сурат ишлейди.
Эй! Эки къолум чалкъы чалалла,
Джюрегим сеннге тишлейди.

¹ «Эзилени Дженгсукъмаз – туюшюр болса, кёпюр къулагъын сакълай эди», - деб Къарачайда сёз барды. Ол уллу, къарыулу, огъурсуз адам болгъанды.

² Гумачлары – Орусланы бир атауул атлары.

³ Сохуран мынчакъ – къараны юсюне акъ тамчыла тюшген, Кябадан келтирилген сыйлы мынчакъ.

Бу Орманланы Окъубду¹,
Назмуларынгы айтыбды.
Эй! Ариулугъунга душман дау табмаз,
Сюйюмюнг кимден да артыкъды.

Гюрджюлени Наныуну²
Сёзю ёксюзге ариуду.
Эй! Сынамагъанла ийнанмайдыла,
Сюймеклик деген – аурууду.

Бешбашланы баулары,
Кюн сайын ырджы даулары.
Эй! Къыйырдан тутуб сени кюсейле,
Бу Семенлени саулары.

Ой, Джуккалары – кёпюрге,
Байрамукълары – аркъаугъа.
Эй! Сюе билмеген санар суйгенни
Иши болмагъан джалкъаугъа.

Бу Сабазлары – тюртюге,
Бузуйтюйлери – кирпиче.
Эй! Не сёлешсенг да, санаб барама
Айтхан сёзюнгю кертиге.

Алийледе эчки къош –
Бу Боташлада джыйыла.
Эй! Булбул тилим бюлдюрдю этеди,
Къыргъый санларым къыйыла.

Ой, сууну ёрге ойнай келеди
Бир ала чабакъ, кёк чабакъ.
Эй! Шам Семенледе келин болгъа эд
Мени суйгеним Акътамакъ!

Махаралада кёксюл кёгюрчюн
Учуб Семенлеге келгинчин.
Эй! Джюрек аурууум джокъ эди мени,
Ариу Акътамакъны кёргюнчюн...

¹ Орманланы Окъуб – Огъары Учкуланда Мамчуланы Окъуб.

² Гюрджюлени Наныу – отузунчу джыллада облысполкомну председатели болгъанды.

Къаракетланы Наштады,
Ол къалгъанладан башхады.
Эй! Мени джюрегим – санга байланыб,
Сеники – тауда-ташдады.

Гочиялада илячин, дейле,
Ол Къой баулада сабанчы.
Эй! Сен менден джунчуб, таша бугъуучу –
Мен сени ызынгдан марлаучу.

Ол Биджиледе азманчы¹,
Бу Бостанлада – азанчы.
Эй! Биченчилери – Сылпагъарлары,
Эм ахырында – Къазанчы.

Голалада бир Гуро,
Багъатырлада бир Совет.
Эй! Ишленмеклик – билим алмакълыкъ,
Сюймеклик деген – дуня адет.

Бу Гаджалары – омакъгъа,
Эбеккулары – къонакъгъа.
Эй! Мен мындан ары оза эсем а,
Башым къалады джомакъгъа.

Хырхалада алтын минара,
Аны төгереги сарайды.
Эй! Сенден башхала излейле мени,
Мени кёзюм санга къарайды.

Бу Хапалада илипин,
Ол Къобанлагъа ётге эд.
Эй! Бу сюймекликни къыйынын кёрген
Зауугъуна да джетге эд.

Ой, Ижаланы Азрет,
Айтыр сёзюнгю сабыр эт.

¹ Азман – кёзююнден кечге къалыб, теке, къочхар болгъандан сора бичилген ууакъ аякълы мал. Азманчы – азманланы кютген адам.

Эй! Гинджилигинги¹ къура, Сурахай!
Келтирлигинги хазыр эт!

2. Адамла

Мал сюрюб ауду абхазлы,
Тюкен келтирди эрменли.
Эй! Башхалагъа кёл салалмайма,
Мен Акътамакъны кёргенли.

Акъ джамчылы, акъ атлы –
Сабий урлаучу Хаджирет.
Эй! Сен да ахыратха барлыкъ болурса,
Дунияда бизни разы эт!

Айхай деген, ол да урлаучу –
Кёнчеклик иште баш атлы.
Эй! Дунияны малы – адамны джаны,
Малдан эсе уа джан – татлы.

Субатайны да айтайым:
Келгенни къуру къайтармаз.
Эй! Сюймекликни да сейир адети:
Айтыр сёзлерин айталмаз.

Апанас деген оруслу.
Ол ууакъ-тюек сатыучу.
Эй! Сюймеклик сени биргенге болса,
Тангын да мычыб атыучу.

Айхайны бир къарт анасы,
Эки да ариу эгечи.
Эй! Байдан алыб, джарлыгъа бериу –
Ол эди аны кюреши.

Айхайгъа келген къонакъны
Ат илкичге атын байлай эд.
Эй! Эки тамакъ ашны аямай²,
Къонакъгъа айыбсыз къарай эд.

¹ Гинджилигинги къура – керегинги, киеринги, тутарынги хазырла.

² Эки тамакъ аш – адам аш бла мал аш.

Айхай деген ол батыр джигит
Барын артына салмай эд.
Эй! Талай джарлы манга къарайд деб,
Бир кюн юйюнде кълмай эд.

Айхай деген уллу мараучу,
Кийиклени сылаб санаучу,
Эй! Джарлылагъа, къарыусузлагъа
Кечеде-кюнде да джараучу...

Кюллюмден келген төрт атлы –
Къарачайгъа джаула-душманла...
Эй! Исси кълдыла... Бушуу табдыла...
Экинчи бери басмалла...

Уллу – Абирек, гитче – Хаджирет.
Экиси – туугъан кълнашла.
Эй! Сен джюу-джюу этген бир алтын чыпчыкъ,
Эжиу этейим, джыр башла.

Сабийлени ауузларын кълсыб,
Артмакъгъа салыб баралла¹.
Эй! Ингилик онгса, кълартха саналса,
Кълызла тыбырда кълалалла.

Базыкъбаш деген ол залим душман
Къларачайны къланын ичгенди.
Эй! Байчораланы Чубур хаджи
Базыкъбашны башын кесгенди.

Кълумукълну устасы – кълюшге,
Чууутну устасы – сатыугъа.
Эй! Мен Акълтамакъны кълайдан да табдым,
Джаш джюрегиме кълатыугъа².

Кълалмукълдан келген а кълалмукълу
Къланаматны джырын джырлайды.

¹ Къларачайгъа орус киргинчи сабий урланыу къл болгъанды.

² Кълтыу – аурууну атыды. Ол ауруудан, артыкъсыз да сабийле къл ёлгендиле. Былайда суймекликни тынч болмагъаны айтылады

Эй! Кёбден бери кёрмеген кибик,
Акътамакъ мени сынайды.

Ышхайтыдан¹ аууб келеди
Базыкъбаш деген эбизе.
Эй! Бизге къонакъгъа сен нек келмейсе,
Ариулугъунгу кёргозе?

Санга тюйме, кямар ишлеген –
Эндирейден келген ауарлы²,
Эй! Бир талай ёмюр кетгенди, алан,
Мен санга тансыкъ болгъанлы.

Мени Эндирейим келеди,
Къумуш ичинде тентирей.
Эй! Чынгыл къаядан бал алгъан кибик,
Сен – тынгылай да, мен – тилей.

3. Эмле

Мин, Акътамагъым, пайтоннга!
Биз джер-суу кёрюб къайтыргъа.
Эй! Юч-Ёзенни къууанч хапарын
Къыйыр элlege да айтыргъа.

Къарданикде Къула тюз,
Ол Джаланджюкню къышлыгъы.
Эй! Джери байны эли бай болур,
Уллуду муну тынчлыгъы.

Гапарны къалын чегети,
Джёгелеринден талы кёб.
Эй! Старажауай – джерге бай,
Пылгыратнаны³ – малы кёб.

Архызда – алты юй, юч гёзен,
Сен тургъан эл да – тар ёзен.

¹ Ышхайты – Хурзукда джерни аты

² Ауарлы - аварлы

³ Пылгыратнаны – Преградненская (станция)

Эй! Мени ёллюгюм сени себебли,
Сени ёллюгюнг – зар кёзден.

Архызны башы – Джаналгъы.
Чуутну джери – Джагъанас.
Эй! Джюрекге къайгъы аслам джыйылса,
Ким да этеди дыгалас.

Къошуму салдым Архызгъа,
Нёгер болалмам дамсызгъа...
Эй! Менден сениге сёз джюрютедиле
Бети болмагъан антсызла.

Даусузда Даулет – оноучу,
Морхда Махамет – къоруучу.
Эй! Мен сени амалтын болгъанма
Махаралагъа джолоучу.

Тегейде терек саллыкъма,
Урлугъун Теркден келтириб.
Эй! Мен ёлюб кетсем, эки джыларсыз,
Бетими этине джетдириб.

Манахлада килиса¹.
Аны къонгурауу къагъылса,
Эй! Келин боллукъса сахар Семенледе,
Джаратхан Аллах буюрса...

Бу Тебердиде джумарыкъ
Сынтыгъа айланыб джырлайды.
Эй! Сенден башха суйгенлерими
Эсимде бири да турмайды.

Тейрикъул Тюбю – тёбеле,
Тебердиде къалды Амгъата.
Эй! Агунда болуб къалыб кетесе,
Айтхан айтхандан баш тарта.

Эртденбла эртде тебрeдим,
Теберди таугъа ёрледим.

¹ Манахлада килиса – Сынтыда (Тёбен Тебердиде) эски клиса. Сынты къала.

Эй! Таулу кызыланы араларында
Мен санга ушагъан кѳрмедим.

Джазлыкъда джатма агъады,
Дууутда кюмюш багъады¹.
Эй! Алыб алалмай, кѳююб кѳюялмай,
Джюрегим джарсыу табады.

Джѳгетейде – джюн байлыкъ,
Бу Сарытюзде – кюн байлыкъ.
Эй! Тебердиде тин байлыкъ, дейме,
Юч ѳзенде уа тил байлыкъ...

Кѳонакъгъа бардым Дууутха,
Сютбашы бла джуууртха.
Эй! Джаратхан Аллах джетдирсин бизни
Джюрекле бичген умутха.

Ташкѳпюрню кѳпюрю
Сау эл минсе да, кѳлтюрю.
Эй! Махамет бизни джетелмей къалса,
Ол ызыбыздан джекирир.

Къызыл Къала, Акъ Къала,
Тенгизде – бабуш чайкъала.
Эй! Ариулукъ ѳчню сеннге берселе,
Мен – джигиликге махтала.

Афтамамилни сатыб алдыла
Абук Къабакъ бла Сарытюз.
Эй! Сен – сырма кюмюш, мен – къарасауут, –
Джарашырыкъ эк экибиз.

Сарытюзде принч сабанла,
Нек ормайдыла бу аманла?
Эй! Чачынгы тараргъа, къашынгы сыларгъа,
Мен келтиртиме дарманла.

¹ 30-чу джыллада халкъны джашауна къаршчы кѳб зат этилиб, тойгъа-оюннга, кийимге талпыныу да тохтаргъа джетеди. Къызла кямар, тюйме салмай, джашла хазыр тизмей тебрейдиле. Алтын-кюмюш (артыкъсыз да кюмюш) учуз болады. Былайда поэт, заманны болумун чам халда суратлайды.

Джагъанасны къайын отуну,
Джэгетейни сыгын тютюню.
Эй! Акъ толгъан айгъа шашмай ушайды
Ариу Акътамакъны тюрсюню.

Джагъанасны – дугъуму,
Элтаркъачны – солуму.
Эй! Таулу къызланы араларында
Акътамакъдан ариу болуму?

Огъары Мара, Тёбен Мара
Кюнюне – базар сатыуда.
Эй! Къайдан да табдым мен Акътамакъны, –
Батыр джюрекге къатыугъа.

Огъары Мара, бу Тёбен Мара,
Ол Тохтамишле, Тешик-Таш,
Эй! Алай башбаулу болмазгъа болур
Бу сени сюйген таулу джаш.

Къонакъгъа бардым Элкъушха,
Олтурдум кюнде гурушха.
Эй! Келиб келмейсе, къоюб къоймайса,
Игитда этеме гурушха.

Энди джарлыла ие болдула
Барисбийлени джерлеге.
Эй! Сени джырларынг джайылгъандыла
Черкес, абаза эллеге.

Алмалы къолда, кёреме,
Терезени чалыр бичени.
Эй! Биргесиндеги азмаз ариулукъ –
Акътамакъны базар тюкени.

Терезеде терледим,
Мыхалда къургъакъ столда.
Эй! Сен джарыкъ къанлы, мен субай санлы,
Джарсый турады иш къолда.

Ючкёкенде – юч кёкен.
Хоншусу – Кичи-Арыкъла.

Эй! Мен сени кёрсем, джууаш илеше,
Сен мени кёрсенг а, чалыкълай...

Гюрюлдеуюкде гюрюлдейди,
Къоранч Къолда джашнайды.
Эй! Тамам бек суйген башхады, тейри:
Джырларын джырлаб башлайды.

Къошчокъуракъ, Хаджай Къабакъ,
Кимди сизни бюгюн хоншугъуз?
Эй! Къарачай къызланы юлешигиз да,
Акътамакъны манга къошугъуз!..

Таугъа минсем – тагъайла¹
Черкесге кирсем – такъмайма.
Эй! Окъдан-тобдан да сёз къарыулуду –
Ахыр сёзюнгю сакълайма...

Ногъайдан алгъа Къарачай,
Черкес болмаса – Адиге.
Эй! Сен джай кюнледе акъ чакъгъан гокка,
Къыш кюнледе уа – кёгере.

Хожда битген къоз терек, дейле,
Тюбюне акъды чайнаргъа.
Эй! Махараладан дарман керекди
Битмез джарамы байларгъа.

Къоду Къабакъ – Матайгъа,
Хахундукъ Къабакъ – Хахайгъа.
Эй! Сен меннге болджал этген эдинг,
Джарым джылгъа – алты айгъа!

Сабаз аул кёремен, алан,
Сахтиянланы устасы.
Эй! Къыркъ къызгъа берне боллукъду, дейле,
Атангы джыйгъан ачхасы.

Алакъайны байды ауулу –
Къадырларыны джаууру.

¹ Тагъай – тикледе таймай джюрюр ючюн, аякъ кийимни тюбюне байларгъа деб этилген темир.

Эй! Сен бизге келсенг, чыгъарыкъ болур
Ананг Сырмаханны даууру.

Ол Оракъ ауул алайды –
Тёгереди бютеу тогъайды.
Эй! Сенден башхала кеслерин теждейле,
Мени кёзюм санга къарайды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Абатахابلаны кёрейик.
Эй! «Таулу кьонакъла келдиле!» – дерле,
Алагъа салам берейик.

Бу Джёгетейни джылкъысы,
Ол кишнеб кесин таныгыр.
Эй! Къарангыда да сени тюрсюнюнг –
Джудуз кибик а джарытыр.

Ауругъанланы таймай багъалла
Бу Сантук¹ бла Нарсана.
Эй! Экибизге да таб боллукъ эди,
Мен юретгенни алсанг а!..

Агъачлар алыб баргъан эдим
Пёлк² шахарына – базаргъа.
Эй! Мен бек базама сүймеклик чарсда
Кимни да аллына озаргъа.

Кёпюр ишленди Дуутха, –
Айтдылар аны таурухха.
Эй! Сен меннге келсенг, джетерик эдик,
Джюрегим бичген умутха.

Кел, Акътамагъым, кетейик,
Учкулан къалсын къарашыб.
Эй! Узакъ ёмюрге татлы джашарбыз,
Бир-бирибиз бла джарашыб.

Бу кёкде баргъан къанатлы,
Къанатлары къара боялыб.

¹Сантук – Ессентуки шахар

²Пёлк – бююнню Черкескени эски къарачай аты

Эй! Кёрген джеримден чырт кетелмейме,
Кёзлерим санга аралыб.

Мен сенден ариу кёрмеген эдим
Уллу Джёгетейде, Марада.
Эй! Мен сени алмай къалай къояйым –
Ачыкъ суймеклик арада.

Къарачайда уа чарс барды,
Алгъа келгеннге ёч барды.
Эй! Акътамакъ кибик аллай ариула,
Сау юч ёзенде юч барды.

Бири бедерди, бири алдырды,
Ючюнчюсю уа кукады.
Эй! Аллах бергеннге къошакъ къошмайса, –
Джюрегим сени тутады.

IV

Некях

1. Кеме

Мин, Акътамагъым, кемеге:
Хызыр-Ильяс тюбесин!
Эй! «Бу эки суйгеннге, шо, бир болуш!» - деб,
Ол сыйлы Аллахдан тилесин!

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Кемеден тюшсек – къайыкъгъа!
Эй! Этер ишинги эте билмесенг,
Башынг къаллыкъды айыбха.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтондан тюшмей – кемеге.
Эй! Къарагъан кёзге джарашыу болур,
Хапсат¹ да барсын нёгерге.

¹ Хапсат – Исмаилны атасыны уллу къарнашындан туугъан

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Азау тенгизден – Къарагъа.
Эй! Ойнай-кюле келирбиз, алан,
Гурушха болмайын арада.

Къара Тенгиз, Акъ тенгиз;
Балыкъларынгы бакъ, тенгиз!
Эй! Солугъанлагъа таб тенгиз, дейме,
Булутларынгы чакъ, тенгиз!

Джолоучу дууа этейик,
Къара тенгизден ётейик.
Эй! Уллу Стамбулда тамашалагъа
Бир кёз джетдире кетейик.

Мин, Акътамагъым, кемеге
Мермер¹ тенгизге тебрерге.
Эй! Сейир-танг болуб алай барырбыз,
Мермерден ётсек – Эгейге².

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Ара тенгизде джюзерге.
Эй! Джаным саулукъда боллукъ тюйюлме
Мен сенден умут юзерге.

Эгейден ары – Киритге,
Кемечи кеме джюрютсе.
Эй! Биз экибизни бир боллугъубуз,
Насыб насыбха келишсе.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Кёре кетейик Тунисни.
Эй! Не джарлысы да джюрютед, дейле,
Мында алтын бла кюмюшню.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Алжир да джолну юсюдю.

¹ Мермер тенгиз – Мраморное море

² Эгей тенгиз

Эй! Сейир джуртлагъа тангсыныб къарау
Джер-суу кѳргенни ишиди.

Мин, Акътамагъым кемеге,
Италиягъа къайтайыкъ.
Эй! Мен – Учкуландан, сен да Къарт-Джуртдан
Алагъа салам айтайыкъ.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Гибрал Тардан¹ ётейик!
Эй! Андалуслагъа² къайта айланмайын,
Ингилиз таба кетейик.

Кече Ингилизде къалайыкъ,
Кереклибизни алайыкъ.
Эй! Барыр джолубуз бютюн узакъды,
Тамам къуралыб барайыкъ.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Атлан тенгизни джырыргъа.
Эй! Анда-санда, былай айлана,
Дунияны кѳре турургъа.

Джангурдан сора джангкъылыч
Табигъат бла келише.
Эй! Сеннге сир къатыб къараб турады,
Ариулугъунга эрише.

Ол санга кѳзюн къарата,
Ол санга кесин хорлата.
Эй! Сен бир хур мѳлек, ол бир бош бояу,
Аны ариулугъу – хората.

Атлан тенгизни – аязы,
Кѳрюнмей кези, богъазы³.
Эй! Кѳгюбюз – чууакъ!.. Джолубуз – ачыкъ!
Джокъ игиликни кѳбю-азы.

¹ Гибрал Тардан ётерге – Гибралтар проливден ётерге

² Андалусла – испанлыла

³ Кез – бухта, богъаз – пролив.

Тюш, Акътамагъым, кемеден,
Атлан тенгизден ётгенбиз.
Эй! Джаратхан Аллах кеси болушуб,
Америкагъа джетгенбиз!

Мин, Акътамагъым, пайтоннга –
Къарачайда кирик барайыкъ.
Эй! «Кёрмегеннге кёбек – танг», дейле,
Сейир джуртлагъа къарайыкъ.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга –
Шахар сахарны ичи бла.
Эй! Американы къыдырыб чыкъдыкъ,
Бу сыймекликни кючу бла...

Мин, Акътамагъым, кемеге
Башха джол бла кетерге.
Эй! Бу Магърибге¹ бурулмагъанлай,
Мадагаскаргъа ётерге.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Апонияны таныргъа.
Эй! Былайдан ары джол бошалады
Биз кеме бла барыргъа.

Апонияны тамам джаратдыкъ –
Сейир дунияны билмеклик.
Эй! Апонлула уа бизни танылла –
Мында да барды сыймеклик.

Тюш, Акътамагъым, кемеден,
Токио бизни сакълайды.
Эй! Сенден ариу да болур мында деб,
Джюрегим тынгы табмайды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Апонияны ауларгъа.
Эй! Ойнай-кюле къайтыб барырбыз
Биз Къарачайда тауларгъа.

¹ Магъриб – Африканы кюн батхан джаны.

Атла тюзледе иги баралла,
Чыгълмайдыла таугъа ала.
Эй! Келгенден ары, ала кетейик
Кесинг джаратхан саугъала.

Мин, Акътамагъым, кемеге,
Адамла бла къол тута.
Эй! Биз ызыбызгъа къайтыб келебиз,
Азау тенгизге джол тута.

Къытайгъа къайтмай кетейик,
Къара джер бла келирбиз.
Эй! Энди иймезге да болурла бизни –
Буюрулгъанны кёрюбюз...

Кёкледе булут баргъанлай,
Тенгизде кеме къалгъанлай.
Эй! Сени биргенге айланыб келдим,
Тансыкъдан тансыкъ болгъанлай.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къобанны чыкъгъан джерине...
Эй! Сен – манга аманат... Мен – сау-саламат!
Келтириб салдым элинге.

2. Айрыплан

Ой, къызыл булут, акъ булут –
Экиси да санга ушайла.
Эй! Сени кибики тамам ариула
Кёкде хауада джашайла.

Мен кюнден тилей бармасам,
Санга салкъын булут алмасам.
Эй! Джерде джекле¹ къоймазла сени,
Кёкде межамла салмасам.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Хызыр-Ильяс тюбесин!

¹ Джерде джекле – душманла, джаула.

Эй! «Бу эки суйгеннге болушлукъ эт!» – деб,
Ол улду Аллахдан телесин!

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Джабрайыл мёлек болушур.
Эй! Термилген джюрек тилегин табса,
Къайнагъан талпыу сорушур.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Кёклеге къууанч төгерге;
Эй! Кесинг кесимден гартына эсенг,
Хапсат да келсин нёгерге...

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Эки къанаты – шуу ала!
Эй! Сен къобуз согъа, биз да харс ура,
Джюреклерибиз къууана.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Джазыуну ызындан сюрюрге.
Эй! Аууз чайкъамды болуб турмайын,
Этерибизни билирге.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга:
Джазыуну ызындан джетерге.
Эй! Джазгъы ишибизни, кюзге созмайын,
Кёзююу бла этерге.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Къарачай къалсын къарашыб.
Эй! Къарнашчыкъларынг излерле сени,
Кёк булутлада аджашыб.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз айгъа салам берирге.
Эй! Сен – базар гинджи, мен – мынчакъ инджи,
Кёкледен ойнай келирге.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз кюнден кюрен алыргъа.
Эй! Ол юч ёзенде къысылыб турмай, –
Дюллю-дунияны таныргъа.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Алпы таулары кёрюрге.
Эй! Анда джашагъан таулу халкълагъа
Капказдан салам берирге.

Алпландан сора Къарпатла,
Бир сейир таула, кёб затла.
Эй! Къатларында Переней, дейле,
Биз башларындан тигелей.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Дунияны башын ауларгъа.
Эй! Биз ойнай-кюле барыб къарайыкъ
Америкада тауларгъа.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Фудзиямады тамаша.
Эй! Ол орта бойлу, джашил абалы,
Акъ кийиз бёркю да джараша.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Алыб барайым Тибетге.
Эй! Сюйюб-термилиб, джазыу болмаса,
Олду насыбны тюрб этген.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз зауукъ эте, кюн кёре.
Эй! Сени дунягъа къошханы ючюн,
Ананга махтау минг кере!

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга, –
Эберестни башы чууакъгъа.
Эй! «Сюймеклик сюрюб келгенбиз!» – дербиз,
Соргъан адамгъа джууабха.

Джерни тёрпеси – Эберес,
Сейирсинебиз, бёлүб эс.
Эй! Кёкню кёлтюрюб тургъанынг ючюн,
Беребиз сеннге уллу чес...

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга!
Машрикни¹ башы ачыкъгъа...
Эй! Ойнай-кюле барыб келирбиз,
Бир-бирибизни тансыкълай.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга –
Буракъ байланнган тогъайгъа².
Эй! Сен «хо» демесенг, барлыкъ туююлдю
Тутхан ишибиз къолайгъа.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Джер этегине барайыкъ!
Эй! «Кюн тенгизден чыгъады», – дейле,
Аны сейирине къарайыкъ.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз баргъан кюнню ашыра.
Эй! «Кюн тенгизге батады», – дейле,
Къараб турайыкъ башындан.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Джерни кѣлтюрген ѳгюзге³.
Эй! Анга киши да барала болмаз,
Аз сейирсинмез ол бизге!..

Джерни кѣлтюрген – кѣк ѳгюз,
ѳгюзню тюбю – сары джел.
Эй! Сыйыбыз бла къайтайыкъ ансы,
Джокъду андан ары барыр джер.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга, –
Магрибни башы кѣклеге...
Эй! Уллу дуниягъа эркин кѣз ача,
Юлгю кѣргюзе кѣблеге.

¹Машрик – Африканы кюн чыкъгъан джаны.

²Тогъай – Файгъамбар Буракъдан тюшюб, джаяу барыргъа керек болгъанды, кѣкде Буракъны тагъар ючюн къуралгъан тогъай.

³Джерни бир ѳгюз кѣлтюрюб турады, деб ийнаннгандыла бурунгулула. «ѳгюзню уа тобукъларындан тюбю сары джелди, аны киши да билелмейди», - деб джууаб этгендиле. Поэтни мураты – хар затны тюбюн билирге тырмашыу, термилиу.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга, –
Тенгизни джухтан балыкъгъа¹...
Эй! Уллу дунягъа бир кез ачайыкъ,
Къысылыб турмайын тарлыкъда.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз атар тангны ийнакълай.
Эй! Умутум бла къоркъууум мени
Къатышдырдыла, Шидакълай².

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Джелмаууз³ айны джутады.
Эй! Ючкюл дуняда – биз къуру экибиз,
Джюрегим сени тутады.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Мычыб къалмайыкъ, кёб туруб.
Эй! Эгерлени терк уятайыкъ,
Ма къобуз согъуб, харс уруб.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга, –
Араратны башы булутха...
Эй! Мен сени табсам, тюрберик эдим
Джюрегим бичген умутха.

Мин, Акътамагъым, айрыпланнга,
Биз – Минги Тауда тубаннга...
Эй! Кюмюшден кёпюр салыб ётдюрюме
Аллыбызда уллу Къобаннга.

Дуняны башын а ауладым,
Джазыудан насыб дауладым.
Эй! Джазыудан ачыкъ кёлюм къалады –
Болджалны узакъгъа салады...

¹ Тенгизни джухтан балыкъгъа – таурухлада айтылган сейир затланы билирге учуну.

² Туура, белгили затны юсюнде джангылыу, шашыу.

³ Фольклорда барды: «Айда джелмаууз джашайды, ол джарыкъны джаууду – айны ашаб къояргъа боллукъду».

3. Пайтон

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Алимат болур нёгерге.
Эй! Джыйырма пайтоннга буйрукъ бергенме
Сен келир кюнде джегерге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга –
Асыры омакъдан сюзюлюб.
Эй! Кюеу джёнгерле алай келирле,
Сынджыр салгъанча тизилиб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Менден башхагъа илешме!
Эй! Къарачай намыс демей эсенг,
Башынга ау атыб кюрешме.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ау бла джабма бетинги.
Эй! Пайтон чайкъалса, дарий ашармы
Ол ариу чыммакъ этинги?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Базар гинджича кийиниб.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Илячин кибик, ийилиб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Дарий байракъла тюйюлюб.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Ой, тюлкю кибик, суйюнюб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен джудуз кибик, джылтыраб.
Эй! Мен да барырма, сени сол джанынгда,
Къаблан кибик а, къалтыраб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен къобуз согъа, чайкъала.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Сёлешгеннге джууаб къайтара.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен кёксюл тыйын джагъалы.
Эй! Сол джанында ойнай барырма
Мен сары алтын къамалы.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг къарала.
Эй! Джаш джюрегимде сау болур ючюн
Сюймеклик салгъан джарала.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг торула.
Эй! Келин болурса сен Семенледе,
Сени адамлыгъын да сорула.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Пайтон атларынг сарыла.
Эй! Сен мени анама келин болурса,
Сюймегенлеринг да джарыла.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг – чыммакъла.
Эй! Джазыуубузну мен чакъырайым,
Сен мухол болуб а турма артха.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг – кём-кёкле.
Эй! Бу сюймекликден кылау болалла,
Хомухлар огъай, чёрчекле.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг бурулла.
Эй! Сени себебли сынагъанларым
Сени кесинге турулла.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг – джоргъала.
Эй! Сени джырынгы ариу джырлайла
Махар сууунда шоркъала.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг – семизле.
Эй! Кюн джарыкъда келирсе бизге,
Ариулугъунгу кѳргюзе.

Аз джырларынг – айлыкъгъа,
Аслам джырларынг – джыллыкъгъа.
Эй! Сылаб-сыйпаб тургъан болмаса,
Урмазман ауур къуллукъгъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Бу тийре-хоншу джатхынчы.
Эй! Кече джукъум джокъ, кюндюз тынгым джокъ,
Тюбелек сени табхынчы.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Акъ дженглеринги агъартыб.
Эй! Сени джырынги джырлай барыбыз,
Джаш джюреклени таралтыб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Мени туу санларым эмилген.
Эй! Анисат деген бир элчи къызчыкъ,
Бу меннге мѳлек кѳрюннген.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къызыл кына кибик кызарыб.
Эй! Пайтонну юсюнден биз къол тутарбыз,
Терезесинден узалыб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Чокъуракъ сууда акъ бабуш!
Эй! Къулагъыма таймай келеди
Сени ауазынгча суу таууш.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Арпа сабанда будай баш.
Эй! Алай баш баулу¹ болмазгъа болур,
Бу сени сюйген таулу джаш.

¹ Баш баулу болмазгъа болур – ким не айтса да, аны этген, ким къайры десе, ары кетген джаш тюлдю. Айыбсыз адамма демекликди.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джибек джаяйым джолунга.
Эй! Ойнай-кюле келирсе, алан,
Сен мени анамы къолуна.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Хамыт салайым сары атха.
Эй! Джай элде къалсанг, безгек боллукъса,
Алыб кетмесем Наратха.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Къызыл резинден чархлары.
Эй! Санга къууаныб алгъыш этерле
Бу Семенлени къартлары.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ийилген алтын беллигинг.
Эй! Санау кюнлени бош ашыраса –
Бизгеди ахыр келлигинг.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сагъышларыбызны чачаргъа.
Эй! Уяла-уяла кирирсе, алан,
Бу Семенлени патаргъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джанынг сакълансын аджалдан.
Эй! Биз экибизге бир файда джокъду
Меджисуу узакъ болджалдан.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джолоучу къагъыт ким сорур?
Эй! Бузджигит бла Лейла болмаса,
Бизни кибик а ким болур?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Базар кегетлер алыргъа.
Эй! Сен мени бла, мен сени бла,
Биз бир юй болуб къалыргъа.

Алтын боялу бу мыйыкъларым,
Джудуз джарыкълы кёзлерим.
Эй! Тау элlege таурух болгъанды
Мени сеннге айтхан сёзлерим.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Озуб кетеди орагъынг.
Эй! «Сурахай ариу – тойда!» - деселе,
Сагъаяды мени къулагъым.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Бууун тьюменги этмезсе.
Эй! Бу дунялыкъда, мен эсен болуб,
Сен башхалагъа кетмезсе.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени асыл атанг, тынч атанг.
Эй! Кёзлеринг бла къашларынгдыла
Мени джюрегими кьозгъалтхан.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Эки кёгюрчюнюнг кьойнунгда;
Эй! Кийик учалар этербиз, алан,
Бу сени джыйын тоюнда.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тартыб барайыкъ къабакъгъа.
Эй! Терс кьобузунгу¹ берлик болурса
Бир эгечиме Шамакъгъа.

Сени ала пайдан кёлегинг
Пайтоннга миниб бёлюнсюн.
Эй! Башынга кьысхан чилле джаулугъунг
Бизни печледе кёрюнсюн.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Атланы салыб сокъмакъгъа.
Эй! Сен кюз айлада оракъ орурса
Бу Семенлени къабакъда.

¹ Терс кьобуз – къазан-къарачай кьобуздан башха кьобузлагъа алай айтхандыла.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Харакет салыб кюбюрге.
Эй! Мен сени амалтын барырма, ариу,
Къайтыб келмезлик Сибирге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен – къарасауут тюймеча.
Эй! Анам джууукълукъ джюрютюрюкдю,
Ой, байла бла бийлеча.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Кесинги алдатма шайтаннга.
Эй! Сен мени юсюмден нек ийнанаса
Сюймегенлерим айтханнга?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къаты барайыкъ, къуш ала.
Эй! Мен – селешгеннге джууаб къайтара,
Сен – ууакъ-ууакъ ышара.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тенгден минейик аудурмай.
Эй! Стол джашаугъа къаратыб къоймам,
Черномор ийнекле саудурмай.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Алтын суулукъдан гара иче.
Эй! Келин болурса тебен Семенледе,
Къайынларынга тон биче.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Чалыб тутайыкъ къолланы.
Эй! Къаяла чачыб, мен ишлегенме
Пайтон джюрюрюк джолланы.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тартыб барайыкъ Махаргъа.
Эй! Ойнай-кюле келирбиз, къоркъма,
Семенлени эски шахаргъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен джуддуз киби джарытыб.
Эй! Бериста сайын байракъ берирсе¹,
Чабхан атланы арытыб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени нюрюнг барды къашында.
Эй! Сени сыйлы таракъ чачында,
Мени бухар бёркюм башымда.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Уллу сыйынг бла барырса.
Эй! Сенде – мал байлыкъ, менде – сёз байлыкъ,
Сен къайсын сайлаб алырса?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къонгураулары зынгырдай.
Эй! Аяз кече келирбиз, алан,
Джан чачларынгы джел тарай.

Пайтон атларынг къаты чабсала,
Къонгураулары къагъылыр..
Эй! «Былай багъалы бу нек болду?» - деб,
Санга бир душман табылыр.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джюгеннге къолум къарышыб.
Эй! Тийре къызларынг къалырла сени,
Бек сейирсиниб, тамышыб.

Аты айтылгъан Акътамакъны
Джеталырмамы кёлуне?
Эй! Къубула-къубула келирсе, алан,
Сен мени анама келинге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Гёджеб Къасым² да болушур.
Эй! Учунган джюрек муратын табса,
Къайнагъан къайгъы сорушур...

¹Бериста (верста) сайын байракъ берирсе – эски тау адет.

²Гёджеб Къасым – поэтни атасыны къарнашындан туугъан, Семенлени Хусейин хаджини джашы. Ол керти да тулпар болгъанды. Бююн да къарачай гёджеблени тизиминдеди.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Кёкде ойнайды билегим.
Эй! Биринчи кере танышханымда,
Къасым да болуб нёгерим.

Мени биргеме келигиз, джашла,
Биргеме ёсген тенглерим.
Эй! Мен батыр болуб барлыкъма сизге,
Къасым болса уа нёгерим.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сабалакъ этинг азады.
Эй! Бютеу сизни тийрегизге
Бу тулпар Къасым базады.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен къарасауут тёгерек¹.
Эй! Мен сени амалтын болгъанма энди
Юйюмден учхун-гёбелек...

Биз пайтоннга джекген атланы –
Мангылайлары къашхады.
Эй! Сёзге чемерди, ишге джигерди –
Бу къалгъанладан башхады.

Биз пайтоннга минерек, алан,
Ныхытны джолу буз болур.
Эй! Эл кёпюр бла ётюб кетербиз,
Къыз джёнгерлеринг джюз болуб.

Юч ёзен бирча къырылыр санга,
Къууанч байракъла тартылыб.
Эй! Къууурдакъ эте, къойла союла,
Саулай дуниягъа айтылыб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Бу кёпюрледен иймейле.
Эй! «Къуру къолгъа къуш къонмаз», – дейле,
Дженгил бермесек суймейле².

¹ Къарасауут тёгерек – кюмошден къарасауут салыныб этилген тёгерек туюме, ат керекле, белибауда тёгерекле...

² Дженгил бермесек суймейле – байракъ бериуню бир джоругъу.

Юсюнге кийген кийиминг сени,
Ол шуу-шуу эте, шууудай.
Эй! Миниб баргъан бу пайтонубуз
Къар сокъмакълада джырылдай.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джамагъат чыгъыб сый берир.
Эй! Сен бизни юнню отджагъасында
Джумушчукъ этиб, ким кёрю?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Юшенчигинги кёрюле.
Эй! «Къуру къолгъа къуш къонмаз», – дейле,
Сени аллынга да келирле.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Бозанг, сыранг къайнайла¹.
Эй! Санга джыйылгъан атлыла джерден
Ачха алгъан оюн ойнайла.

Аты айтылгъан Акътамакъны
Келтириб юйге салырма.
Эй! Аджал джетгинчи, ёлюб кетгинчи,
Мен аны бла къалырма.

Тамадалагъа берлик болурла
Алгъыш этерге бозаны.
Эй! Чайкъалтырбыз, уллу той этиб,
Бу Семенлени арбазны.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Адеж джаулугъунг бойнунгда².
Эй! Джетили ёгюзге къара атдырырма³,
Ой, сени къууанч тоюнгда.

¹ Бозанг, сыранг къайнайла – элтирге хазыр болуб, сакълаб турабыз, демеклик.

² Адеж джаулукъ – ич джаулукъ, тыш джаулукъ къысыб бошагъандан сора, ююнчюге бойнуна (имбашлары бла) атылгъан джаулукъ.

³ Джетили ёгюзге къара атдырырма – къара (илишан) атыуда ким хорласа да, ол, адетге кёре, джетили ёгюзню ёчге аллыкъды.

Кёзбау суратым бек акъыллыды –
Ичги сёзюмю джашырыр.
Эй! Джашагъан тийрем келген джыйынны
Бек сыйын кёрюб ашырыр.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тартыб барайыкъ Худесге.
Эй! Пайтон джоллада джюрюялмаса,
Сен иги къара кюрешге!

Ой, Багъатырны таласы –
Бу эки бекни арасы.
Эй! Дарман-дары бла сау болмаз
Сюйген джюрекни джарасы.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Барайыкъ Хурла-Кёллени.
Эй! Ючкюл дуняны биз тёртгюл этиб,
Кёб къыдырырбыз эллени.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Бийчесын джолда джюрюрге.
Эй! Сен тамам сюйген мен болгъа эдим,
Кёзюнге къараб кюлюрге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Мырмамут джолгъа джетейик.
Эй! Сыйрат кёпюрча, бир къыйын джолду,
Пайтон бармаса не этейик?

Кёк кюкюрейди джауаргъа,
Пайтон башлады ауаргъа.
Эй! Апсынла къатыш сен барсанг эди
Черномор ийнеклени сауаргъа.

Андан ётгенлей – Схауат,
Аны тегереги – стауат.
Эй! Джылы кийим киейик, алан,
Азыкъ алайыкъ эки къат.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тынгыла кѳрген тюшюме.
Эй! Сен сейир болуб къалырса, алан,
Мени Ищджатмазда ишиме.

Айланч-буйланч кѳреме, алан,
Ауар-Сыртыны джоллары.
Эй! Сюек саяулагъа ушайдыла
Ариу Акътамакъны кѳоллары.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тартыб барайыкъ Хабазгъа.
Эй! Къарачай сѳз бла мен ант этеме,
Юсюнге къатын алмазгъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Тюшейик Балыкъ ѳзеннге.
Эй! Уллу сабыргъа санайма, тейри,
Бу сыймекликге тѳзгеннге.

Къармада къаргъа къарыла,
Ол Бабугейде кычырад.
Эй! Сурахай меннге келмей эсе,
Ырысхым кѳолдан ычхынад.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джюр Гяурлагъа кѳонакъгъа.
Эй! Биз экибизни айтырыкъдыла
Бу тау элледѳ джомакъгъа.

Кичи-Балыкъны ичинде
Бу Гяурланы Таш-Чалман.
Эй! Субай накъырдам болмаса, ийнан,
Сенден башхагъа уа баш салмам.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Биз Теркни сууун кѳрейик!
Эй! Черкес намыс бла тюберле ала,
Биз тауча салам берейик!

Суугъа кирселе, чабакъла кибик,
Бизни атларыбыз джюзерле.
Эй! «Къарачай адам болумлуду!» - деб,
Бизге махтаула тизерле.

Терк джагъасы бла биз келирбиз,
Бурунгу сахар Нальчикге.
Эй! Чарлай-чарлай барыб къаллыкъса,
Сен мен джашагъан элчикге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Барайыкъ Басхан къалагъа.
Эй! Мен минг бюсюреу этеме энтда,
Бу сени ёсдюрген анагъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Бачхада битген балийча.
Эй! Биче-тиге, онгуб къаласа,
Басханда партной Хабийча¹.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга:
Биз Исси-Суугъа джетербиз.
Эй! Кёблеге чыкъды бу хапарыбыз,
Джазыу болмаса, не этербиз?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тюкенде тюрю дарийим.
Эй! Къаялада кёзбау кийигим,
Суу къамиш кибик сюегинг.

Бабушну бакъсанг, къаз болур,
Багъырны сюзсенг, таз болур.
Эй! Таулу къызланы араларында
Акътамакъ кибик аз болур.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тартыб келейик Таллыкъгъа.
Эй! Сен бу дуняны хазнасы эдинг
Ёмюрю сени бла къаллыкъгъа.

¹ Басханда кийим бичиучю-тигиучю, бек айтылган къарт къыз болгъанды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къайтыб келейик Къойданнга.
Эй! Кесиме ушатыб, бек илешеме
Сюйгени болгъан а адамгъа!

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Черкесияны джерине.
Эй! Айландырыб келтирдим сени
Бу Къарачайны да элине.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Биз Уллу Тюзге джетербиз.
Эй! Махаралагъа къайтмагъанлай,
Биз Семенлеге кетербиз!

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени бийче ананг, хан атанг.
Эй! Сеннге селешсем – джюрек учуна,
Аузум, тилим да бал тата!

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени ёзден атанг, бийче ананг.
Эй! Сен мени кёрсенг, сууукъ ышара,
Мен сени кёрсем а – джан ата.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени ёзден ананг, хан атанг,
Эй! Сейир дуняда зауукъ джашарбыз,
Бир-бирибизни джарата.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Мени эл иеси къайыным.
Эй! Мени джаратхан, сюйген да этеди,
Ол къалгъанладан айырыб.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къайын къызларым – суратла.
Эй! Биз экибиз да бирден джетейик
Бу мен башлагъан муратха.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен джуддуз кибик джарыта.

Эй! Бериста сайын байракъ берирсе,
Чабхан атланы арыта.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сюймеклигиме ийнана.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Ариулугъунга къууана.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Онг кёзюм кибики, джан кибики.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Къырымдан келген хан кибики.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ышарыб атхан танг кибики.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Польшадан келген пан кибики.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джарытыб тийген кюн кибики.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Къабартыдан келген бий кибики.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Акъ толуб чыкыгъан ай кибики.
Эй! Мен да барырма сени сол джанынгда,
Къарачайда кюпсе бай кибики.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тауушлукъ тийренг, шош элинг.
Эй! Келин болсанг да, болаллыкъ эдинг
Сен къалгъанладан баш келин.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Махаралары ашыра.
Эй! Кесиме кемсиз сюймеклигинги
Намысынг бла джашыра.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джетгенди минер кёзююнг.
Эй! Миннген атымы аякъ тауушу –
Сени джырынгы эжиую.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ашыргъанлагъа сый бере.
Эй! Эркин дуняда татлы джашарбыз,
Бир-бирибиз бла кюн кёре.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сени бий къарнашынг, хан атанг.
Эй! Биз бир юй болсакъ, къыш да джай кибик,
Кече арасында танг ата.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сен джашил нюрлю, кёк нюрлю.
Эй! Этерим келиб, этеме сеннге
Сейир джырланы кёб тюрлю.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Кийикни асылы сарасан.
Эй! Мени юсюмде да джокъду кемлигим,
Сюйген кёз бла къарасанг.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Алыб барайым Марагъа.
Эй! Сёз да бир болсун, иш да бир болсун,
Шайтан кирмесин арагъа.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ашым тамада ишимден.
Эй! Сен айтханыма «хо» дегинчиннге,
Башха сёзюнге тюшюнмем.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ахмат къаяда бал барды.
Эй! Миналыб, андан бал алыр кибик,
Менде да аллай хал барды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сау Къарачайда махталыб.
Эй! Джумарыкъ джырлау, гуждар сызгырыу –
Сени джеринги макъамы.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
 Акъ толуб чыкъгъан ай киби.
 Эй! Сени суймеклигинг – боранлы къышча,
 Меники – джылы джай киби.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
 Кечеден эсе кюн узун.
 Эй! Олтурсанг – бийче, турсанг – къарауаш¹,
 Энци таныла къол ызынг.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга.
 Ой, гокка ханслы биченлик.
 Эй! Сен – джашнаб турлукъ азмаз ариулукъ,
 Мен – Минги сууун да ичеллик.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
 Тенг олтурайыкъ, джаллы этмей.
 Эй! Ариулукъ бла келсенг иги боллукъ эд,
 Джюрекни джюрекге къаллы этмей.

4. Малкъар

Джерлени тёрю – джерибиз,
 Джаухар джудузлу – кёгюбюз.
 Эй! Къарачай бла бошалыб къалмаз
 Биз кёз ачарыкъ чегибиз.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
 Къарнаш Малкъаргъа джол тута.
 Эй! Джюрюсек – джолну, ишлесек – ишни,
 Ашасакъ ашны къоркъута.

Холамда къаздым джим-джим таш,
 Бызынгыда – базманым.
 Эй! Къарачайны бети ючюндю
 Мени санга назму джазгъаным.

¹ Олтуруб этилген ишде (кийим бичген, тикген, юй джумуш дегенча) кишиге оздурлукъ тюлсе, ёретин ишле бла да (чага, дырын д. а. к.) киши сени аллынга ётеллик тюлдю, демеклик.

Малкъар суууну – чабагъы,
Чегем суууну – ыргъайы.
Эй! Мюкюл болургъа намыс этеди,
Келирге джокъду огъайы.

Кенделен бойну – кек суула –
Барыб кирелле тенгизге.
Эй! Акътамакъ ариу, чурумунг неди,
Нек келалмайса сен бизге?

Джемталаны да джангуру,
Бу Къашхатауну бораны.
Эй! Бир сен болмасанг, киши чачалмаз
Мени суймеклик къаламы.

Джашарбеклары¹ джашай эдиле
Къобан бойнунда, Габада.
Эй! Мен бюгюн джашлыкъ этемен ансы,
Тамбла боллукъма тамада.

Биринчи тенгим – Басханукъ, дейме,
Экинчи тенгим – Ийнаулукъ.
Эй! Назмуларынгы джырлагъан сайын
Кезледен келеди джыламукъ.

Бу Тохчукъ Къабакъ – тенгизде, дейле,
Ой, Къылыч Къабакъ Теркдеди.
Эй! Сен акъыллыгъа санама мени,
Ол акъыл деген кѣбдеди.

Чеченлилери да – биченнге, дейле,
Бу Къурманлары – Къобаннга.
Эй! Эки дунясы мамырды, дейле,
Суйгенин табыб алгъаннга.

Загъаштокъланы Чѣпеллеу², дейле,
Айдаболланы Таттюка³.
Эй! Кеч-эртде болса да, боллукъса сен да
Билкичи болгъан а къарт-къуртха.

¹ Джашарбеклери – Байрамкъулланы атаууллары.

² Загъаштокъланы Чѣпеллеу – бурун кенчекликге барыучуланы башчылары, джыры да болгъан джигит адам.

³ Айдаболланы Таттюка – Малкъар Ауузундан совет властха къаршчы кюрешген, джыры да болгъан джигит.

Туугъанлары – тогъуз къарнаш,
Джашай эдиле Тогъайда.
Эй! Мен сенден ариу кѳрмеген эдим
Абазада, не Ногъайда.

Бу Настулары – Малкъаргъа, алан,
Анахалада Алпыйды.
Эй! Джууукъларындан уялад, ансы,
Акътамакъ меннге талпыйды.

Хушгийлары – Холамгъа, алан,
Атакалары – базаргъа.
Эй! Билмегенликге, бир бек сюеме,
Санга назмула джазаргъа.

Гюлходжамда уа ойнаучу,
Былымда къузгъун билиучю.
Эй! Ишлеб, ким – дарий, ким кюмюш алды,
Мен – сени ызынгдан джюрюучю.

Салма джолланы барайыкъ, ариу, –
Къысха джетербиз Басханнга.
Эй! Мени сартын, айыб этмейме,
Бу суймекликден шашханнга.

Басхан къаланы батыуу,
Ичинде – уллу сатыуу.
Эй! Акъыллы башны сер эталлыкъды
Бу суймекликни татыуу.

Бу – Хасания, ол – Мыргаз Къабакъ,
Уллу шахарды бу Налчыкъ.
Эй! Ёзен аязда чапыракъ къагъа,
Шош шууудайды суу талчыкъ.

Атабийледе къонакъ болгъанды
Бизни Трам деген¹ атабыз.

¹ Трам – Семенлени биринчи аталары, Къарачайгъа Малкъардан келгенди, дейдиле. Трамгъа – Къоркъмаз, Джанибек, Семен деген джашла туугъандыла.

Эй! Бу суйген къайгъы болмайын кълса,
Джокъ эди бир да хатабыз.

Тезледе уста темирчи, дейле,
Тиллеге къысхач саады.
Эй! Сууукъ хапар эшитген сайын,
Джюрегим санга кълатады.

Уллу Малкъларда хуна мекамла,
Терезелери – мияла.
Эй! Кълайын кълызларынг ачыкъл сёлеше,
Сен а – тил тута, уяла.

Ишджатмаз башы, Ауар-Сырты,
Гяурланы Таш Чалман.
Эй! Санга тенгиш бир да табылмаз,
Таб, табылса да, мен алмам.

Черкесле джаны – Залукъл,
Къларачай джаны – Элкълушха.
Эй! Кёлюнден махтаб, артдан сёлгеннге
Ким да этерикди гурушха.

Кълармагъл барсанг – Къламгълутбий,
Бабугейге барсанг – Балтана.
Эй! Бетинге ингилик сюртмейсе, дейле,
Ариулугълунга махтана.

Мен Кёлденден аууб келеме,
Кълыйналыб тошълдюм Хабазгъл.
Эй! Кёлума Кълуран алыб ант этдим,
Сенден башханы уа алмазгъл.

Кёлденлен бойну – Кълызыл Кешене,
Томирау кирик токъмагъл.
Эй! Джел ургъланча дженгил джюрюйдю,
Муну танылмайды сокълмагъл.

Бу Тюркден кълалгълан таш сынла,
Юсюнде Кълуран джазыуу.

Билкич азмычха ушайды муну
Тукъумну-джукъну къазыуу.

Бу Къашхатаудан аугъанман, алан,
Уллу Чегемге киргенме.
Эй! Кёзюнг-къашынг тьююлюб сени,
Бир тил джетгенин а билгенме.

Мен Джемталадан къараб таныйма,
Бу Терк суууну къобханын.
Эй! Сен да, мен да кёрюрбюз, ариу,
Сыйлы Аллахны айтханын.

Къашха эчкини кийик улагъы.
Бызынгы тауда макъырад.
Эй! Айтыр-айтмаз келлик болгъанлай,
Башына махтау чакъырад.

Хутий Дуппурну – къамиши,
Холамны кимди хоншусу?
Эй! Джаман сёзледен башын сакълагъан –
Ол тиширыуну ашхысы.

Элеккулары – кемеге, дейме,
Чепкенчилери – къайыкъгъа.
Эй! Мени бу кемсиз талпыгъанымы
Санай болурса айыбха.

Бу Будаилада бал четен, –
Ашамайдыла, джашырыб.
Эй! Сени себебли, мен урунмайма,
Ёмюрню зыраф ашырыб.

Ой, Энейлени энлери, дейле,
Бу Мамашланы – кюнлери.
Эй! Махараланы бу мюлк джерлери –
Байдан сынады беллери.

Бу Сюйюнчлеге кюн къакъды,
Мусакаланы мал джабды.

Эй! Сүймекликни тюрсюз кёлуне
Ий, менден сора уа ким батды?

Къачда, джазда турна тохтаучу
Басхан бойнунда Турна-Аууз¹.
Эй! Хапар айтыргъа пахмум джетмейди,
Суйген кёзлеге къарагъыз.

Къарча джаргъан таш², энтда турады
Басханны башы кырдыкда.
Эй! Бу суймекликден къыйын не болур,
Адамлар этген а къуллукъда?

Мен Басхан ГЭС-ге баргъанма, алан,
Ислам Къабакъда къалгъанма.
Эй! Бир къыйын кюнде таныдым сени –
Башыма къайгъы алгъанма.

Аргъы джанынгда – Терк сууунг,
Бергиси – Уллу Къабартынг.
Эй! Ёмюрюм кетди тынчаймагъанлай,
Ариу Акътамакъ амалтын.

Кенделен бойну кёк суула,
Бир-бирлерине къошула.
Эй! Сен бу бегиуден тешилмей турсанг,
Заманым кетер бошуна.

Бу Хуретини – хурмасы,
Табшинни – къалын чегети.
Эй! Джюз тюрлю джолну джюрютюрюкдю
Бу суймекликни адети.

Джылы Суу бла, Сют джол бла
Энтда барайыкъ Басханнга.
Эй! Сурахайны кишиге бермем,
Бойнумдан ёрге асханнга.

¹ Турна аууз – Малкъарны Тырнаууз шахары.

² Къарча джаргъан таш – Къарча душманларына ачыуланыб, ёрге секириб, ташны юсуне олтургъанында, таш джарылыб къалгъанды, деген айтыу барды.

Былымчыла кетиб баралла
Бу Гюлходжамны кёрюрге.
Эй! Джыйгъан ырысхым джетиширикди,
Ой, сеннге къалын берирге.

Хадагъджукълада бу хан атлыла,
Ол Машийлери – таш юйге.
Эй! Хауада, джерде да тынгылайла
Бу санга этилген джыр-кюйге.

Энишге келсенг, Лашкута, дейме,
Ёрге барсанг а – Къызбурун.
Эй! Бир сансыз кёрюб таныдым сени
Бир джыйын тойда, ал бурун.

Ол тар Басханны ичинде кёрдюм
Бу Къаншау бийни межамын¹.
Эй! Мени суйгенле махтамайдыла
Бу меннге сөгюм табханын.

Къарт атабызны – Къарча бийни –
Тегдемде бичен чалгъаны.
Эй! Бу тау элlege хапар боллукъду
Акътамакъны эрге баргъаны.

5. Дагъыстан

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Дагъыстан таба кёз ача.
Эй! Сен унамаздан, мен да къоймаздан,
Бир-бирибизге сёз ача.

Къызны ариуу – Ахсайда,
Тил билмейдиле, не файда?
Эй! Мени аллыма келеди хаман
Сени тюрсюнюнг хар къайда.

Ол Хаса-Джуртдан ары аууб кетсем,
Мени Эндирейде ким табар?

¹ Къаншаубий – аты тарихде айтылгъан, Кърымшаухалладан, анасы – Семенни эгечиди. Къатыны – Гошях бийче.

Эй! Сайлай-сайлай бетинг саз болса,
Худжу кьаллыкьса, байтамал.

Къазан иште кьандагъай,
Къара чибинни кьурутхан.
Эй! Эртдеден бери сени сёзлеринг,
Бизни кюнюбюзню булджутхан.

Сугъуратда джюзюмлер, алан,
Ой, Хуний тауда хурмалар.
Эй! Мен сени кёрсем, аллыма абына,
Сен мени кёрсенг, чырмала.

Мычхыда мычхы джарама,
Лезгинде бычакъ биледим.
Эй! Джаш акъылым бегимегенлей,
Бу соймекликге тубедим.

Къазий Къумукъну межисуу ханы,
Тюзлюкню тута билмеген.
Эй! Сен бийче кирик кьубула, алан,
Не ышармагъан, кюлмеген.

Махач-Къалада буучарчыкъ,
Аны мюйюзлери джюзюшер.
Эй! Биз экибизни сен сынаб кьойчу,
Бу соймекликге ким тюшер?

Ол Дагъыстанда ойнаучу
Аркъаннга миниб ойнайды.
Эй! Сени Учкуланда тепсегенинг
Мени кёзюмден таймайды.

Мени Параудда джюзюмюм,
Сени – кьарасаут джюзюгюнг.
Эй! Азар¹ кьысанча, кьысар, ариуум,
Мени санга этген тюзлюгюм.

Кьокъашурада борсукъла
Джюрюелмейле семизден.

¹ Азар кьысанча – кьабыр кьысанча, гонахларынг кьысарыкьдыла.

Эй! «Сюргенден – къачма», - деген кертиди,
Къутулалмазса сен бизден.

Мен Шет Къалагъа баргъанма
Агирни чаты, Сары чын¹.
Эй! Бек кѣб кызладан гурушха алгъанма,
Акътамакъ ариу, сени ючюн.

Къазан татарда, кыырым татарда,
Уллу Дагъыстанда – Акъсайда.
Эй! Адам бары да адам дегенликге,
Ой, сени кибики джан къайда?

6. Тау-Арты

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ой, Тау артында хоншула.
Эй! Биз аралайыкъ² билимге – билим,
Намысха намыс кѣошула.

Терк Башында – эсебчи.
Дюгерде сабан сюрюучю.
Эй! Сени билгенли, этгенсе мени
Кесинги ызынгдан джюрюучю.

Дюгерде мийик минара,
Къонакъла кѣрюб кѣууана...
Эй! Талай джылларым зыраф кетдиле,
Мен сени ызынгдан айлана.

Терк сууну тамам кѣблюгюн
Осетияда эследим.
Эй! Туу эмиликиге кишен салгъанча,
Сени джырла бла кючледим.

Терк сууну терклиги,
Къобан сууну кѣблюгю.

¹ Сары чын – Царицын.

² Аралайыкъ – ортагъа алайыкъ.

Эй! Сени сёзюнге тамам ушайды
Бу кьуршоу тауну беклиги.

Терк Башыны огъурсуз сууу
Кёпюр салсанг да, кьоймайды.
Эй! Иги тиширыу кескин болады,
Кеси намысын а джоймайды.

Биз Алан элге барайыкъ,
Ала туу кьамишде джашайла.
Эй! Сени акъыл берген сабыр сёзлеринг,
Джюрек джаууму ашайла.

Кьызылбек¹ бла Шадыбек, дейле,
Кьарачайны келиб сынайды.
Эй! Джол кьарауулу джолгъа кьарайды,
Сюйген да кюнюн санайды.

Шадыбеклиле келиучен эдиле,
Бир-бирлерине мал атай.
Эй! Джаугъа – сауутча, тосха – мамукъча,
Алайды бизни Кьарачай.

Малгарны² барды байлыгъы, –
Хумеллек кибик джюзюмю.
Эй! Ийнанамыса, бойнум кьурушад,
Санга кьарата кёзюмю.

Нагъужурла³ таудан аусала,
Аркъаларында – кьатханла.
Эй! Джюзюб джагъагъа чыгъалмайдыла
Сюйген тенгизге батханла.

Кизляргъа кетди Тауханий,
Тауукъ базарын этерге.
Эй! Ненча кере аркъан юзюлдю,
Мурат муратха джетерге.

¹ Кьызылбекле – орус киргинчи заманлада Кьарачайгъа джаулукъ этиб тургъан адамла. Татаркъан (Багъатыр-ланы) башчылыкъ этген урушда, аланы биринден кьалгъанларын кьырыб, ол да, кьоллары артына байланыб, сыртында да беишлик джюгю бла, хапар берирге, – Татаркъан кеси джибериб, – джуртуна кьайтхандан сора, кьызылбекле Кьарачайгъа чабыуну кьойгъандыла.

² Малгарны – менгрелни.

³ Нагъужурла – сванлыла.

Бакудан келген патеген Малгарны – менгрелни.
Саулай дуняны къайтарад.
Эй! Сюймеклик сууда бир къайнамагъан,
Сёлешгенликге да не айталад?

Батымда балыкъ ойнайды,
Согъумда турна тоймайды.
Эй! Акътамакъ меннге келлик эди,
Джангыз къарнашы къоймайды.

Батымда балыкъ ойнайды,
Согъумда турна тоймайды.
Эй! Чырмаулу болджал мухол насыбны
Къатына джууукъ да къоймайды.

Гюрджюде гёзюр ойнала,
Эбзеде къозу къыркъыла¹.
Эй! Кюн тийген ариу, къайдан келесе,
Мамукъ тау кибики сытыла?

Самсунну сары тюлкюсю,
Джандетден зем-зем бюркюлсюн.
Эй! Джазыуубуз бир болуб, алан,
Ой, бизге неках этилсин!

Эриуанда бербер² балтала,
Гобутну чойсюз джаралла.
Эй! Сени кибики уллу кёллюле,
Артда бюсюреусюз баралла.

Драбызанда дран балтала,
Гобутну чойсюз джаралла.
Эй! Сени кибикиле, меничаланы
Кеслери сатыб алалла.

Тибилисде тюрлендим,
Бакугъа барыб, эс джыйдым.
Эй! Джараусуз джерге кетер джерингде,
Назмула бла мен тыйдым.

¹ Эбзеле джарлы джашайдыла, ол огъай эсенг, ашыгъыб, къозуларын да кыркъадыла, деген магъанада.

² Берберле – араблыладыла, араб балтала, демеклик.

Уллу Шемшерде чилле сюргенме,
Урчукъну къолгъа алгъаенг.
Эй! Алтын челеклеринг, кюмюш суу агъачынг,
Апсынла бла суугъа баргъаенг.

Эриуанда мийик минара,
Мийиклигине ийнана..
Эй! Анадан туугъан таза къыз бала,
Сени къашынг, кёзюнг да нюр джана.

Уллу Шемшерде чилле сюргенме,
Саяу къолларынгда сайларгъа.
Эй! Мени джарлыракъгъа тергейсен ансы,
Джууаб берлик эдинг да байларгъа.

Кел, Акътамагъым, барайкъ
Каспий тенгизни джагъасын.
Эй! Мен сеннге дери билалмегенем
Бу соймекликни багъасын.

7. Азия

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ачханы кёпюр этейик.
Эй! Орта Азияны кёрюр ючюннге,
Каспий тенгизден ётейик,

Тюркдю дейдиле Юзбекге,
Манголду дейле Къзазхха.
Эй! Атлылар ойнар арбаз этерме,
Ой, сен джашагъан къабакъгъа.

Къыргъыз гёзенек къургъанды,
Дунган арабдан туугъанды.
Эй! Алтынчач ариу, билмей тургъанлай,
Ой, бизге къайгъы салгъанды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ташкентни къонакъ юйюне.
Эй, сен – сейир гокка, мен – джангур шылпы,
Бир-бирибизге суйюне.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ташкентден сора – Ашхабад.
Эй! Кюн да къыздыра, къум да кюйдюре,
Аякъларындан асхаб ат.

Капказны дарман хауасы, –
Ташкентде билдим багъасын...
Эй! Артыкъсызда, джолоучу болсанг,
Къара-Богъазны джагъасын.

Ол Азияны хурметли къарты
Джырланы этиучю Джамбулду.
Эй! Бу Сурахайны кемсиз сойгеним
Эки кёзюме да ау болду.

Алтын джугъутур барды, дейдиле,
Бу Чолакъ-Тауда чатлада.
Эй! Назмуларынг эсде къалалла,
Джашладан озуб, къартлада.

Ой, Къызыл Декъан, Акъ Декъан, дейле,
Маухарал джерни киндиги.
Эй! Иш джазыу болмай, сёз джазыу болса,
Ангады халкъны кюллюгю.

Тюеге минсенг – Тюркменнге,
Тарпаннга минсенг – Таласха.
Эй! Сурахай мен санайды, дейле,
Кюрес тюбюнде баласха.

Ол Ауля ата да атаны, дейме,
Къарахан, дейле, атына.
Эй! Мен джан ауалгъа джетген заманда,
Сурахай келсин къатыма.

Кел, Арыс таугъа барайыкъ, алан,
Къаназир къаптал алайыкъ.
Эй! Бу тау элlege сёзюбюз чыкъды,
Биз бир юй болуб къалайыкъ.

Ой, Къзахстан, Тюркстан,
Ташкент, дейдиле, Бухара.
Эй! Сейир джерлени бизге танытхан
Бу тамашагъа бир къара!

Кел, экибиз да барайыкъ, дейме,
Аууб кетейик Къашхаргъа.
Эй! Къыйыр эллени огъурамасанг,
Патар къуарарбыз шахарда.

«Фрунзе» дейле Токъмакъгъа,
«Чарсха бар!» – дейле асхакъгъа.
Эй! Думадан кюмюш нек салдырмайса,
Аягъынга кийген башмакъгъа?

Ой, Къара тѐбе, Акъ тѐбе, дейме,
Талас бойнунда Къош-Тѐбе.
Эй! Джети атада киши дау айтмаз,
Мени сеннге къойгъан мюлкюме.

Ой, Къарабалта, Акъбалта,
Джайгъыда дженгил танг ата.
Эй! Оджакъдан къурум тюшгенча, тюшдю
Сюймеклик деген бу хата.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Эртден салкъында барайыкъ.
Эй! Алма-Атаны аралаб бошаб,
Биз Исси-Кѐлге да къарайыкъ.

Бу Исси-Кѐлню суууна
Хар ким да кириб джуууна.
Эй! Биз тешинмедик, тартына,
Пайтонну бурдукъ артына.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Биз къууанч эте – къутура.
Эй! Бизнича суйюб тургъан болурла
Ол Тахир бла Зухура.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Джолоучулукъ да кыйынды.
Эй! Кыйын болса да, биз заукъ эте,
Бу Самарканджа джыйылдыкъ.

8. Тыш къралла

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Алыб барайым Къытайгъа.
Эй! Алгъын – Пекиннге, сора – Нанкиннге,
Чинг ахырында – Шанхайгъа.

Къытайда барды къоз гюрбе¹,
Аны ачхычлары – Шанхайда².
Эй! Байлары бѐлюб ашай болурла,
Джарлыларына уа не файда?

Бетджан, дейдиле, хунагъа³,
Къытай, дейдиле, Чынагъа⁴.
Эй! Биз кечикмейин джетейик энди,
Аллахабадха джумагъа.

Индияда – пил байлыкъ,
Арабияда – дин байлыкъ.
Эй! Ёзденликни кѐбюсю ётюрюк,
Шериатныкъы уа – субайлыкъ.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Араб тенгизин джагъалай.
Эй! Исси джерлеге джерсингендиле,
Джунчумайдыла атла алай.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Мында джаймыды, кыйшымыды?

¹ «Къоз гюрбе» фольклорда айтыла келген сѐздю. Къытай да джарлысы, байы айырылгъан къралды демекликди.

² «Аны ачхычлары – Шанхайда» – къралны ара шахары олду, демеклик.

³ Бетджан, дейдиле, хунагъа – Уллу къытай къадама (великая китайская стена).

⁴ Чын – Къытайны эски кърачай аты. Айтыргъа, «чын табакъ», «чын сауут», дейдиле. Чын – бек сыйлы, барыб тохтагъан, деген магъанасы да барды.

Эй! Сыйлы Меккягъа барабыз энди,
Кябаны джолу тынчмыды?

Кябадан хапар алайыкъ, дейме,
Хауада ташха¹ къарайыкъ.
Эй! Унух хаджиге, Умар хаджиге²
Зиярат эте барайыкъ.

Майна, Хауаны къабыры,
Аны узунлугъу къыркъ атлам³.
Эй! Адамныкъы уа, ол белгисизди, –
Къайда болгъанын мен табмам.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Сейир джерлеге къарайыкъ.
Эй! Файгъамбар къачхан сыйлы джол бла
Биз Мединагъа барайыкъ.

Файгъамбар джатхан алтын кешене⁴
Къараулары бир талай.
Эй! Зиярат эте туралла адамла,
Джууукъ атлайыкъ биз да алай.

Мединада ныкъыш межгитле,
Минаралары алтындан.
Эй! Сейир хапарла айтычандыла
Бу минараны хакъындан.

Мединада мийик минара,
Кетеринг келмей къатындан.
Эй! Биринчи азанны Билял кычырды,
Бу минараны башындан⁵.

¹ Хауада ташха къарайыкъ – Меккада – адам къолу бла узалыб джетерча мийикликде, хауада тургъан таш барды. Айтыудан, Сюлемен файгъамбар Кябаны ишлетген заманда, ташла кеслери анга учуб-учуб келгендиле, тауладан. Ол таш а, Кяба битиб къалыб, артыкъ болгъанында, ызына къайтыб да кетелмей, салыргъа джер да болмай, Аллахны буюругъу бла, адамланы ойлашдыра турур ючюн, алайда – хауада – къалыб кетгенди.

² Умар хаджи – поэтни атасы бла къарт атасы, Кябада ауушхандыла.

³ Хауаны къабырыны узунлугъу 40 метрди, ол кеси да Мекка къабырладады, деб бегитедиле дин китабла. Адамны къабыры къайда эсе да, киши билмейди.

⁴ Мединада Мухаммат файгъамбарны кешенеси алтынданды, къараулла кече-кюн да сакълаб турадыла, демеклик, поэтни кесине сагъайтханы себебли, ол да анга къараргъа сюеди.

⁵ Мухаммат файгъамбар динни джангы сала тебрегенинде, адамланы намазгъа чакъыртыр ючюн, бир таууш белги берирге керек болгъанды. Азан кычырыуну джаратхандыла. Билял Мединада биринчи азанны кычыргъанды.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга, –
Акъырын барайыкъ, джортмайыкъ.
Эй! Санга къайда да ким не айталлыкъды,
Мен эсенликден, къоркъмайын?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къызыу барайыкъ, джетдирмей.
Эй! Кетиб къалыргъа боллукъ туююлбюз,
Кябада неках этдирмей.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Муратларыбыз азалла.
Эй! Сен меннге – разы, мен сеннге – разы,
Сюйген джюрекле тазалла.

Меккъяда минг-минг мёлекле,
Учуб джюрюйле хауада.
Эй! Ариулукъ бла сеннге джеталлыкъ
Бири да джокъду алада.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къаджар богъазын аралай.
Эй! Кёзюбюз кёрген ашхылыкъланы
Бир-бирибизге джоралай.

Къонакъбайыбыз Басыра –
Саугъала бериб ашыра.
Эй! Биз къууанч эте, заман терк ёте,
Насыбыбызгъа баш ура.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Уллу Исфаханда тюшерге.
Эй! Локъуман Хаким бек джаратыучу
Изумруд суудан да ичерге.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга –
Бу Тигр бла Эфират...
Эй! Баргъандан ары, кёре кетейик,
Сакълайды бизни Багъыдад.

Энди чакъыргъан – Тегеран,
Баралсакъ болду тегеран¹.
Эй! Бу Тегеранда шахланы шахы,
Анга бойсуннган да – кёб адам.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тегерандан ары – Эриуан².
Эй! Эртден салкъында джол къоратайыкъ,
Кёкде кёрюндю кериуан³.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Къол аягъында Гарагъа.
Эй! Кяба некахдан себеп излейме
Сюймеклик салгъан джарагъа...

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Неках болджалны сюймейди.
Эй! Джазыубузгъа джол ачылгъанын
Анам Джулдузхан билмейди.

Бир сейир тюшле кёргенмен энди,
Мийикге миниб, кёкде учуб.
Эй! Джазыуум джолгъа чыкыгъан болурму,
Болджалны сакълай, кёб мычыб?

Бир сейир тюшле кёргенмен энди,
Джетдиралмайман артына.
Эй! Болджалым джетиб келе болурму,
Сакълатханына да тартына?

Бир сейир тюшле да кёргенмен энди,
Мени къайгы тауум тас болуб...
Эй! Насыбым алгъа келе болурму,
Ол экисине да баш болуб?!

¹ Тегеран – «Тегерган» деген сахар бла рифма болуб келеди. «Сен тегеран башынги бери бир кёргюзт, андан къалгъанын мен кесим этерме», – деген сёз барды. Басым биринчи «е»-ге тюшеди.

² Эриуан – Ереван.

³ Кериуан – кери кетген деген сёздю. «Эртде заманлада кериуан бир мекаямда кече къалгъанды. Чолпан чыгъар заманнга алайдан кетерге керек болгъандыла. Чолпанны аллы бла чыгыучу джарыкъ джолдузгъа джангылыб, Чолпанды деб, джолгъа чыкыгъандыла. Къарангы, сууукъ... Танг атарыкъгъа ушамай... Джолоучула аджашыб къырылгъандыла. Андан бери ол джолдузну аты – «Кериуан къырылгъан». «Кериуан» деб да къоядыла. «Кёкде кёрюндю кериуан» деген: «Кериуан джолдуз чыкыды, эртден салкъында джол къоратайыкъ» – дегенликди.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга деймен а,
Тойда кызыланы кичиси.
Эй! Бу джазыу, насыб, мычыгъан болджал –
Ашыкъдырадыла ючюсю...

9. Отоу терезе

Мен Акътамакъгъа сёлешелмейме,
Джаныма тийиб, кёл къалыб.
Эй! Отоу терезеден бир къарар эди...
Эки джансюекге къол салыб...

Сурахай, чилле джаулугъунг,
Аны кюе кыркъсын чачагъын.
Эй! Шам Семенледе сен келин болуб,
Отоу юйде болсун ушагъын!

Пайтоннга минсенг а, сен Акътамакъса,
Ишге кирсенг а – Шабатхан¹.
Эй! Бир сен болмасанг, киши да джокъду,
Мени джюрегим джаратхан.

Анам кёлтюрюб турады санга,
Ой, неках союм – ууанык.
Эй! Отоу юйюнгю хазыр этгенме,
Сен келликсе деб, къууаныб.

Хапарыбыз халкъгъа тарады,
Бир-бирибизни билгинчи.
Эй! Меникисе деб, чырт ийнанмайма,
Сен юйюбюзге келгинчи.

Мен кюз чалкъыда джюрюялмайма,
Бойнумдан акъгъан теримден.
Эй! Сылаб-сыйпаб алайым, алан!
Алтын кямарынгы белингден.

¹ «Ишге кирсенг а – Шабатхан» – сен къара ишден да баш алма деген магъанады.

Тюбюмдеги бу тору атым,
Ол принч бла багъылсын!
Эй! Кёкюрегингде ол алтын тюйменг
Бизни печледе тагъылсын!

Отоу терезеден къарарбыз, Сурахай,
Салырса дарий джабыуун.
Эй! Сюймегенле къайдан тыйсынла
Эки сюйгенни джазыуун?!

Отоу терезеден къарарбыз, Сурахай,
Сатрыч орундукугъа¹ таяныб!
Эй! Ахлуларым да къууанныкъдыла,
Адамлыгъынга ийнаныб.

Отоу терезеден алай къарарса,
Гениуа эте², хар эте.
Эй! Ийнебиз ийнек боллукъду бизни,
Ой, джерни сюре, мал эте.

Тёгерегине буруу этмесек,
Битим сакъламаз бачхабыз.
Эй! Капекден – шайгъа, шайдан – апасха,
Джыйыла барыр ачхабыз.

Отоу терезеде ушакъ этербиз,
Сюйген джюрекле сёнгюнчюн.
Эй! Къууанч ёмюрню джашай барырбыз,
Биз аджал джетиб ёлгюнчю.

Отоу терезеден алай къарарма
Бёркюмю джанбаш кийгенлей.
Эй! Узакъ ёмюрню татлы джашарбыз,
Бир-бирибизни да сюйгенлей.

Отоу терезеден къарарбыз, Сурахай,
Кюндюз джау чыракъ джандырыб!
Эй! Сени джырынгы бирден джырларбыз,
Сюйген джюреклени къандырыб.

¹ Сатрыч орундукъ – ариу бояуу болгъан, заводда этилген багъалы агъач орундукъ.

² Гениуа – джаулукъгъа тигилген оюла.

Мыртаз-Алийни да – къамчиси, дейле,
Ораз-Алийни – джамчысы¹.
Эй! Отоу терезеде болурсан, алан,
Апсынларынгы да башчысы.

Отоу терезени да сен джылытырса,
Сюймеклик бла от этиб.
Эй! Мен сени алыб келейим, алан,
Ырысхы джоуб, чот этиб.

10. Сен бизге тюшсенг тюбелек²

Айютырнакъды таягъым³.
Кёк гебенегим юсюмде.
Эй! Кече джукъласам сени кёреме
Мен хар заманда тюшюмде.

Айютырнакъдан таягъым,
Юсюмде – кёксюл гебенек.
Эй! Уллу суююнчле этерек, Сурахай,
Сен бизге тюшсенг тюбелек!

Маллада тургъан ол джыл санымы
Мен таягъыма керкеем.
Эй! Сюрюу ызындан бара тургъанлай,
Санга назмула этеем.

Кел, Акътамагъым, барайыкъ,
Айрымканлагъа чайыргъа.
Эй! Мен чалкъы чалсам, сен дырын джыйсанг,
Кеси башыбызгъа хайыргъа.

Кел, Сурахайым, барайыкъ,
Къала Башына, Шыштыннга.
Эй! Ёгюз гебенлер этер ючюннге
Малларыбызны къышына.

¹ Мыртаз-Алий – къамчисин, Ораз-Алий джамчысын керек болса, болмаса да, алыб айлангандыла.

² Тебелек – къайтмаздан, башы-тюбю бла да.

³ Айютырнакъ таягъым – айютырнакъ деген агъачдан этилген таякъ.

Мен кюндюз ишлеб, сабан алайым,
Сен да кюмюлдеб¹, къазан ал!
Эй! Эринчек болсакъ – артха созула,
Экисинден да къуру къал!..

Да «ишлемеген – ашамаз», дейле,
Ашамагъан а – джашамаз.
Эй! Джашлыгъында бир-бирин сюйген,
Таб, къартлыгъында да ташламаз.

Чалкъымы чалсам – сенегим,
Ийнегими саусам – челегим.
Эй! Акътамакъ ариу, къайдан келесе?
Кечеде, кюнде да тилегим!

Биченнге барсам – чанама,
Аргъышгъа барсам – арбама.
Эй! Сюймегенлени сууукъ сёзюне,
Акъылынг барды, къарама.

Къауданда къойла кютеме,
Къонгурау тагъыб ирклеге.
Эй! Мен кесим ючюн айтмайма аны,
Ауруу бергенсе кёблеге.

Къауданда къойла кютеме,
Ачыусатмайын, туз бериб².
Эй! Шам Семенледе джашарбыз, алан,
Бир-бирибиз бла, кюн кёрюб.

Къауданда къойла кютеме,
Алларын узакъ бошламай.
Эй! Сени джырынгы джырлаб барама,
Сау бир ыйыкъны бошамай.

Пайтоннга минсенг – Акътамакъ,
Сен ишге кирсенг – Шабатхан.

¹ Сен да кюмюлдеб, къазан ал – сен да ишни ёрге сюеб, хорлаб, хайыр ал.

² Ачыусатмайын, туз бериб – ачыусагъан мал, туз излеген мал.

Эй! Саулай дуняда джаб-джангыз сенсе,
Мен кѐлюм бла джаратхан.

Сабий – джашха, джаш – къартха,
Ой, таякъ – тайгъа, тай – атха.
Эй! Ууакъ кюреше, джетербиз энтда
Экибиз уллу муратха.

Атанг Окъубну ол къара аджири
Тюб бауугъузда кишнейди.
Эй! Сени тилеген Семен Сымайыл
Лабада бичен ишлейди.

Энчи малларынг джюз болур,
Чалкъы башланыр – кюз болур.
Эй! Къыш барамтада¹ къалсалар ала,
Сени джюрегинг буз болур.

Мен эртден сайын – къойлагъа,
Ой, кече сайын – тойлагъа.
Эй! Челеклик ийнек атады анам
Бу Сурахайгъа сауугъагъа.

Арбам чыгъалмайд Индишден²,
Ауузум кюйгенди кюндюшден³.
Эй! Сенича джигер тиширыу къайда,
Бир къаджыкъмайса хар ишден...

Къыптынгы бурну къылны къыяды,
Устадан эсе чемерсе.
Эй! Бу джазыу деген белгисиз ишди –
Сен къыйын, зауукъ да чегерсе.

Тюйме тюйген джигер къолларынг
Къурч ийнелени чий этер.

¹ Барамта – боран, сууукъ, джангур, болуучусундан бек болуб, малны, адамны да тамам джунчутхан – кюн.

² Индиш – Къобаннга къошулган суу. Башы Тохтамишге чыгъады, Индиш бла Марджа бир ёзендедиле. Аны бир джанындан бир джанына барыр ючюн, суудан арба бла 300 кере ётерге керек болгъандыла. Тутхан ишим, Индишни джолуча, къыйынды, демеклик.

³ Кюндюш – хансды. Аны къайнатыб, дарман этиб, малланы къотурларын джуугъандыла.

Эй! Бу мени кибики бошбоюнланы
Кечеден кюннге юй этер!

Бу Сурахайдан юлгю болгъанды,
Джибек сокъгъан эм джамчы этген.
Эй! Джылы накъырдагъа саналыб къалыр
Сюйгенни юсюнден джан кетген...

Сен сарасандан тон бичсенг,
Кесинг бир къолдан тигерсе.
Эй! Сени атыб къоюу къыйынды манга
Кеси кесинги сюйдюрсенг.

Мени Акътамагъым омакъ туююлдю²,
Ёшюнюне туюме тизмейди.
Эй! Джаума джетсин быллай сюймеклик,
Ёмюрюнде умут юзмейди...

V. Джюреши чыкъды къабьндан

1. Ауругъаны

Сен – Аллах берген насыб юлюшюм,
Мени да бар эд джюрюшюм.
Сени таныгъан кюнюмден бери
Онгуна эди хар ишим.

Аллымда малым кёбее, юйреди,
Юйюмде – толу юйдегим.
Сен нюр керамат³ – сыйлы дараджа!
Мен санга къалай тюбедим!

Санга къууана, учуна, дейме,
Тюбелек кетди джунчуум.

¹ 1936-чы джылда бу тёрттизгинни Исмаил кеси басмалаб чыгъаргъан эди.

² Бу строфа Семенлени Азретни архивинде джангы табылгъанды.

³ Керамат – дин къуллукъчу адамгъа ачылады, этген къуллугъун Аллах сайлагъан адамгъа. Кераматы болгъан адам таша затланы да биледи; ёлгенлени халларындан хапар айтады, сауланы тас болгъанын, табылыгъы бла къаллыгъын да айталады, дарман хансла бла кёб тюрлю аруулану да багъалады, д.а.к.

Айтхан сѣзлеринг, этген ишлеринг,
Мени джюрегиме хычыуун.

Санга къууана, учуна, дейме,
Атым айтылды дунягъа.
Ол татлы тилинг бир сѣз айтмады
Мени джанымы къыйнагъан.

Сен бизге келин болгъанлы бери
Огъургъа санаб джамагъат.
Ёлюм аз болуб, ауруу кем болуб,
Аллына барыб санагъат¹.

Джыйырма кюнча бир кѣрюнмейин,
Джыйырма джылым ётгенди.
Бу келген насыб хаух кѣре эдим,
Къайтарыр кѣзюу джетгенди.

Тюшюмде кѣрдюм осал тюш,
Кишиге айтмадым, тартыныб.
Джер джарылды да, ичине джутду,
Миниб баргъанлай, атымы.

Джер джабылгъанды... Атым джокъ энди,
Джюгеним къалды къолумда.
Тубан тутушуб, къаяла оюла,
Ырхыла келе джолумда.

Отха салдым да балтамы, сора
Мен сермеб тутдум сабындан.
Уяу тургъанлай, Байчы къычырды² –
Джюрегим чыкъды къабындан.

Бир къыйын тюшле кѣре тургъанлай,
Юй башыбыздан буз джауа...
«Анисат ариу ауруйду», - делле,
Мен чабыб джетдим гузаба...

¹ Аллына барыб санагъат – хар иш онгуна барыб.

² Байчы – мифледе адамгъа аман хапар билдириучю. Таныгъан адамынгы ауазы бла атынгы айтыб къычырады.
Аман ышаннга саналады.

Ой, Учкуланда уллу болниса,
Сен бурнунг къанаб ауруйса...
Ол сыйлы къанынг тамгъаны сайын,
Сен бизге къайгъы саласа...

Мени Акътамагъым ауруб джатады,
Джибек къашлары къыйылыб.
Ууакъ дохдурла, уллу дохдурла –
Бары да анга джыйылыб...

Ариулугъунга сейирсиндиле,
«Сурат алынсын!» – дедиле.
«Керек туююлдю – гюнахды», - дединг,
Аны да къабыл кёрдюле.

Тюрленнген дарий кибик тюрсюнюнг,
Бу къашынг, кёзюнг нюр джана.
Булбул тилинг да сёлешалмайды,
Кёзюнгю ачыб бир къара!

Ананг Сырмахан сау болса эди,
Ол ташны-тауну джарыр эд.
Атанг Окъуб а ёлмесе, санга
Джерни этегине да барыр эд.

«Азрет-Алий – аманатым» деб,
Акъылынг анга бёлюндю.
Мёлехан, Сырма келгендиле деб,
Кёзюнге алай кёрюндю.

Бир къыйын ауруу тийген эд санга,
Субай санларынгдан сабланыб.
Сабий Ханафий джылай турады,
Бауурчугъундан къабланыб.

Зубайда, Файруз – гокка хансчыкъла,
Кеслери сабий къызчыкъла.
Азрет-Алий, Ханафий –
Балаларынгы тансыкъла!

Табанынга джетген чачларын,
Тарасанг, таракъ кирмейди.
Азрет-Алий эслиди, ансын
Ханафий сабийди, билмейди.

Сени сакълай мен болнисада
Борбайларым кыйылыб.
Булбул кибик татлы тилинг
Селешелмейди, тыйылыб.

Бичген, тикген саяу къолларын
Къыптынгы бурну кый кыйгъан.
Тюрсюню бла тауушлукъ болуб,
Джигери бла мюлк джыйгъан.

Махаралада алтын тауугъум!
Келиб Семенледе къонганды.
Ким да таныгъан ариу тюрсюнюнг
Сары сапыранлай онгганды.

Анисат ауруб джатады, тенгле,
Керме къашлары кыйылыб.
Акътамакъга дарман этелле
Орус дохтурла, джыйылыб.

Тёре кибик оноунг, эсинг,
Юйюмю аллына бардыргъан.
Тёрт-беш джылын да джетгинчинге,
Меннге кёкбаш юле салдыргъан.

Тау нарты кибик намысын, сыйын,
Юсюме ёре тургъанлай.
Джарыкъ ауазын бир мутхуз болду,
Сен болнисага баргъанлай.

Мен малга кетсем, ашыра келиб,
Кёзю джыламуқдан толуючу.
Къол бла тиксенг, мешинады деб,
Адамла сейир болуучу.

Балдан да татлы сабыр сёлеринг
Джюреклерибизден кетмейди.

Мени кибик насыбсыз адам
Муратларына джетмейди.

Мен Семенледе баула салдырдым,
Кёл Орунлада болду тирменим.
Ёксюз ёсген бир джаш эдим,
Сен эдинг кьууанч кёргеним.

Оджагьынгдан ай тийиб,
Терезелерингден кюн тийиб...
Сен Семенледе джашай эдинг,
Дарий-дамха бла кийиниб.

Атанг Окьуб кьалай уста эд,
Хапар айтыргъа, джомакьгъа.
Сен ашха-сууугъа бек чомарт эдинг,
Юйюбюзге келген кьонакьгъа.

Ананг Сырмахан ауур саусузду,
Беллигин байлаб белине.
Сёлешелмейин, тилинг чалгъан эд,
Не бар эди экен кёлюнде?

Кьайынынг Салих, дарманлар излей,
Кетиб кьалгъан эди крайгъа.
Ол туу санларынг субайыб, хариб,
Суу-салам болдунг бир айгъа.

2. Ауушханы

Мен кече, джукьлаб, тюш кёрдюм,
Аркьауу сыныб юйюмю.
Тынгыласагьыз, айтайым
Анисатха этген кюйюмю.

Тюшюмю анга джоралаб,
Анисатымдан тюнгюлдюм.
Башлыкь байлаб белиме,
Мен оракь кибик бюгюлдюм.

Ичген сууунг танылад сени
Акъ тамагъынгдан эннгинчин.
Садакъангы бериб турурма,
Ууахтым джетиб ёлгюнчюн.

Ойнай-кюле келген эдинг
Сен Семенлеге келинге.
Джандет эшикле ачылсын, джаным,
Ой, сени джатхан кёрюнге.

Анам Джулдузхан санга джылайды,
Ханафийни алыб къойнуна.
«Къарт болсам да, кюрешейим», - деб,
Сабийлени алды бойнуна.

Къарт анам бла сабийлериме
Акъылым эки бёлюнед.
Алтын окъача, бурма чачларынг
Мени кёзюме кёрюнед.

Сен кесинг бакъгъан ол бойнакъ итинг
Джыл узунуна улуду.
Джаб-джашил джашнаб битген сабаным,
Мени арбазымдан къуруду.

Къанаты сынган бир къуш болгъанма,
Учалмам энди, чабалмам.
Саулай дунияны аулаб чыкъсам да,
Мен сени кибиб табалмам.

Къартларыбыздан тил тута эдинг,
Къызларыбызгъа – адебли.
Сабырлыгъынг, акъылынг да...
Сени джанынг болсун джандетли.

Сен джана тургъан бир чыракъ эдинг,
Къол аязымда джукъландынг.
Мёлек кибиб, джан бердинг, хариб,
Мен кёлюм бла сукъландым...

Белинг ингичге бел болуб, дейме,
Джауурунларынг кенг болуб.
Анисат ариу, кетиб бараса
Ёлген Хабийге тенг болуб.

Акътамакъ ариу джанын береди,
Ала кёзлерин аралтыб.
Джулдузхан-анам сарнаб джылайды,
Сау Къарачайны таралтыб.

Къатынгда киши болмай къалгъанды,
Осиятынгы этерге.
Сабийлеринги да кёралмадынг –
Муратларынга джетерге.

Осиятынгы нек этмегененг,
Сени ахыр кюнюнг джетгинчи?
Назмуларынги айта турурбуз,
Дуниядан ёлюб кетгинчи...

Мен эсим алджаб, джыгъылгъан эдим,
Санга джюрегим эмилиб.
Анисат ариу! Ёлюб бараса,
Адамларынга термилиб...

Ау бла кирген юйюнгден энди
Сал бла чыгъыб тебрединг.
Сен туууб ёсген джамагъатынгдан
Джангыз бирин да кёрмединг.

Сырмахан ананг къайдан табылсын
Ёлген ёлюгюнгю джууаргъа?
Саулай Къарачай, къара агъач кибик,
Келген эдиле дууагъа.

Ой, акъ чилледен джаулугъунг сени,
Джарыкъ ай кибик, джарытад.
Семенледе сыйлы къабырынг
Сормагъанлай да танытад.

Акътамакъ ариу ёлген кюнледе
Бу кёкле, джерле – кюкюрей...
Джашлай кетген сыйлы джанынга
Адамла бары титирей.

Акътамакъ ариу ёлген кюнледе
Бу таула-ташла кълтырай...
Джибек бургъанча, джохар чачлары,
Алтын окъача, джылтырай.

Джибек ау бла сен келген эдинг
Бу Семенлеге келинге.
Джыйырма джылны тюгел джашамай,
Чырмалдынг, хариб, кебиннге.

Бу Семенледе таш чалман¹ дейле, –
Тегерегин бютеу кършагъан.
Бу дуняда кълмады энди
Ариу Акътамакъгъа ушагъан.

Джашау нёгерим, насыб джудзум
Къара кечеге кёмюлдю...
Бирге джашагъан джыйырма джылым
Джангыз сагъатча кёрюндю...

Зубайда, Файруз – сабий къызчыкъла,
Ой, сарнаб джылай билмейле.
Санга чырмаула бир кёб чыкъдыла,
Кюсегенлеринг келмелле.

Азрет-Алий эсли болгъанды,
Сени кыйынынгы берирге.
Сабийчиклеринг термиледиле –
Сени тюрсюнюнгю кёрюрге.

Бийле кибик, ол кърнашларынг,
Бююлюб джерге кирелле.
Бийчеле кибик, ол эгечлеринг,
Ой, джыл кърала киелле.

¹ Бу Семенледе таш чалман – таш хуна, деген сёздю.

Джарыкъ дуниядан кетиб бараса,
Энди сени мында ким табар?
Анам Джулдузхан, ол санга сарнай,
Сенлейин болуб, джер къабар...

Шынгкъарт джукъланды, кюл болду,
Ой, кёсёулери джилтинди.
Сюйгени ёлюб, кеси къалгъанны
Джюреги къара кюлтюмдю.

Алты сабийинг, кюлюнг-кёмюрюнг¹,
Ой, манга атылыб къалгъанды.
Джангыз къайынынг, Мухаммат-Салих,
Ол болнисада болгъанды.

Мен джангыз кесим къалыб кетгенме,
Бёрю терича керилиб.
Татыулу джашай, терк айырылдыкъ.
Бир-бирибизге термилиб.

Ой, сенден къалгъан бу тиширыула
Меннге элтир тонла сырмазла.
Сени кибик озгъан джигерле
Энди тау элlege туумазла.

Таулу къызланы ичинде, хариб,
Арпа сабанда – будай баш.
Сеннге бу кююню къурагъан, джаным,
Мен, Семенлени ёксюз джаш.

Сен ёлюб кетдинг, мен къалыб кетдим,
Джашарыкъ тюлме кюн кёрюб.
Бюгюнден ары джарлы Сымайыл –
Басдырылмагъан сау ёлюк...

Мен Акътамакъны таныгъанымда²,
Толу отуз джылым да джетмейин.

¹ Алты сабийчинг, кюлюнг-кёмюрюнг – сен этерик ишле, ауурлукъ бары меннге къалдыла, демеклик.

² Бу куплетни Джырчы, джашы Азрет айтханнга кёре, джыргъа къошарса деб, анга 1980-чы джыл джаздыргъанды.

Энди тохсаннга келгенимде да
Сюймеклик борчум кетмейин.

3. Кюу

Ариу кылыгынг ушай эд сени, ой,
Кёкдеги кёгюрчюнлеге, деймен, ой...
Кирсизлигинг да ушай эд сени, ой,
Джерде джюрюген джинлеге¹, деймен, ой!

Атламадыла субай санларын, ой,
Туталмадыла саяу кёлларын, ой,
Басханын сайын ичине оюлду, ой,
Чабыб джюрюючу сыйдам джолларын, ой!

Муратын чыкъды тау башына, ой,
Аджалын минди имбашынга, ой!
Бу хапарын ким айтыр энди, ой,
Сени ол джангыз кърнашынга, ой?

Мени мамукъ тауум кёрюнмейд энди, ой,
Кёк булутладан кетгенди, деймен, ой!
«Сени Сурахайын джокъду энди», - деб, ой,
Манга аман хапар джетгенди, деймен, ой!

Гинджилигинг кълды джыйгычда², деймен, ой,
Тартма сокъгъанын – илгичде³, деймен, ой,
Окъа сокъгъанын – кергичде, деймен, ой,
Эсинг ушай эд билгичге, деймен, ой!

Сайлагъан халын – чоллакъда, деймен, ой,
Ийненги ызы – тырнакъда, деймен, ой!
Чепкен чыкларын – ыргъакъда⁴ деймен, ой,
Бармакъларын да – оймакъда, деймен, ой!

¹ Джинле – муслиман дин адамлагъа, мёлеклеге, джинлеге, шайтанлагъа, Аллахны кесине ийнаныуу айтады. Джинле да, учуб, учмай да джюрюген, акъыллы, адамгъа кёрюнмеген кирсиз джанла – акълары. Къралары уа – бек осал.

² Гинджилик – харакети, тутар, джюрююр затлары. Джыйгыч – эски от юйледе къабыргъаны узунуча этилген тапха. Анга кюбюрле, дагъыда аллай затла салына эдиле.

³ Илгич – тартма сокъгъан заманда джюрююлген иш керек.

⁴ Чепкен чыкларын ыргъакъда – чепкен согъа тургъанлай, ишинг джарты кълды.

Къыптынгы бурну къыл къыя эди, ой,
Бир кескенинг эки кесмейин, ой,
Юшенчигинг да къалыб кетгенди, ой,
Ол келгенича, белин тешмейин, ой!

Сен кече ишлесенг, къазан алаенг, ой,
Кюндюз ишлесенг, сабан алаенг, ой,
Къайын ананга къалай къараенг, ой,
Къайынларынга къалай джараенг, ой!

Он бармагъынгы сыры тегюле, ой,
Тухтуй¹ этеенг, туйме туюенг, ой!
Бу сарнай тургъан Джулдузхан анам, ой,
Къызындан эсе, сени сюе эд, ой!

Ичген сууунг таныла эди, ой,
Акъ тамагъынгдан эннгинчи, деймен, ой!
Зубайда, Файруз къаты джылайла, ой,
Джюрекчиклери сэнгюнчю, деймен, ой!

Сенича сабий ким ёсдюрлюкдю, ой,
Хоншуларына аман айтдырмай, ой.
Хар кече сайын джууундуруб, ой,
Юсюне бир кир къакъдырмай деймен, ой.

Табхан атанг Окъубду, деймен, ой,
Кичи къарнашынг Матайды, деймен, ой!
Санга энчи маллар атайды, деймен, ой
Къайын ананг а махтайды, деймен, ой!

Бу къара тауду джасдыгъым, деймен, ой,
Бузлагъан джерди тешегим, деймен, ой,
Джуургъаным – кийиз гебенек, ой,
Джюрегим болду учхун-кебелек...

¹ Тухтуй – окъа шайтан чалыудан чепкен джасар ючюн кюмюш, пил сюек саяулары болушлугъу бла этилген къол керек. Туйме туюенг – къапталгъа, келекге, чепкеннге да – халыдан туйме туйюб сала эдиле. Туйме деген сёз да «туйюлген» деген магъананы тутуб турады.

Эсге тюшюрюле, илму статьяла

Этген джолу, кьадары, кьалам ызы

(Эсге тюшюрюле, илму статьяла)

Мини тауну джырчысы

Керти джазыучуну аты ёлгенден сора да айтылганлай турады. Классиклени чыгъармалары келлик заманланы тёлюлерине да къуллукъ этедиле. Джер фахмула бла байды. Бу джаны бла Кавказ да юлюшсюз къалмагъанды. Къарачай-малкъар поэзияны сыйын мийикге чыгъаргъанланы арасында кёб азаб сынагъан поэт, Семенлени Исмаил, энчи орун алады.

Ол дуняны эм ариу, Европада эм мийик шатлыкъ тауну этегинде туугъанды. Исмаилны анасы Джулдузхан сёзге усталыгъы бла саулай элге белгили болгъанды. Ол кёб таурухну, джомакъны, халкъ джырны билгенди, бир-бирде кеси этген назмула бла да сёлешгенди. Айтханыма шагъатлыкъгъа бир мисал келтирейим. XX-чы ёмюр джангы башланган заманда Учкуланда джамагъат джыйылыу болады. Анда элчилени джашауларында амалсыз керекли кёб соруу сююледи. Оноу этиу байлагъа табыча болуб башлагъанын сезиб, Джулдузхан эки-юч нёгери бла кетиб башлайды. Джыйылыуну бардыра тургъан эл тамада: «Бери къайтыгъыз», – дейди. Таулу тиширыу этиле тургъан оноуну тюзге санамагъанын, кетиб бара тургъанлай, бу сёзлери бла билдиреди:

Суу ызында джеркле ёселле чайнар ючюн,
Къарачайда джарлыла джашайла байла ючюн.

Джулдузхан атын къуру сёзге чемерлиги бла айтдырыб къоймагъанды. Аны къоллары да уста болгъандыла. Ол этген джамчыла, башлыкъла, чепкенле Уллу Къарачайда махталгъандыла.

Поэт боллукъ джашчыкъны атасы, Унух, Аллахха ийнанган, диннге къуллукъ этген адам эди, дейдиле. Ол араб тилни иги билгенди, Шаркъны поэзиясын суйгенди, алты кере Меккагъа баргъанды. Элчиле аны сыйын кёргендиле. Ол ауругъанланы да бакъгъанды. Унух хаджи, 38 джыл джашаб,

Меккада ёлгенди, кеси да атасы Умар хаджини къатында басдырылгъанды.

Исмаил Шаркъгъа бла шаркъ поэзиягъа, диннге тырмашыуну атасындан, ана тил бла адабиятха сۆймекликни анасындан алгъанды. Алай бла, анга биринчи устазлыкъ этгенле атасы бла анасы болгъандыла. Аладан сора былайда дагъыда бир затны юсюнден айтыргъа тыйыншлыды. Ол да, неди десегиз, таулары таурухлукъ табигъатлары. Бу джаны бла, артыкъ да бек, Минги Тауну ариулугъун-сейирлигин айтыргъа керекди. Аны магъанасы Исмаилны джашауунда, чыгъармачылыкъ ишинде чексиз уллуду.

Поэт Минги Тауну кесини атасына, Къобанны да анасына санайды. Аны ючюн болур, аланы чыгъармаларыны баш джудузлары этгени да. Къысхасыча айтсакъ, тауласыз, артыкъ да бек Минги Таусуз, поэтни тауруху, джомагъы, джыры, сۆймеклиги, иши, насыбы да джокъду. Мен ангылагъаннга кёре, Минги Тау бла сۆймекликдиле Исмаилны джырлатхан, анга джудузлары джандыртхан, атын кенг белгили этген кюч. Ол Минги Тауну мийиклигине, ариулугъуна, ёхтемлигине, тамашалыгъына сейирсингенлей, сукъланганлай ёсгенди. Аны ючюн болур, джырларында таулары тауушларын, бояулары алаамат хайырландыргъаны да.

Къарачайда кёблеге белгили болгъанды Семенлени тукъумларындан сёзге устала. Исмаилны къарт атасы Къалтур «Эмина» деген халкъ джырыны этгенди. Къартлары айтханларына кёре, ол мараучу болгъанды. Алгъын заманлада аллай адамла халкъны тышындан чабхан джауладан да къоруулагъандыла.

Минги Тауну ариулугъу сезимлерин уятхан Исмаил джырла этиб башлайды. Ол СССР-ни Джазыучуларыны союзуну члени болады. Анга «Къарачайны халкъ джырчысы» деген сыйлы ат аталады, «Урунууну Къызыл Байрагъыны» ордени бла саугъаланады. Улуу Ата джурт къазауатны аллы бла Ереваннга барыб, «Давид Сасунский» деген эрмен халкъ эпосу 1000-джыллыгъын белгилеуге аталгъан байрамда къралыбызны халкъ акъынларыны эришиюнде биринчи орунну алгъанды.

Бизни таулада фахмулу джырчыла эртделеден бери да бола келгендиле. Алай болса да Исмаилгъа дери быллай чомарт фахмусу болгъан джырчы тюбемегенди. Аны ючюн айтыла болур: «Къобан – Минги Таудан, кюн – тангдан, къанатлы джыр да Исмаилдан башланады», деб. Аны башхаладан онглулугъу неди? Кеси джашагъан заманны кёзю бла кёрюб, тюз суратлагъанды. Ол поэтни насыбыды. Къарачай халкъны джашауу аны чыгъармаларында кюзгюдеча кёрюнеди. Аны джарыкъ, джылы, сейирлик джырлары джердеги адамлары кёкдеги Кюннге, Айгъа, джудузлагъа джууукълашдырыб къоядыла. Аны алай болгъанына Исмаилны кёб чыгъармасы шагъатлыкъ этеди.

Адам джерде джаратылса да, аны умутлары, муратлары кёкге учунадыла. Адамны фантазиясыны чеги джокъду. Сۆймеликни джылыуу, джарыгъы кёкню, джерни да джарытадыла. Джашны къызгъа сۆймеклигин тенглешдирирге, поэт дуняда бютеу болгъан сейирликден эм ариуларын, эм сыйлыларын, эм

джарыкъларын табады. Джерни гюллери, джайны кюнлери, таулану чыммакъ кърлары, джим-джим джылтырагъан бузлары, кѣм-кѣк тау кѣллени джюзюб баргъан къанкъазлары, чууакъ кечелени джаухар джулдузлары, алтын Кюн, кюмюш Ай, накъут-налмаз барысы да уллу устагъа табылыб барадыла. Исмаилны къанатлы джырлары булбуллагъа, торгъайлагъа, къарылгъачлагъа ушайдыла. Мен поэтни талай джырына, кесин джырлатыб, кѣб кере тынгылагъанма.

Алану джырлагъан заманда ол, башха болуб кългъанча, кѣроне эди. Эшта, поэт джашлыгъын ызына кълтара болур эди, кѣзлери кълуанчдан толуб, бетине бир сейир нюр ура эди. Дагъыда мени бир зат сейирсиндиреди: эм онглу чыгъармаларыны тизгинлеринде джангыз бир артыкъ неда табсыз сѣз джокъду. Хар зат, кюмюшге къарасаут салгъанча, таб джарашыб турады. Былайда мен дагъыда бир затны айтыргъа излейме. Исмаилны тили тынчды, сейирди, байды. Аны ючюн болур, бир-эки кере окъусанг, эсингде кълалыб кетеди. Аны алай болгъанына «Минги Тау» деген джыры да шагъатлыкъ этеди. Ол, кѣб тюрлю къралланы чеклеринден ѳтуб, адам улуну эм сейирлик тин хазналарыны бири болгъанды. Аны Индияны артистлери, Къарачай-Черкесиягъа келгенлеринде, къарачайча джырлаб, тынгылагъанланы сейирсиндирген хапарын айтхан эди республиканы филармониясыны директору Хабичланы Алихан. Индиячы артистле бизни «Минги Тауубузну» кеслерини къралгъа джарыкътыбыз, деб кетгендиле. Бу джыр, Америкада, Тюркде, Германияда эмда башха къраллада джырланыб, шохлукъну келечиси болгъанды.

1967 джыл мен Германиягъа баргъан эдим. Эльбаны джагъасында, Тюрингияны зыгыт чегетлерини ичи бла кетиб баргъанлай, солургъа тохтайбыз. Алайда бизни кълнакъбайларыбыз немцалыла: «Сен сѣлешген кавказ халкъны тилинде бизге бир джырчыкъ джырла», – деб тилейдиле. Мен, джырчы болмасам да, «Минги Тауну» джырларгъа кюрешдим. Эрлай огъуна, орайданы да айтыб, харс да уруб, мени джолну асфальтында тепсетгинчи кълймадыла. Андан сора кеслери джырлаб, тепсеб башладыла. Арадан бир ыйыкъ озуб, Одердеги Франкфуртха бардым. Алайда 9-чу номерли орта школда джылы халда тубешиу болду. Школну директору Вольфрид Вернерни тилеги бла мен, Исмаилны «Минги Тауну» джырлаб, тепсеген да этдим. Тылмач кълыз Ингирд Глезер мени бла джырлагъан, тепсеген да этди. Алай бла Минги Тау Кавказы патчахы болгъанча, бу джыр бизни тин хазнабызны кълаласы, джарыкъ джулдузу болуб бошагъанды.

1989 джылны кълачында мен Кълргъызстанны халкъ акълыны Токтогулну 125-джыллыкъ юбилейине чакълырылама. Ол, мен ѳмюрюмде кѣрмеген, бир тюрлю бир сейир, мийик дараджада бардырылды. Он кълню ичинде байрамны бир кълню биринден аламат, сейир-тамаша болуб турду. Аны кѣргенимде, мен Семенлени Исмаилны эсиме тюрюрдум. Билемисиз, Токтогулдан эсе, Исмаилны дараджасы мийикди. Алай болса да, ол Ала-Тауну булбулу эсе, бу Минги Тауну булбулуду. Не келсин, Исмаилны чыгъармалары, кѣчюрюлюб, дуниягъа белгили тюрдюле. Къларачайны джашауну энциклопедиясыды Семенлени Ис-

маил. Тилибиз тенгиз болгъанын, аны чыгъармаларын окъусанг, тынч ангылайса. «Акътамакъны» окъугъунчу, аны автор кеси джырлаб эшитгинчи, мен да биле болурма ана тилими, деб тура эдим. Къаллай уллу хазнады ол. Анда къаллай суратлау кюч барды. Магъанасы да аламатды. Къарачайны тийрелерине, тукъумларына, эллерине характеристика бериледи. Андан озуб, Кавказда джашагъан бизни бла хоншу халкълагъа да алыб барады поэт кесини Акътамагъын. Алада да халкъланы, джерлени шартларын, халилерин, энчи башхалыкъларын терен кѳргюзеди. Андан сора ол, мѳлек кибик Сурахайын да алыб, Орта Азиягъа, Меккагъа, дуняны эм мийик тауу Эверестге дери джетеди.

Алтын терезеде кѳксюл кѳгюрчюнюм
Марджан мынчакъланы тартады.
Аны ариулугъу Айгъа ушайды да,
Кюн сейирсиниб батады.

Мени кѳзюме алай кѳрюнесе
Сен, мѳлек кибик, джин кибик.
Акътамакъ, ариу, къайдан келесе,
Къаягъа тийген кюн кибик?

Сапыран чабакъ мен болгъа эдим
Чокъуракъ кѳлде джюзерге.
Татыран турна мен болгъа эдим
Сен джан дарманнга излерге.

Бу Джолсуз Чатда алтын кийигим
Бездиргеннге айланыб джатады.
Ол тургъан тауну нюр джарыгъына
Танг сейирсиниб атады...

«Акътамакъ», «Минги Тауча» мийикди, Къобан сууча, таркъаймазлыкъ хазнабызды.

Исмаилны «Анам» деген джыры да бек терен магъаналыды, джылы сезимле бла этилгенди. Поэт ананы кюн бла тенг этеди, джашауну шам чырагъына санайды:

Ата деген, Минги Таугъа миннгенлей,
Ана деген, дарий, гемха кийгенлей.
Кюнюм батды джарлы анам ѳлгенлей,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой анам.

Бу джырны поэт, анасы сау заманда Кавказда этиб башлаб, ол ѳлгенден сора Къазахстанда бошагъанды. Сѳзлери да, макъамы да терен сезимле бла джазылгъанлары ачыкъ кѳрюнюб турады.

Дунияда уллу поэтлени джазыулары, джашау джоллары тынч болмаучандыла. Бу джаны бла Пушкинни, Лермонтовну, Грибоедовну, Есенинни, Пастернакны, Ахматованы юлгюге айтыргъа тыйыншлыды. Исмаил да кѳргенди, сынагъанды уллу къыйынлыкъланы. Къарачай халкъ туугъан Кавказындан айырылгъан къара кюнле, айла, джылла кѳб джара салгъандыла Минги Тауну джырчысыны джюрегине. Таула иелерин сакълал тургъан, ѳмюрлеча, тауусулургъа унамагъан 14 джыл Исмаилгъа, минг джылча, кѳрюннгендиле. Туугъан джеринден кысталыб баргъан заманда джолда этгенди поэт бу тизгинлени:

Алыб барадыла поездле бизни,
Ёлгенден, саудан да кетгенди тынчлыкъ.
Джюрек ауузума, сукъгъанча мизни,
Халкъыма келди ачы къыйынлыкъ.

Джырым сарнаса да, джылама, халкъым,
Боран кыстайды джюрекден джайны.
Къайтар, Аллах, тюзню тюзлюгюн,
Минги Тауда атар тангы Къарачайны.

Киши джеринде не уллу азаб сынагъан эсе да, поэт «Минги Тауну ула-ны, джырчысы» деген атын джоймагъанды, сыйын тюшюрмегенди. Ол ачдан, суукъдан ѳлген таулуланы асырар ючюн къалмагъанды зарауатлыкъны джылларында. Аланы арасында болгъанды поэтни анасы Джулдузхан да. Ол Къазахстанны Джамбул областыны Джамбул районуну «Ильич» колхозунда тургъанды. Къыйын кѳзюуде Исмаил, башха къарачайлы, малкъарлы кѳчкюнчюле бла бирге, торф хазырлагъан артелде ишлегенди. Анга тамадалыкъ этген Срафил Гаммо улу деген малкъарлы ангылай эди, закий акъылманны, къарачай-малкъар поэзияны алтын хазнасына тыйыншлы юлюш къошхан суратлау сѳзню керти устасын. Заман къыйын эди. Аны юсюне юйдегиси аслам, ууакъ болуб да джунчуй эди Исмаил. Балаларын ачдан ѳлтюрмез ючюн, къол тирменчикле эте эди ташдан. Аланы хар бирин бир пуд мюрзеуге ауушдура эди. Ол заманнга кѳре, бу зат байлыкъгъа санала эди. Михайловка деген элден узакъ бармай алаша таучукъла кѳрюне эдиле. Хар кюн сайын поэт, джачаулай эки-юч километр джол джюрюб, алагъа барыб, къол тирменчикле этерге ташла сайлай эди.

1948 джылда Семен улу кеси джашагъан районну Къош-Тѳбе деген элине кѳчеди. Анда къартла ишлеген бригада къуралады. Ол элде уруннганды Социалист Урунууну Джигити Шидакъланы Патия. Ссылканы кѳзююнде анда джашагъан биреулен меннге быллай хапар айтхан эди: «Бир джыл шекер чюгюндюр алапат битеди. Элчиле Патияны звеносуна битим джыаргъа болушадыла. Тракторла, гюрюлдеб, тохтаусуз ишлейдиле. Адамла, къадалыб, шекер чюгюндюрню джыядыла. Аланы араларында баргъан эришиуде Исмаил

биринчи орунну алады. Анга ёчге юч килограмм тары берилирге керек эди. Семен улу ёчюн алыргъа колхозну конторуна келеди. Мюлкню тамадасы Нурбаев мюрзеу бердиллик къагъытха къол салады. Алай а, не келсин, колхозну бухгалтери, къарачайлы: «Бусагъатда сеннге огъай, тракторчулагъа берирге да табылмайды мюрзеу», – деб, накладнойгъа къол салыргъа унамай къояды. Джокълукъ-ачлыкъ къоймай, ол тарыгъыргъа колхозну председателине джангыдан барады. Барса барсын, башкъарма, ышарыб: «Ай, акъсакъл, мен, къазах, къол къоюб бердим. Ёзюнгю къарашайынг бухгалтер бермесе, магъа эмне къыл дейсин», – дейди. Колхозну тамадаларыны этгенлери асыры бек джюрегин къыйнагъандан Исмаил ол районну «Октябрь» атлы колхозуна кёчюб кетеди. Анда поэт Кавказгъа къайтыб келгинчиннге дери джашайды.

III

Поэт бла мени биринчи кере тюбешиуюм эсимден кетмей турады. 1957 джылны джайы эди. Къарачайлыла туугъан тауларына джангы къайтыб келген эдиле. Къарачай-Черкесияны филармониясыны тамадасы, Россияны маданиятыны махтаулу къуллукъчусу Хабичланы Алихан бла мен, Исмаилны сау-саламат болгъанын эмда Учкуланда джашагъанын эшитиб, салыб, Уллу Къарачайгъа барабыз. Ол кёзюуде Къарачай шахардан ары автобус джюрюмегени себебли, джаяулай келген эдик. Элли къычырым джол артда къалыб, Учкуланнга джетдик. Элни ортасында, къартла ушакъ эте тургъанларын кёрюб, саламлашыб, танышабыз. Поэтни излеб келгенибизни айтханлай, узун бойлу, чырайлы таулу киши ышарады. «Не эте джашайсыз?» – деген сорууума, ышара-ышара, назму тизгинле бла джууаб этген эди:

Джокъду бюгюнлюкде хатабыз,
Эртде ёлгенди атабыз.
Уллу Къарачайда джашайбыз,
Шай бла гырджын ашайбыз.

Бурун мен трам Семенни джашыем,
Къарачайда джырчыланы башыем.

Джашлыгъымда айланаем,
Кюмюш кибиб джылтырай,
Къартлыгъымда къалгъанма,
Балыкъ кибиб къалтырай.

Келир болса, эгиз-эгиз,
Кетер болса, сегиз-сегиз...

Ушакъ эте, элни ташлы орамы бла Исмаил джашагъан Байрамкъулланы тийреге кетиб барабыз. Уллу Ата джурт къазауатны аллы бла кърал ишлеген юю чачылгъаны себебли, ол башха тийреде джашай эди. Ингир болуб, биз эски, топуракъбаш юйге кирдик. Къарачай от джагъада от джана, аны башында сынджыргъа тагъылыб тургъан къазанчыкъда къалмукъ шай къайнай эди. Исмаилны юй бийчеси ауругъан баласы бла элни больницасында джатхан хапарын айтдыла. Биз кесибиз шапалыкъ этдик. Андан сора поэт, джашау джолуну юсюнден хапар айтыб, «Минги Тау» деген джырыны юзюклерин, «Акътамакъ» джыры бла «Анам» деген кююн да джырлады. Сейирликни дунясы тамашады. Кесек заманны ичине ол джашлыкъ чагъына да тюбейди, бушууну терен тенгизине да киреди. Аны кёзлери алгъы бурун насыбны, ызы бла бушууну джыламукъларындан тола эдиле.

Къайсын Къулий улуну: «Семен улуну «Минги Тауу» бла «Акътамагъы» поэзияны мийик тау тѣпелерини къатларына салыныргъа тыйыншлыдыла», дегени эсимдеди. 1963 джыл майда Къайсын, Керим Отар улу, Максим Гетту улу, Адам Шогенцуков, Берт Гурту улу бла Къарачай-Черкес кърал устаз институтда тюбешиу болгъан эди. Ол кёзюде мен филология факультетни 3-чю курсунда окъуй эдим. Мен Къайсыннга: «Семенлени Исмаилны таныймы эдинг, аны чыгъармаларына къаллай багъа бересе?» – деб, къагъытчыкъ джазыб, соруу берген эдим. Къулий улу Уллу Ата джурт къазауатны аллы бла Москвада къралыбызны халкъларыны декадасы болгъан заманда Джазыучуланы союзунда кѣргенин эмда анга Александр Фадеевни мийик багъа бергенин айтхан эди: «Декада ачылыб, доклад этиле тургъанлай, Къазахстанны делегациясы, кечигиб келиб, залгъа кириб олтурады. Арадан кесек заман озуб, дагъыда бир делегация киреди, Президиумдан биреу, ёрге туруб, залда олтургъанлагъа айланыб: «Прибыл народный поэт Карачая Исмаил Семенов вместе со своим переводчиком Магометом Урусовым», – дейди. Докладчы тохтаб, зал ёрге туруб, харс урады. Исмаил нѣгери бла бирге Президиумгъа чакъырылады.

Кёзюме кѣрюне турады ол сары мыйыкълы, узун бойлу, юсюнде къарачай чепкени, башында бухар бѣркю, къамасы, акъбаш хазырлары бла чырайлы кишини джыйылгъанланы эслерин кесине къалай бургъаны. Ол бек фахмулу, керти халкъ поэт эди. Тылмачы Орус улу, сары шинли джаш орусча уста эди, поэтни айтханын таб кѣчюре эди».

Исмаилны кесини айтханына кѣре, акъынланы эришиулеринде Къазахстандан Джамбул Джабаев, Дагъыстандан Сулейман Стальский да болгъандыла. Ол кёзюде Джамбул къартайгъан джырчы болуб, Сулейман да, кеси мурат этгенча болалмай, алчы орунну Исмаил алгъанды. Быллай хорламгъа бизни поэзиябызны шам чырагъы Ереванда «Давид Сасунский» деген эпосну 1000-джыллыгъында да джаннганды. Анда да Исмаил баш орунга чыкъгъанды.

24 джылны ичинде таныб, тюбѣб, ушакъ этиб тургъанма Исмаил бла. Ол керти адам, закий поэт, диннге халал къуллукъ этген, Аллахха ийнанган

афенди эди. Ишленмеклиги – мийик, акъылы – терен, джюреги кюн кибик джылы эди. Аны ючюн болур эди, адамла бек сую эдиле. 1957-чи – 1960-чы джыллада мен Къарачай шахарда чыкъгъан «Ленинни джолу бла» газетде ишлеген эмда андан сора Къарачай-Черкес кърал устаз институтда окъугъан заманымда, Исмаил бизге келе туруучан эди. Тамада къарнашым Мухаммат хариб поэтни бек сую эди. Ол чакъырыб, Исмаил бизге кёб келиучен эди. Эсимдеди, бир кере Исмаил Къызыл Октябрь элде джашагъан заманда, бизге къонакъгъа келеди. Ол кетиб тебрегенинде, Мухаммат, «такси ал да кел», деб мени автостанциягъа джибереди. Мен, эрлай огъуна такси алыб келиб, Исмаилны юйюне дери ашырыб келейик деб, Мухаммат да, мен да минебиз. Таксичи Джашаккуланы Джашау болады. Исмаилны ол кюн айырылыб кёлю джарыкъ эди. Бизни тилегибиз бла Къарачай шахардан Октябргъа дери «Акътамакъны» джырлаб барды. Къонгурау таууш эте эди булбул ауазы.

Ачыкъ айтсам, ол кёзюледе Исмаилгъа къучакъларын кергенле, юйлерини эшиклерин ачханла, алай кёб тюл эдиле. Нек десегиз, аны юсюнден кёб тюрюлю хапар джайылгъаны себебли, адамла кърал кёзден къоркъгъан эте эдиле. Мен билиб, ол Къарачай шахарда профессор Алийланы Умаргъа, бизге, Шаманланы Исмаилгъа эмда Сюйюнчланы Азаматха келиучен эди. Алий улуну кабинетине поэт киреди деб, партия джыйылыуда парткомну секретары Плюснина хыртха ургъаны эсимдеди.

1967 джыл сентябрда, мен Къарачай шахарны радиосунда редактор болуб ишлеген заманымда, Исмаилны къонакъгъа чакъырама. Ол кюн поэт омакъ кийиниб келген эди. Юсюнде акъ чепкени, къара хазырлары, башында кёк бухар бёркю бар эди. Исмаилны бек суйген, аны фахмусун бек багъалатхан врач Гочияланы Магометни, Сюйюнчланы Азаматны телефон бла чакъырама. Ол кюн бизни тилегибиз бла Исмаил эм бек суйген 11 джырын джырлады. Къачан болса да, тау булбулну ауазы халкъыбызгъа керек болгъан бир кюн тууар деб, мен аланы магнитофоннга джаздыргъан эдим. Джырланы арасында «Минги Тау», «Акътамакъ», «Анам», «Саламтон» да бар эдиле. Бу сейирлик хазнаны мен сакълаб туруб, уланы Азретге берген эдим.

Ол кюн тюшген сурат да бизни сыйлы, багъалы адамларыбызны суратлары бла бирге, альбомумда сакъланады. Исмаил, Азамат, мен бирге тюшген суратны Исмаил кеси да бек джарата эди.

1980-чы джылны къачында поэтни тюнгюч уланы Семенлени Азрет бла Бештау шахарны «Лесная поляна» деген санаторийинде солуй эдик. Экибиз да бир бёлмеде джашай эдик. Ашхамда, нёгерим къайры эсе да чыгъыб тургъанлай, Гитче Къарачайны Терезе элинден Азретге, «ананг ёлгенди» деб, телеграмма келеди. Кесек заман арадан озуб, А. Семен улу бёлмеге киргенинде, мен анга бушуу къагъытны бердим. Ол Азретни ёге анасы болса да, кюйюб, бишиб, терен къыйналады. Бизни санаторийни башха корпусунда солуй тургъан Хубийланы Юсуфну джашы Къадыгъа, кече барыб, хапарны айтдым. Ол,

Черкесск шахаргъа телефон бла сѣлешиб, «шофѣруна эртденбла Бештау шахаргъа джет» деб, буйрукъ берди.

Эртденбла ючюбюз да, Терезе элге барыб, Исмаилгъа къайгъы сѣз бериб, юй бийчесин асырадыкъ. Ачыкъ айтсам, акъылман къартыбыз, закий поэтибиз эс ташлаб тура эди. Андан сора мен Исмаилны джангыз бир кере кѣргенме.

Поэт, ауруб, Джингирикде джашы Азретлада джатады, деб эшитиб, салыб барама. Исмаил, къаты ауруб, джатыб тура эди. Мени кѣргенлей, ол къобаргъа кюрешди, алай болса да мен унамадым. Ызына джатды. Биз, бир-эки сагъатны ушакъ этиб, кѣб затны эсибизге тюшюрдюк. 1958-чи джылда Къарачай-Черкес обкомну биринчи секретары Антоновха Исмаилны атындан, чыгъармачылыкъ джолуму ачыгъыз, мени къралны, халкъны аллында терслигим джокъду, деген заявление джазгъанымы да сагъындыкъ. Алай болса да, иш онгуна айлана башлагъанын онгсунмагъанла табылыб, поэтни джолу ачылмагъанлай къалгъаны джюрегин къыйнагъанлай тура эди. Архивде излегеннге ол къагъыт энтда сакълана болур. Мен, акъсакълалны сюлдерлери тюшюб тургъанын сезиб, арт кере тюбешиуде мыдах болгъан эдим. «Эшта, бу дунияда энди бизге кѣб заман турургъа буюрулгъан болмаз», – дегени эсимдеди.

Джазыу хатерсизди. 1981-чи джыл августну 1-де Семенлени Азрет, атам ауушханды деб, телефон бла сѣлешеди. Ай медет, мен, къаты ауруб джатыб тургъаным себебли, Исмаилны асырагъа баралмайын къалдым.

Къарачай-малкъар поэзияны кюню юч кере батханды: Кязим Мечи улу, Исмаил Семен улу, Къайсын Къулий улу ълген кюнледе. Алача закий поэтле бизни кибики гитче халкълада огъай, эртдегили, уллу миллетледе да минг джылдан бир кере тууа болурла. Быллай махтаулу адамланы атларын джангы туугъан уланлагъа багъалатыб атайдыла. Аланы ълмезге деб туугъан чыгъармалары бизни джюреклерибизде джашайдыла. Бююн-бюегече да халкъны сыйын мийик тау тѣппелеге чыгъаргъан адамланы юслеринден, сау адамланы юслеринденча, хапар айтылгъанлай турады. Мен Исмаилны юсюнден Къарачай-Черкес кърал пединститутну устазы Шаманланы Исмаилны алгъаракъда айтханын юлгюге келтирирге излейме.

– 1948-чи джылда Къазахстанны Джамбул областыны Джамбул районунда эди. «НКВД-ны тамадасы Семенлени Исмаил бла ушакъ этерикме да, сен бир тылмач болсанг», деб тилейди. Барсам, поэт кеси да анда тура. Ол кюн мен столда Семен улуну Уллу Ата джурт къазауатны аллы бла Къарачайда чыкыгъан, ана тилибизде басмаланган юч гитче китабчыгъын эмда СССР-ни Джазыучуларыны союзуну правлениесини председатели Александр Фадеев бла Къарачайны халкъ поэти Семенлени Исмаилны бирге тюшген суратларын кѣрген эдим. Сейири неди десенг, ол кюннге дери Исмаил бу суратны кеси да кѣрмеген эди. Исмаилны айтханына кѣре, А. Фадеев бла И. Семен улу Москвада къралны халкъларыны литературалары бла искусстволарыны декадасы бошалыб, къонакъбайы таулу поэтни ашыра, Курск вокзалгъа келген

заманларында ала суратха тюшгендиле, – деди мени бла ушагъында Шаман улу Ибрагим.

Исмаилны чыгъармаларын орус тилге къазауатны аллы бла кёбле кёчюре башлагъан эдиле. Аланы арасында Эфенди Капиевни, Вера Звягинцеваны, Василий Торопецкийни, Орусланы Махаметни, Гервасий Орловскийни, Семен Родовну, Илья Сосновскийни айтыргъа тыйыншлыды.

Дунияда поэтлеге берилген сыйны, адетиндеча, Джамбулгъа, Токтогулгъа, Кязимге, Хетагуровха, Сулейман Стальскийге, Гамзат Цадасагъа джуртларында, мийик сый берилиб, эсгертмеле салгъандыла. Цадасаны къабыры уа Махачкъаланы сквериндеди. Поэзияны багъалатханла кюн сайын поэтни къабырына, эсгертмесине гюлле саладыла. Быллай сыйлау Къарачайны халкъ поэтине берилмегени бизни ахсындырады.

Семенлени Исмаилны юсюнден эсге тюшюрюлерими анга этген балладамы тизгинлери бла бошаргъа излейме:

Сёз хазнаны закийи, джюрекдеги къыллада
Джашаб турлукъ ёлюмсюз ёмюрледе джыллада.

Минги Тауну уланы, Къарачайны булбулу,
Джулдузланы чолпаны, Исмаил Семен улу.

Алтын джырынгы джырлай, таула тюбейле тангнга,
Зынгырдауукъ чучхурла эжиу этелле санга.

«Минги Тауну» эшите, джарыкъ тиелле кюнле,
Аны ичинден бизге чыгъыб келелле гюлле.

Сени джырынг джырланса, къышыбыз болады джаз,
Сени атынг айтылса, мийик болады Кавказ.

Сейирлик тауушланы терен сезгенсе бютюн,
Кёб къыйынлыкъ чекгенсе дунияда фахмунг ючюн.

Биле эдинг сен тилин булбулну, акъ турнаны.
Саугъа этиб кетгенсе халкъынга алтын зурнаны.

Хубийлени Назир,
КЧР-ни халкъ поэти.
«Къарачай», 2011 дж. мартны 3.

Джырчы Смайылны юсюнден мен билмен

Бек такъыр болады джюрегим Джырчы Смайылны сейир фахмусун, джыр байлыгъын, джарыкъ поэзиясына кеси сау заманда эс беле билмегенибизге. Бююнлюкде, закондан кёл табыб, сёлеширге эркинбиз деб, асыры бек кечигиб, махтау сёзле джазыб кюрешгенибизге мен бюсюреу этмейме. Ол сёзлени, Исмаил кеси сау джашаб, эшитир мадары болса, кёлю къаллай бир кёлтюрюлюк эди, къаллай бир сериуон боллукъ эдиле, джюрегин джылла бла кемириб тургъан ауур джаралары!

Биз бир заманда да сыйлай билмегенбиз фахмалу адамларыбызны, энтда билмейбиз. Тамадалыкъ къуллукъгъа ёрлеген адамыбыз, кесини тамадалыкъ шиндигин аудурмаз къайгъыгъа кириб къалгъан болмаса, миллетини не фахмулулугъун, не культурасын эсине алмай къояды. Джашауда кёре келгенбиз.

Къагъыйланы Назифат эсге салгъан семинарда (1963-чю джыл Къарачай шахарда) мен да бар эдим. Мен ол джыллада культураны область управлениесинде къуллукъчу эдим. Айтылгъан семинарда къарачай литератураны ёсююню юсюнден сёлешине келген заманда, талай джаш адам, джангы джаза башлагъанла, Семенлени Исмаилни джырларын-намуларын китаб этиб чыгъарыгъа кереклисин даулагъан эдиле. Быллай дауну джаш поэтле 1961-чи, 1962-чи джыллада баргъан семинарлада да салгъан эдиле. Мен Исмаилны юсюнден аз эшитгеним, кесин бетден бетге танымагъаным амалтын, джаш поэтлени дауларыны магъанасына алай уллу къатышалмай эдим. Кесим да Кавказгъа кечигиб келгеним ючюн, Хубийланы Османдан башха кишини таныялмай эдим. Алай болса да, 1962-чи джылны семинарындан сора, джай арада, Исмаилны кесине тюбегъа кылама. Тюбегеним да не къонакълыкъда, не джолоучулукъда тюл, облисполкому председатели Карданов джолдашны кабинетинде. Эсимдеди, мен киргенимде (мени уа Кардановну секретары теле-

фон бла чакъыргъан эди), келбетли къарт ёрге тургъан эди. Мени, 27 джылгъа кирген джаш адамны, сыйлаб, ёрге тургъан къартха, джюрегимден минг къат разылыгъым бла, саламлашыб, къолун тутхан эдим, гузабаракъ сёлешиб, олтурлугъун излеген эдим.

Кабинетде Кардановдан сора обкомну ючюнчю секретары Гашиков, дагъыда мен бир кере да кёрмеген, танымагъан, бет тюрсюню уа таулу миллетге тартхан биреулен олтура эдиле. Бу ючюнчю адам, арлакъ джаякълаб, терезеге джууугъуракъ олтуруб, кёзлерин тёрт бюкленнген газетге тиреб эди, сёзге къатышмай эди.

– Бу къартны таныймыса? – деб соргъан эди Карданов, кёб мычымай.

– Таныгъанча болама, таныб а, къоялмайма, – деген эдим мен. Сёлешиу орус тилде бара эди.

– Къалай таныймыса кесигизни джырчыгъызны, Семенлени Исмаилны? – дегенинде, мен бурулуб, Исмаилны къолун джангыдан тутуб, шиндигими аны къатына къысыб олтургъан эдим.

– Биз эртденли бир-бири сёзюбюзню ангылаялмай чакъыргъанбыз сени, тылмачлыкъ этсенг, – деген эди Карданов. – Ма бу назмуланы окъу да, Семен улугъа бир сор, была керти да муну назмуларымыдыла, огъесе башханыкъыламыдыла? Бизге да орус тилге бир кёчюр, – деб аллында столда джатхан тёрт къагъытны экисин меннге узатхан эди. Назмула уллула тюл, машинкада басмаланыб эдиле. Назмуланы биринде Гитлерге махтау сёзле бар эдиле, бирсинде уа Сталин сёюле эди. Андан бери кёб заман кетгени себебли, мен аланы эсимде туталмайма, джангыз Сталиннге сёгюм салыннган назмудан эки-юч тизгин болмаса:

Тауукъдан джюнюнню къыркъдыргъан,
Эчкиден бышлакъ сыкъдыргъан,
Багушда быстыр къоймагъан,
«Давай» дегенден тоймагъан,
Къралгъа башчы къалай болдунг
Сахтиян сатхан урия?

Бу тизгинле, керти да былай эдиле деб, бегителмейме, эсима алайыракъ келиб джазама.

Эки назмуну да окъуб бошав, мен Исмаилгъа сорулгъан сорууну, кесибишча, берген эдим.

Исмаил, башын да эки джанына булгъаб, ышаргъан да этиб, быллай джууаб къайтаргъан эди:

– Бу сыйлы тамадалагъа бир ангылат, къарнашчыгъым! Была мени чакъырадыла да, бу джолну узунуна салама да келеме, келгенлигиме, мени бла къарачайлыладан адам сёлешмейди, была сёлешедиле, мени назму-джыр оноуум да кесибизникеледе тохтамай, былагъа нек дженггенди, хапарым джокъду. Была

бла уа мени тилим ангылашынмайды, орусну тилинде уа менден къарыусузну излесенг да табмазса, нек келгеними, нек чакъырылгъанымы магъанасын сезелмегенлей, къайтама да кетеме. Мен назму тизген эсем да, джыр джарашдыргъан эсем да, мардасыз уллу къыйыным кетиб, мангылайым терлеб къурашдырыб тургъанма.

Эндиги тѣлюча, эсима келген тизгинчикни дженгил огъуна, къагъытха чабдырыб, андан сора аны ызындан келлик тизгинни, сагъышына кире турурча, мадарым болмагъанды. Орус окъууум джокъду. Назму бла алай да кюрешмегенме, кѣбюсюне джырла бла талашханма. Мени устазым, джыр нѣгерим да Къобан эди. Аны джагъасына барыб, шууулдагъан тауушуна тынгыласам, ол таууш, эжиуча болуб, башыма бир тюрлю бир макъам келе эди да, сора мен, ол макъамны тас этмегенлей, сѣзле излеб башлаучан эдим. Алай бла къуралгъан джыр мени эсимден бир кюнню да кетмей эди. Тюзю, эгизле табхан тишириуча, сылыт болуб да къала эдим, джырым бишиб бошагъынчы. Алайды да, бу сен окъугъан назму сыфатла мени эсимде тургъан затла тюлдюле. Эсимде турмай эселе уа, мени башымдан чыкъгъан затладыла деб, кесиме гюнах алаллыкъ тюлме. Мени бетим бла кѣбле ойнагъандыла, кѣбле безигендиле. Бу тизгинледен пелахлыны да, бу тизгинлени унутдурлукъ хылымлы сѣзлени да джазыб тургъандыла, меннге атаб.

Ол адамладан хапарлыма, кеслерин да таныйма. Къралгъа, айталгъан аман сѣзлерин айтыб, ким айтды, Исмаил айтды, деб, кѣб ачы зат эшитдиргендиле. Тилчилени заманлары энтда къурумагъанды. Кѣремисе, мени атымдан аталыб, менден алгъа келиб, быланы къолларына тюшюб тургъан сѣзлени! Кимни аууз къабынын къабама, кимни насыбын джабама, кимни джолун кесеме?! Башыма джыялмайма. Бу сѣзле, кѣлеккеча, мени биргеме нек джюрюйдюле, быладан тазаланырча, меннге нек чыкъмайды бир джакълыкъ? Гитлерни да, Сталинни да мени миллетиме этген игиликлери джокъду. Экисине да, айтыр сѣзюмю айтыргъа къоркъуб, джашауну эм ачы заманында да мен джол джанына джанламагъанма. Мен чегер азабымы чекгенме, кѣрюр къыйынлыгъымы кѣргенме, илгенир-юркер заманым озарын озуб бошагъанды. Къайтарыб бир сор, иги джаш, аны ючюнмю чакъырылгъанма мен бери?

– Огъай, – деген эди Карданов. – Бизге, облысполкомгъа, тилек къагъыт келгенди Къарачайны джазыучу джаш тѣлюсюнден. Сени джырларынгы, назмуларынгы джыйышдырыб, китаб этиб, чыгъарлыгъыбызны тилейдиле ала. Сен а диннге кесинги бегитибсе, дейдиле...

– Мен ачыгъын-ауругъан джюрегиме сѣллениуню ахлуларыма дин джумуш этиуде табханма. Аны бла не законнга, не къралыма хатам джетгенди, деб эгермегенме.

– Иш хата джетгенде тюлдю. Сѣз китабны юсюнден барады. Китабны уа, джарашдырыб басмалар ючюн, сен динчи Исмаилдан айырылыб, джырчы Исмаил болургъа керексе.

– Ким болургъа кереклими болуб бошагъанма. Мени джырларым миллетимде джырлана турлукъдула, китаб болуб чыкъмасала да. Динимден а, китабым ючюн деб, мен айырылаллыкъ туююлме, – деб къойгъан эди Исмаил.

Кёб сёлешинген эди ол кюн алайда. Бир айтылгъан затлагъа, къайтарылыб келе эдиле. Эм ахырында уа, бирлемей-экилемей, динден айырыла эсенг, китабынг чыгъады, деб Семенлени Исмаилны таргъа тыйыб тохтагъан эдиле. Ийилмеген эди Исмаил бу даугъа.

Мен а бюгюн-бюгече да сагъышлы болгъанлай турама. Кертиси бла да, Исмаилны алджагъаны-аджашханы болгъан эсе да, аны, кесибизни миллетибизни адамлары сёлешиб, сорушуб, оноулашмай, башха миллетли адамланы къолларына атыб, нек къойгъан эдиле?

Ангысыз джаш адамгъа сёлешгенча, къартлыкъ хатерин этмегенча, амалсыздан ушакъ бардыргъанча, таб, хыликкерек да этгенча, кёрюннген эдиле меннге бизни ол кюнню область тамадаларыбыз.

«Фахмулудугъу ючюн, такъырлыкъ» дегенлей, уллу мыдахлыкъ басыб бетин, алай а, тутхан динин аякъ тюбге силдемей, кетген эди Исмаил Советлени юйюнден.

Ол кюнден сора мен бу огъурлу къартха тюбеменгенлей къалдым. Акъылым алай эди, кюнлени бир кюнюнде Исмаил китабын чыгъарыр даугъа ийилир деб, ийилмеди.

Ол заманла закон джаны динчилени огъурамгъан кёзюле эдиле. Алай болса да, джашауну хынылыгъын, джумушакълыгъын да кёрген, къарангылыгъын, джарыкълыгъын да сынагъан Исмаил, динин тутханы ючюн, закондан къоркъгъаннга ушамай эди.

Баболаны Сапар,

джырчы, устаз.

Пригородный эл. 1989 дж.

(Байрамукъланы Ф. архивинден)

«Мени кибик бу джерге энтда ненча сукъланыр?..»

Адам ёмюрюнде сынагъан зауукъну, кыйынлыкъны да, джашауну магъанасын айырыгъа кюрешиуон да, табигъат бла арасын, келишиуон, огъур дуняны кыйнунда ашхылыкъгъа, игиликге, сыймекликге талпынуун, джазыуунда учундургъан, мыдахландыргъан, кыйнагъан, термилтген затланы хакъындан сагъышланы да, джашауну да, ёлюмню да, болгъанны да, боллукъну да – заман ёте баргъанлыкъгъа, кереклиликлерин тас этмеген лирика темаланы ёмюрледен бери адам улуну эм онглу акъылманлары кёлтюргенлей, кеслерини оюмлары бла байындыргъанлай келгендиле.

Ёмюрлюк темала деб нек айтылады?

Ала дунягъа туугъан хар адамгъа джангы, энчи болгъанлары ючюн.

Айтыргъа, джер джюзюнде эндилеге дери да хар бир адамгъа сыймеклик айтдыргъан сёзле учсуз-кыйырсыз кыйтарылгъанлай тургъанлыкъгъа кеслерини магъаналылыкъларын, тазалыкъларын, ариулукъларын тас этмегендиле. «Сюеме!» – деген сёз эски болмайды, нек десенг, ол белгилеген сезим хар адамны джюрегинде джангы тууады, хаман да биринчиди, хаман да энчиди. Айтылгъан сёзле бир болгъанлыкъгъа, хар ким кесича сюеди. Адамла бир-бирлерине ушамагъанларыча, сыймекликлери да ушамайды. Поэтлени творчестволарында да бу сезим бирер тюрю айгъакъланады, теренлигине, кючюне кёре орун табады.

1996 джыл «Минги Тау» журнал басмалагъан «Ақътамақъ» поэмагъа ал сёзюнде Джырчыны джашы поэт Семенлени Азрет, атасыны чыгъармачылыкъ джолуну башланганыны юсюнден айта, былай джазады: «Къулакъ юзюлюр болса – чыпчыкъ аягъындан», - дегенча, Исмаилны ары дери кёрюнемей, ташада тургъан уллу фахмусуну белгили болууна Ақътамақъ себеб болгъанды».

«...Джер, дуния бютеу да аны (поэтни) суймеклиги эсе, Кавказ (Къарачай) ол суймекликни Акътамагъыды, «Акътамакъ» башындан аягъына деричин да суймеклик джырды».

Дунияны онглу адамларыны кёбюсюн мийик джетишимлеге суймеклик элтгенди. Нек? Джюрекни эм бек джашнагъан кёзюю, джас башында джылыу табхан джер, джаны болгъан затха кюч къуя, бютеу табигъатны къозгъагъанча, джангыдан джашаугъа учундургъанча, адамны эсин, татлы умутладан толу огъур, сейир дуниягъа бёлей, акъылына – акъыл, къарыууна къарыу къошханча, талпыннган затына ёхтем атланыргъа, джетишимле къатларгъа онг бередиди.

Къуру белгили поэманы тюл, фахмулу поэтни бютеу творчествосуну – тенгизни теренича терен, сабийни джыламулгъуча таза, кюн джарыгъыча джити, орунлу, джашаулу, адамгъа насыб юлюшюн табдыргъанча, джюрегин къандыргъан, хошлукъ келтирген, джашаугъа кёллендирген, излегенине, талпыгъанына джууаб этген мийик, илешли лирикасыны тамалында да адамны джашаууну сыйын чыгъаргъан, къууатлы, джарыкъ, джылыулу, берекетли этген, чынг сейир, чынг таза, чынг уллу сезим – суймеклик – джуртха, табигъатха, дюн-дуниягъа суймеклик, атагъа-анагъа, къарачай халкъына, бютеу адам улуна суймеклик, джашауну джашау этген тутуругъуна, ариулугъуна, насыбына – тиширыугъа суймеклик, Аллах берген огъур джашаугъа суймеклик болгъаны туудургъанды, джандыргъанды ёмюрлеге закий поэзияны джукъланмазлыкъ шынкъартын.

Ата деген Минги Таугъа миннгенлей,
Ана деген дарий, дамха кийгенлей,
Кюнюм батды джарлы анам ёлгенлей,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Билмегенлей, кёчюрюрге бардыла,
Сормагъанлай, машинагъа салдыла.
Эки джашынг эки джерде къалдыла
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Кимле чачдыла Семенледе къалангы,
Кимге айтайым джюрегимде джарамы,
Къайда къойдум акъ сют берген анамы?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Бу кюню окъуб тебреген адам, джырлаб тебрейди, джылаб тебрейди. Быллай, бютеу джюрек къылларынгы къалтыратхан, санларынгы титиретген поэзия кюню бир джерге джыаргъа онг табылгъаны адамны ич дуниясыны мийиклигин чертиу бла бирге, миллетни тин къудурети къаллай уллу дараджагъа чыкъгъанын, джашауну-ёлюмню хакъындан да терен ангылауун, сезимлерини байлыгъын белгилейди, литератураны, эстетиканы сыйын танытады.

Зауаллы поэтни джаны бла бир болгъан анасын тас этген къара кюнюню кыйынлыгъыны ауурлугъун сыйындыргъан сарындан – кюуден – нюр джарыкъ ургъанча нек болады? Борбайларынг кыйыла тургъанлай, окъуб башлагъанынгдан сора, айырылырынг нек келмейди?

Анасыны ауушханы анга ёмюрлюк чарпыу, бителмезлик джара болгъанын, ангылай тургъанлай, муну джазгъан адамгъа къолунгдан келгенича, бир джукъ этерге нек кюсейсе? Нек талпынады джюрек ёксюзню къорууларгъа, ачыуун не бла болса да джумушатыргъа?

Адам аллай уллу кыйынлыкъны кёлтюрге къарыу табханына, табигъат къурагъан джашау кючню шукурлай, ким баш урмаз, бу чыгъармадача, мийик суратлау дараджада атаны-ананы сыйын кёрюзте билгеннге, ёлюмсюз поэзияда алагъа оюлмазлыкъ эсертме салгъаннга?

Сёзсюз да, башха чыгъармалача, Исмаил анасына этген кюу да хар окъуучугъа энчи сезимле келтирликди, ким да аны кесича, акъылына, болумуна, джашауунда сынагъанына кёре ангыларыкъды.

Бу, тоханасы ажымсыз дуня поэзияны алтын хазнасында тургъан «Анам» кюню, суратлау къадарына – аны джаратылыууна, джашнаууна айырыб онг табдыргъан мадарла къайсыладыла?

Суратлау чыгъарманы формасы магъанасына кёре къуралгъаны белгиледи. Ични-тышны келишиую – саулукъну ышаны, табигъат къурамгъа тарта, джашауда нени да орунлулугъуна, пайдалыгъына, ушагъыулулугъуна себеб болады. Кюнюню магъанасы бла формасыны табыгъы, бирлиги, чыгъарманы тыйыншлы, келбетли, къудуретли эте, ал строфадан огъуна окъуучуну эсин байлайды, илешдиреди, сезимлерин къозгъайды.

Чыгъарманы кульминациясы огъуна былайдады – аны башлагъан строфада.

Сейир ал тенгледиреуледен ата-ана дунягъа джаратылгъан джаннга эм джууукъ, эм багъалы, эм керекли, эм сыйлы болгъанлары эсгериледи: аны айнытхан, чынг алгъа насыб юлюшюн табдыргъан, ёмюрлюк ышыгъы, дагъаны.

Кыйынлыкъны ауурлугъун ачыкълагъан: «Кюнюм батды, джарлы анам ёлгенлей» – тизгин да, чыгъарманы эки строфасындан къалгъанларында къайтарылгъан, терен магъаналы, уллу суратлау дараджалы, бир-бирине тамам бек келишген, таб рифмаланган, таза, джангы, къууатлы эпитетледен туугъан рефрен да: «**Джуддуз атлы, балдан татлы, ой анам!**» – ананы огъурун, дуня къурамда чынг мийик тахтада – сабийни джюрегинде – къурумазлыкъ тёрюн туру этген бай сыфат – кюню сылтауун белгилеу бла бирге, темасын, мыдах хауасын, сюжетни къуралыуун айыртадыла.

Башха болумда джазгъанын сюйгенича бюгерге мадар бар эсе поэтге, тюрю-тюрю омакълыкъла, «озгунлукъла» къошаргъа излесе да, эркин эсе, кюуге кирген хар сёз, хар тизгин айырыб магъаналы, ёлчемли, тыйыншлы болмаса, бир артыкъ, табсыз таууш эшитилсе да, хауасын, интонациясын бузарыкъды,

иннет тазалыгына, джашау кертилигине заран саллыкъды. Сёз ючюн, быллай чыгъармада, сылтауна кёре, аллындан огъуна аны мыдах хауасы окъуучуну эсине, джюрегине джетмесе, ол кюу боллукъ тюлдю, нек дегенде, башха затланы хапарлай келиб, ышара, ойнай, сандырай келиб, артдан ачы кыйынлыкъны хакъындан айтылмайды.

Кёргенибизча, Джырчы Исмаил анасына этген кюуде биринчи сёзле бла огъуна тема ачылыб, ачы, кульминациялы хапар айтылыб, ызындан бирси тексти келеди.

Не кирирге боллукъ эди, не киргенди бу текстге? Белгилисича, быллай болумда, ёлгеннге джылауда, адамла керти дунягъа кетгенлени джашауларындан, джарыкъ бетлерин, онглу ишлерин, адамлыкъ шартларын эсге тюшюредиле, уллу Аллахны аллына бет джарыкълы барырларын, джандетли болурларын излейдиле, тилек тилейдиле.

Поэт халкъ традициядан жанламагъанын кёребиз. Эмда, сынгар, аны анасына этген кюуню, авторну фахмусуна кёре, мийик суратлау къудурети, поэзияны джорукъларыны сакъланыуу, быллай болумда, тентиреген кюнюнде да, авторну айтыргъа излегенин деменнгили, джетишимли къатлагъаны, джюрек джарсыуун, сезимлерин толу ачыкълаялгъаны, кыйынлыгы бла тыгъылыб, джабылыб къалмай, джашауну не джанына да сагъышлары, акъылман оюмларыдыла анга ана тилибизде бу жанрны толу магъанасын чыгъартхан, дараджасын кёлтюртген.

Сюжетни къурамында, анасыны ёлгенини ызындан, кыйынлыкъны теренлигин белгилер не зат салыныргъа боллукъ эди?

Ой, Къарачай, къуш тюгюнлей, чачылды,
Бар пелахны башы бери ачылды,
Джарлы миллет Азиягъа атылды...
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Анасыны ёлгенине тенгиште келген туугъан халкъыны юсюн басхан кыйынлыкъны ачы хапары.

Атадан-анадан керти дунягъа бири кетсе, бири къалады, экиси да кетсе, ала салгъан юй, ашхы ишлери къаладыла, юй да чачылса, неда балалары башха джары кёчселе – аланы эслеринде да, джамагъат эсде да огъур адамла унутулмайдыла.

Туугъан халкъы, Къарачай чачылгъанда уа, инсаннга ашхылыкъ къалмайды, ышыкъ, джакъ джокъду, сынгар: «Бар пелахны башы» ачылыб къалады анга...

Быллай магъана танылады керти болгъан ачы ишни айгъакълагъан: «**Ой, Къарачай къуш тюгюнлей чачылды**» айтымдан – мынга суратлау мадар, метафора демеклик да кыйынды...

Анасы ауушханлыкъгъа, аны бла ушагъын тохтатмагъанча къурагъанды автор чыгъарманы. Ана бла атаны сыйларын белгилей, кёб затны эсге тюшю-

ре, джашауну, ёлюмню хакъындан сагъышларын туру эте, къарачай поэзияны джангы, онглу, бек мийик бетджаннга атлатхан суратлау къудурет табханды Исмаил.

Аны тил байлыгъын, поэтлик онгун танытхан бир къауум мадарлагъа, ала неден джаратылгъанларын излей, къарайыкъ.

«Ата деген Минги Таугъа миннгенлей» – Минги Тауну тегерегинде джашагъанлагъа бу тенглешдириуню терен магъанасы туруду: Европада чынг уллу, чынг мийик, сыйлы тауну башына чыкъмакълыкъ бек онглу, керти эркишиге дурус, тыйыншлы иш, джигитлик болгъаны айтылады, атаны аллай бир къачы, хурметлилиги чертиледи.

Чыгъарманы бирси строфаларындагъы: «Ата деген ашхы ишге талпытхан», «Ата деген ёмюр юйню ачхычы», «Ата деген накъут-налмаз къалады», – окъуучуну ойлашдырырча, тюшондююрча къууатлы тизгинле да ата иннетни мийиклигин, ариулугъун, тазалыгъын, ата джюрекни ёхтем кючюн кергюзюуге аталгъандыла.

«Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!» – Биз, джер юсюнде джашагъан адамла, джулдузладан мийик джукъ билмейбиз. Мийиклигине кёре, джулдузну ариулугъу, джарыкълыгъы адам улуну ёмюрлени узагъында суйюндюргенлей, сукъландыргъанлай келгенди, джюрекледе сейир умутла, учунмакълыкъ, джангы кюч туудура, ингилликге, тазалыкъгъа бёлей, къууанч, огъур сезимле келтиргенлей тургъанды. Эмда «джулдуз» сёзню быллай сыйыннгылы, уллу, терен магъанасы аны поэзияда чынг кёб хайырланнганладан этгенди.

Поэт ёлген анасыны, Джулдузханны, атын назму тизгинге салыб, фахму кючу бла, анасыны аты энди ёмюрлюкде турлукъ ол тизгинни, мийик кёкде джулдуз тегереги нюрленнгенча, сейир, тамаша джарыкъдан толтуруб, ана огъурун, къачын, сыйын, анга кесини ёлчемсиз суймеклигин да, ана аууазча, джумушакъ эштилген, ариу, кирсиз рифмаланнган эпитетледен, дуния поэзия алкъын кермеген, адамны эсин тартхан, джюрегине разылыкъ бюркдюрген сейир, огъурлу, къудуретли образ джаратханды.

«Балдан татлы» – эпитет ана бла баланы бир-бирлерине не хыны, не хатерсиз кюч да юзелмезлик суймекликлерин, байламлыкъларын терен ачыкълайды.

Ананы огъурлу сыфатын не къадар терен, не къадар толу, адамны ангысы джетелген эм мийик дараджада ачыкълаугъа аталгъандыла кююню бютеу строфаларында бу сыфат бла (рефрен бла) бирге хайырланнган айтымла, соруула, тенглешдириуле, метафорала, бирси суратлау мадарла: «Къайда кюйдум акъ сют берген анамы?», «Ана деген кёкню, джерни танытхан», «Ана деген джашаунгу басхычы», «Ана деген джанынга джан салады», «Тогъуз айны ау тюбюнде кёлтюрдюнг», «Ёшюнюнгю тешек этиб ёсдюрдюнг», «Джюнюню джибек этген алтын кюолларынг», «Анам эсе бир мусафир шейитди», д. б.

Дунияда эм ариу, чынг огъурлу, чынг онглу тиширыуну – ананы – сыфатын, къууатлы, ашхы портретин, бир ажымсыз, уллу суратлау кюч бла джазгъанды акъылман поэт.

Джыллыкъ джолдан келир эдим кёрюрге,
Санга, анам, олджан салам берирге,
Разылыгъынгы алыб ёлюрге
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Къарачайда къабырынгы табсам эд,
Зияратха Азиягъа бармазем.
Былай болуб къаллыгъымы мен билсем,
Джан бермейин, айырылыб къалмазем.

Бу дунягъа туумай къалгъан мен болсам,
Сени ёлген ачыуунгу билмезем.
Къазакъ элде къабырынгы кёрмезем...
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Былай тизгинле джетген къыйынлыкъны ауурлугъун, Джырчы Исмаилны анасына байлагъан кючню ажымсыз ачыкълайдыла.

Алай а уллу поэтни ачы джарсыу кючлеген эсинде дуня къурамны тюзлюгюню-терслигини, джашау бла ёлюмню аякъ алышларыны, адамны дуняда орнуну хакъындан сагъышлары, оюмлары, ара айырыуудула кюню магъанасын кёлтюрген, биреуню басхан къыйынлыкъны мийик поэзияны кючу бла бютеу адам улугъа иннет-тин къадар болурлай, анга джолукъгъанны ойлатьрлай, тюшюндюрюрлей дараджагъа чыгъаргъан: «Ёлюм деген хар джюрекни ачитхан», «Джюрегиме джюрек ауруу къатылды», «Ёлюм деген джашагъанны ачысы», «Нек джылайма кимден да не келликди?», «Уллу Аллахны буйругъуна тэзерсе, Махшар кюнде, ой балам деб, излерсе»;

«Кюн садакъа мени санга беририм,
Аллах айтса, махшар кюндю кёрюрюм»;

«Кече ёмюрюм бир къарангы тёбеди,
Кюн ёмюрюм джюзюб кетген кемеди,
Ёлюм деген хар адамгъа тёреди
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!»

Джашау бла ёлюмню чыртда тохтамагъан ёмюрлюк кюрешлерини юсюнден, «Анам» кюуден башлаб, дагъыда кёб чыгъармасында джазгъанды Исмаил. Аны акъылман оюмлары, сейир, ариу назму тизгинлери, бюгюнлюкде нарт сёзлени дараджаларында, халкъда хайырландырыладыла:

Мурат тау башында, аджал имбашында
Этген муратына ким джетер?

Адам ёмюр саркъыб кетген шоркъады;

«Джашау деген ёмюрледен – кёз алдау,
Ёлюм деген джашагъаннга – ёмюр дау» д. б.

Ким да алгъышда уллу Аллахдан, ол буюргъан джазыудан ашхылыкъ, на-
сыб, саулукъ, онглу джашау тилейди.

Алгъыш айтхан сагъатда адам джалгъан сёз айтмайды, Аллахха табыныуу
бла, энчи ушакъ этгенча, джюрегин, иннетин толу ачады, болумун, магъанасын
туру этеди.

Исмаилны, бютеу дуня ариулугъун джыйгъанча, закий тизгинлери:

Отха иймей, суугъа иймей сакъладынг,
Юй кёгюрчюн къанатларын джабханча.
Белляуунгда сени алгъыш сёзлеринг –
Джангкъылычдан нюр таякъла къакъгъанча... –

ана бла баланы бир-бирине байлагъан, алджатмагъан онглу, огъур кючно да,
ана джюрекни бютеу къарыуун, тазалыгъын, кесин унута, баласына берилме-
клигин да, ары дери дуня поэзияда болмагъанча, терен чертедиле.

Ананы белляуу, айхай да, алгъыш сёздю, огъур тилекди.

Поэзияда, Джырчы Исмаилгъа дери быланы бир-бири бла былай терен,
сейир кюч бла байлагъан, бир джанча, бирликлерин айыртхан болгъанды, деб
билмейме.

«Джангкъылычдан нюр таякъла къакъгъанча» метафора ананы тилегини
мийик дараджасын, иннетини учсуз-къыйырсыз огъурун, джангкъылычны
джаратхан кирсиз хауча тазалыгъын, сабийине этген умутларыны мийикли-
гин, Аллахны джарыкъ дунясына тыйыншылыгъын ачыкълайды. Сабийи
аман болурун излеген ана джокъду.

Дуниядан кетген атасына, анасына джюрек инджиую джыйылгъан, Джыр-
чы Исмаилны чынг онглу чыгъармаларыны бири – «Анам» деген кюу – хар
тизгини толу айттым, сейир суратлау, дуня къурамда атаны-ананы сыйларын,
багъаларын танытады, алагъа дуня байлыгъы сабий болгъанын ангылата,
къачларын мийикде тутаргъа талпытады.

Бютеу творчествосунда эс бёлюннгенлей келген темала бла бирге, Исмаил-
ны, айырыб, джашаууну экинчи джарымында эмда ахырында творчество кю-
чною асламын алгъанла бардыла. Къайсыладыла ала?

Поэтни джаматда орну, кьумлуьу

Уллу фахмусуну кючу бла бай ич дуниясын толу ачыкъялаялган Исмаил кесини поэзиясына кимден да тюз багъа бере билгенди, аны халкъына кереклигин толу ангылагъанды, ол себебден, кьоркъмай-юркмей, кыйышдырмай керти сёзюн айтханды, адамлыгъын да, фахмусун да ууакълатмагъанды, учуз этмегенди.

«Белгили джырчы бла сёлеше» деген назмусунда, фахмусуну тамалын кьоргозгенча, кесине базындыргъан затланы чертеди:

Мен кьюрекме – тюз айтаса – тюзню суйген,
Халкъ бла бирге бир ёртенде бирге кюйген,
Халкъ бла бирге тёрт санымы иште тюйген,
Аллай джырчы керекди деб Къарачайгъа!

Фахмусуну теренлигин, онглугъун, адам улугъа уллу пайда келтирича магъанасын Исмаил кимден да иги ангылагъанды, болушлусуча айтыргъа да тартынмагъанды:

Сен къалырса талай джылдан сагъынылмай,
Мен турурма Къарачайда унутулмай,
Миллет берир багъабызны аджашдырмай,
Быллай джырчы керекди деб Къарачайгъа!

Къошханы-къоратханы болмагъаны ючюн, башына асыры кёб сый тартханнга, махтанчакъгъа тергейле деб эсине да келтирмей, сейир поэзиясыны, кесини онгуну, уллу фахмусуну юсюнден Исмаил быллай, адамны суйюндюрюча, сукъландырыча тизгинле джазгъанды:

Трам Семенни джашы эдим,
Къарачайны Къадау ташы эдим,
Назмучулары башы эдим;
Манга келгенед аллай бир кёзюю:
Джумлай аламгъа айтдым сёзюмю,
Къарачай тилни сыйлы этдирдим,
Къарачай джырны кеннге эшитдирдим;

Мен – миллетни алчысы;

Мен – тау белден ёргелей;

Мени тилим онгмаз сёзюмю анасы...

Мени джырым Къарачайда айтылыр
Миллетими ауазына саналыб.

Ёхтем, сейир поэзиясы келтирген уллу сыйны, эмда аны ючюн ёмюрюню
узагъында чекген «ыхдырыуну», «эзиуню» хакъындан сагъышлары да Исмаил-
ны кёб чыгъармасына киргендиле:

Бар эди джазым халкъны къаратхан,
Бар эди джайым миллет джаратхан,
Энди къач келди, алтынчач аты,
Сууукъ джангуру, джеллери къаты.

Чегет тешине, суула таркъая,
Кюн къысха бола, джылыу азая...
Къачны джюрюшю сагъыш этдире,
Къыш ауангысы къоркъуу джетдире.

Чапыракъ уча, джер къуу-шуу бола,
Джюрегими да мугурлукъ ала,
Кетген кюнюмю эсге тюшюре,
Алай бла джаныма себеб келтире.

Эй, джазым, джайым мен джетмез джерде,
Къач бла къыш а къатымда – тёрде!..
Сагъыш этгеним – мени къанатым!..
Эсге тюшюрюю – къууанч сагъатым!

Болумну терен ачыкълар ючюн, джашауун джылны чакълары бла тенглеш-
дире, къаллай онглу, хар окъуучуну ангысына, джюрегине да толу джетерик,
ойлашдырлыкъ сыфатны къурагъанды бу назмуда поэт. Тюзлюкню, терсликни
хакъындан сагъышлары, ёлюб кетгинчинге, Исмаилны бошламагъандыла.

Тутхан дининги сат делле манга,
Адамлыгъынгы ат делле манга,
Аллахха аман айт делле манга.
Сора орнунга къайт делле манга, –

деб, «Тёзюу» деген назмусунда «насыб сагъайыб» келирине, алай демеклик,
джашауда тюзлюк баш орунлу болуруна алкъын ышанмакълыгъы кёрюне эсе,
«Мыдах сагъатда» назмусу ол умутуну юзюлгенин танытады.

Джаш ёмюрюм, джангкъылышча, джылтырай,
Къарт ёмюрюм, балыкъ кибик, къалтырай,
Умутларым – джети кёкню джуддузу,
Джашауум а – къыш кечени мутхузу.

Кюч табмадым, мийик кёкге учмадым,
Джуддузланы миллетиме чачмадым,
Мугур болгъан джюрекленни ачмадым,
Зар уясы – бу джерледен къачмадым.

Туугъан джерден къайры къачхын, таш атыб?
Ётюрюкню къалай айтхын, бет сатыб?
Сатлыкълагъа кёзбау джырла этмедим,
Аны ючюн муратыма джетмедим.

Кёб джылланы «унутулуб», «туйюлюуге», «сыныкълыкългъа» къалыб тургъан поэт не сынмагъанды, не ачыулу-дертли болмагъанды, не серликге дженг-мегенди, ахыр кюнюне дери сейир поэзиясы чакългъанлай, джашнагъанлай тургъанды. Ол табхан, хайырланнган онглу суратлау мадарла, ол джетген мийик суратлау дараджа, ол баямлагъан джюрек-иннет кюч кимни сансыз къоярла?

Джашлыкълны, ариулукълну, учунмакълыкълны, тазалыкълны мийик кёкде джылтырагъан **джанкълылычха** болмаса, неге тенгешдиргин?! Къартлыкълны, къарыусузлукълну, кюч юзюле, джашаудан тюнгюле барыуну, хауа табмай, солуу джетмей, джан дыгаласда **кълтырай тургъан балыкългъа** болмаса, неге тенгешдиргин?!

Закий умутланы, учлары-кълыйрлары болмагъан мийик адам умутланы, **джети кёкге да нюр джарыгълын бюркген сейирлик джуддузгъла** болмаса, неге тенгешдиргин?!

Онла бла джылланы узагълында аманлыкълчы къралны каратель органлары, эгетлери, «сатлыкълла», «гудучула», «сюймегенле», «залимле», «зарла», кълан ичиучю гыбылача, онгун талагълан поэтни джашаууну ахыр джылларын **сууукъл кълыш кечени мутхузуна** тенгешдириу да теренди, поэтни айтыргъла излегенин толу ачыкъллайды.

Джети кёкню джарыталлыкъл **умутларын-джуддузларын – сейирлик чыгъармаларын**, поэтни «миллетиме чачмадым» деген тизгининде, аны фахму-суна, поэзиясына кълаллай бир заран салыннганы айгълакълланады. Исмаилны унукълдурур ючюн кълара кючлерин аямагълан аманлыкълчыла кълаллай бир джюрек онгун, джашауун, суратлау кълададын кълурутханлары, бу таб метафораны юсю бла терен сезиледи...

«Джаллы азыгъы мен да болдум...»

Исмаилны кесини джазыууну хакъындан джазгъанларында анга ёмюр джарым чакълы бир заманны узагъында этилген артыкълыкълагъа кескин багъа бериледи, ол кир ишлени сылтаулары айгъакъланады. Бир кюнню да хош болмагъанды Джырчыны джюреги онглу поэзиясыны багъасы чыкъмагъанына, аты аякъ тюбге быргъалгъанына.

Кесини фахмусуну мийик дараджасын, халкъыны джашауунда, литературасында, культурасында орнун кимден да бек, ариу ангылагъан акъылман ызындан тюшюб тургъанладан, аланы юсдюргенледен да дуняда чынг онглу сауут бла – ёлюмсюз сёзю бла къорууланнганды, сынгар аны бла кесини джашауун да, поэзиясыны сыйын да сакълаб кюрешгенди.

Айхай да, властны, суймегенлени, зарланы, «зулмучулукъ кёкюреклеринде орун табхан, ётюрюк бла керти затны башын джабхан» «белгили джырчылары» ууларындан чекген азабларын Джырчы Исмаилны кесинден кючлю, терен киши да суратламаз, айгъакълаялмаз.

Назму тизгинлерин ангыларгъа джетсе болумубуз:

Сары атым, джаллы азыгъы болгъан атым,
Не эсе да эсге келди эски атынг.
Акъджал дейем, мине тебреб джасандырсам,
Акъджал дейем, тойда, чарсда айландырсам.

Айтханымы эте эдинг, бирин бузмай,
Бир кере да къалмагъанма, санга базмай,
Кёб джоллада джюрютгененг, сыртынг талыб,
Бир кере да сындырмайын, артха къалыб.

Бюгюн сени ол сыфатынг эсге келди:
Тик сенчадан анам хариб бизге энди,
Мени аллымда сен тесукъа этдинг тамам,
Бизге къараб ышарылды сора анам.

Уяу болдум. Сагъыш этдим. Хошлукъ табдым.
Тюш къоркъууун сабийледен кери атдым.
Джораладым: сени керти джаллы сойду,
Мени уа зар, адам бетли бёрю джойду.

Къадарыбыз ушаш болуб экибизни,
Аны ючюн кёрдюм сени, бир ишексиз.
Джаллы азыгъы мен да болдум, ажим этдим,
Къыйынлыкъны бир тюрлюсюн джырыб ётдюм.

Сары атым, сен термилмей ёлюб кетдинг,
Мен сау къалыб, ёлюк кибиб, джашау этдим,
Тилчи тили аягъыма кишен салды,
Атлатмайын джашаууму кючюн алды.

«Сары атым».

Исмаил джашаудан кетген 1981 джылда джазылгъан «Кёл басама» деген назмусунда ахыр кере джашаууна, джазыууна сагъышы, миллетине осияты, келлик тёлюлеге этген хурмети кёрюнеди. Ахыр тылпыуу чыкгъынчыннга джюрегин кыйнаб тургъан затла да сыйыннгандыла мынга.

Бюгюн ауруу кючлегенди санымы,
Къутулургъа, эшта, болмаз мадарым.
Къаты сагъыш айландыргъанд башымы,
Кёрюннгенди аджашдырмаз къадарым.

Ёмюр деген, кюч сынагъан тик джарды,
Ким насыблы къарар аны башындан?
Мен табмадым чыгъар джолну – ол хакъды –
Джыгъылдым да, къобалмадым джангыдан.

Джашауумда кёб кыйынны сынадым,
Инджиу чекдим табылмайын керегим.
Инша Аллах – учуз болмад муратым,
Болмад учуз тюзлюк тутхан джюрегим.

Терсни, тюзню элек кибиб себелей,
Заман кеси мухур салыр джаулагъа.
Зарлыкъ джетиб, сёз кёлтюрюб кетгенле,
Эштилирле энтда джерде саулагъа.

Ким болса да мени атыма ойлатыр,
Мени сёзюм джюрегине байланыб.
Мени джырым Къарачайда айтылыр,
Миллетими аууазына сайланыб.

Бюгюн ауруу кючлегенди санымы,
Къутулургъа энди джокъду мадарым.
Тюз джашауум таза сакълар атымы,
Туудукълагъа джетер керти хапарым.

1981 дж.

«Терсни, тюзню» ачыкълар, ангылар заманыбыз, халкъыбызны тин къудуретин дуния мийикликлеге чыгъаргъан закийибизни ёхтем ишин – ёлюм-сюз поэзиясын билир, джакълар, сакълар заманыбыз, Къарачайны чынг онглу халкъ поэтини джашауун термилиуде ашыртхан «джаулагъа» этген итликлерин танытыр, «мухур салыр», кёзлерине тутар заманыбыз, Исмаилны «тюз джашауу», «таза аты», «керти хапары» «туудукълагъа», аджашмай, джоюлмай, ууакъланмай-учузланмай, кирсиз джетерча этер заманыбыз - эртде джетгенди.

**«Къалай насыблы адамлабыз биз!
Сёлешир ючюн – хазыр тилибиз»**

Джырчы Исмаилны поэзиясыны чакъгъаны – къарачай литература тилни джашаулу этгенди, аны «эниди», бютеу суратлау кючюн ачыкълагъан юлгюдю.

Бир ишексиз, таза къарачай литература тилни тамалы быллай хазнадан къуралгъанды, Семен улу салгъан юлош аны тохтаусуз алгъа, онгуна, ёсюу, айныу джолда барырча хыйсабха чыгъаргъанды.

Башха сёзле бла айтханда, орус литература тил онгун А. С. Пушкинни дже-тишимлеринде табхан эсе, ана тилибизни ёмюрледе джыйылгъан сейир къудрети, учсуз-къыйырсыз суратлау мадарлары закий халкъ поэтибизни Семен-лени Исмаилны поэзиясында ачыкъланнгандыла, сакъланнгандыла, джангы, мийик дараджа табхандыла, андан да ары айныугъа атланнгандыла.

Алайды да, бусагъатха дери айтыла келгенича, халкъ поэт фольклордан къарт (фольклорный старец) тюлдю, джашы поэт Семенлени Азрет айтханлай, бай къарачай фольклорну бюгюнню литература бла сейир поэзия кюч бла байлаб, «литературагъа атлагъанды». Аны бла къалмай, ана тилибизде ёмюр-леде кючлерин тас этмезлик литература шедеврлени юлгюлерин къурагъанды, къарачай поэзияны сыйын дуния дараджагъа кёлтюргенди. Бирси джазыгучула Джырчы Исмаилны тил байлыгъына, суратлау къадарына кёре талпыулу иш-леселе, бюгюн кёбле ана тиллеринден ёнгелеб турмаз эдиле.

Ана тилинден ёнгелеу, анасындан ёнгелеуча, уллу къыйынлыкъды. Быллай чот тюзелмей мадар да джокъду: тилин истемеген бла халкъын истемегенни не башхасы барды? Алай а халкъымы джукъгъа санамайма, суюмейме, билмейме дегенлеге алкъын джолукъмагъанма, къарачай тилден эсе уа орус тил табды, байды, аны иги билеме, анда сёлеширге сюеме, айтыргъа излепеними ангыла-тыргъа да онг табама дегенлени уа учу-къыйыры къайдады?

Билмеген бла суюмегенни арасы къалайды? Турсунган – билген этерик-ди, не да билирге тырмашырыкъды! Бюгюнлюкде кёбле сабийлерине къарачай тилни таб школлада да окъутургъа кереклиге санамайла.

Бир ажымсыз, Джырчы Исмаилны поэзиясындача, дунияда чынг белги-ли тиленича хыйсабы болгъан, келбети бла, шатыклыгъы бла, теренлиги бла, кючю бла аладан кем болмагъан ана тилибизни билсек, анга арт бурмаз эдик!

Ай медет, сыйлы поэтибизни тил кьудурети, кьарачай тилни ол ачыкь-лагъан байлыгъы, мийиклиги эндилене дери джабылыб турмаса, бу ууу кенг джайылгъан зараннга былай джол ачылыб кьалмаз эди! Исмаилны творчествосу «унутулмаса», бугъундурулмаса, **тыйыншлысыча, кьарачай поэзияны тамалында турса**, аны онглу чыгъармаларыны кьатында фахму джилтинлери болмагъан бир-бир башшаланы ташны-ташха ургъанча джазгъанлары уллу орун алаллыкъ тюл эдиле; тил, артыкьлыкъ сынагъанча, кьууаты алыннганча, бузулдукъ тюл эди, окъуучула да ашхы, алапат, огъурлу ана тиллеринден ёнге-леуге джетерик тюл эдиле. Аллах айтса, **ана тилибиз – хар бирибизге, адамлыгъыбызгъа хурмет келтирген энчи байлыгъыбыз**, мындан ары да айныр, джашнар, алджаб тургъанланы иннетлерине, джюреклерине джол табар, миллетибизни ёмюрлюк тин хазнасын сакълар, белгилер.

Тил дегенинг, адам джайны башха джандан
Сыйлы этген,
Тил дегенинг, хар инсанны, билим бериб,
Алгъа элтген,
Тили болгъан бу дуняны патчахыды,
Тёрюндеди.
Болмагъан а баш баулуду, хайыуанны
Кеминдеди.
Джигер халкъым, тил байлыкъны сен эртдеден
Уулагъанса,
Джерден, суудан аууаз джыйыб, кесгин сёзле
Кьурагъанса,
Ол сёзлени чарпытмайын тёлюлеге
Джетдиргенсе,
Бизге бюгюн – ана тил – деб, учунурча
Этдиргенсе.

«Ана тилим».

Талашалла орамлада кьач джелле,
Кьуу чапыракъла, джыламукъча, тюшелле.
Мени ашыра, келген кибиб кёкледе,
Кёк булутла тизгин болуб келелле.

Адам улуну онглу поэтлеринден Джырчы Исмаилгъа Сергей Есенинни ушатама. Ол да 19-чу ёмюрню тауусулууунда туугъанды, Исмаил кёрген дунягъа кёз ачханды, аны бла бир заманда ёсгенди, поэт болгъанды. Ол да, хазна школла, университетле бошамагъанлай, табигъатны кесинден юреннгенча, фахмусуну теренлиги бла, тил байлыгъы бла поэзияны чынг мийик дараджасына чыкьгъанды.

Ол да, Исмаилча, хар сёзю окъуучуну джюрегинде орун табхан онглу лирик болгъанды.

Ол да, Исмаилча, чыгъармаларыны тамалына кесини джашауун, ангы, сезим дуниясын салгъанды. Ол да, Исмаилча, ёлюб кетгинчиннге дери туугъан джери бла, элчилери-джердешлери бла, юйюрю бла байламлыгъын тас этмегенди. Алагъа, атасына-анасына, халкъына атагъан назмуларыдыла аны поэзиясыны да бетин айыртхан.

Анга да, Исмаилгъача, дуния байлыгъы – суймеклик болгъанды. Есенин да чынг къудуретли, ариу, ёлюмсюз тизгинлерин бу сейир халны – адамны джюрегин джашнатхан, джашау кючюн кёлтюрген, эм онглу, эм терен сезимни юсюнден къурагъанды.

Джырчы Исмаил да, Есенин да тил бла хайырланыуну, алагъа дери болмагъанча, не ингил, не уллу, не джумушакъ, не ариу сезимни да ачыкълаагъан, адамны ич дуниясыны байлыгъын, джашаууну сыйын, онгун, огъурун кёргозген мийиклеге чыгъаргъандыла.

Экисини чыгъармалары да кесгин интонациялыдыла, сейир тауушлудула, макъамлыдыла, кёкден, табигъатдан кеси аллына къуюлуб келген берекетчдыла.

Есенин да «тюйюлюр» ючюн, «унутулур» ючюн къалмагъанды. Орус, къарачай поэтни да закий творчестволары адамны джюрегини джашнаууна, ангысыны учунууна, иннетини тазалыгъына, ашхы умутланы учсуз-къыйырсыз берекетине, суймекликни къудуретине ёлюмсюз эсгертмедиле.

Бир ажымсыз, Исмаилны поэзиясы башха тиллеге тыйыншлысыча, онгун тас этмей кёчюрюлсе, не С. Есенинни, не бирси керти поэтлени дараджаларындан кем боллукъ тюлдю, ала джаратхан тин хазналай, кёблени дунияларын «джангкылычдан нюр таякъла къакъгъанча» тамаша этерикди, джарытырыкъды, джюреклеге айныр кюч, къууанч, дуния ангылауларына джангылыкъ, джитилик, огъур келтирликди.

Сёзсюз да, Джырчы Исмаилны орну – дуния поэтлени, закийлени – чынг ал тизимлериндеди. Аз санлы халкъыбызны аллай адамы болгъаны ёмюрлюк сыйды, махтауду.

Тотуркъулланы Къази-Магомет,
филология илмуланы кандидаты,
«КЧР-ни халкъ джазыучусу»

китаб: «Великий певец Кавказа», Черкесск, 2006.

Поэзияны кьадау ташы

Кязим хаджича, Джырчы Сымайылча адамларыбызны юслеринден мен кёб сагъыш этгенме: была да биз билген, биз таныгъан сёзле бла джазадыла, биз къуйгъан назму кеблеге къуядыла оюмларын, биз эштген гыллыулагъа, макъамлагъа бёлейдиле фикирлерин... – да неди да, Я Раббий, сора айтхан сёзлери, къанынга-джанынга алай терен сингиб, сезиминги былай ачыкъ къозгъагъан, джюрегинги титиретген, сагъышландыргъан, учундургъан деб? Бир оюмгъа келиб тохтагъанма: аны иши, Аллахны ишича, бизден ташады, тасхады. Ол тукъум «хунер» ата-бабадан келген къан бла, джан бла бериледи. Джангыз бир адамны джашауунда, юлгюсюнде болунуб къалгъан зат туююлду, окъуу бла, иш бла, тер бла да табылмайды, алтыннга да сатылмайды, алай-алай да сыгъыныб кёргендиле – болмагъанды! Фахмуну къудуретин ангылатыргъа адам баласыны ангысы джеталлыкъ да болмаз. Ол бар эсе, хоу, ёсдюрюксе – окъуу бла, иш бла, тер бла. Фахмудан джаратылгъан, ол туудургъан затланы ангыларгъа кюч берсин Аллах бизге ансы...

Миллет адабиятыбызда, ниет-иннет сырыбызда Семенлени Исмаилны ким болгъаны, аны джыр хазнасы, джазыу иши, джолу, дини не магъананы тутханы дуниялыкъдан, суратлау сёзден аз да ангылауу болгъан адамгъа белгилиди, туурады, шартды.

Исмаилны власт бла арасы иги болмагъанды, дейдиле. Да, хоу, Аллах берген кьадаарын тюрлендирирге, бузаргъа, динин, ийнаныуун, умутун сыйырыргъа кюрешген бла джарашыб джашар умут этгеннге, уллу Джырчы деген огъай да, адамды дерге да болмаз эди. Аны уллу Джырчы этген – властха табынганы туююл, Аллахны джоругъу бла джашагъаны болгъанды. Властны Аллах бла «татлылыгъын» а билесиз. Исмаилгъа да Аллахха «къарагъанча къарагъанды» власт. Власт оюлду, дуния аны къабыл кёрдю, Исмаил къалды, туурагъа чыкъды... Ким эди тюз?

Исмаил властны джоругъу бла джашагъан болса, бизге бюгюн «закий назмучуду, акъылманды» деб айтыр, ёхтемленир амалыбыз боллукъ туююл эди. Власть алкъын, биз билиб, дунягъа бир закийни да джараталмагъанды, кёмген болмаса. Акъыл-анг да, закийлик да – Аллахданды. Ол себебден закийге тийген, аны бла кюрешген власть Аллаха, адамгъа да къаджау иш этеди. Онгуна да айланырыкъ туююлдо. Кёрдюк да! Властны бурушлугъун власта кечгенле Поэтни кертилигин Поэтге кечелмеген дуняда джашайбыз. Сейирди! Поэтни башын айландыргъан (алай эди дей эселе), сагъышын боранлатхан ол власть туюлмю эди?

Мен – шайтан джелде бурулгъан зыгъыр,
Джазыу тирменде эзилген бюртюк...
Къыйыным – халал, кесим а – харам,
Бырнак этдиле кючлюле тюртюб...

Исмаилны кесин огъай да, къыйынын да харам этерге кюрешгендиле. Халкъын да... Унутмайыкъ – Исмаил къаллай къыйынлы халкъны Поэти болгъанын. Шайтан джел не, аны бла къаллай ибилисле кюрешгенлерин! Халкъыбыз бла да Исмаил ол джаханимден къутулгъан бир джанды. Халкъыча... Халкъынга акъыл-эс, сезим-сёз, дин-ийман, кертилик, тюзлюк къалаууру бол деб салгъанды Аллах Исмаилны бизге – ибилис къутургъан заманда. Ёзге, къайдады шагъатыгъыз адамлай къалгъаныгъызгъа десе Аллах, халкъгъа бурулуб, – Кязимни, Исмаилны кёргюзтюрюкбюз. Ала къутхарлыкъдыла...

Власть, Исмаилгъа этиб тургъан зорлугъу ючюн, халкъ аллында кечгинлик тилерге, тобагъа къайтыргъа кереги шартды, нек дегенде, Исмаил къыйын заманда халкъыбызны сый-намыс белгиси эди. Анга этилген ыспассызыкъ – халкъгъа этилгенди. Властны тобагъа къайтмакълыгъы Исмаилгъа неда халкъгъа огъай, аны кесине керекди. Кесини «адамлыгъын» билдирирге. Аны тобасы, кечмеклиги да ол боллукъду – тюнене Исмаилны (Халкъны) джерге кёмерге кюрешгенича, бюгюн ёрге кёлтюрюрге, сый берирге излесе. Сёзюн кенгирек джайса... «Къарачай тилни сыйлы этдиргени ючюн, Къарачай сёзню кенгнге эшитдиргени ючюн» эм уллу эсертме Исмаилгъа тыйыншлыды. Аллахын, ийманын-динин сатмагъаны ючюн (аланы сатхан кимни, нени да сатарыкъды) эм уллу меджгитге Исмаилны аты аталса дурусду.

Закий назмучулугъу, югюлююгю ючюн, Исмаилны аты бла, къарачай-малкъар миллетде бек фахмулу джазычулагъа деб, Кърал саугъа къуралса керекди. Мийик окъуу юйледе бек иги окъугъан сохталагъа – Исмаилны аты бла кърал стипендия... Аллай-аллай затла... Ма ол заманда сюерикбиз властыбызны, Адамды деб!..

Власть бир кюн бир адам къылыкълы болургъа керекди да, къадыр къылыкълы болуб турмай...

Назму кырау джоллары

Исмаилны назму тизгинде джиклери 4-ден башлаб, 16-ге дери джетеди. Назму ёлчемлери уа 17-ге дери! Болмагъанча байды. Айтыргъа, Пушкинни назму ёлчемлери, мен иш этиб тергегенме да, юч кереге аздыла.

«Четырехстопный ямб мне надоел» деб ол андан джазгъанды. Исмаил, «четырехстопный ямб» эрикдирмесин дегенча, хар джолдан джангысын излегенди. Аллаи сезим джангылыкъ саркъады ол тизгинледе – тау суучукъ шоркъалаб баргъанча. Зем-зем шауданына къабланганча кёлюнг... Болса да, Исмаилны назму джолларына къайтайым. Айтханымча, ала кёб тюрлюдюле.

Бир ненча юлгю. 5 джик (хорей ёлчем):

Бар эди кюнюм...
Бары да озду,
Тюш сагъыш болду.
айтылгъан кючюм
Санымы къойду...

Билесиз, назму иш бла кюрешгенлени кёбюсю тизгинде джик саны бирча болса, башхасын иш этмейди. Исмаилны джазыгу тересинде – хар ёлчемде да ич мизам барды.

Юлгюле:

11 джик (4/4/3 ёлчемде):

Не этейик, // джашау деген// кёзбауду
Кёб зат теджейд // онг а бермей // сайларгъа
Эм керти джыр// бу дуняда // белляуду
Эм керти сёз // осиятды // адамгъа.

12 джик (4/4/4 ёлчемде):

Ёмюр /тёре // кюнден/ кюннге // джууукъ /атлай
Соруу / сорад // кече /сайын // джууаб / сакълай
не ай/тайым // не ишим/ бла// махта/найым
Зыраф /джылла // сизни /къайдан // къайта/райым

Бу ёлчемге орус поэзияда шестистопный ямб дейдиле. Алты бууунлу назму дерге болур – хар эки джикден басым тюшюб баргъанына. Аны юсюне хар төрт джикден бёлюнуб баргъанына уа не атайыкъ? Быллай назму ёлчемлени тилибизде алкъын атлары да джокъду. Уллу орус поэзияда быллай тукъум ёлчемле сагъынылмайдыла, джокъдула да.

13 джик (4/4/5 ёлчемде):

Минги /Тауну // кёрген/мисе // айтчы шохум сен
Ийнан / сора // болгъа/нынга // насыбындан кем
Минги /Тауну// бир кёр/меген // мийиклик билмез
Махар /суудан // бир ич/меген // сусабын кесмез.

15 джик (4/4/4/3 ёлчемде):

Эй, джолоучу// мен айтайым// сен джетиуге //ашыкъма
анда солуй// турурма деб //санларынгы //ачытма
Баргъан джолунг // джашауунгду // къууан кюнде// келгеннге
Джетер джеринг // чынгыл джарды // быргъарыкъды //тереннге.

16 джик (4/4/4/4) ёлчемде:

Тил дегенинг // адам джанны // башха джандан // сыйлы этген
Тил дегенинг // хар инсанны // билим бериб // алгъа элтген
Тили болгъан // бу дунияны // патчахыды // тёрюндеди
Болмагъан а // баш баулуду // хайуанны // кеминдеди

Ансы да къаллай хычыуунлукъ, джумушакълыкъ, сёз субайлыкъ барды
Исмаилны «Марыуагъа бешик джырында»:

Джууаш джелле
Солуу бере,
Кёксюл кёлле
Тюшге кире,
Алыгъыз да, окъугъуз...

Сёзюню хар экинчи джигине басым салыб барады. Исмаилдан сора быллай
юлгюлени мен джалан да Къайсында табалгъанма...

Сакъ къаяла
гёзет эте,
ай таякъла
Джерге джете...

Къарачай-малкъар поэзия ёсюб, айныб не чекге джетген эсе да, назмуну ич,
тыш къурамында да, сезим, фикир, сурат, сыфат джаны бла айтханда да – Ис-
маил ол дараджада тауушлукъ юлгюле къойгъанды. Ол шарт а бизге айтыргъа
онг береди: джангы поэзияны мурдорун салгъанладанды Исмаил деб.

Чынтты назму алай болургъа да керекди – тизгинлени джик санларын тенг
этиу бла чеклениб къалмай, назмуну хар джигин да бирча ишлерге, бирча солуу

алдырыргъа неда – кеси аллына бошлаб къояргъа. «Акъ назму, «азат назму» деб андан айтадыла. Алайсыз сёзню чыбыкъ бла сюрюрге тюшеди. Аллай затны уа джюрек алмайды.

Исмаилны, иш этиб къарасанг да, ма бу назмусун «джазайым» деб джазгъанды неда – «ишлегенди» деб шо джангыз бирине айталлыкъ туюлсе. Поэтликни бек биринчи шарты, ышаны да олду!

Ол шарт джалан да усталыкъдан туююл – къудрет берген фахмудады.

Исмаилны кафиеси

Исмаилны рифмасын (бизнича – кафие) иш этиб тинтген адам къарачай-малкъар поэзияда бир башха поэтде тюбемеген тауушлукъ юлгюле табарыкъды. Бош тауушлукъ юлгюле огъай, кафиени айныр джолларын келир заманнга белгилеген, кафиеге байланган сёзню джашырынлакъларын ачхан, бизни поэзия бюгюнлюкде джетген (алкъын джеталмагъан да) дараджада алапат юлгюле.

Биз «джангы рифма» деб, бюгюн махтанган затла Исмаилны назмуларын да терен тамырланыб турадыла. Ма бюгюнню поэзия юлгюле алырча «джангы» кафиеле Исмаилны «эски» назмуларынды: атындан – айтдыла, бугъойлары – борбайлары, салкъын – сартын, самандан – сабандан, сёзюмю – кёзюню, тёбеге – тёреге, туююлюб – туюнюлюб, хакъны – халкъны...

Рифманы юсюнден Къули Къайсынны бир айтханын эсге тюшюрейик былайда. Бабаланы Ибрагимни «Джолгъа чыгъама» (1962) деген биринчи китабыны ал сёзюнде, поэтни джангычылыгъын махтай, джангы рифмасыны шартындан Къайсын алай джазады: «Ибрагим бизни поэзиябызгъа, анга дери аз джолукъгъан, неда ахыр да джолукъмагъан рифма формаларын да кийиргенди.

«Манга – санга, мен – сен, кёзлеринг – сёзлеринг» деген, чий кёгетле къаматханча, тишлерибизни къаматхан, биз барыбыз да хайырлана келген къарыусуз рифмала бюгюн Ибрагимни разы эталмайдыла... сёз ючюн, кёзюнг – сёзюнг дегенден эсе, сёзюнг – тёзюб деген джангы да, иги да рифма болгъанын ким да ангылайды».

Исмаилны бу назмулары къолуна тюшген болуб, бу «джангы рифмаларын» кёрген болса эди Къайсын, Ибрагимни, рифманы да юсюнден башха тюрлю джазаргъа да болур эди, «биз барыбыз да хайырлана келген къарыусуз рифмала» Исмаилны эртде огъуна (Ибрагимге дери) разы этмегенлерин кёрюб. «Ибрагим Исмаилны сохтасыды!» – дерге да болур эди, – «Семен улуну рифмасын байыкъдыргъанды Баба улу!» деб айтыргъа. Исмаилны поэзиясы алай байыкълануугъа, Ибрагимни этген иши да алай айтыргъа онг бередиди. «Исмаилны рифмаларыча» рифмала бла джазгъаны ючюн махтайды Къайсын Ибрагимни. Ибрагим, Исмаилны аллай хунеринден хапары болмай, ол джан-

гылыкъланы кеси ачханын айтмай да джарамаз. Ибрагим да, Исмаилча, джангычылыгъы бла кесин шарт белгилеб турады.

Болмагъанча фахмулуду... Эслеген болурсуз, мен Исмаилны чыгъармачылыгъыны поэзия, фикир, суратлау джанын сагъынмай, назму сатырларыны ишлениш джанларына бегирек эс бургъанымы. Исмаилны поэзиясында алайы алкъын киши къатылмагъан тын джерди.

Исмаил рифманы «эсилерин» да сейир-аламат джангыртады. Сёз ючюн, быллай ушашдырыула: «эриште – иште», «этдим – ётдюм», «тюшюб – юлюшюм», «бекге – кёкге» – бир башха поэт былай рифмалаб (токъуйлатыб) кетерге боллукъ эди. Биз да ала рифма туююдюле деб, уллу чурум этмез эдик. Джалан да Исмаил кесиди аланы толу, саулукълу рифмалагъа санамай, джангы тауушла бла толтургъан. Къарагъыз, аланы къаллай сейир, джангы рифмалагъа бурады: «эриште – хар иште», «ажым этдим – джырыб ётдюм», «акъырын тюшюб – акъыл юлюшюм», «Джарыгъын бекге – къарангы кёкге»... Теренден байлаб келтиреди. Алай байлагъан сёзлери тёрт-бешчик, тогъуз-ончукъ тюл – джюзле бла саналады. Назму къурау иште аллай шартны аты да – джангылыкълды. Орусча анга – новаторство дейдиле. Аллай затны уа джалан да закийлиги болгъан поэт эталлыкълды. Ма дагъыда бир ненча юлгю (къагъытха тюшюре туруб, кесим да джангыдан сейир эте барама): алагъа хыны – Аллахыны, атдан атдынг – акъ агъартдынг, ауур атлай – туракълай, бу кеме – мийикме мен, бузулду дуня – онгсузну къыйнаб, джаратды суююб – шынкъартдан мийик, джашау – таш-тау, терен кёкде – тегерекде, джууукъ атлай – джууаб сакълый, зарауатлыкълны – бу джарлы халкъны, кишен салды – кючден алды д. б. Эслегиз, бир башха поэт: джашау – тау, кёкде – тегерекде, сакълый – атлай, алды – салды... деб кетериги сёзсюз эди. Бу тукъум кафиеле уа джалан да Исмаилны кесинде тюбеген, алкъын поэзиябызда андан ары киши эс буруб айнытмагъан, «байыкъландырыб» кюрешмеген, «эслемен» джангылыкълдыды.

Исмаилны кафиеси назмусуну гыллыуу бла бирге къаты байланыбды. Тутуш болуб келеди. Бизни поэзияда аллай къан бла джан бирлик алай кёб поэтде джокълду. Исмаилгъа дери аллай шартны мен джалан да Кязимде эслегенме. Экилеринден да тауушлукъл юлгюле келтирирге боллукъл эди. Болса да, иш этиб къарагъан кеси къыйналмай табаллыкълды...

Кафиени назмугъа магъанасы бачхагъа – кифечады. Бачхагъа кифе бла чага этгенча, кафие да назмугъа алайды. Ол фикирни семиртиб, ёсдюрюб барады. Джангы кафиеле – «джангы» сёзле, джангы оюмла туудурадыла. Сезиминги къозгъайдыла. Оюмну, сёзню эсингде бегитирге онг бередила. Адам улу аны бош къурамагъанды да – кафиени. Бачхагъа да – кифени. Хар не да сёзню – сёзге ушатхандан, затны – затха ушатхандан, ол ушашлыкълны кёре билгенден чыгъады. Поэзия алайда джатады.

Кафиеге къадалгъаныбызны сылтауу – назмуну джангыртхан олду, кафие. Аны магъанасын ёсдюрюрча хансын архан, тегерегин джумушатхан, кёбдюр-

ген... Айтыргъа: кафие – поэзияны Къадау ташыды. Хоу, рифмасыз – кафиесиз поэзия да барды. Тюзю – поэзия рифмасызды, кафиесизди дерге да болур. Алай биз чынтты назмучулукъну юсюнден айтабыз да... Чынтты кафиесиз джазылган назму уа чынттылыкъгъа тартмайды, не ары-бери десек да.

* * *

Исмаил Джырчыды, къаны-джаны да – джырланды, дейдиле. Поэтди, Назмучуду деген атны къызгъаныб айтадыла. Болур, алай джылагъанын, сагъышын, аузу къандан толгъанын джыры бла джашыра уа болурму? Огъесе джылагъаннга, сагъыш этгеннге да Джырчымы дейдиле? «Сарнайса сен, тау джуртунгу ийнакълай, Джарлы халкъым, ой, Джаралы Къарачай!..» – бу джырмыды, сарынмыды?.. Уллу сагъышда джашайды Джырчы, ушакъ нёгер да болады, ичги сёзюн да айтады, аманаты, осияты да алайда – барын да поэзия тили бла, таза, керти сёзю бла, сурат сала турады джюрекlege, сыфатланы бирин бирине джалгъай, ол арада магъана чыгъара, сёзледен сатыр-сатыр, шатык-шатык оюмла согъа, джюрек къыллары бла, сезими бла оюула, накъышла сала, къанын-джанын макъамгъа, джыргъа байлаб...

Аллай адамгъа «Назмучу» дейдиле. Сюйсенг – Джырчы де, Шайыр, Поэт – башха туююл! Исмаил – аланы барын да джюрегине сыйындырады. Хоу, асламында – джыр макъам бла, сарын бла, ийнар къылла бла, зикир бла, аланы да – кесини энчи ауазы-ёню бла. Джюреги-джаны бла. Аллаигъа уа не айтадыла? Исмаил – аланы ичлеринден тышына къараб тургъан бир терен магъана сезимди...

Джырчы, бизни ангылауубузда, назмучу болмазгъа да болур, алай назмучу уа, чынтты назмучу, – ол не заманда да Джырчыды. Кёб тюрлю сезим къылладыла аны джырлатхан, джылатхан да. Исмаил – Назмучуду деб андан айтама. Керти назмучуну сёзю джыр бла, макъам бла бирге тууады.

Халкъ Исмаилгъа Джырчы ат атай туруб, бизден башхаракъ, терен, таза, мийик магъана бере эди. Исмаил Джырчы бола тургъан кёзюледе халкъыбызда Джырчы деген сёз бла тенг поэт деген сёз джюрюген болса эди, бир ишексиз, Исмаилны аты – Поэт Исмаил боллукъ эди. Исмаилны «поэт» болурун огъурамагъан «назмучула» – Джырчыды деб не бек кёл басаргъа кюрешеле да, Исмаил – Поэтди! Башха мадары – басмасы зат дегенча – болмагъандан джыргъа буруб а айта болурму эди назмуларын? Кязим хаджи этгенча?..

Баям, Исмаилны сурат салгъан фахмусу да болур эди. Ма аны суратларындан юлгюле (назмусун сайлаб алмагъанма), кесими, бу айтханымы да сынар ючюн, китабын бир ачыб эслегеними кёргюзтеме:

Трам Семенни джашы эдим,
Къарачайны Къадау ташы эдим,
Назмучуланы башы эдим...

Къарагъыз: Джырчыланы демейди – назмучуланы, дейди. Мен да ма шён-дю эследим аны! Джырчы тюл, Назмучуду деб, бу мен башында айтханнга Исмаил кеси да шагъатлыкъ этгенча болду.

Къарачайны Къадау ташы не магъананы тутханын айтыр кереклиси бармыды? Неда назмучуланы башы дегенин?

Къырау урду – къатдырды,
Ёрге-энишге чабдырды...

Неге айта болур: Къырау урду – къатдырды, деб? Къартлыкъгъамы – огъай! Къартлыкъ ёрге-энишге чабдыртмайды – чёкдюрген, олтуртхан этеди.

Назмуну окъуй баргъанын сайын, башында айтханы арtdан ачыла барады.

Октябрь элде джашайма,
Шай бла ётмек ашайма,
Къарыусуз къартха ушайма...

Да, ма: къарт болгъан болса, «Къарыусуз къартха ушайма», - дерик тюл эди. Айран бла гырджын демей, «шай бла ётмек» деб да не себебден айтады? Шай бла ётмекни юсю бла къараб, къайсы таулуну кёраллыкъса? Бошдан салмагъанды да?..

«Айыб этме да, бу сёзлени бир айыр» деб (ол затла ючюн...) нек айтады?

Къаллай сейир ишле болгъандыла: Къарачайны Къадау ташын ёрге-энишге чабдыртхандыла, къарыусуз къартха ушатхандыла, шай бла ётмекге таяндыргъандыла... Да андандыла бары да:

Юй салгъанма самандан,
Хайыр табылмайд сабандан,
Ийнек акъ бермей, амандан.
Бу сабий-балыкъ – кебекча,
Юй бийче десенг – сернекча,
Рысхым тутмайд – элекча.
Арбазым десенг – тар кирик,
Огъары джаным – джар кирик,
Хоншула десенг – зар кирик...

Исмаил кеси айтханча, бу сёзлени бир «айырайыкъ»: арбазы, джашауу – тар, ары-бери чыгъар онг джокъ, «огъары джаны» (эслегиз: «огъары джаным» деб бош айтмагъанын), сёз керти арбазны юсюнден барса, «огъары джаны» дерик эди, сёз башха затны юсюнден баргъанын ол шарты да билдиреди), Исмаил былайда магъана джашыргъанды – джашаууну тебен джаны туююл къайгысы, огъары джаныды, тамбласы, келлик кюню, алда не сакълагъаны... – джар

кибик! Сезиб турады. Закий адамлада ол барды – келликни, боллукъну сезген.

Мени эсим джетмеген, мен ангылаялмагъан, ангылаталмагъан затла да бардыла назмуда. Ташдан болмай, самандан юй салгъаны да (шай бла ётмегича), сабандан хайыр табылмагъаны да, ийнеги сют бермегени да... – была тюзюнлей айтылгъан затла туююдюле да – хар сёзюню ич магъанасы, оюм джюгю барды. Суратдыла. Кюзгюдюле.

Октябрь элде джашайма деб, Октябрь элде джашагъаны ючюнмю эсгереди элини атын да? Огъай!..

Эй, хан Семенни джашы эдим,
Къарачайны Къадау ташы эдим...
Не этейим? Къырау урду, къатдырды,
Ёрге-энишге чабдырды,
Айтмаз сёзюмю айтдырды...

Айтмаз сёзюн ким айтдырды? Къырауму? Къырау нек айтдырыргъа керек эди аллай затланы? Къырау – Къыраумуду, Къралмыды?.. Оюмун джаз тил бла айтхандан сора да, джангыз сёзю да джаз тилге бургъанды. Къырауну орнуна Къралны сал да, окъу джангыздан, назмуну ичин билирге сую эсенг.

Айтмаз сёзю уа не эди:

Трам Семенни (Хан Семенни) джашы болгъаны...
Къарачайны Къадау ташы болгъаны...
Назмучулары башы болгъаны...

Айтдырадыла да – айтады. «Ханлыгъы» ючюн айтмайды, къаллай болумгъа тюшгенин, не кюннге къалгъанын айтады. Ким болса да, биреу айтыргъа керек эди да? Андан сора да болур эди айтылыб къалгъан айтмаз сёзю – ышанган, ийнанган эди да, ашхы къуууму, ариу умуту бар эди да, алданнганын ангылаб да джазгъан болур: «Айтмаз сёзюмю айтдырды» деб, тобагъа къайтханча...

Къадау таш а некди – ол Исмаил тутхан иш, ол джакълагъан затла: тил, тин, дин, бет, намыс, сый, адет... – аладыла миллетни Къадау ташы. Халкъ аллын-да борчун, магъанасын шарт билгенден айтханды: Къарачайны Къадау ташы эдим деб. Да, ёз къадарыны юсюнде Къарачайны юсуне тюшген къыйынлыкъны да белгилегенди.

Аргъышым эсе – къыйнагъан,
Биченим эсе – байлагъан,
Юйдегим эсе – сайлагъан.

Трам Семенни ким болгъанын билмегенлеге, кеси да аны бла не айтыргъа суйгенин ангылатыргъа, деб къошханча, назмуну ахырында сёзюн къатлайды:

Муну айтхан – Семенлени Сымайыл.
Айыб этме да, бу сёзлени бир айыр.

Къаллай назмуду! Назму да туйюл – поэма. Сау бир тарих поэма!..

* * *

Аллахха шукур, къайры, кимге, неге къараб ёсер юлгюлерибиз бардыла. Миллетни джашауунда назмучулукъ, поэзия деген затла – бош затла тюдюле. Къайсы миллетни да ниет-иннет, сыр-сагъыш дараджасын белгилеген затладыла.

Поэзиясы болмагъан миллет болмайды.
Поэзиясы болмагъан – миллет да болмайды.
Анга алай къараргъа керекбиз.

Абдуллах Бегий улу,

малкъар поэт.

«Литературная Балкария и Карачай» газет, № 5, декабрь, 2011 джыл.

Поэзияны джарыкъ джулдузу

Исмаилны сёзге усталыгъы, Аллах берген мийик фахму юлюшюню тамалы не болгъанды, ол фахмугъа кюч берген затла къайдан келгендиле, деген соруулагъа джууабны биз кёб ёмюрден белгили поэзиябызда табарыкъбыз. Бу узакъ джолда Къарамуссаны, Зантуудуну, Семенлени Къалтурну, Дебо улу Кючюкню, Кязимни, Багъыр улу Къасботну, Къалай улу Аппаны эмда башхаланы сыйлы атлары сакъланыбдыла. Кертиди, ала бла бир заманда, алагъа деричи да джашагъан башха фахмуну назмучуланы атлары бюгюн тыйыншлы дараджада айтылмайдыла. Болса да, «Джангыз къаядан тау болмаз, джангыз терекден бау болмаз» дегенлей, халкъны белгили назмучуларыны къатларында фахмуну тёлю болмай амалы джокъ эди. Аланы атлары хазна сакъланмай, чыгъармалары фольклоргъа кёчюб къалгъандыла. Исмаилны уллу фахмусу бу сылтаудан сора да бир энчи болумгъа таяныб джаратылгъанды. Аны къысха джууукъларыны арасында сёзге устала кёб болгъандыла. Белгили Джырчы Семенлени Къалтур къарачай-малкъар поэзияны айныуунда джангы кёзюню башлагъанды, аны чыгъармаларында баямланган адабият ызла сакълангандыла. Къалтурну белгили джырлары (поэмаланы чеклерине джете кетген) – «Орусбийлары» бла «Хаммесей» – ары дери аз тюбеген джигитлени инсан энчиликлерин баямлагъан чыгъармаладыла. Былада болгъан айбатлыкъ, суратлау дуния бизни миллет маданиятыбызны мийик дараджагъа кёлтюргенди.

Къалтурча устазлары Исмаилны дагъыда бар эдиле. Аланы ичинде анасы джырчы, чамчы, оюнчу Биджилени Джулдузхан болгъанды. Андан джамагъат тересинде огъуна кёб джумушда оюмун соруб тургъандыла. Исмаилны джашы Азретни шагъатлыгъына кёре, назмучуну чыгъармачылыкъгъа джолу халкъны сёз усталыгъына тюшюнюуден башланганды. Атасы ёлюб, Исмаилгъа медреседе окъуун бёлюрге тюшгенинде: «Ол ана къарнашы бла бирге, малчы болуб, талай джылны ишлейди. Ол джылла аны мал халини, бичен ишни, малчылыкъда джюрютюлген тилни, къарачай-малкъар фольклорну уста билиюне себеб боладыла», - дей эди Азрет. Малчы болуб ишлеген джыллары Исмаилгъа

джашауну халисине, халкъны иннетине, хар кюнлюк къылыгъына тюшюнюрге онг бергендиле. Джюзджыллыкъ къартланы джумушларын эте, ол затны кесини сыйлы борчуна санай ётдюргенди Исмаил джаш джылларын. Къарачайны кёбню кёрген, айтылгъан джигитлери бла ол таныш эди, бир къауумлары бла уа тенглик да джюрютгенди.

Назмучуну чыгъармачылыкъ джолун биринчи кере тынгылы тинтген алим Къараланы Зухра аны юч кёзюуге юлешеди: 20-чы – 30-чу джылла, 40-чы – 50-чи джылла, 60-чы – 80-чи джылланы аллы. Хар бир кёзюуню суратлау джаны бла уллу энчилиги барды, дейди алим. Аны бла да къалмай, хар кёзюу иннет, магъана джаны бла да башхады эмда назмучуну усталыгъы кёзюуден кёзюуге тюрлене, кюч ала баргъанын кёргюзтеди.

Белгилисича, Исмаил назмула къураб, 20 джылында башлагъанды. Совет власть келген заманнга ол аты айтылгъан джырчы эди. 30-чу джыллада аны назмулары газетледе, адабият джыйымдыкълада басмаланыб тургъандыла. Уруш аллы джыллада тёрт китабчыгъы дуния джарыгъын кёргенди. Алай а аны бек магъаналы, джашауну керти, кюйсюз бетлерин ачыкълагъан, зорлукъгъа налат берген джырлары, назмулары басмаланмай, халкъда аууздан ауузгъа ёте, алай бла сакълангандыла.

20-чы – 30-чу джыллада къуралгъан назмуларыны ич сыры халкъны къадары, анга джетген зорлукъ юлюш бла байланыбды. Поэтни джити къарамы, джалан джюреги сёз бла ишни арасы узакъ болгъанын эслеген эди. Эслеген эсе уа, къайда анга тынчылыкъ!? «Лишон болмадым», «Къайда революция», «Сталин деген», «Межгитни кююю», «Мыдах кюн» эмда башха кёб назмуларында поэт артыкълыкъгъа, зорлукъгъа къаджау сёзюн айтханды...

30-чу джылла, белгилисича, Совет Союзда терен джамагъат тюрлениулени джыллары эдиле. Социалист къурулуш джетишимли болур ючюн, кёб къоранч излегенди. Ол санда адам къоранч да. Репрессияланы сылтауларыны бири ол эди.

Кертиди, Исмаил 30-чу джыллада джарыкъ джырла да джазгъанды: «Махар гарагъа», «Микоян-Шахаргъа», «Будённаны джыры», «Халкъ байрамда», «Край олимпиадагъа тебрей...». Совет властны юсю бла келген тенглик, джарыкълыкъ, къарнашлыкъ, дагъыда башха большевикле боллукъду деб айтхан джашау тамалла кимни да алагъа джакъ этерча эди. Бир кёзюуде назмучу келлик заман джамагъатха рахатлыкъ, насыб келтирлигине ийнаныб, уллу джюрек талпыныуу бла джангы тюрлениулеге джарыкъ джырла къурайды. Джангы ишленген Микоян-Шахаргъа аталгъан назмусу ол иги къууумну бир юлгюсюдю.

Макъамы къралыбыздан тышына да белгили болгъан, сёзлери халкъыбызгъа ёхтемлик, къанат берген джырын – «Минги Тауну» – Исмаил чыгъармачылыгъыны бу кёзююнде къурагъанды. Ол фахмулу макъамчы болгъанына бу джыр шагъатды. Мийикледе учуб баргъан къушланы кёз аллынга келтире, джыр джер джаратылгъан сагъатда къуралгъанча кёрюнеди. Базынулу, кюч-

лю макъамы болгъан джыр тынгылагъанлагъа къарыу бергенчады, табигъатны деменгиллиги адам улуну умутларын джарытханчады. Джырланганда къысха айтылгъанлыкъгъа, ол талай куплетден къуралгъанды. Мында Джырчы Ата джуртубузну суюмлю сыфатын кѳргюзгени бла къалмай, табигъатны деменгиллигин, аны хар джаныуарын, хайыуанын, чыпчыгъын, къушун ийнакълайды. Туугъан джерибизни сюерге чакъыргъан джырда назмучу джуртуна, халкъына уллу суймеклигин баямлайды.

Исмаилны джашлыгъында къурагъан джырларыны бек белгилиси «Акътамакъды». Бу суймекликни дастаныды, аны алты мингден артыкъ тизгини барды. Бютеулей басмаланса, кеси бир энчи китабды. «Акътамакъны» 1916-чы джылдан 1938-чи джылгъа дери къурагъанды, суйген къызын кѳрген кюнѳнден башлаб, ол дуниясын алышхынчы дери. Бу поэма назмучуну чыгъармачылыкъ къадарында бек уллу орун алады.

Къуралыу джаны бла алыб къарасакъ, «Акътамакъ» поэма жанрны ышанларын джюрютеди. Сюжетни башлануу, барыуу, бошалыуу, аны ичинде бирлик, къаршчылыкъ, дегенча затла, ачыкъ кѳрюнедиле. Чыгъарманы баш джигити Акътамакъны, аны джууукъларыны-тенглери эмда лирика джигитни сыфатлары терен эмда уллу суратлау кюч бла бериледиле. «Танышханы», «Табигъат», «Тийреле, тукъумла, атауулла», «Неках», «Ауушханы» деген бѳлюмледен къуралады хапарлау...

Къайсы уллу адабият чыгъарманы алыб къарасанг да, аны керти чыгъарма этген, суратлау онгларыны системасыды эмда ол джаны бла джетишимлериди. Сюджетни барыуу, аны орта багъанасы, гитче ѳзеклери, суратлау джигитлени сыфатлары керек болгъанлыкъгъа, аланы керти да адабият чыгъармагъа келтирген поэтика джаны бла магъанасыны хакълыгъыды. «Акътамакъ» башында айтылгъан затлагъа толу келише, къарачай-малкъар сѳз усталыкъда джангы, таукел атламды дерге боллукъду. Кязимни «Джаралы джугъутур», «Сары къошда», «Бузджигит» поэмалары бла бирге «Акътамакъ» миллет адабиятны башлагъан чыгъармаладыла. «Акътамакъны» халкъ чыгъармачылыкъгъа джууукълугъу да аны поэтикасында танылады. Халкъгъа эртдеден белгили тенглешдириуле, антитезала, гиперболаны тюрлю-тюрлю амаллары къурайдыла поэманы суратлау дуниясын.

Суймекликни таза джыры «Акътамакъ» таулу къызыны ариулугъун, хунерин, акъылын-эсин, намысын-сыйын алай мийик кѳлтюреди, Исмаилны ызындан келген Джырчылагъа айтыргъа зат къалмагъанчады. Джырчы суйген къызын ол заманда бек сыйлы улоугъа – фаэтоннга – миндириб, бютеу къарачай-малкъар ауузлагъа, элlege, хоншу халкъланы джуртларына айландырыб, анга дунияны кѳргюзтеди. Джолда тюбеген ариулукъну Акътамакъ бла тенглешдиреди. Бу эришиуде дайым Акътамакъ хорлагъанлай турады.

Айтыулагъа кѳре, бу джырны Исмаил, Учкуландан башлаб, Нарсанагъа дери, сѳзюн эки къайтармай, айтыб баргъанды. Атларыны туякъ тауушла-

ры аны джырына эжиу этгендиле. Поэманы тизгинин бирикдириуде «Мин, Акътамакъ, пайтоннга» деген сёзлени уллу магъаналары барды. Бу айтым бла назмучу суйген къызын джолоучулукъгъа чакъырады, аны, къайтарыб айта, джер джюзюнде болгъан къраллагъа, миллетлеге къонакълыкъгъа да элтеди. Джырны нек, къалай бла къурагъанын автор поэманы кесинде кёб кере чертеди:

Мин, Акътамакъ, пайтоннга,
 Сен джашил нюрлю, кёк нюрлю.
 Эй! Этерим келиб, этеме сеннге
 Сейир джырланы кёб тюрлю.

Мин, Акътамакъ, пайтоннга,
 Джетгенди минер кёзюююнг.
 Эй! Миннген атымы аякъ тауушу –
 Сени джырынгы эжиую.

Кертиси бла да, джырны макъаына эжиу пайтонну барыуу, макъаына, атланы туякъ тауушлары кёшулгъанча, алай кёшулады. Ол зат авторну суратлау мадарларындан бириди, поэманы керти да халкъ лироэпосха кёшхан.

Исмаил суйгенини ариулугъун айтыб тебресе, зар кёзден кърккъгъанча, кеси кесине къызгъанганча, сёзюн башхагъа бурургъа кюрешеди, алай а тёзюмю терк тауусулуб, эки тизгинден биягъы Акътамакъгъа къайтады. «Мин, Акътамакъ, пайтоннга», деб, хар тёрттизгинде къайтарыб айтыб тургъаны да, ол зат бла байламлыча эсленеди. Адамла, кёрюгюз, эшитигиз, мени суйгеним нечик ариуду! Алай а анга терслеб къарамагъыз, фаэтоннга къарагъыз, дегенча, арбаны джасайды. Атланы тюрлю тюрлюлерин джегеди, той байракъланы терк-терк алмашдырады. Суйгенин бир такъыйкъаны да кёз аллындан кетерирге кючу джетмейди. Джюрегине сыйынмай тургъан насыбыны юсюнден:

Бачха байлыкъ – бир айлыкъ,
 Сени ариулугъунг – субайлыкъ.
 Эй! Суймеклик джашау кыйын болса да,
 Андады бютеу кёлайлыкъ.

Джырчы суйгенини къатында «иличин кибик ийилиб», «тюлю кибик суйюнюб», «къаплан кибик кълтыраб» барады. Къаллай уллу кючу болгъан суймекликди ол, къапланны, къоян халгъа келтириб, кълтырата эсе! Поэма назик сезимледен толуду: суймеклик, термилиу, тансыкълау, гурушха, ёпкелеу, кечмек, къайгъырыу, джапсарыу, мыдахлыкъ, сезимни бирлигин ангылау эмда ангылатыу дегенча затладан. Назмучу суймеклик сезимге, къадарны бир уллу саугъасынача къарай, ол хар кимге да берилмейди дейди:

Сюймеклик деген а бир нюрдю, дейле,
 Ол бир-бирлеге къонмайды.
 Эй! Джюрюген джолу бютюн назикди,
 Аягъы тайгъан а, онгмайды.

Поэмада джашауну магъанасы, инсанны, джамагъатны, джууукъ адамларыны, тенглерины, джердешлерины алларында джууаблылыгъы, дегенча затланы юслеринден назмучуну сагъышлары, хар тизгинни айгъакълабды, дерге боллукъду. Исмаил табигъатда хар не да бир-бирине байланнганыны, «зыгъырдан башлаб, джудузгъа дери» бютеу Алам бир оноу бла джюрюгенини юсюнден, кёб оюмлайды, ол затха шагъатла излейди эмда табады. Алай бла «Акътамакъ» сюймеклик поэманы чегинден озуб, уллу философия магъанасы болгъан чыгъармагъа джетгенди.

Бу джыр Орта Азиягъа халкъ кёчюрюлгенинде, биргесине кёчюб, анда кёблени джюреклерине асыу болгъанды. Таулуланы биргелерине джашагъан къазахлыла, бу джырны ёз тиллерине кёчюрюб, миллет джырларынча алай айтхандыла.

Башха назмучулача, Семен улу энчи сюймеклик назмула къурамагъанды. Аны бютеу сюймеклик лирикасы «Акътамакъды». Сезимини теренлигин, кенглигин, байлыгъын да бир чыгъармагъа сыйындыргъанды...

Урушну, кёчкюнчюлюкню азаб джылларындан къутулуб, Ата джуртха къайтханындан сора да, поэт бир тизгинин да, басмаланыб кёрмегенди. Исмаилны бютеу да джашауу джалгъан дауладан къутулмагъанды, дерге боллукъду. Алай а Джырчы чыгъармачылыкъ ишинден ёнгелемегенди, назму тизиуюн бир кюн да къоймагъанды. Къралда, элде, тийреде бола тургъан ишлеге кесини кёз къарамын баямларгъа талпыгъанды. Джамагъат да аны хар сёзюн, шыйыхны сёзюча кёрюб, сакълагъанды. Басманы кёрюрге онг болмагъан эсе да, алай бла сакъланнгандыла аны назмулары.

Ол хар кюн сайын кёрген къыйынлыкъларыны юсюнден айтады, кюйсюзлюкге налат береди, джамагъатха кёл этдиреди. Исмаил, кёчкюнчюлюкню биринчи кюнлеринден башлаб, халкъыны къадарыны сур бетлерин ачыкълайды. Джолда бара туруб джазгъан назмусу:

Бир ёлюкню тюшюрдюле вагондан,
 Кюрешелле къабыр чунгур этерге.
 Къычырады машинаны бугъасы...
 Буйрукъ болду алай къоюб кетерге.

Адамланы тюшюрмейин тыйдыла,
 Тюшгенлени ызларына джыйдыла,
 Мурдар бугъа ашыгъады теберге,
 Эки къызы унамайла минерге.

Герохладан кьоргъашынла чыкъдыла,
 Экисин да джерге-джерге джыкъдыла.
 Бугъа кетди, джангыз ёлюк юч болду,
 Бу артыкълыкъ джюреклеге кюч болду.

Аны инсанлыкъ лирикасына фиолософия назмулары джууукъдула. «Джолоучулукъ», «Ингир», «Эсгериу», «Патиматны эсге тюшюре», «Заманым», дагъыда талай башха назмуларында ол джашауну, ёлюмню юсюнден кесини терен, мыдах сагъышларын айтады. Сёз ючюн, «Ингир» деген назмусунда бютеудуния поэзияны алаамат тизгинлери болурча сёзле бардыла:

Не этейик, джашау деген кёзбауду,
 Кёб зат теждейд, онг а бермей сайларгъа.
 Эм керти джыр бу дуняда белляуду,
 Эм керти сёз осиятды адамгъа.

Семен улуну чыгъармачылыгы эки уллу бёлюмден кьуралады. Биринчиси, лирика чыгъармаладыла – назмула, джырла, дастанла, балладала – инсаны джашау халиси бла байламлыдыла ала. Экинчи бёлюм – магъанасы биринчиден уллу тюл эсе, кем тюлдю – дин назмучулукъду. Исмаил дин ахлуланы юйюрюнде туугъанды, ёсгенди. Къарачайда ислам дин орналгъандан тебреб, аны ата-бабалары динни хар фарызын къаты тутхандыла. Исмаилны атасыны атасы Умар хаджи талай кере Кябада болгъанды, ахыр кере хаджилик къылыргъа баргъанында, анда ауушуб, къабыры сыйлы джерге тюшгенди. Исмаилны атасы Унух да алты кере хаджиликге баргъанды, 40 джылында джетинчи кере кетиб, ол да, атасыча, Кябаны къатында асыралгъанды. Ала дин назмучулукъ бла да атларын айтдыргъандыла. Аны атасы, аппасы, аппасыны атасы, хаджилик къылыб, Къуран окъуб, намазларын чалдырмай, исламны беш фарызына кертиликлерин тас этмегенлери ючюн болур эди, Исмаилны да аланы джоллары бла барыргъа излегени. Болса да, Исмаилны дин назмулары анга дери кьуралгъан төрелеге таяна айныгъандыла. Бу зат аны дин чыгъармаларыны тематикасында ачыкъ кёрюнеди. Динни джорукълары, намаз, ораза, хаджилик къылыу, сууаб, гюнах, тазалыкъ, хакъ джол, къабыр азаб, биринчи чыгъармаларындан башланыб ачыкълангандыла. Саналгъан затланы юслеринден Исмаил кесини энчи оюмун, уллу фахмусуну кючю бла джангы сыфатланы, терен оюмланы, кёб адамланы джашау сынауларын бирикдире айтханды. Исмаилны бютеу халкъгъа белгили болгъан кёб зикири барды. «Кябаны назмусу», «Файгъамбарны назмусу», «Амин, я Аллах!», «Ёлюмню назмусу», «Къыямат кюн», «Башладым», «Сыйлы джума кюнде», «Беш намаз», «Беш ууахты нюр намаз», «Джан бергенни къайгъысы», «Намаз эт», «Беш намаз фарыз», «Ана тилде силсиля», «Шыйых Абдуллах» дегенча чыгъармалары халкъны ауузундан кетмей, айтылгъанлай турадыла.

Ол болум а динде болгъан кёб джашыртын затны къарачай-малкъар окъуучугъа ангылашыныулу да, джууукъ этерге да онг бергенди.

Сёз ючюн, «Сал, Аллахым, сыйлы болгъан Кябагъа» деген белгили назмусунда талай магъаналы затны юсюнден хапарлайды. Биринчиден, инсанны Аллахха ийнанмакълыкъгъа элтген джолну юсюнден айтады назмугъа ат берген тизгинден башлаб:

«Туудум, ёсдюм, тау тюбюнде – тар тала.
Бу дуняда этдим пелах – хатала...
Соруу болур малларымы саны ючюн,
Намаз къалды, ачха ючюн, мал ючюн...

Джаш ёмюрюм сатыу-алыу, дау болуб,
Къарт ёмюрюм – джити кёзле, ау болуб...»

Адамны ийнанмакълыкъгъа, хакъ джолгъа барыуу джашау болумладан къутулууду, деген фикирни андан ары айныта, назмучу Кябагъа джол салыуну керти ийнанмакълыкъгъа бир тынгылы атламча ангылай, айтады: «Межгитиме, намазыма баргъанча, Сал, Аллахым, сыйлы болгъан Кябагъа?»

Меккагъа-Мединагъа джолну къыйынлыгъын назмучу Аллахны сынауундан сора да саугъасыча кёреди. «Гъабидлени-шахидлени джолуна, алимлени, салихлени къолуна» тюшер ючюн джаратылгъаннга санайды кесин дунягъа:

«Атам» эте, «анам» эте, тиллендим,
Аллах бирди деб, файгъамбар хакъды деб, юрендим.
Ахырында хаджиликге тебретим, -
Сал, Аллахым, сыйлы болгъан Кябагъа».

Муслиманланы ислам динни сыйлы джерлерине зияратха термилиулерин Исмаил назмуда быллай сёзле бла айтады: «Кюн болгъаем кюнюне барыб кёрюрге, Ай болгъаем кёкден салам берирге...»

Кябагъа джолоучулукъгъа фикир дуняда да барыргъа боллукъду. Ол мадарны табхан назмучу джашауну магъанасыны юсюнден сагъыш эте, джолун алай къыдырады:

«Дуня деген бир тамырсыз терекди,
Аууб басар, бек къачаргъа керекди,
Хар кюнюне бу тилегим тилекди...»

Джашауну магъанасы неде болгъанын ачыкълай, назмучу кёз аллына аламны суратларын келтиргенден сора да, ол джанны болумларын да ангыларгъа кюрешеди. Аны узакъ джолу къыйын эсе да, зауукълуду, нек дегенде, хакъ ду-

нияны бир сынаууду, ол сынауну таукел ётген инсаннга уа джандетни эшиклер ачыллыкдыла, дейди назмучу.

Назмучу чыгъармачылыгъында Дагъыстандан келген дин культурагъа таяннганды. Къумукъ дин поэзияны уста билгени аны энчи назмучулугъунда ачыкъ кёрюнуб турады. Ол Абусуфьян Акаевни силсилагъа джораланнган белгили назмусуну бир талай тизгинин кёчюрюб, кесини назмусуна къошады. Исмаил къумукъ поэзияны морфология энчилиги бла да кенг хайырланады. Шимал Кавказда, бегирек да Дагъыстанда, ислам дин джайылгъан замандан тебреб, суфий поэзия бла аны философиясы да билимли адамлагъа (бир къауум ышаны бла уа къара халкъгъа да) ангылашыныулу бола, ызы бла уа миллет философияда, поэзияда айныб тебрейди. Ол поэзияны кесини кёб джаны бла энчилиги бар эди. Бек магъаналы энчилиги аны терен философия системасында, хар кюнлюк дин къылыуну ышанларындады.

Суфий тарикатха киргенле кеслерин башхаладан айырмалы джюрюте эдиле. Бек башындан, джамагъат джашаугъа хазна къатышмай, джашаууну хар такъыйкъасын Аллахха къуллукъ этиуге, аны уллулугъун, кемсиз кючюн ангылаугъа джоралай эдиле. Суфий тарикатны Шимал Кавказда кесини энчи силсилясы узакъ ёмюрледен келеди. Кёбюсюне суфийле (къарачай-малкъар тилде – «Супу моллала») уллу билими болмагъан адамлагъа динни терен философиясы ангылашыныулу болмазлыгъын сезиб, энчи дин къауумну ичинде сюзгендиле тюрлю-тюрлю философия фикирлени. Аны себебли, джамагъат да аланы аллай энчиликлерин джаратмай, суфийлени юсюнден чам сёзле къурагъанды: «Супу молла адилликге къаршчы», «Джахилни сюфюсю, шайтанны кюлкюсю», – дегенча къарачай-малкъар айтыулада биз ол къаршчылыкъны ызын эслейбиз. Болса да, шыйыхла, дин адамланы миллет философияларына таяна, суфий философияны айнытхандыла, назмучула уа, ол философияны магъаналы затларын, назмучулукъну кючю бла, халкъгъа баямларгъа кюрешгендиле. Аладан бирлери Семенлени Исмаил эди. Къуру да аны поэзиясында тюбейди силсиляны юсюнден ачыкъ айтыу. Бюгюнлюкде культурабызны тарихини ол магъаналы шарты Исмаилны «Ана тилде силсиля» деген назмусунда ачыкъланады. Анга дери силсиляны «алтын сынджырын» Къуранны, башха дин китабланы ахыр чапыракъларында джазылыб сакълагъан эселе, Исмаил шыйыхланы атларын энчи назмугъа салыб, тёлуден тёлуге ётерча этгенди. Бу назмудан сора да ол силсиляны юсюнден башха зикирлеринде да сагъынады. «Шыйыхланы хапарын силсиля бла айтайым...», – деб джазады «Он джылда башладым» деген назмусунда. Бир къауум зикиринде уа «къош бизни силсилягъа», деб Аллахдан тилейди.

Семенлени Исмаилны дин назмучулугъуну энчилиги аланы макъамларыды. Аны башха поэзиясында баямлагъан джырчылыкъ фахмусу чыгъармачылыгъыны бу бёлегинде да кесине орун табханды. Исмаилны хар зикирини кесини энчи макъамы барды. Ол макъамла къарачай-малкъар зикирленикиледен

айырмалыдыла, ары дери эшитилмеген, аладан сора да кьуралмагъан макъамла Исмаилны дин назмулары джасайдыла, аланы окъугъанлагъа, маулутлада айтханлагъа дженгиллик береди.

Исмаилны дин чыгъармалары, аны башха поэзиясыча, уллу фахмуну бир аламанат юлгюсюдо. Мында болгъан сёзге усталыкъ, кыйын ангыламланы халкъгъа ангылашыныулу тил бла баямлау, назмучуну суратлау дуняда кесин эркин тутханын билдиреди, анга не кыйын тема да бойсунганын кергюзеде.

Семен улуну чыгъармачылыкъ къадары кыйын болгъан эсе да, кёб джаны бла насыблы эди, дерге боллукъду. Нек дегенде, аны хар сёзю халкъны сёзю болуб къалгъанды. Аны сёзю заманга, залимлеге бой салмай келеди. Заманы хорлагъан кьуру фахмуду. Анга Исмаилны джырлары, назмулары керти шагъатдыла.

Закий назмучу чыгъармаларында халкъны джюрегин толу ачханды, кыйын кюнледе кюле айтханды, мамырлыкъда джарыкъ джырла кьурагъанды. Алай а аны бир заманда да эркин этмей тургъан бир сезим бла, бир оюм бар эдиле. Ала да назмучуну халкъына сюймеклиги бла аны къадарына, келлик кюнуне кыйгырыуу. Халкъны къадарын а Исмаил ана тилини барлыгъы джокълугъу бла бирлешдиргенди. Ол оюм аны «Келлик тёлюлеге» деген осиятында уллу кюч бла айтылады:

Къалай насыблы адамлабыз биз!
Сёлешир ючюн – хазыр тилибиз.
Бютеу аламда болгъан затланы
Бир да къалмайын барды атлары.

Зыгъырдан башлаб, джудузгъа дери,
Бу тилни ичине кирелле бери,
Хар не затны да сыфаты, саны,
Тилибиз кескин тамамлай аны.

Келген тёлюле, келлик тёлюле!
Сакълагъыз аны, миндемей энин.
Кьошулгъан кьона, кьорагъан кыйта,
Ол бизни халкъгъа ёкюллюк этсин!

Битгирлени Тамара,
филология илмуланы доктору.
«Къарачай» газет, 2011 дж. сентябрны 24.

Поэзиябызны «кыулагына» азан кычыргъан

Джырчы Сымайылны хар бир назмусуну юсюнден бирер китаб джазаргъа боллукъду. Аны джазгъанларын тинтген адабиятчыладан хар бири бирер жангы магъана табады Сымайылны назму тизгинлеринде. Алай кёб къатлыды, кёб магъаналыды, турусундан ташасы кёб Сёздю поэзиясы аны. Къарачайны ахыр Халкъ Джырчысы эмда Биринчи Миллет Поэти Семенлени Сымайыл болгъанына жангыз бир адамны ишеги джокъду.

Бизни адабиятха не бла багъалыды Сымайыл, не этгенди, не къошханды? Ким да ангыларча, кысха айтсакъ: бизни поэзияны кыулагына азан кычыргъан, Хакъ сёзню Акъ сёз бла айталгъан – буду Джырчы Сымайыл деген. Бу затда кёреме адабиятыбызны аллында Сымайылны хизметин (заслугасын).

Иймансыз коммунист совет ёмюрде Сёзню бетинден нюрю къачыб, социалист реализмни бетон джагъаларындан чыгъаргъа мадар болмай, «течёт вода Кубань-реки, куда велят большевики» болуб тургъан заманда, Аллахха, поэзиягъа да кертилей къалалгъаны – бу затда кёреме Джырчы Сымайылны уллулугъун.

Фахмулары, билимлери Сымайылдан кем болмагъан джазыучула бар эдиле 1920-чы, 1930-чу джыллада. Алай а, ала Хакъ Кертиге тюл, совет власта, коммунист партиягъа къуллукъ эте эдиле. Биркюнлюк, бирджыллыкъ, бирёмюрлюк джазыучула эдиле ала. Аланы джазгъанлары ала къуллукъ этген джорукъ бла бирге тариххе кетдиле, Сымайыл а бизни бла къалды. Халкъыбыз саулукъда, Сымайылгъа ёлюм джокъду. Ёмюрлюк поэтни насыбы алайды. Къадары уа къалайды?

Къадары уа... Сымайылны ёлюмден сакълагъан таша кючле болгъандыла, ансы ол сау къалыргъа мадар джокъ эди. Таша кючле десем да, Аллах сакълагъанды Сымайылны дерге базаынама. Ибилис джорукъ не бек кюрешген эсе да, Аллахха къаршчы, аны динине къаршчы бир сёз айтдырталмагъанды,

джаздырталмагъанды Сымайылгъа. Иймансыз джорукъгъа, зулмугъа къаршчы уа Сымайылны ненча назмусу барды! Боллукъ эдиле ол адам ашаучу ёмюрде Джырчыны да къурутургъа. Властха къор-садакъа болуб, аны бегимлерине назмуларын, хапарларын дагъан этиб тургъан джазыучуланы огъуна къурута тургъан сагъатда, Сымайылгъа тиймегенлери адам ийнанмазчады. Аллах сакълагъанды аны – башха не айтыргъа да билмейме.

Ёлюмден сакълагъанлыкъгъа, сынар керекли уа къоймагъанды. 1940-чы джылладан 1990-чы джыллагъа дери, джырларын джырлатхан, китабларын чыгъартхан къой, Сымайылны атын сагъыныргъа да къоймай эдиле басмада. Джаны саудан асырагъан эдиле Сымайылны. Анга джалгъан дау салгъанла эдиле джырларын, назмуларын тонаргъа кюрешгенле да. Онла бла джылланы зар адамла къралны, КГБ-ни да Сымайылгъа юсдюрюб, тин хазнасын а, чача бере эдиле. Барына да джаны къыйнала, халкъыбызны эм уллу Джырчысы, Поэти 1981-чи джыл дуниядан кетди.

Аллай сынаудан, бюгюлмей, Сымайылча ёталлыкъ, аз адам болур. Тюзлюк хорларындан, китаблары басмаланырындан тюнгюлгенинде да, беш ууахты намазын къоймагъанча, назму джазгъанын да къоймады Сымайыл. Ийманы кючлю болмаса, керти поэт болмаса, диннге, поэзиягъа да аллай бегимеклик къайдан чыгъар эди?

Къаяда терекча эди Сымайыл – ийман, фахму кючю чыгъаргъан мийикликден къараб, халкъ джарсыуланы ачыкъ кёре эди да, халкъны кёлюн, джазыуун да джаза эди, юлгю болургъа да кюреше эди. Ма алай ёлюб кетди Сымайыл – Аллахха, поэзиягъа да къуллукъ этгенлей, зикир, назму джазгъанлай, миллет кийимин юсден тешмегенлей. Бармы эди бизни джазыучулада, Джырчы Сымайылча, руху бла да, сёзю бла да, кийген кийими бла да бизни тюшюндюрюб, «динибизни, тилибизни, джуртубузну – адамлыгъыбызны, халкълыгъыбызны сакълайыкъ» деб, тургъан? Джокъ эди. Бюгюнлюкде да джокъду.

Бюгюнлюкде да бардыла Сымайыл бла кюрешгенле. Менделеевни таблосуна ушаш, Поэзия таблода Сымайыл алтын орнуна тюшгени, алагъа уа анда орун табылмагъаны тынчлыкъ бермейди алагъа. Ала ангыламагъан бир зат: оноучулагъа, къуллукъчулагъа ариу айтыб, къралны, джорукъну махтаб – «Халкъ поэти» деген атны боллукъду алыргъа. Алай этиб, ишге, къуллукъгъа кирирге да боллукъду, Поэзиягъа уа – огъай. Ёзю, сёзю да Хакъгъа къуллукъ этмегеннге, Поэзияны эшиклери джабыкъдыла. Не келсин, алагъа Поэзия юйню эшиклери, терезелери да джабыкъ болгъанлыкъгъа, ала Юйню оджагъындан кирирге кюрешедиле ары. Кираллыкъ а тюлдюле – юслери, бетлери да къаралыб, джалын, къурум джугъу болуб чыгъарыкъдыла да, айланлыкъдыла алай...

Бизни поэзияны къулагъына азан къычыргъан, Хакъ сёзню Акъ сёз бла айталгъан закийибизди Семенлени Сымайыл.

Джигитле Минги Таугъа чыгъадыла да, аны акъ башын сылаб, ызларына къайтадыла – андан ары джол джокъду. Сымайыл да алайды: аны поэзиясыны мийиклигине чыгъалгъанны башы джулдузлагъа тийиб тебрейди – алай джууукълашады адам Кёкге.

Бизни поэзияны къадау ташы да, тѣппеси да Сымайылды. Минги Тау дегенлей, тау да, джыр да тенгден тюшедиле эсге. Минги Тау джуртубузну белгиси болгъанча, Сымайыл да поэзиябызны аллай белгиси болуб бошагъанды.

Сымайылгъа бара тургъан бла Сымайылдан келе тургъан джазыучуладыла бизни адабиятха юлюш къошаллыкъла. Башха джолну баргъанла – ала джангылгъанладандыла неда аджашханладандыла. Аладан джукъ да сакъламайма мен. Минги Тау а – бирди: кѣкден, джерден къарасакъ да, ауалдан, ахырдан къарасакъ да. Ол белгисиди халкъыбызны, джуртубузну, поэзиябызны да.

Лайпанланы Билал,
КЧР-ни халкъ поэти.

Юйдеши айтырыкыны, башха айталмаз

Семенлени Исмаилны китабын басмагъа хазырлауда поэтни кызлары
Элекуланы Зубайда бла Семенлени Маруаны уллу кыйынлары барды.

Аланы джан аурутуулары бла поэтни унутулуб тургъан бир къауум
чыгъармаласы да басмаланадыла джангы китабда.

Исмаил бла Акътамакъ

(Ал сёз орнуна «Минги Тау» журналгъа)

I

Аначы къатын уллу юйню эшигин гузаба ачыб:

– Къутулду!.. Амма, къууан: улан! – деди да, ызына да алай ашыгъыш къайтды. Туугъан сабийни къарт анасы Сыйлыкъыз амма, сыйюмчюлюгюн да къойнундан чыгъара, арбазгъа чыгъыб:

– Джашымы бери келтиригиз! – деб таууш этди... Ол, дарий къумачха чырмалыб тургъан джашчыкъны къойнуна алыб: – Тьюу машалла!.. Аман кёзден Аллах сакъласын!.. Джашар сюек болсун!... Ары ит тегенеге да бир салыгъыз! – дей, аны келинлеге узатхандан сора, аначы къатынны къучакълаб, ары дери джоралаб тургъан сыйюмчюлюгюн анга берди. Сабийчикни ана джууугъу, Къызлалайиланы Асий да аны ит тегенеге салыб, не эсе да бир сёзлени да айта, ызына алды. Бары да къууандыла. Атына да Исмаил файхамбарны атын атадыла. Аны бла бирге, бу джангы туугъанчыкъ, бара баргъан заманда Къарачайны халкъ Джырчысы боллугъун билалмасала да, халкъгъа кесине да джарагъан адам болсун – деген иги тилеклерин этдиле. Эшта, бу тилекле Аллахны: «Амин!» – деген кёзююне тюшген болур эдиле...

Ит тегенеге салгъанларыны себеби уа: мынга дери Джулдузханны беш сабийи, тюрлю-тюрлю аджалладан ёлген эдиле. Былай этиб, ит тегенеге салыу: итни тёлсюю кибик, чырмаусуз-тынч аякълансын деген, бурундан къалгъан эски адетни джоругъу эди. Бёрю (джанлы) тюрк тилли халкъланы эмблемалары болгъанды, айю славянлагъа болгъанча.

Поэтни атасы Семенлени Унух хаджи, дин къуллаукъчу, арабча уллу билими болгъан адам эди. Ол, белгили халкъ джырчыны – Семенлени Къалтурну (Хиджини) туудугъу эди. Анга: «Хиджини билгени барды, шыйыхды», – деген багъаны бере эдиле. Унух хаджи алты кере Кябагъа барыб, джетинчиде анда ёлгенди. «Аланы бирин ол джаяулай баргъанды...»

Ахыр кере, кете туруб, ашыргъан адамла:

– Иги джолгъа бар, хаджи, эсен тюбешейик! – дегенлеринде:

– Къыямат кюн Аллахны аллында, – деб джууаб бере, ахыр сёзю ол болуб кетгенди. Андан мурат: къуп-къуру 42 джыл болгъан, саулукълу, деу адам, ёл люгюн, къайтмазлыгъын да билиб, джолуна алай атланганды... Анда, Кяба къылгъандан сора ауушады. Атасыны – Умар хаджини къатында, орун табылыб, алайда асыралгъанды. Бостанланы Хаджай хаджи, аны хаджи медалын алыб, Кябадан Къарачайгъа келтиргенди.

Адамла айтханнга кёре, хаджини кеси билиб, башхала билмеген, уллу кёз-баулукъ (гипноз) дараджасы болгъанды. Ол дараджаны уста хайырлана, Унух хаджи тюрлю-тюрлю къыйын аурууладан (алыннган, шашхан, тили тутулгъан, къоян ауруу дегенча) ауругъанланы, багъыб, сау эталгъанды. Урланнган затны табыллыгъы бла табылмазлыгъын билдире, табылса – къачан, къайда, къалай табыллыгъын да айталгъанды. Тиширыуну къолун тутмагъанды. Заманын Кябагъа барыу, Тюркде, Арабда, Кавказда сууаблыкъ зияратлагъа айланыу бла ашыргъанды.

Дарман хансла, дарманла бла багъыу да аны бек суйген иши болгъанды. Кёбюсюне уа, Кябагъа эки баргъаныны арасында, юйюню тюбюнде, джер юйде, къуллукъ этиб тургъанды. Анга (ол патаргъа) «халыуат» дей эдиле.

«Исмаилны атасы ыйыкъда, хар кюн сайын, бир аба кийиучен эди. Чырайлы, сюекли, саулукълу, сабыр, кирсиз-таза адам эди. Эришиб, даулашыб кюрешмей: «Ийнан!» деб, бир сёз айтыб къоючан эди» – деучендиле Хаджини таныгъанла.

Джашы Исмаил айтханнга кёре, аны къарыуу-кючу да бек уллу болгъандыла. 10–15 эшекни, бир ызгъа алыб барыб, отундан джюклеучен эди. Ала Эки Араны батмакъларында батаргъа ёч эдиле. «Алай батханны, эки къолу бла эшек джерни эки къашындан тутуб, тартыб, батмакъдан къакъыракъгъа чыгъарыб, тёрт аягъыны юсюне сюеучен эди атам», – деб эсине тюшюре эди джашы.

Исмаил бек огъурлу сабийге саналгъанды, нек десенг, аны ызындан туугъанла чырмаусуз-чарпыусуз ёсгендиле.

Поэтни анасы Биджилени Къуденетни къызы Джулдузхан, ишге сёзге да табылгъы болгъан, не джаны бла да адамла алгъа тутхан тиширыу эди. Ол, кёбюсюне, сёзюн рифмала бла айтыучан эди. Бир джолда эл джыйылгъаннга: «Ангылагъан тиширыуладан да талай адам келсинле!» – деб оноу болгъанды да, алты тиширыуну чакъыртхандыла. Аланы ичлеринде анам да (Джулдузхан) болгъанды. Анда этиле тургъан оноула къара халкъдан эсе, уллу байлагъа джараулу этиле тебрегенлерин эсгериб, терсликге джакъ болуб турмаз ючюн, Унухну юй бийчеси, кёзю-башы бла нёгерлерин да ёрге тургъузуб, алларында чыгъыб тебрегенди. «Джулдузхан, къайры барасыз? Ызыгъызгъа олтуругъуз!» – дегенлеринде, ол:

«Суу ызында джеркле ёселле чайнар ючюн;
Къарачайда джарлыла джашайла байла ючюн», –

деген сёзле бла кесине, негерлерине да да джол ача, чыгъыб кетгенди.

Исмаилны анасы аллай ана болгъаныны, джашыны тауушлукъ поэт болууна, сёзсюз да, уллу магъанасы болур. «Хар ким бирер зат айтыб махтанганларында, мен да, ата джанымда дин байлыкъ бла, ана джанымда мал байлыкъны айтдым», – деб Семен улу кеси айтханлай, аны ана къарнашы Биджилени Къудентни джашы Хусин, байлыгъы бла бирге, къайгъырыуу, чомартлыгъы да болгъаны себебли, кюеую джокъ заманда да, эгечини кереклисине къарагъанлай тургъанды.

Джашчыкъ (Исмаил) гитчелигинден огъуна да, эсли-сейир сабий болгъанды. Ол, кереклисин табыб, айтханы болуб, эки джанына да эркелик этиб ёсгенди. Джети джыл толгъан заманында, анасыны келини (Хусинни юй бийчеси) бернеси бла бирге, къайын къызындан туугъаннга аталыкъ кийим этгенди. Алай деген – башындан аягъына дери: кесине теп-тенг бухар бёрк, схарла чепкен, алтын хазырла, алтын белибау, алтын къама, алтын ышым баула, гёбха урулгъан дагъыстан аякъ кийимле, къаназирден кёнчек-кёлек...

Мезиртеге баргъынчы огъуна да, ол зикирлени, (таб, араб, аджам тилде да) бек кёб билгенди. Аны себебли, атасыны къарнашлары – Шогъайыб хаджи, Джюсюб хаджи, Хусейин хаджи – биргелерине олтуртуб, джашчыкъны ариу айтханчыгъына къууана, таб, маулутлада да зикир айтдыргъанлай тургъандыла.

Авторну поэт болууна, макъамла чыгъарыуна да, ол джыллада ангысына сингиб къалгъан зикир музыканы магъанасы да бек теренди.

Исмаил мезиртеде талпыб, алаамат окъуй эди. Аптекни бошаб, Къураннга киргенинде, апенди анга окъутхан дерс бла, юйде атасы, атасыны къарнашлары айтханлада башхалыкъла болгъанларын таба башлайды. Аланы юслеринден сёлешинсе, анча сайын да окъутхан апендиден эсе, сохтасы тюз бола эди. Сора, апенди сохтасына ёчюгеди. Сипи чыбыкъланы, аны кесине келтиртиб, болмагъан сылтаула бла, сабийни къол аязына балакъаны тарта эди. Къуран сохта дерслеге кюн алмашдырыб бара башлайды. Юйде биледиле... Атасы: «Бар!» – деб уруша, – Салам от этиб, анга атарыкъма!» – деб да къоркъутады. Болмагъанында, апенди бла сёлешди. Сора, сагъыш этиб: джашчыкъны фахмусуна джол берирча, тыйыншлы устаз излеим деген акъылда тохтаб, ол кёзюуде Къарачайда чынг тикирал билими болгъаннга саналгъан, Тотуркъулланы Мухаммат апендиге барыб, хапарын айтханында, ол джашчыкъны кёргегенлей огъуна, окъутургъа разылыгъын билдирди. Сора хаджи Исмаилны анга келтириб кетеди.

Исмаил, Мухаммат апендиден сора да, Кёнделенде окъургъа джарашхан эди, алай а, окъуун бошагъынчы, атасы ауушады...

Андан сора ана кърнашы бла бирге, малчы болуб, талай джылны ишлейди. Ол джылла аны мал халини, бичен ишини, малчылыкъда джюрютюлген тилни, кърарачай-малкър фольклорну уста билиуюне уллу себеб боладыла.

Заман тюрленеди. Исмаилны анасы игиликге ашыгъады. Исмаил юйленеди, алай а джангы келин ызына кърйтхандан сора, аны келтирмейдиле. Себеби: анала бир-бирлери бла джарашмайдыла. Джаш бла кызыны орталарында да, терен сүймеклик болмагъаны ючюн, аналаны бегимлерин бузарча сылтау къруралмайды. Алай бла Исмаил джангыдан джаш болуб, тойланы кызыдыра башлайды.

Ол кезюуге дери, Унух улу билген джырларын уста джырлагъаны болмаса, ол джырны, бу джырны этгенди деб, аны аты бла белгили зат джокъ эди. Бизге белгилиси: Исмаил араб-аджам литература бла, кърарачай-малкър фольклор бла иги шагъырей болгъанындан тышында да, тепсерге, джырларгъа, селеширге уста, дунягъа ишленген, атда ойнаргъа, эмилик юретирге, тутушургъа, джау джибге чыгъаргъа, чалкы чалыргъа кишиге ал бермеген, саулукълу, чырайлы, сюекли адам болгъаныды. Иги да дейсе.

«... Джылтырайды, джанады¹
Миннген атынгы туягъы.
Сорковойчукъну тартыб келеди
Семен улу – биягъы»...

Бу джырны дырынчы кызыла Исмаилгъа этгендиле.

Дагъыда заман етеди. Кюнлени бир огъурлу кюнюнде джазыу Семенлени Исмаилны Кърарачайны Кърарт Джурт элинде бир кызычыкъ бла танышдырады. Аны бла къалай танышханыны юсюнден Семенлени Саният бла Шидакъланы Зубарджатха поэт кеси быллай хапар айтханды: «Мен бу кызычыкъны биринчи кере Ижалада джыйын тойда кърген эдим... Кызыла тойгъа джыйылгъандан сора, арtdан къруру кесин алыб келген эдиле. Ол туурада сюелмей, кызыланы ташаларына джанлагъан эди. Мен а, къргенлей огъуна, джаным кирген эди да, той тамадагъа: «Ол джангы келген кызычыкъны меннге бир чыгъар... Тепсерге сюеме!» – деб тиледим. Джаш, саукъаллыкъ, сезюмю джерге тюшюрмеди... Тепседик... Ол кюнден сора Ижаланы тийреге джолоучу да болдум...

Исмаил кызычыкъгъа джырын этиб башлайды. Джыр да, макъам да алай бир ызгъа тууб кълмайдыла.

Автор, ол кезюуде Кърарачайда бек джайылгъан, Кърочхарланы Кърасботну «Айджаякъ» деген джырыча, аллай бир иги джыр этерге деб къраст этеди. Сора:

Секириб миндим мийикге,
Джууукъ бармадым джарына;
Айджаякъ кибик белгили этерме,
Сени тау эллени барына, –

¹ Сороковая десятинa = 1,25 га

деб аллын алай башлайды. Айхай, джырны этер ючюн, фахмуну юсюне да, аны макъамы бла атын табаргъа керек эди. Исмаил макъамны излеб, тюрлю-тюрлю затладан алыргъа кюрешеди.

Бир ушагъында:

«Махар сууну аякъ джанында секиртме шоркъаладан алгъан эдим. «Эй!» деб созулгъанын да Махар Аягъында сууну шууулдаб баргъан тауушуна ушатхан эдим», – дей эди.

Башха айтханында уа:

«... Джумарыкъны джырлагъаны, гуждарны сызгъыргъаны, бусакъ чапракъланы шош аязда харс ургъанлары – ма аладыла Акътамакъны макъамы», – дей эди.

«Акътамакъда» ол затны, керти да алай болгъанын бегитген тизгинле бардыла:

«Джумарыкъ джырлай джырында,
Гуждар сызгъыра эжиуде.
Субай бусакъла, аяз ушакъда –
Джырынг джырланган кёзюуде».

Мени сартын, авторну, макъамны юсюнден ол бир айтханы да тюз болургъа боллукъду. Къалай, десенг, Махар сууну юсюнден да:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Пайтон атларынг джоргъала.
Сени джырынгы ариу джырлайла
Махар суунда шоркъала», –

деген тизгинле да анга шагъатлыкъ этедиле.

Алай бла, макъам табылды! Энди джыргъа ат атаргъа керекди. Автор, джангы джырына «Акътамакъ» деб атайды. Алай атаууну эки сылтаууну бири: айырылгъан тиширыууну аты да, джангы суйген къызыны атыча болгъаны себебли, Исмаил ол атдан джанларгъа керек болгъанды. Ол затны поэт былай айтыб белгилейди:

«Ёлтюрме мени этген антыма,
Былай джууукъ олтур къатыма.
Эй! Анисат дерге уялгъан этеме,
Акътамакъ атадым атынга...»

Экинчиси уа: къызын къалгъан чырайына да, келбет къошхан, ариу, узун, чыммакъ бойну болгъанды. Аны юсюнден джырчы былай айтыб талпынады:

«Ой, кёкден джауум джаумайды,
Бу джер джаугъанны джутмайды;
Эй! Мени дуниям кетиб къалырмы,
Ол акъ бойнунгдан бир тутмайын!...»

Аны тышында да, поэзиягъа ариу келишир ючюн: Акъбулут, Алтынджал, Акъбоюн, Акъбабуш, Алтынчач, Къутасчач, Таумарал, Сурахай, Толгъанай, Джохарджал, Акъмарал, Ай-Кюрен, Ариу, Айтолгъан-Ариу, Ай-Тийген-Ариу, Кюн-Тийген-Ариу, Танг-Атхан-Ариу, Ариузат, дагъыда аллай атла атагъанды.

Ала поэмагъа, кюмюшге къарасаут джарашханча джараша, керекли джерледе айтыладыла.

Акътамакъ – поэтни джашауунда, джазыу ишинде да баш орунну алгъаны себебли, поэманы юсюнден, тохтаб, айтыргъа тыйыншлы болур:

Бир къауум кюмюшчю хапарлагъа кёре, «Акътамакъда» баш герой джокъду. Поэт – кёзюне тюртюлген тиширыулары барысына да, алай ат юсюнден джыр эте да, джырлай айланганды. Акътамакъда (Анисат), аланы бириди. Кертисин айтсакъ, поэманы къуралыууна бу тукъум багъа бериу – аны авторуну адамлыгъын, фахмусун да теблерге талпый, кеслери теджеген башха тиширыулары сыйларын кёлтюрте, баш геройну (Акътамакъны) мийик дараджасын да, аланы тенгликлерине дери тюшюрююду.

Ишини кертисинде уа, «Къулакъ юзюлюр болса, чыпчыкъ аягъындан» дегенча, Исмаилны ары дери кёрюнмей, ташада тургъан уллу фахмусуну белгили болууна, Акътамакъ себеб болгъанды. Башха сёзле бла айтсакъ, ёсе тургъан гокка ханс, гоккаларын ачар ючюн, анга джылылыкъ, мылылыкъ, джарыкъ керек болгъанча, Исмаилны фахмусу туурагъа чыгъар ючюн да, Акътамакъ керек болгъанды:

Шам Семенледе инген алысын¹
Джылына джети чалынсын.
Эй! Мени сенден башха джокъду суйгеним,
Атыб къойгъанман барысын!.. -

деб поэт, эшта, алай бош айтхан болмаз. Алай дегени: суймеклик иште энди-ге дери этгенлерим джангылычдыла. Энди, аркъауу, бою да кесиме тыйыншлы болгъанны табдым. Муну бла болайым, демекликди.

Мени сартын, арлакъда айю бизге къараб тургъанын кёре эсек, аны ызын ызлаб: «Алайтын озгъан болур... Былайтын ётген болур!» – деб эришиу телиликди. Къалайтын баргъанын, аны табар ючюн деб, излей (ызлай) эдик эсек, кесин кёргенибиз бла бирге, излеуню, даулашыуну да тохтатыргъа керекбиз. Алай эсе, «Джер басханын ат биле болур»... Ол (автор) кимге, къачан, къайда, къалай, нек этгенин айтханы бла бирге, баш геройну атасын, анасын, эгечлерин, джангыз къарнашын, не билейим, элин, тийресин, ол огъай эсенг, къызджаш тенглерине дери тизеди. Поэтни ол шагъатлыкълары, кесини ауазы бла айтылыб, кассетада эмда Суйюнчлени Азаматны Исмаилны кесинден джазыб алгъан тефтерлеринде, сакъланадыла. Алай эсе, сёзюбюз тутхучлу болур ючюн, Семен улун не къадар аслам сёлешдирирге тыйыншлы болур:

¹ Юлгоге келтирилген куплетле да, джырланыб айтылыргъа тыйыншлыдыла.

Джаш, башлагъан иши керти да уллу-сыйлы, къыйын иш болгъанын эсгере:

... Бошбоюн болуб бошадым,
Атамы мюлкюн ташладым.
Эй! Кёк къаягъа ёшюн салгъанча,
Бир къыйын ишни башладым, –

деб башлайды, таныша туруб, сора кесини тукъумун-джугъун, атасын-анасын, эгечлерин-къарнашларын – барысын да джарашдырыб, тизиб айтады. Аны бла бирге, келечисине:

«Ой, Ижаланы Азрет!
Акъылны манга аз юрет!
Сен атхан сууда барлыкъды Акътамакъ,
Сен аны манга хазыр эт! –

деген ышанмакълыкъ борчну айтады.

Келечи ишин баджаралмайды. Не ючюн десенг, джашны джанындан сёгюм уллу киреди. Поэт, аны ючюн да, асыры джунчумай:

Белимде алтын къамам бар.
Мени джыргъа уста анам бар.
Эй! Эжиучюлерим – эки эгечим –
Баджаралмайды келечим...»

Ой, Махар тауда Тогъай чат.
Мени тору джылкъым отласын!
Эй! Кесим кесине бир тийишгинчи,
Келечи джюрюу тохтасын!

Алтындан юйле ишлетирикме,
Кюмюшден сарай салдырыб,
Кесимден сора киши сёлешмегиз, –
Къоярсыз къылыкъ алдырыб, –

деб, келечиликни джюгенин, къамчисин да кесини къолуна алады.

Энди келечилик джыр бла айтылады. Къызны кесин махтагъаны бла бирге:

Джангыз къарнашынг Махамет.
Атанг апенди Окъубду.
Къарнашынг бла келишир эдим,
Къартдан джюрегим къоркъубду.

Терекге чирчик чыгъармы,
Джазны джылыуу болмайын?

Баш эркилиги джокъду Акътамакъны
Ол Сырмаханнга сормаин.

Бизни джылытыб турлукъду,
Чууакъ кюнлюбюз батмайын,
Къоярыкъ тюлме, Окъубну кызы
Ариу Анисатны табмайын...

Семен улу, кызыны анга сют ие башлагъанын эслей, дагъыда былай къошады:

Ой, къара къауал шкогум,
Аны сампал ташы чакъмайды.
Намыс этеди адамларындан, –
Бу мени кенгнге атмайды.

Тюкенде алтын бууунлукъ,
Учуз багъасына сатылад.
Акътамакъ сюед мени, тенглерим!
Ачыкъ айтыргъа уа тартынад...

Ишини башы Сырма (къызыны анасы) болгъаны себебли, Исмаил «Таукелге
нюр джанар!» – деб, кеси айтханлай, таукел этиб:

Кезлик бычакъчыкъ, дейдиле,
Мияла кесген алмазгъа.
Мени барырым бир бек келеди
Бу сен джашагъан арбазгъа, –

деб, арбазларына кириб, Сырмахан бла сёлешгенден сора, кызыны анасы аны
джаратханын ангылай, джаш тиерсиз къууанды:

Сени суйгенли болгъанма
Сау санларымдан ырахын.
Ананг Сырмагъа айыб салмайма,
Атангы болсун гюнахим, –

деген сёлени да андан сора айтхан болур эди ол.

Джырчы, алгъын кызына, ызы бла анасына бирер кесек ышаннгандан
сора, къайын кызыларыны кёллерин былай айтыб алгъанды, дейдиле:

Мен джылы салам иеме
Эгечлеринги барына.
Эй! Суугъа – чабакъ, къаягъа – ыргъакъ,
Мен – Джохарджалны алырма...

Къаблан кибикди къарыуум.
 Джерни тебрэндирир барыуум.
 Ананг Сырмагъа бергенди Аллах,
 Къызланы ариу ариуун...

...Мин Ақътамагъым, пайтоннга.
 Къайын къызларым суратла»... д.а.к.

Семен улу, аллай махтауну саулай тукъумуна да айтыргъа сюе, былай ай-
 тыб джырлагъанды:

Джангурла бла джангырады да,
 Тау джалпакъланы кырдыгы.
 Эй, Ижалада – Махаралада –
 Ол ариуланы урлугъу.

Ариуланы урлугъун
 Мен юй бачхама салмасам.
 Эй! Мен ёлюб кетсем, эки джыларсыз
 Ол Акъ маралны да алмасам...

«Алтын таукъну алыргъа башлагъанында, аны алтын орнуна да хурмет
 эте эди», – дегенлей, тийресин махтагъанында, джамагъатын да сыйлары келе:

Джибек джаракны джангысы бла,
 Кюн сайын чабыр киеме.
 Мен сени амалтын, Кюн-Тийген-Ариу!
 Джамагъатынгы да сюеме, –

дейди джырчы.

Заман созулады. Иш бармайды. Джаш тыкъсыйды. Ақътамақъ да биргеле-
 рине, Махаралары, джай айлада, кеслерини Ташлы-Къолларына кетедиле. Ол
 кёзюуде айтханды Исмаил:

Махаралары бир хутур болуб,
 Бу Ташлы-Къолда джашайла.
 Ариу Анисатны алыб кетмесем,
 Кёзлери бла ашайла, – деб.

Энди къызны атасына бла къарнашына салыннган махтаулагъа да къа-
 райыкъ:

«Сениасылатанг, тынчатанг...», «Шиякыичиндемижегикибик, Атанг Окъуб-
 ну маллары...», «...Атанг Окъубну ол къара аджири Тюб бауугъузда кишней-
 ди...», «...Сени ёзден атанг, хан атанг...», «...Мени эл иеси къайыным...»

Поэт алкъын къоркъууну терениндеди. Атасы бла къарнашы чарлайдыла.
 Джаш къызны таныгъанлы, ай талай кере джангыдан туугъанды. Джыр а, суй-

мекликни ёртенича, замандан артха кълмай, этилиб, айтылыб, джырланыб, джайылыб барады. Поэтни сыйыннгысыз фахмусу: «Акътмакъ келлик-къллыкъ эсе да, ол джазыууча болур, сен анга къарама да джырынгы эт! – деб аны тынгысыз этеди.

Исмаил, Акътмакъ бла Хапсатны¹ пайтоннга миндириб, кеси кёрюрге талпыб тургъан сейир дуняны, алагъа да кёргюзе, эшитген-билген джерлерине барыб къайтыр муратда: «Битмеген забаны джанында, туумагъан къоянны, ишленмеген шкок бла ургъан джашча»; болмагъан пайтоннга, туумагъан атланы джегиб, умут джолоучулукъгъа атланады. Насыбха, бу атланыу, керти джолоучулукъдан эсе да, бир тюрлю сейир, бир тюрлю тамаша болады.

Мин, Акътмагъым, пайтоннга
Къарамынг бла нюр чача;
Эй! Сен – джандет джаухар, мен – дуня гяухар –
Тукъум-джукъ таный, кёз ача»...

Къарачайда болгъан тийрелеге айланадыла. Аланы кёрюб, таныб бошагъандан сора, джаш:

Мин, Акътмагъым, пайтоннга
Биз джер-суу кёрюб къайтыргъа;
Эй! Бу Юч ёзенни къууанч хапарын
Къыйыр элlege да айтыргъа, –

дейди.

Къарачай областны эллеринде боладыла. Аны бла бирге, джайлыкъланы, къышлыкъланы, таулану, суулану сынай, тау байлыкъ бла, тюз байлыкъ бла да шагъырей боладыла. Алай болса да, алагъа кёргюзгенин, Семен улу асыры азгъа санай:

Мин, Акътмагъым, пайтоннга;
Пайтондан тюшмей, кемеge...
Къарагъан кёзge джарашыу болур –
Хапсат да келсин негерге, – дейди.

Умут кеме бла, кёб къраллагъа, аланы порт шахарларына айланыб, Инглизге, андан Америкагъа барадыла. Американы поэт кеси иги билмегени себбли болур:

Мин, Акътмагъым, пайтоннга
Шахар шахарны ичи бла
Американы аралаб чыкъдыкъ,
Бу суймекликни кючу бла, – дегени.
Хапар бла андан кетедиле.

¹ Хапсат – Исмаилны тенг кызы (атасыны кърнашындан туугъан).

Поэт араб-аджам литератураны иги билгени себебли, Африканы географиясы бла да шагъырейча кёрюнеди.

Мин, Ақътамагъым, кемеге
Башха джол бла кетерге.
Бу Магърибге бурулмагъанлай,
Мадагаскаргъа ётерге, –

деб, кеме бла Америкадан, Мадагаскарны юсю бла Япониягъа барады. Быланы суйгенле болгъанларын японлула, сормагъанлай, биледиле, аны себеби, уллу сый, кёб саугъа бериб ашырадыла.

Былайда, суймекликге чек джокъду, ол тиллени барына бирча кёчюршюб турады, деген оюм ангылашынады. Джолоучулары тамадалары, ызларына тебрей, былай айтады:

Мин, Ақътамагъым, кемеге,
Адамла бла къол тута;
Биз ызыбызгъа келебиз энди,
Азау тенгизге джол тута.

Къытайгъа къайтмай кетейик
Къара джер бла келирбиз,
Эй! Энди иймезге да болурла бизни,
Буюрулгъанны кёрюрбюз!

Азау тенгизде кемеден пайтонларын тюшюрюб, аны бла юйге келедиле...

Адам баласыны учунууну мардасы болмайды... Поэтни, аэропланнга ми-ниб, пайтон баралмагъан сейир таулары кёрюрю, кёргюзюрю да келе:

Мин, Ақътамагъым, айрыпланнга,
Кёклеге къууанч тегерге.
Эй! Кесибиз барсакъ ушагъыусузду –
Хапсат да келсин негерге, –

деген сёзлени юслеринде быягъынлай, кетедиле.

Аэропландан къараб, Европаны, Американы, Азияны тауларын кёрюб, Эверестни башында (хауада) тохтаб:

Джерни тёппеси Еберес.
Сейирсинебиз, бёлюб эс;
Кёкню кёлтюрюб тургъанынг ючюн
Беребиз сеннге уллу черс, –

дейди поэт.

Аэропланда учуу аны бла бошалыб къалмайды. Была дагъыда:

«...Магърибни башы кёклеге»...
 «Машрикъни башы ачыкъгъа»...
 «Буракъ байланган тогъайгъа»...
 «Кюн бата тургъан тенгизге»
 «Джерни кёлтюрген ёгюзге».
 «Ёгюзню тую сары Джелге»...
 «Тенгизни джухтан балыкъгъа»...

д.а.к. сейир затланы кёрюб, къайтыб келе:

Биз ючюбюз да айрыпланда,
 Бу Минги Тауда тубаннга.
 Кюмюшден кёпюр салыб ётдююрме.
 Аллыбызда уллу къобаннга... –

деб джырлайды поэт.

Энтда джол чакъырады. Къытайгъа Къара джер бла барыргъа керекди. Ары дери хоншула бла татыулу таныш болууну къабыл кёреди джол башчы. Ол мураты анга:

Джерлени тёрю джерибиз.
 Джохар джудузлу кёгюбюз.
 Алкъын бошалыб къаллыкъ туююдю.
 Биз кез ачарыкъ чегибиз, –

деген тизгинлени айтдыра, биягъы пайтон, биягъы юч адамы бла биягъы Къарачайдан чыгъады.

«Мин, Акътамагъым, пайтоннга
 Тартыб барайыкъ Худесге.
 Эй! Пайтон джоллада джюрюялмаса,
 Сен иги къара кюрешге», –

деб, Худес ёзенни ёрге барадыла. Бийчесын бла, Тузлукъ дуппур бла аууб, Къабарты элlege айланадыла. Къайтыб келе, кесибизде: черкес, абаза, ногъай эл-лени аралаб, бошаб, энди уллу джолоучулукъгъа хазырланадыла. Ол, малкъар элlege барыу бла башланады:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
 Къарнаш Малкъаргъа джол тута.
 Эй! Джюрюсек джолну, ишлесек ишни,
 Ашасакъ ашны къоркъута», – дейди пайтончу.

Малкъаргъа баргъанлай:

Холамда къаздым джим-джим таш,
 Ой, Бызынгыда базманым.

Эй! Къарачайны бети ючюндю
Мени сеннге джырла джазгъаным, –

деб башхартады ол. Былайда, арт эки тизгинде, поэманы дараджасы, джаш бла къызны ортада суймекликлеринден эсе, уллугъун, мийиклигин байлыгъын да ачыкълай, аны мураты къуру Акътамакъгъа суймеклигин айтыу тюл, къарачай халкъны миллетле арасында сыйын кёлтюрю да болгъанын кескин ангылатады автор.

Малкъарны тийрелерине, эллерине барадыла. Кёб сейир затланы кёрюб, эшитиб, андан да ары тебрей:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Дагъыстан таба кёз ача;
Эй! Сен унамаздан, мен да къоймаздан –
Бир бирибизге сёз ача, –

деген сёзлени да джырлай, поэт Акъсайгъа джетгенинде:

Къызны ариуу Акъсайда,
Тил билмейдиле, не файда?
Эй! Сени тюрсюнюнг, мени сезимим –
Бирге джюрюйле хар къайда, –

дей, пайтонун тохтатады.

Дагъыстандан тансыкъ алгъандан сора, джолоучула, тамбланы къууанч джолуна ашырыладыла:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ой, Тау Артында хоншула...
Эй! Биз аралайыкъ билимге – билим,
Намысха намыс къошула, –

деб, Терк Башында, Тау Артында, сейир-тамаша затланы кёредиле. Къарачайдан джылы салам айта, аланы да сыйлы къонакълары болуб, андан ары барлыкъ джолларыны оноуна кёчедиле:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Ачханы кёпюр этейик.
Орта Азияны кёрюб ючюннге
Каспий тенгизден ётейик... –

деб буюрады пайтончу. Джолоучула узбек, къазах, къыргъыз, тюркмен халкъланы чынг сейир джерлеринде боладыла. Аланы татлы сёзлерин эшите, дамлы туз-дамларын къабадыла. Сора, уллу сыйлары-саугъалары бла ашырылыб:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Джолоучулукъ да къыйынды...

Эй! Кыйын болса да, биз зауукъ эте,
Бу Самарканнга джыйылдыкъ, –

деб джырлай, Самаркандда кьонакълыкъда боладыла. Таджиклиле бютюн да джарыкъ тюбейдиле... Кёз ачыу бошалгъандан сора, кьонакъла кетедиле. Бу джол а джоллары кьоркзуулуду. Базыб баргъанлары: бир Аллах, Кертилик. Суймеклик...

Мин, Акътамагъым, пайтоннга.
Алыб барайым Къытайгъа.
Алгъын Пекиннге, сора Нанкиннге,
Чынг ахырында уа Шанхайгъа...

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
Хызыр-Илияс тюбесин!
«Эки суйгеннге болушлукъ эт!» – деб,
Ол сыйлы Аллахдан тилесин!

Джолоучула, Къытайда да, муратларыча болуб, бу тилек бла пайтон джолгъа чыгъады. Къытай бла Индияда кёб джер-суу кёргенден сора:

Ой, Индияда пил байлыкъ.
Арабияда дин байлыкъ, –

деб джыр эте, Араб тенгизни джагъасы бла Меккягъа джол тутадыла. Анда тамаша затла кёб боладыла: хауада тургъан Ташха къарау, Хауаны къабырын кёрюу, Умар хаджи бла Унух хаджиге зиярат этиу, дагъыды башхала.

Исмаилны бютюн бек сейирсиндире, тиерсиз кьууандыргъан, анда бир зат болады. Ол да:

Меккяда минг-минг мёлекле,
Учуб джюрюйле хауада.
Ариулукъ бла сеннге джеталлыкъ
Бир да джокъду алада! –

дейди поэт.

Исмаил, кеме бла баргъанларында, Японияда да былай айтады:

Тюш, Акътамагъым, кемеден –
Токио бизни сакълайды.
Эй! Сенден ариу да болур мында, деб,
Джюрегим тынгы табмайды...
Къазан татар да, кырым татар да –
Уллу Дагъыстанда – Акъсайда.
Эй! Адам бары да, адам дегенликге,
Ой, сени кибик а, джан къайда?.. –

деб Дагъыстанда да кёлю кёлтюрюлген эди. Поэтни былай этгенинден мурат: Акътамакъ таулу кызлада чынг ариу болгъанын билгенлигине, башха джерледе, тыш къраллада, андан ариу да чыгъыб къалыргъа болур, деген оюмну биргесине джорюте, ол оюмун баргъан джерлеринде тинте айланады.

Арабияда мёлек кызла бла, тенглешдириб, Акътамакъны аладан да ариу болгъанын кёргенинде, адамлада анга тенгиш чыкъмазлыгъына, толу ийнаныб, къууанч тыбырлы болады.

Ол, Меккядан кетгинчи, суйген кызы бла неках этерге излейди – разылыгъын алады, алай а сюек иеси (ата, кърнаш) болмагъаны себебли, неках эталмайды. Аны, сыйлы Кябада «разыма» деген сёзюн, некахха санай:

Кяба некахдан себеб излейме,
Сюймеклик салгъан джарагъа, –

дейди ол.

Арабияда талай кюнню мурукку этгенден сора, Къаджар богъазны аралай, Басра, Исфахан сахарла бла; Тигр, Ефрат, Изумруд суула бла келиб, Тегеран бла аууб, Ереваннга, андан да Къарачайгъа джыйыладыла. Муну бла джолоучулукъ да бошалады.

Бютюн сейир а неди десенг, биз былай тинтген текстни кесин окъусанг: «Бу авторну фантазиясы тюдю, керти да алай болгъанды, деб деменгили ийнанаса.

Акътамакъны суйген джашы уа, кеслери кылы къалмай, бизге да джерсуу кёргозе, кёб сейир затлагъа кёзюбюзню ача, эсибизни учунуугъа сагъайтады. Аны бла бирге, окъуучу оюм этгеннге кёре, энди заман Семен улуну сокъгъанына харс ура, аны насыб джуддзун туурагъа чыгъара башлагъанды.

«Насыблыны эки джууугъу бир кюн келир», дегенлей, Исмаилны джазыуу бла болджалы джууукълашханларын, аны джюреги ачыкъ сезеди, сора ол былай айтыб джырлайды:

Бир сейир тюшле кёремен энди,
Мийикге миниб, кёкге учуб.
Джазыуум джолгъа чыкъгъан болурму,
Болджалны сакълай, кёб мычыб?

Бир сейир тюшле кёремен энди,
Джетдиралмайман артына:
Болджалым джетиб келе болурму,
Сакълатханына тартына?

Бир сейир тюшле кёремен энди,
Мени къайгъы тауум, тас болуб.
Эй! Насыбым алгъа келе болурму,
Ол экисине баш болуб?

Мин, Акътамагъым, пайтоннга –
 Тойда къызланы кичиси.
 Эй! Бу джазыу, насыб мычыгъан болджал –
 Ашыкъдыралла ючюсю, –

дейди джырчы.

Аны ызындан «Отоу терезе» деген цикл келеди. Мында, бирге тюбешгенден сора, къалай насыблы боллукълары сейир тукъум сурагланады.

Исмаил ашыгъады... Учунады... Тентирейди... сора эс джыя, былай айтады:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
 Тулпар Къасым да болушур.
 Талпыгъан джюрек тилегин табса,
 Къайнагъан къайгъы сорушур.

Мин, Акътамагъым, пайтоннга
 Сабалакъ этинг азады.
 Эй! Бютеу сени тукъумунга.
 Бу тулпар Къасым базады...

Аны бла биргелей, Исмаил талай негерин да къураб, къызны къачырыб, кесини юйюне келтиреди, алай а Махаралары ызындан, кёб адам болуб келиб, ол кюн огъуна сыйырыб кетедиле.

Акътамакъдан да сёз алыб, атасы, къарнашы да Ташлы-Къолгъа (кеслери-ни мюлк джерлерине), бичен ишлерге чыгъадыла. Къызны къарауулу – учхара, эл – иште; заман Исмаилгъа ишлей тургъан кюнлени биринде, ол кызгъа тилин ангылата:

Къаблан кибики къарыуум.
 Джерни тебрендирир барыуум.
 Темир кюбюрню чачыб алырма,
 Къайнайды санга сарыуум, –
 деб къабланлана, экинчи кере къачырады.

Къызны кетгенин, тюшю бла билиб, атасы Окъуб, чалкъыдан юйге келеди. Кесини разылыгъы бла элтгенлерин билгенинде, ызына – ишине – чыгъыб:

«Анисат ёлгенди, алай а барыргъа керек тюлдю», – деб мыдахланнганды.

Энди поэт, кесин бек насыблыгъа санай, келлик джашаууну юсюнден саргыш эте, былай джазады:

Ой, тюйме тюйген джигер кьолларын,
 Къурч ийнелени чий этер.
 Эй! Бу мени кибики бошбоюнланы
 Кечеден кюннге юй этер!

Бу куплет Исмаилны 1938-чи джыл чыкыгъан «Джырла бла ийнарла» деген китабында да басмаланган эди.

Аны ызындан келген: «Акътамақъ колхозда» деген бѐлюмде, ТОЗ-ланы, колхозланы къалай къуралгъанлары, ишни къыйынлыгъы, хайырны азлыгъы суратланады. Мында: «Тюрме бла трудден», «Чаганы джыры» дагъыда башха джырла бардыла. Была да «Акътамақъны» сыймеклик чалманына седиремезча эшилибдиле¹.

Акътамақъ, бютеу да, Исмаил бла 20-гъа джууукъ джыл джашаб, 1938-чи джыл февралны 15-де ауушханды.

Поэтни джашауунда чынг ауур, эм къыйын затланы бири – анга Акътамақъдан айырылыуу болгъанды. Ауушханында джыр, дагъыда кюу этген эди. Бу циклда поэт юй бийчеси бла кесини орталарын былай кѐргюзеди:

«Санга къууана, учуна –
Атым айтылды дуниягъа.
Ол татлы тилинг бир сѐз да айтмады,
Мени джанымы къыйнагъан...

Тюшюмде кѐрдюм осал тюш,
Кишиге айтмадым тартыныб.
Джер джарылды да, ичине джутду,
Миниб баргъанлай, атымы»...

«Бир къыйын тюшле кѐре тургъанлай:
Юй башыбыздан буз джауа»...
«Акътамақъ ариу ауруйду», – делле,
Мен чабыб джетдим, гузаба.

Бу мыдах джырда да, джукъланмазлыкъ уллу сыймеклик, булут ичинден айны тамгъасы белгили болгъанча, кѐрюнюб турады. Аны бла бирге, Исмаил Акътамақъны ѐлгенин эшитгенинде, «шаркъ» деб джерге аууб кетгенин (тюзю да алай болгъанды) джазады. Бу кюуню аягъы былай бошалады:

Ой, сенден къалгъан бу тиширыула,
Меннге элтир тонла сырмазла.
Сени кибик, озгъан джигерле
Энди тау элlege туумазла...
Сен ѐлюб кетдинг, мен къалыб кетдим.
Джашарыкъ тюлме, кюн кѐрюб.
Бююнден ары джарлы Сымайыл,
Басдырылмагъан сау ѐлюк...

¹ Бу бѐлюм китабха салынмагъанды.

Поэманы аягы, сарын макъамы кюу бла бошалады. Ол къуру 13 куплет болса да, поэт анда кёб затны айталгъанды. 1980 джыл Исмаил кеси: «Кююню аягына кьошарса», – деб джаздыргъаны:

Мен Акътамакъны таныгъанымда,
Отуз джылым да джетмейин,
Тохсан джылыма келгенимде да –
Сюймеклик дертим кетмейин...

Поэтни джылыны юсюнден, кърал тюрленгенли да, эки тюрлю айтыу барады. Ала, бир-бирлерине къраршчы айтылгъанлары себебли, къайсысы болса да, бири – терс, экинчиси уа тюз болургъа тыйыншыдыла.

Биринчи къауум айтханнга кёре:

1. Исмаилны атасы Унух хаджи, атасындан бешикде кългъанды. Унух Хаджини атасы Умар хаджи уа, 1861 джыл Кябада ёлгенди. Алай болгъаны «Ленинни байрагъы» газетде 1990 джыл джазылгъанды.

2. «Список лиц свободных сословий: бий, чанка, ёзден в карачаевском обществе Баталпашинского уезда 1867 год» деген архивде: Семенлени юй санлары, аланы кимле болгъанлары да джазылыбдыла. Анда, поэтни кърт атасыны (Умар хаджини) юйюнде 5 эркиши (бир тютюн) болгъаны кёрюнеди. Алай эсе, ала ёлген Умарны беш джашы: Шогъайыб, Джюсюб, Хусейин, Зеке, Унух (поэтни атасы) боладыла. Была юйленмегендиле. Бирге тургъанлары да, аны ючюндю.

3. Халкъ джырчыны, джамагъатны шагъатлыгъы бла салынган сын ташында (къабыр къалагъында) да, «Семенлени Унух хаджини джашы Исмаил 1891-1981», – деб джазылгъанды.

Экинчи къауум айтханнга кёре:

Семен улу Исмаил Ленин бла тенгди, 1870 джылда туугъанды.

Ол джыл, Къзахстанда къазакъ комендант берген паспортда джазылыбды.

«Къачхан да: «Аллах!» – деб, къача эди. Сюрген да: «Аллах!» – деб, сюре эди» – дегенлай, эки къаууму да минген базманларыны дженгерин излеб, аурлукъларын саладыла.

Биринчи къауумгъа мени кьошар затым джокъду.

Экинчиге уа, бири да сени болсун, эки соруум бла эки айтырым бардыла:

Умар Хаджини 1861-чи джыл ёлгени да, беш джашы да, 1867-чи джыл юйленмей тургъанлары да, архив бла бегийдиле.

Исмаилны атасыны Исмаилгъа дери беш сабийи ёлгенин да поэт:

Мени унутма бир солугъан солууда.
Он баланы тогъузусу кьолунгда,

Мен да барма бир мусафир джолунда,
Джудуз атлы, балдан татлы, ой, анам!» –

деген назмусу бла бегитеди.

Исмаилдан сора туугъанла: Чаукана, Хабий, Аркъуят, Салих.

1867-чи джылда юйленмей тургъан беш джаш, юйленген да этиб, чынг кичи джашха да алты сабий тууар ючюн, экинчи къауум айтхан юч джыл (1867-ден 1870-ге дери) асыры азлыкъ этмеймидиле?!

Биринчи къауум, беш келин келиб, гитче келин да 6 сабий табар ючюн, 23 джылны береди. Быланыкъты тюз болурму? Эшта, алайда тохтарыкъ болурбуз – 1891 джылда.

Къазах комендантны паспорту уа, «Временное удостоверениеге» кёре алынган эди – удостоверение уа, документсиз (со слов) берилген эди.

Ижаланы Окъуб апендини къызы Анисат (Акътамакъ) Исмаилдан 10 джылгъа кичи болгъанды, 1917 джыл, джашха – 26, къызгъа уа – 16 джыл болуб танышханларындан сора, бир джылдан юйленгендиле.

Исмаил, Акътамакъ бла джашагъан джылларын урунуу бла сүймекликни учунууларында ашыргъанды. Ма, Исмаилны Акътамакъ саулукъда этген затлары:

Семенледен къалгъан эски юйню чачыб, джангыдан алгъыннгы формасы бла ишлегенди. Башларын къызыл къанджал бла джабдырыб, джангы мекамла этдиргенди. Кёл Орун деген джерде иги тирмен салгъанды. Алты ийнек бериб, Закаланы Хаджи-Умардан баула сатыб алгъаны, эки эгечин чыгъарыб, айыбларындан къутулгъаны, къарнашын юйлендиргени да ол джыллада болгъандыла. Джетмишден аслам тууары, эки аты бла къош-мал къураб – кесини энчи къошу болгъан заманында, мени да элтген эдиле къошха. Джюз эчкисин Къарт Джуртда Сылпагъарланы Османга, чегем ортакъгъа берген эди. Бал четенлерин Джазлыкъда Атийланы Ханатда кютдюре эди. Исмаил ол кёзюуде 40 чакълы зикир бла алагъа макъамла чыгъаргъанды. Юч китабны джазыб, басмалатханды. Халкъ анга: «Джырчы Сымайыл» – деб атагъанды. Кърал анга: «Халкъ джырчы» деген атны бергенди. Поэт ол джыллада 100-ден аслам джангы макъам чыгъаргъанды.

Шимал Кавказны миллетлерини араларында баргъан эришиуледе, джырлау бла биринчи орунга ие болгъанды. Эриванда Бютеусоюз эришиуледе баш орунну алгъанды.

Кечирек берилген «Урунууну Къызыл Байрагъыны орденин» алыуну джолун тюзетгенди.

«Акътамакъ», «Чалкъычыкъ», «Минги Тау», «Къызыл аскер», дагъыда башха джырларын, кесини сёзлери, ауазы, макъамы бла пластинкала этдиргенди. Джазычуланы Союзуна член болуб киргенди. Кърал Исмаилгъа акъ къанджалбаш юй да салгъан эди.

Алай болса да, барыны да башы «Акътамакъ» поэмады. Ол да ол джыллада этилгенди. «Акътамакъны», аны баш героюну авторгъа болушлугъу бек уллу эди. Ким билсин, Исмаил Ижаланы къызгъа юйленмей, башхагъа юйленсе, келин анга: «Къатын алсанг, балта ал», дейдиле, джырлагъанны къой да, башха ишле бла кюреш! – дерге да болур эди. Ол а, алай айтханны орнуна, баш иеси къошдан келирине, хар несин хазыр этиб тура эди. Атам, мен билген заманда да, не тойдан, не маулутдан, не башха джыйылыуладан кълалмай эди. Бармаса да, келиб, алыб кете эдиле. Келсе уа, бир заманда да къуру кълалтмай эди. Не «Акътамакъгъа» джангы куплетле къошар эди неда зикир, назму дегенча бир затны тутуб, унутмаз ючюн айта-айта келе эди. Келсе уа, аллайгъа келсин: бизде тийре кълал, тийре джашла, кими ишин эте, кими кесин тюзете, кими сакъл-баш джюлюй, кими да карт ойнай...

Ала барысы да Исмаилны айтханына-джырлагъанына тынгыларгъа, бурнгула кийик учагъа басынганча, басына эдиле. Былайда джыр да, эжиучам да бара эди. Ишленмекликни, адамлыкъны юслеринден да джылы ушакъла этиле эдиле...

Джаш келинлеге бармай, джаш адамла Акътамакъгъа нек келе болур эдиле?

Ала анга юреннген эдиле. Акътамакъ ашха-суугъа да бек ачыкъ эди. Келгенни ауурсунмай эди.

Бир джолда, тийре кълаланы бири, Мариям, кямарны белине кълалды. Аны белине кямар джарашмады. Сора, кълал бири бир кълал, бири бир кълал келдиле да, Анисатха да бердиле. Анга былай болсун дегенча, ариу джарашды. Нек десенг, ол кълалюде Махараланы кълал алты сабий табхан ана болса да:

Аз джырларынг – айлыкългъа,
Аслам джырларынг – джыллыкългъа.
Эй! Сылаб-сыйпаб тургълан болмаса,
Урмазман ауур кълалукългъа, –

деб Исмаил кеси айтханча, сюеги-саны алай ариулай сакълана эди. Ол тюрюню тюренмегенлей, дуниядан да кетген эди.

Исмаилны:

... Келин боллукълса тълбен Семенледе,
Кълалын кълалларынгы юрете...

дегени да, Аллахны бир: «Амин» деген кълалюнде айтылгълан болур эди.

...Алтын кямарынг бир ариу джарашад,
Акълтамакъ, ингичге белинге, –

деген сълалери да авторну, керти кълал эдим.

Анам сауда юйюбюз кълалнакъллы эди. Махаралары да джокълар ючюн кълалмай эдиле. Ижаланы Азретни кълалы Роза айтханнга кълал, аллай кълалени би-

ринде, Розаны анасы¹, нёгерлери бла Анисатны кёре, Семенлеге келеди. Кете башлагъанларында, ол:

– Энди келсек, ала келирбиз, не кереклинг барды? – деб сорады. Ол заманда Акътамақъ:

– Айхай, къалгъан апсынларымча, базаргъа-тюкеннге барыб, кереклими алыр онгум болса уа? – дегенди.

– Нек болмайды? – деб соргъанларында, ол бир джолда базаргъа баргъанын, адамла: «Акътамақъ» деген джыр этилген буду, деб, юсюне басына, хар ким хар тюрю сёз айтханларын, аладан уялгъанын-джунчугъанын, андан бери тийреден ары чыкъмагъанын да айтханды.

Айтылгъанны магъанасын ангылар ючюн, эшитгенинги акъылынга алгъанын бла бирге, аны кёзюнге кёргюзте, сезимингде да суратларгъа керексе. Биреу сеннге:

Бир уллу ариу къала...
Къаты бла Къобан бара...
Суу бойнунда джеркле, талла...
Ичлеринде семиз малла... –

дей эсе, сен кесинг аллай бир къаланы, Къобанча бир сууну, суу ызында битиучю джеркле бла талланы, аллай джерде отлаучу малланы да эсинге тюшюре, кёзюнге кёргюзюб, аланы ызларындан айтылгъанны магъанасын да мыйында джыя, суратлай барыргъа борчлуса.

Алай бла, хапар айтылыб бошалыр заманга, аны магъанасы тынгылагъанны мыйысында бегийди. Сураты да кёзлеринде суратланады.

Ма, ол джорукъ бла джазылгъанды, Къарачай халкъны джырчысы Семенлени Исмаилны «Акътамақъ» атлы ёлмезлик джыр поэмасы.

1977-чи джыл автор, Къарачайны белгили поэти Суююнчлени Азаматха «Акътамақъны» джаздыра туруб, былай айтханды:

– Эгечден туугъан, мени тефтерим – уллу тефтерди... Ол бютеу джерге, кёкге суугъа да джетеди. Мен джазгъанымы къагъытха тюл, анга джазгъанма. Сен китабны бир бетин окъуб, экинчисин башлагъанча, мен да, бир таугъа айтылгъанны, айтыб бошасам, экинчи таунукъун айтыб тебрерикме. Сёз ючюн:

Махар тауда тогъай чат –
Мени тору джылкъым отласын.
Кесим кесиме бир тийишгинчин,
Келечи джюрюу тохтасын»...

Энда Махаргъа чыкъгъандан сора, Бездиргеннге да къайта барайыкъ:

Бездиргенде наз терекле –
Джел урса, дженгил къалтырай;

¹ Исмаил Акътамақъны, Ижаланы Азретни отоундан къачыргъанды.

Сен тийрегизден чыгыб тебресенг,
Тийген кюн кибик джылтырай.

«Бусагъатда мен Махардама. Махарны бошасам, Гондарайгъа ауарыкъма...
Ма, аллайды мени тефтерим!..»

Семен улу, сёзюне ёгюрюкчю болмай, ол кесини табигъат-джашау тефтеринден окъуб, ол кюнледе Азаматха 3000-ден аслам назму (джыр) тизгинни джаздыргъанды. Къалгъанын да ол джорукъ бла айтхан эди меннге. Бары да 5000-нге джуукъ назму тизгин боладыла, джазылыб джыйылгъаны. Белгилисича, «Акътамакъ» 1916-чы – 1938-чи джыллада этилгенди. Аллай бир затны, анча джылны узагъына унутмай туруб, не «табигъат тефтер» болса да, алай джаздырыу да бир сейирге, бек сейир ишди. Энтда, поэманы сураглау кючюню юсюнден бир эки сёз:

Къыбыла Тауну мен чачдырлыкъма,
Кюнюнг экинчилеб тиймезча.
Къайсы душманым хыйны этген болур,
Акътамакъ мени суймезча.

Ал эки тизгинде айтылгъан «Къыбыла Тау» Учкулан ёзенни къыбыла джанында таулары бириди. Къыш кёзюде кюн ол тауну кюн чыкыгъан джанындан чыгъады да, ёзенни кюнбет джанында Семенлени тийреге да тиеди. Сора, бир кесекден, айтылгъан тауну ташасына батады да, 15–20 минут чакълыны кёрюнмей туруб, джангыдан тиеди... Поэт суйгенине асыры джан аурутхандан, кюнню экинчилеб тийиуюню сылтауу тауда болгъаны ючюн, аны чачдырлыгъы келеди. Себеби: къыш кюн багъалыды. «Джай кюнюмю сеннге берирме... Къыш кюнюмю кесиме къой!.. Аллымдан бир джанына тур!» – деген сёзлени, халкъ джашаудан алыб айтханды.

1968-чи джыл Къарачайны Сарытюз элинде, Хубийланы Шамсюдинни юйюнде, Исмаилны джырлатыб, хапар айтдырыб, кассетагъа джаздырадыла. Ол кассетада поэт кесини ауазы бла: «Акътамакъдан» да бир-эки сёз айттайыкъ. Бу саулай да бир минг бла эки джюз куплет барды. Аланы къайсы бирин айтырыкъса? Алай болса да бир экисин айттайыкъ!» – деб башлаб, 48 куплетни джырлайды. Кассета сакъланады. Исмаил айтхан сан хазна къалмай табылгъанды. Былай къарасакъ, «Акътамакъ» саулай джыйылгъанча да болады. Ишни кертисинде уа, поэма, автор айтхандан эсе уллуду, кёбдю. Сёз ючюн, ол заманда уллу Къарачайда джашагъанлары асламысы билген керти хапар:

Учкулан советни аллындан талай атлы тебрейдиле. Ала, Микоян Шахарны юсю бла Къумуш элге барлыкъдыла. Шахаргъа дери 50 километр чакълы джолду. Ичлеринде Исмаил да барды. Ала, эки къауум болуб, бир-бирлери бла эришедиле.

Бир къаууму:

– Исмаил, «Акътамакъны» бошамагъанлай, шахаргъа дери джырлаб баралыкъды, – дейдиле. Бирсиле уа:

– «Акътамакъ» джарым джолда огъуна тауусуллукъду, – деген оюмну бегитедиле. Джыр башланады. Эжиу этиледи. Атла джолоучу джюрюшлери бла барадыла. Джолда (Джалан-Къол Аягъында) атлагъа бирер аууз кир алдырыб, джолоучула андан ары атланадыла. Джырны да андан аргъысы айтылады. Ол барыудан барыб, Ташкёпюрню кёпюрюне джетедиле. Кёпюрню юсюнде джырлай баргъан Исмаил:

Ой, Ташкёпюрню уа кёпюрю, дедим да,
Сау эл минсе да кёлтюрю.
Эй! Гюрджюлени Къурманды, дейле,
Бу Къарачайны уа ёкюлю, –

деб къошады. Дуут аягъына джетгенлеринде да:

Кёпюр ишленди да Дуутха, деймен а,
Ебирей дейле чуутха.
Эй! Сени табханлы мен тюбегенме,
Джюрегим бичген а умутха», –

дегенди. Алай дегени: хазыр джырны, джырлаб келе тургъанлай, этилирге тыйыншы болгъан затлагъа да джыр этиб, хазырны айтханча, айта келгенди. Ол эки куплетден сора да, болгъан болур джолда къошханлары. Джыр Къурман бла бошалыб къалмайды. Аны къыйыры сёзде сёлешинген Микоян-Шахарда да бошалмагъанды. Быягъы джырны аягъын, быягъы Сымайылгъа башлагъадыла. Ол, шахардан да джырлагъанлай чыгъады. Ары дери, башха куплетлени айта барыб, тегейлилеге джетерге:

Тегейде терек саллыкъма,
Урлугъун Теркден келтириб.
Мен ёлюб кетсем, эки джыларсыз,
Бетими этине джетдириб, –
деб, Тегейни да джыргъа къошады.
Ой, Къызыл Къала, Акъ Къала, деймен а,
Тенгизде бабуш чайкъала.
Эй! Ариулукъ ёчню сениге берселе,
Мен – джигитликге махтала... –

деген куплетни этиб айтады.

Алай эте, Сарытюзню, Акъ Къаланы, Абук Къабакъны, Къобанны (д.а.к.) юслеринден эте да айта, джырыны бошалмагъанын да джырлай, барлыкъ джерлерине джетгенлеринде:

Ой, аз джырларынг – айлыкъгъа, дейме,
Аслам джырларынг – джыллыкъгъа.

Эй! Сылаб-сыйпаб тургъан болмаса,
Урмазман ауур къуллукъгъа, –

дегени бла тохтайдыла. Бу уллу джыр джолоучулукъда, джырчы бла бирге, эжиучюле, атла да сыналгъандыла. Джыр а бошалмагъанлай къалгъанды.

Алай бла къарасакъ, авторну минг бла эки джюз куплет дегени, къуру ол джаздыргъанлары бла джашыргъанлары боладыла. Ала, 800 чакълы тизгин, араб харифле бла джазгъан къагъытларында табылгъандыла. Джашыргъаныны себеби, алада диннге байланыш сёзле болгъанлары ючюн болур. Биз ала-ны да къошабыз китабха. Ол кюн, ол джолда джырланыб, бошалмай къалгъан джырны куплет санын билир ючюн, барын да эсебге алсакъ, «Акътамакъ» поэма 6–7 минг тизгинден аслам болуб кетеди. Алай эсе, поэма алкъын саулай джыйылмагъанды. Аны излере, джыяргъа, басмаларгъа да керекди.

Излесенг а, табыллыкъ эди. Мындан алда, бир джыйылгъан джерде «Акътамакъны» джырлай башладыла. Къыйырдан тебреб, бары да джырлаб барадыла. Кёзю Биджилени Шогъайгъа джетеди. Ол айтханларыны биргелерине:

Ой, Сарылада джыккыр тирменни,
Чочуладады къакъкъычы.
Эй! Сен магазинни кюмюш кюбюрю,
Мен ол кюбюрню да ачхычы, –

деб да айтды. Мен ол куплетни билмей эдим. Шогъай айтхан хапаргъа кёре:

– Бир къумукълу Сарылада джашагъанды. Алайда къол суугъа, уллу джыккырны ичи суудан толуб турурча джарашдырыб, тюб джанындан тешик этиб, сууну ургъанына мюйюзню салыб, аны бла тирменни кегейлерин айландырыб, метр джассылыгъы болгъан ташны бурдуруб, ун, джарма тартдырыб тургъанды. Бу тирменни аты «Джыккыр тирмен» болгъаны бла бирге, къумукълуну тирменчиси да Чочуладан болгъанды.

Энди «Акътамакъдагъы» суймекликни къалгъан суймекликледен башхалыгъы:

Автор саулай аламгъа, бютеу табигъатха (аны кёгю, джери, сууу бла бирге) Акътамакъгъа къарагъан къарамы бла тансыкълаб къарай, аны балсытханча балсытады. Аны суйгенича сюеди. Аланы ичлеринде адамланы, адамлада да кесини тенглерин, халкъ ючюн джашагъан белгилени, ауузгъа тюшген джигитлени, ариуланы айырыб, башхартыб айтады. Аланы ичлеринден да Акътамакъны сайлайды. Алай бла, дуняда чынг сейир зат – адам, адамлада да Акътамакъ боладыла. Авторну бу оюму Омар Хаямны: «Табигъатны баш джетишими адамды», – деген терен философиясына келишеди. «Акътамакъда» суймекликни къалгъан чыгъармалада тюбемеучю, энчи шартлары эсленедиле: къарачай-малкъар литературада неда фольклорда, суйгенлерине кеслерин суйдюрюр ючюн, анга «сибиртки», «кюрек» да боладыла. Сёз ючюн:

Тилейди сени Къасбот деген кюлаякъ...

Неда

«Сен джолну барсанг – сууну барлыкъма,
Суу шоркъалагъа кёмюле»...

«Акътамакъны» автору суйгенин не къадар кёлтюрте эсе, кеси да ол мийик-ликден энишге тюшмейди:

«... Минг атлым бла да мен келеме,
Джюз нёгер алыб тебресин!»

«...Сен тохананы алтын байрагъы.
Мен арасында къарлауу».

«...Сен мени кёрсенг, илеш ышара,
Мен сени кёрсем, кёз джума».

«...Атанг Окъубну не мюлкю барды,
Мени джырларымы багъасы?»

«...Мен сени алыргъа бичим салмазем,
Адамлыгъыма базмасам».

«...Анам джууукълукъ джююталлыкъды
Бу байла бла бийлеча».

«...Бу сёз кылыгъым ауузумдады
Сени кёймазгъа антымды».

«...Сенде мал байлыкъ, менде сёз байлыкъ.
Сен къайсын сайлаб алырса?»

«...Мен алты бюртюк алтынма,
Алтындан эсе сарыма.
Эй! Сен къалайгъа барсанг да, Акътамакъ,
Биргенден къалмай барырма».

«...Алтын боялу бу мыйыкъларым.
Джулдуз джаннганча кёзлерим.
Эй! Бу тау элlege таурух болурла,
Мени сеннге айтхан сёзлерим».

Семенлени Исмаилны кългъан джырчыдан баш башхалыгъы неди? Аны артыкъ багъалатханлары не себебден болгъанды? Бу соррулагъа джууаб берир ючюн, алай терен сагъышла этерге керек болмаз.

Биринчиси, ана тилни таза-тикирал билгенди ол. Экинчиси, айтхан джырларын сейирлик тенглешдириуле бла таб къураб, терен магъаналы сёзлени, ким да ангыларча, уста, мийик дараджада джырлагъанды. Ючюнчюсю, тамам ариу къонгурау-булбул ауазы болгъанды.

Аны бла бирге Семен улуну аллындагъы халкъ джырчыла фольклордан ары хазна ёталмай кългъан эдиле эсе, ол, халкъны фольклору бла боллукъ литературасыны араларына оюлмазлыкъ кёпюр сала, аны бла фольклордан литературагъа таукел ёталгъанды. «Акътамакъны» макъам бла образлары бютеудуния литератураны чынг иги югюлерине да базман болаллыкъдыла. Сёз ючюн, араб поэзияны чынг уллу поэтлерини бири, Джарир былай джазады:

«Красавицы в шелках блистают
Одежда их легка,
Но кожу нежную изранить
Способны и шелка»

(169 бет. Араб.поэз.орта ёмюрле)

Семенлени Исмаилда уа былай окъуйбуз:

«Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Ау бла джабма бетинги.
Пайтон чайкъалса, дарий ашармы
Ол ариу чыммакъ этинги!»

Башха араб поэт Кайс Ибн Аль-Мулаббах:

«...О, как она нежна!..
Когда сравню с луною
Лик прелестный.
Поймете, что она милей своей соперницы
Небесной.

(161 бет. Араб.поэзия орта ёмюрле).

«Акътамакъда»:

«Махаралада маралым,
Ол таугъа айланыб джатады.
Аны ариулугъу Айгъа ушайды –
Кюн сейирсиниб батады».

Керек болса, быллай юлгюлени аслам келтирирге да боллукъду поэмадан.

Джарир да, Кайс да, Исмаил да бир затны – суймекликни – юсюнден джазгъандыла. Ала – бири 6-чы ёмюрде, бири 8-де, ючюнчюсю да 20-чы ёмюрде джашагъандыла.

Исмаил ол поэтлени джазгъанларын эшитмегенди неда окъумагъанды, къалай десенг, «Акътамакъ» 20-чы ёмюрню аллында этилген эсе, араб поэзия 1975-чы джыл кёчюрюлгенди орус тилге.

Былайда дагъыда айтылыргъа тыйыншлы бир зат: Исмаил «Акътамакъны» этген кёзю, къарачай халкъны джашауунда, аны тилини чынг таза, эм бай, тамам сыйлы чагъы болгъанды. Аны тышында «Акътамакъ» поэма кесини магъанасы, макъамы, авторуну джырлауу бла да, ол заманга кёре, къарачай-малкъар джыр хазнагъа иги абадан юлюш болуб къошулгъанды.

Энди, Исмаилны джырлауунда, башхаладан башхалыгъы не шартла эдиле?

Джырлаб башлагъанлай огъуна, джарыкъдан джарыкъ, сейирден сейир, ачыкъдан ачыкъ айтыб баргъанды. Кесини сёзлери бла айтсакъ:

«Бир къауумла джырласала: от да джана, суу да сууукъ; чибинле да къазанны тюбю бла ары-бери уча... От къазанны тюбюнден къызыудан къызыу уругъа, къазан да бекден бек къайнаргъа керекдиле... Алай деген – озарыкъ ат тыйылмай, абынмай, бютеу кёзлени кесине къарата, бютеу эслени кесине сагъайта, теркден-терк бара тургъанлай, ётерге керекди, байракъдан. «Чабхан атны эл кёрюр», – дегенлери да ма олду... Бу шарт аны джаш заманындагъы джырлагъанларында огъай эсенг, «Айран тёгюлсе, джугъусу къалыр», – дегенлей, къарт заманында айтханларында да эслениб турады.

Отузунчу джыллада да джазылгъан пластинкалары табылсала эди: «Эре-сейни оту», «Кёклеге джолла этдирген», «Колхозубуз», «Партия», «Минги Тау», «Чалкъычыкъ», «Акътамакъ» деген джырлада бу затланы ачыкъ кёрюрге, эшитирге да боллукъ эди.

Поэт, хар кёрген затыны юсюнде, ичинде, къатында дегенча; суйген къызын да кёрюб барады, аны бла бирге, ол затла анга ол къызча суйюмлю-багъалы кёрюннгендиле. Алай деген: Джер дуния бютеу да аны (поэтни) суймеклиги эсе, Кавказ (Къарачай), ол суймекликни Акътамагъыды. «Акътамакъ» башындан аягъына деричин да суймеклик джырды. Кёбюсюне куплетлени ал эки тизгинлери: тауланы, сууланы, джанланы, халкъланы юслеринден сёлеше эселе, арт эки тизгинлери суймекликден хапар айтадыла. Бу джорукъ, поэманы башындан аягъына дери сакъланады. Аны, джангыдан джангы бола, эрикдирмей кесине тынгылатыуу да аны ючюн болур...

...Къоркъмазлада сыргалы къазан,
Ёгюз сыйыныб бишеди.
Эй! Мени суйгеним, Сурахай ариу –
Къутас чачларын эшеди...

...Джугъутурланы сюрюб джыйгъанма
Хиджи Бекленген Ыраннга.
Эй! Акъ мангылайынгы аллай бир ачмачы!
Акъылымы ийдинг тубаннга... д.а.к.

Къарачай-малкъар поэзияда джырланыб окъулгъан поэма сынгар «Акътамакъды». Ол джорукъ – джырлаб окъуу – Азияны башха халкъларында (къзаха, къыргъыз, узбек, таджик, дагъыда бирсиле) джюрютюледи. Бизде да, «Акътамакъны» окъугъан адам, окъуб бармай, джырлаб барса, поэманы да магъанасы чыгъа, авторну мураты да толлукъ эди.

«Акътамакъ» узун болгъанлыкъгъа, джырны алайлыгъын айтхан, тынгылагъан да эслеялмайдыла. Нек десенг, аны айтыу, тынгылау да, тау джитилени юслери бла, хар къайсысына джангъдан, энчи сейирсине баргъанчады. Сёз ючюн:

...Нажю Тауда джур теке
Къашха эчкилени джыяды.
Эй! Айланмада ала маралым,
Борбайларымы къыяды...

...Къыбыла Тауну къайыны –
Сени бла ашырырем джайымы.
Эй! Агъартдынг мени сары тюзюмю,
Аздырдынг къызыл къанымы...

...Ауушда алты эбизе
Ол беш эчкиге сюрючю.
Эй! Сени суйгенли болгъанма мен да
Гаралагъа джюрючю.

Совет властны ал джылларында окъуугъа-джарыкълыкъгъа уллу эс бёлюннгенди. Адамла окъууланы бошаб, къуллукъчула болуб ишлеуню, кёзлери-не кёргюзтгендиле. Бу затлагъа талпыныу да болгъанды. Малчыланы уа сансыз этгендиле. Алагъа тыйыншлысыча эс бёлюнмегенди. Ол заманда Семен улу былай джазгъанды:

Мин, Акътамагъым, пайтоннга,
Тенг олтурайыкъ, аудурмай.
Эй! Стол джашаугъа къаратыб къоймазма,
Черномор ийнеклени саудурмай...

...Биз джюз ийнекегге бузоу иербиз,
Минг къойгъа къозу къошарбыз,

Айырылмайын, алгышлыкъ болуб,
Дуния джандетде джашарбыз...

Баям, ол джыллада бютеу кърал, поэт айтханча айтыб, чыгын чықдан тайдырмай, тургъан болса, биз бюгюнлюкде быллай болумгъа тюшмез эдик...

«Космос» деб неге айтылгъанын хазна киши билмеген заманда, Исмаил былай айтханды:

... Мен кюнден тилей бармасам,
Санга салкъын булут алмасам,
Джерде джекле къоймазла сени,
Кёкде межамла салмасам!..

Бу сёзлени поэт 20-чы ёмюрню аллында айтхан эсе, адам улу ол айтхан межамланы космосда энди, ол ёмюрню аягъында, сала башлагъанды.

Алай болса да, «Акътамакъны» баш махтауу – сёз байлыгъыды:

«Гюрджюде гёзюр ойнала,
Эбзеде къозу къыркъыла.
Эй! Ай-Толгъан-Ариу, къайдан келесе,
Мамукъ тау кибик сытыла?..

Биринчи тизгинде гюрджюлени бай-зауукъ джашауларыны юсюнден, экинчиде уа эбзелени дыккылыкъларыны хакъындан айтады.

Гюрджюлюню кърарыны токъ, къайгысы джокъ, карт ойнай тура эсе, эбзелли уа – асыры тырнаклагъандан, токълу болгъунчу ашыгъыб, къозулай къыркъады.

«Ай-Толгъан-Ариу, мамукъ тау кибик сытыла».

Толгъан айча, ариу къыз да, акъ мамукъ таулача, акъ булут таула да, айтылмагъанлай кёрюнген чууакъ кёк да, кёз аллынга келедиле.

Поэманы китабха тюшюрюню юсюнде эки тюрлю оюм барды. Бир къауумла айтханнга кёре, куплетлени, джырланлыкъларыча, джазаргъа керекди. Исмаил кеси былай джырлайды:

Махаралада уа кёксюл кёгюрчюн а,
Салыб, Семенлеге келгинчин,
Эй! Джюрек аурууум а джокъ эди мени,
Ариу Акътамакъны да кёргюнчюн...

Секириб миндим да атыма, деймена,
Былай джууукъ олтур къатыма.
Эй! «Анисат» дерге уялгъан этеме,
«Акътамакъ» атадым да атынга...

Экинчи кѳауум буюргѳаннга «хо» десек, окѳуллукѳларыча басмалау дурусду. Ол былайды:

Махаралада кѳксюл кѳгюрчюн
Салыб, Семенлеге келгинчин,
Эй! Джюрек аурууум джокъ эди мени
Ариу Акѳтамакѳны кѳргюнчюн.

Секириб миндим атыма,
Былай джууукъ олтур кѳатыма.
Эй! «Анисат» дерге уялгѳан этеме,
«Акѳтамакѳ» атадым атынга.

Мени сартын, «Акѳтамакѳны» макѳамын нотала бла кѳргюзе, автор кеси ауузу бла джырлагѳан (кассетадагѳы) куплетлени, джырлагѳаныча басмалаб, кѳалгѳанларын, окѳуллугѳуча, джазыу тюз болур.

Поэтни 1938-чи джыл Микоян-Шахарда чыкѳгѳан «Джырла бла ийнарла» деген китабында, «Акѳтамакѳ» деген бѳлюм барды. Ол эки кесекдан кѳуралады: Джаш, Кѳыз.

«Кѳыз» деген бѳлюмде, кѳызны джашха джууаб ийнарлары (160 тизгин) басмалангандыла. Бу китаб авторну да, баш героюну да сау заманларында чыкѳгѳанды. Алай эсе, «Акѳтамакѳ» поэмагѳа Акѳтамакѳны авторгѳа джууабын да салыргѳа тыйыншлы болур.

Семенлени Азрет,
КЧР-ни халкѳ поэти.
Журнал «Минги Тау». 1996. №1.

Эки заран, бир хайыр¹

Бу китабны чыгъаргъан!
Айтылгъанны тюз айыр.
Кёб кюрешиб этгенинг:
Эки заран, бир хайыр.

Мен биремлеб айтайым
Магъанасын сёзюмю.
Сен чарламай тынгыла,
Джете эсе тёзюмюн.

Билмей тургъанлай, оджакъдан къурум тюшгенча, чынг багъалы адамымы джангы китабы кёолума тюшдю. Не джашырыу, аны туугъанына бек тиерсиз къууандым, алай а, къараб къарагъынчы, къууанчымы узунлугъу, экинди бла ашхамны араларыча болду. Не ючюн десенг, китабны «кесине соруб», ички сёзлерин «айтдыргъанымда», аны дуняда къалай джашарыгъына къайгъыра, терен сагъышха кирдим.

Энди, къууанчымы юсюнден айтыллыкъны башхалагъа къоя, къайгъырыууму хакъындан окъуучула бла этиллик ушагъымы башлайым:

1. Китабны ал тыш къагъытыны экинчи бетинде: «Къайсы миллетни да миллет этген төрт заты барды: Джурту, Тили, Дини эм Адети», – деб джазылгъанды. Семенлени Азретни «Къарачай» деген белгили поэмасында бу сёзле назму халда былай айтыладыла:

«Къайсы халкъны да болады
Төрт баш заты:

¹ Семенлени Азретни эндиге дери басмаланмагъан бу статьясын эгечи Зубайда тилек къагъыты бла бирге Эльбрусид» фонду башчысы Тотурккулланы Алийге эмда китабны редколлегиясына ийген эди. Статья аны тилеги бла басмаланады.

Тили, дини, адетлери,
Миллет аты».

Азретни эски поэмасы джангы китабдан эсе тамада болгъаны себебли, бу тизгинле поэмадан цитатала болуб алыннган болурла. Ол, бир джаны бла иги огъунады, алай а, керекли тыйгыч белгиле салыныб, кимден алыннганы кёр-гюзюлмегени ючюн, былайда цитата алыуну джоругъу бузулгъанды. Башха сёзле бла айтсакъ: «Сууну ичсенг, чыкыгъан джерин соруб ич», – деген нарт сёзню унутханбыз.

2. Китабны тышы джараусуз джукъа тышды, ол къалын-къаты болургъа керек эди.

3. Чыгъарманы титул бетинде: «Семенлени **Сымайыл** (Джырчы Сымайыл)» – демеи; Семенлени **Исмаил** (Джырчы Сымайыл) десек, ол дурус боллукъ эди.

4. Поэтни бу китабда сураты болургъа бек тыйыншлы болуб къалгъанды салынмай.

5. Китабны 4-чю бетинде: «Исмаил бютеу къралгъа белгили джырланы («Минги Тау», «Акътамакъ», «Чалкъычыкъ») авторуду», – дейди. Бу баям-лаугъа Ёртенлени Азретни сёзлери бла джууаб къайтарсакъ иги болур:

«Анга ётюрюк, деб айталмаз
Кёзлю инсан;
Айтса айтыр, кёзю сокъур,
Кёлю душман».

Исмаилны бу юч джыры къайда болурла?

«Акътамакъ» басмаланмагъанды, дейик; «Чалкъычыкъ» нек кёрюнмейди? Ол «сюрюден» нек айырылды?..

Былайда, халкъ джырчыны талай джырыны юслеринден айтылыргъа керекли сёз, аны къуру юч джырыны хапарларын билдиреди, алай а, ала да тынгылы баджарылгъанча кёрюнмейдиле:

а) «Акътамакъ» басмаланмагъанды.

б) «Чалкъычыкъ» къол джазмадан чыгъарылыб атылгъанды.

в) «Минги Тау» а, къуйругъу юзюлген кеселеккеча болгъанды. Алай деген, автордагъы 108 тизгинни орнуна, китаб къуру 80 тизгинни басмалайды.

г) «Анам» деген джыры уа, авторда 36 куплетди, китабда уа – къуру 92 тизгин (23 куплет).

6. Халкъ джырчыны ол къыйын кёзюледе джоюлмай нек къалгъаныны сылтауларын сагъыннган тизгинледе: «Ол заманлада джырчыны джылы да келгенди», – деб айтылады. Кертисин айтсакъ, аны себеби джырчыны джылында тюл, сыйында бла юй болумунда эди; ол кёзюде поэтни эски юй бийчесинден къалгъан алты сабийи, джангысыны биргесине келген да юч сабий, барысы да 7 айдан 14 джылгъа дери, эки да къарт ана, саулай да 12 адам (кеси бла 13) Семен улуну къолуна къарай эдиле.

Аны тышында, бу китабда айтылгъаныча, халкъ джырчыны халкъгъа керек болгъанын оноучулары кёбюсю ангылай эдиле.

Кертисин айтсакъ, ол кёзюде (1937-чи джыл) Исмаилгъа 41 джыл тола эди. Бу сёзюме шагъатым, Семенлени Исмаил кесиди:

Справка

Дана настоящая, Карачаевским Гор ЗАГС в том, что г-н Семенов Исмаил Унухович, в актовой записи о рождении своей дочери значится 1896 годом рождения. Заявителем является сам Семенов Исмаил Унухович.

Основание: актовая запись о рождении за 1939 г. дочери Семеновской Маруа Исмаиловны.

Зав. гор. отд. ЗАГС: (Вылкова Р. А.)

Бу справканы боюнсха нёгери, поэтни кеси саулукъда чыкъгъан (1938-чи джылда): «Джырла бла ийнарла» деген китабды. Китаб да, справкача: 1896-чы джылда туугъанды Семенлени Унухну джашы Исмаил», деб бегитеди. Мында эсге алынныкъ затла дагъыда бардыла:

а) Китаб чыкъгъан заманда авторну сау болгъаны.

б) «Джырла бла ийнарла» китабны Къарачай илму-излем институт джибергени эмда аны тамадасы Семен улу бла бир элчи Орусланы Махамет болгъаны.

в) Китабны баш редактору поэтни эт адамы-тенги, кеси бла бир элчи, джазыучу Къоркъмазланы Кёккёз болгъаны.

г) Чыгъарманы корректору, бюгюн да башы сауду, Байрамкъулланы Алибек болгъанды.

Бу адамла тёртюсю да бирча джангылыб, Исмаилны керти джылын 27 джылгъа кесинден эсе тамада этиб джазгъандыла деб, мен ийнанмайма.

7) 16-чы бетде «Кюу» деген назму, бу керти да кюу эди. Исмаил, 20-чы джыллада къумукъ зикирлеге салгъаныча, «Уллу салауатха» да макъам джарашдыргъанды. Ол макъам бла «Уллу салауатны» бюгюн да айтадыла. Аны араб тилде макъамы джокъду, тюз айтылыб барады. Бу кюуню автор ол макъамгъа келишдириб этген эди. *Былайда берилген тексти уа, авторнукъундан тюрлендирилгени себебли, макъамгъа келмейди. Алай эсе, кюу да болалмайды. Тоналгъан назму болуб турады.*

8) 33 бетде суратны тюбюне: «1900-1937» джыл салыныбды. Китабны башха джерлеринде авторну туугъан-ёлген джыллары кёрюнмегенлери себебли, бу джазыугъа кёре, Семен улуну танымагъанла: «Поэт къуру 37 джыл джашагъан кёреме», – деген сёзде тохтарыкъдыла. Таныгъанла уа: «Огъай, былайда авторну ол джыллада джазгъанларыны юслеринден барады сёз», – дерикдиле. Биз, танымагъанла айтханча ангыласакъ да, бу санлагъа айтханча байланыш талай соруу тууадыла:

а) 1896-чы джыл туугъан Исмаил, төрт джылында джазыб къалай башлады?

б) Бу китабха таяна сөлешсек: «Джазыб тебрегени 1900-чю джыл; биринчи джыр-назмусу «Минги Тау» болады. Төртд жыллыкъ сабийге асыры ауур тюлмюдю джырны да этиб, макъамын да чыгъаргъан?

в) «Огъай, Исмаил Ленин бла тенгди», – дерге бир-эки адам табылыргъа болурла. Алай эсе, халкъ джырчы 30 джылы джетгинчи джукъ да джазмай къалай туралды? Семен улу Исмаил Ленинден огъай эсенг, Сталинден да кичи болгъанына энтда бир ачыкълау келтирейик: В.Н. Невскаяны «Социально-экономическая жизнь Карачая в XIX веке в дореформенный период» (Черкесск, 1960.) китабында: «Список лиц, свободных сослови: бий, чанка, ёздены в Карачаевском обществе Баталпашинского уезда 1867 г.» – деген джеринде, Семенлени Умар хаджини (поэтни къарт атасыны) 5 джашы – Шогъайыб, Юсюб, Хусейин, Зеке, Унух – кёрюнедиле. Умар хаджи кеси 1861-чи джылда (аны юсюнден «Ленинни байрагъы» газет джазгъан эди) Кыбада ауушханды.

Бу китаб айтханнга (163 бет) кёре, Унух улу Исмаил 1870-чи джылда туугъанды. Алай болса: Умар хаджини 5 джашы юленир ючюн да, Унух хаджини Исмаилгъа дери ёлген 5 сабийи тууар ючюн да, аладан сора джырчы Исмаил джаратылыб, дуниягъа келир ючюн да – къуру 3 джыл азлыкъ этмеймидиле?!

Эшта, ол юч къауум зат да этилир ючюн керек болгъан болурла 29 джыл – 1867-чи джылдан 1896-чы джылгъа дери.

Эсгертиу: Унух хаджини сау къалгъан сабийлери: Исмаил, Хабий (къызлай ёлгенди), Чаукана (Айбазлада ауушханды), Аркъуят (Айбазлада ауушханды), Салих (Къазахстанда ауушханды).

Унух хаджини Исмаилгъа дери 5 сабий ёлгендиле. Исмаилны (туугъанлай) ит тегенеге салгъанлары да, аны ючюн болгъанды. Тегенеге салгъан, Джулдузханны эт джуугъу Къызлалыйлени Асида болгъанды. Асиданы мен кесим танийма, бир узун, ариу, чамчы къарт къатын эди. Анамы 10 баласы болгъанына, Исмаилны «Анам» деген кюу джырындан шагъатлыкъ алайыкъ:

«Мени унутма бир солугъан солууда,
Он балангы тогъузусу – къолунгда.
Мен да барма бир мусафир джолунда,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!»

9) «Джырчы Сымайыл» китабны (1900-1937) деген кесегинде къуру 13 назму басмаланганды. Ала 396 тизгинни къурайдыла. Ол кёзюуге (1937-чи джылгъа) дери, аты чыгъыб, айтылыры айтылыб, китаблары басмаланыб тургъан халкъ джырчыгъа (анча джылгъа) къуру бу 13 назму аз тюлмюдю? 396 тизгинни 37 джылгъа бёлсек, халкъ джырчыны бир джыллыкъ иши 10,7 тизгин болады. Неда хар юч джылда бир назму джазгъанды ол. Семен улу 1870-чи джылда туугъан эсе уа, джети джылны кюрешиб, къуру 396 назму тизгин джазгъанды. Хар джыл сайын 5, 5 тизгин неда 8 джылгъа 11 куплет этгенди. Да

Исмаилны андан сора джюрюшю джокъ эсе, «Халкъ джырчы» деген атны бу къалай аладды?!

Былайда поэтни творчествосуна эс бёлмегенлик, аны затын джыймагъанлыкъ, адамланы ийнандыралмагъан ётюрюкле – бары да къол аяздача кёрюнедиле.

10) Мен – Исмаилны закон бла тюл, адет бла къагъытчысы, поэтни хар несин да иги билеме. Мени къолум джетмей, аны хазна бир назмусу да къагъытха тюшмегенди. *Мен билген бла бу китабны 59-чи бетинде «Сталин деген чууутлу...» – деб башланган назму да, 60-чы бетде «Эчкиге гаккы табдыргъан» деген 5 тизгин да, 107-чи бетде «Хрущевгъа» деген назму да, 115-чи бетде «Тилчи хонишума», 153-чю бетде «Сагъыш», 159-чу бетде «Соруу» – была бары да Исмаилны «стауатында туугъан тёлю» тюлдюле.*

62-чи бетде «Межгитни джыры» деген кюу-джырны толун варианты берилмегени себебли, магъанасы – мыхыз, тизгинлери да хирис болгъандыла. Аны китабда берилген бла толусун тенгешдириб кёрейик. Китабда:

Оноучула сёзню сыйдам сёлешелле,
Джетдире-джетдире сюрмени.
Межгитни чачдыла, къангаларын элтиб,
Ишледиле джангы тюрмени.

Апендини тутуб, сюрюб алыб барыб,
Ол джангы тюрге салдыла.
Бир джанындан – ачыу, бир джанындан – чачыу...
Адамла тентиреб къалдыла.

Апендини айыбын кърал биле болур,
Андан бизге не зат джетгенди.
Терсди ким эсе да межгитни чачдыргъан,
Межгит юй не хата этгенди?

Бир къауумла чыртда акъыл этмейдиле:
«Ач боллукъбуз», – деб бир тойсала.
Шо, не боллукъ эди аны чачыб атмай,
Кирит салыб, турма къойсала?

Кюуню толун варианты:

Оноучула сёзню алай сёлешелле,
Джетдире-джетдире сюрмени.
Межгитни чачдыла, къангаларын элтиб,
Ишледиле джангы тюрмени.

Апендини тутуб, сюрюб алыб барыб,
Ол джангы тюреге салдыла.
Бир джанындан – ачыу, бир джанындан – чачыу,
Адамла тентиреб къалдыла.

Экинчи кюнюнде Къуранны келтириб:
«Былай ал! – деб анга бердиле. -
Ма, муну теблесенг, башынга бошса сен,
Теблемесенг, он джыл!» – дедиле.

Кёзюнде огъу болса, урур кибик болуб,
Узатханнга хыны къарады.
Ичин ачыб-ачыб уппа этди да аны,
Тышын тили бла джалады.

Эки кёзюнден да джуммай-джуммай тёкдю,
Келди да кёлюне таукеллик.
Он джылын да алыб, Сахалинге кетди,
Ол эсен келлик, сау келлик.

Межгитни чачдыла. Къангаларын элтиб,
Ишледиле джангы тюмени.
Энди межгит да джокъ, энди молла да джокъ,
Динсиз этгендиле тийрени.

11) Джангы китабыбызда ангылашынмагъан сёзле, магъанала да тюбер ючюн къалмайдыла:

32-чи бетде «Джырчы Исмаил» – деген назмуда:

«Алай не келсин, джазыу буюрду –
Учхан къанатым сыныб къуюлду.
Бош ышанганем джазыу джибине –
Тёнгерев тюшдюм аякъ тюбюне» – дейди.

Джазылгъанына кёре, къанат кеси сыннган, къуюлгъан да этеди. Куплетни аягына дери окъусанг, къанат сыннганы себебли, тёнгек саулай да къуюлгъан-ча кёрюнеди. Алай эсе, «къуюлду» 3-чю бетде тюл, 1-чи бетде (къуюлдум) болургъа тыйыншлыды. Сёзсюз да, ол авторда «къуюлдум» эди.

12) «Минги Тау» джыр авторда 27 куплетди, мында уа къуру 20. Ма андан чыгъарылыб атылгъан куплетле:

*Сенден сора къайсы тауду
Белине кюрен тартылгъан?*

Башына байрақъ тагъылгъан,
Сау дуниягъа айтылгъан?

Мамукъ таула джасайла
Сени башында булутла.
Басхан башы, Бездирген,
Къарча джашагъан бу джуртла.

Кюнюнг ушайды алтыннга,
Кеченг ушайды кюнюнге.
Башынга чыкъгъан батырла
Алгъа баралла хар ишде.

Таджал атлы бир тауса,
Аурумагъан, ёлмеген.
Энчи джорукъ тутаса,
Къалгъанла хазна билмеген.

Боркъулдаб чыкъгъан гара сууларынг
Боза кибик кекирте.
Эртден-ингир сууукъ аязынг,
Джолоучулары джёккюрте.

Чынг алгъа санга танг ата,
Чынг артха сенден кюн бата.
Келген ийнакълай, кетген туракълай,
Ариулугъунгу джарата.

Маскуадан курсауайла,
Келиб сейирге къарайла.
Къайнаб чыкъгъан дарман сууларынг,
Ауругъанлагъа джарайла.

13) 65-чи бетде авторда:

«Ата Джуртдан къыстадыла –
Джурт да джокъ.
Игиликден умут этиу
Чыртда джокъ», – дегенни орнуна китабда:

Ата Джуртдан къыстадыла –
Джурт да джокъ.

Игиликден умут этиу
Энди джокъ, – деб айтылады.

Былайда, авторну джазгъанын тюрлендирген адам, куплетни рифмасыз къойгъанды.

14) 66-чи бет.

Авторда:

«Къайры элтелле, сёлеширге
Ишинг джокъ.
Кимге соргъун, тюзюн билген
Кишинг джокъ», – дегенни орнуна китабда:

«Къайры элтелле, сёлеширге
Онгунг джокъ.
Кимге соргъун, тюзюн билген
Киши джокъ», – деб тюрлендиреди.

Автордагъы «киши джокъ»: биз ышаныб сорлукъ адамлада, аны тюзюн билген адам джокъду, демекликди. Китабны «киши джогъу» уа аны тюзюн билген адам джокъду, деб бегитеди. Ол а терсди, нек десенг, Сталин бла Берия биле болур эдиле эшта, аны тюзюн, башха киши билмей эди эсе да.

15) 104-чю бет. «Гёбелеккеге къарай» деген назму.

Авторда:

«Ол – джаннган шынгкъарт, сен – гёбелекке
Джарыкъгъа талпыб келесе кёкде.
Этер мурадда башынга игини,
Эсгералмайын кюеригинги»...

Китабда:

Ол – джаннган шынгкъарт, сен – гёбелекке,
Джарыкъ талпыб келесе кёкде.
Билалмай кёкден энеригинги,
Эсгералмайын кюеригинги».

«Эчки бер да, эчки ал, макъыргъаны – артыкълыгъы», – дегенлей, биринчи тизгинни китабда автордача алады. Экинчи тизгинде «**джарыкъгъа**» деген сёзге «**джарыкъ**» деб къойгъаны себебли, магъана къатыша, ритм бузулады. Ючюнчю тизгини уа, авторнукъундан эсе осалды. Нек десенг, къарангы кече гёбелекке кёкню къайсы къатларындан тюшерик эди. Ол шынкъартха, аны кенделен джанындан, адамланы мийикликлерини тенглигинде келирге боллукъ эди. Былайда тюрлендириучю сюрмелениб тургъан къанганы балта бла джоннган ызы белгили болуб турады.

16) 78-чи бет. «Джамбулда»¹ « деген назму 1944-чи джыл тюл, 1948-чи джыл Къош-Тёбе элде джашла бла кызыла ортада къобуз сатыб алгъанларыны сыйына этилгенди. Назмуну бир кесеги (8 тизгини) китабны 56-чи бетине тюшгенди. Китабха тюшмей къалгъаны да «Тамара» деген кесеги да 12 тизгин барды.

17) 115-чи бет. «Тилчи хоншугъа»

«Хей» дегенден юркесе,
Сыфатынгдан кёсесе.
Мен – тартынмакъ, сен – батыр,
Мен – дин ахлу, сен – къафыр,
Мен миллетни алчысы...»

Бу назмуну Исмаил джазгъанды деб, мени сартын, кишини ышандырыргъа базмайма. Ол: «Мен – дин ахлу, сен – къафыр!» – дерик тюлдю кишиге да. «Мен – миллетни алчысы!» – деб да махтанныкъ болмаз.

Экинчиси, «тартынмакъ» не сёздю? Тюзю, «тартынмакълыкъ», «тартынмакъ» деб сёлеширге болады, алай а бу контекстде алагъа орун табылмайды. Эшта, бу сёз «тартынмакъ» тюл, «тартынчакъ» болгъан болур авторда.

18) Ол бетде:

«Мен тау белден ёргелей, /Сен – ёзенден тигелей», – деген сёзлени къалай ангыларгъа керекди?

Бир-бирде, ана тилде назмуланы окъуй башласанг, эски шиякылада табылуучу бурунгу джазыуланы окъугъанча бир къыйналаса, магъана чыгъаралмай.

Къууанчы кёлоне джетген адам: «Меннге тенгиз – тобукъдан», кириб да ёталлыкъма, кючлюме; «тау – белден» – сыйлыма, тауну башындан да къараялыкъма, кёкге башым джете турады, деген магъананы билдире, алай сёлеширге боллукъду. Былайдагъы «тау» бла «белни» къалайгъа сюрюрге да табалмайма.

Экинчи тизгини андан да пелахды: «Сен ёзенден тигелей», – дерге болмайды, нек десенг, ёзен кеси тигелениб турады. Баям, автор былайда: «Сен ёзеннге тигелей», – деген болур эди.

19) 127-чи бет. «Отум джукъланды».

Авторну:

«Ол дуня деген төре бар эсе,
Сыйратындан учуб ётген сен болгъун.
Мекер джандет деген төре бар эсе,
Хур кызылагъа нёгер болгъун, тенг болгъун!» –

деген куплети бла Ал сёзде (4-чю бетде): «Исмаил араб тилни иги билгенди.

¹ «Джамбулда» деген назму Исмаилныкъы тюл, джашы Азретникиди деб, кёб адам шагъатлыкъ этедиле. Аланы араларында белгили врач, джамагъат къуллукъчу Шидакъланы Ибрагим хаджи, фахмулу этнограф, тарихчи Шаманланы Ибрагим да бардыла. Экиси да сюрюн джыллада Орта Азияда Семенлери бла бир элде джагъандыла. (Прим. Б.Ф.)

Атасы къарт атасы да Кябада ёлгендиле. Исмаилны кесини да баш дин окъуу бар эди», – деб джазылган бир китабха сыйынмайдыла. Нек десенг, магъанасына кёре, назмуну автору ол дунягъа ийнанмайды, ишеклиди. Араб тилни иги билген, дин ёзекден чыкыган, баш дин окъуу болган апенди, ол дунягъа ишекли болмазгъа керекди.

20) 152-чи бет. «Къартлыкъгъа» деген назму Аллахха, диннге да къаршчыды. Алай эсе, Исмаилны кесине да джаулукъ этеди. Автор къартлыкъгъа бла аджалгъа: «Уруш этмей, бой салалмам къутсуз-джыйрыкъ, Киши санга...» «Мурдар уучу», «санга», «сен бёрюге» «...ёлюм келсе мени джолда излеги сиз!» – дейди.

Назмуну автору къартлыкъгъа тиш кыса, аджалгъа да оноу этгенча кёрюнеди. Ол (къалай биледи) джолдамы ёллюкдю, къолдамы ёллюкдю?

Аллахны ийген затына бу тукъум къаршчы туруу, элиягъа керилген улакъ текеча, Аллахны буйрукъларына бойсунмай, алагъа ассы болууду. Авторну аты бла айтылган бу сёзле халкъ джырчыны дин сыйын аякъ тюбге теблейдиле.

21) 153-чю бет. «Сагъыш»

*«Тохсаннга киргенлей,
Къуран аят ауузумда.
Тоба-шукур борч болуб,
Таи мынчакъла къолумда».*

Бу куплет да бек сейирди. Къарт Исмаил тохсаннга киргинчи, анга «тоба», «шукур» да борч болмаймы турганды? 90 джылы джетгинчи Исмаил апенди динсизми турганды? Бу «Сагъыш» деген назму авторну (Семен улуну) аты бла этилсе да, башха адамныкыды.

22) Ол бетде

*«Джюзден атлай тебрим
Сабийликге къайтханча.
Джашаб турган ёмюрюм,
Къысха таурух айтханча», –*

деген сёзле, Исмаилны назмусуна: «барган суугъа – джалган суу», – дегенча, артдан къошулгандыла. Автор: «Джюзден атладым», – демегенди, дерик да тюл эди. Нек десенг, ол кесини керти джылын кимден да иги биле эди.

23) 159-чу бет. «Соруу» деген назмуну ал эки тизгини къумукъ зикирден, автор ёлгенден сора алыннгандыла. Къалгъаны да, Исмаил къатышмай этилгени, назмуну магъанасындан белгилиди. Бу назмудагъы соруула, динден хапары болмаган, Аллахха да ийнанмаган адамны сорууларыдыла:

*...Айт, топуракъ, джаназысыз джатханла
ассымылла дин ахлуну къатында? –*

деген соруудан не магъана ангылашынады? Дин ахлула болуб, тюремеледе, къа-

зауатлада, башха кыйынлыкълада ёлгенлени бек азына кыйлынган болур джаназы. Не уа джаназы кыйлынганлай, гюнахлы ёлюкню гюнахлары кърубму къаладыла?

24) 163-чю бет. «Бир джюз он джыл джашадым», – дейди поэт.

1939 джыл Учкулан советде: «Мен 1896-чы джыл туугъанма», – деб, кеси кьол салгъан Исмаил, 1980-чы джыл, ол санына 26 джылны кьошуб: «Мен бир джюз он джылны джашадым», – деб къалай айтыр?

25) 63-чю бет. «Къарачай таугъа» деген назмугъа алай нек аталгъанды? «Къарачай тау» деб, тау джокъду, болмагъанны Исмаил да айтырыкъ тюлдю. Назмуну автор атагъан аты «Ташчы» эди. Ол назмуда дагъыда биз ёрлеялмагъан бир «секиртме» барды:

*«Къанатлыла межам салгъан мийикледе,
Джез чабакъла джаратылгъан кёк кёкледе,
Алтын-кюмюш, накъут-налмаз джашыргъанса...»*

Былайда экинчи тизгин не хапар айтады? «Джез чабакъла» не затладыла?

26) 83-чи бет.

Поэтни «Анам» деген кюу джыры 1940-чы джыл «Къызыл Къарачай» газетде басмаланган эди. Ол заманда анам кеси да (Джудуз анам) сау эди. Артда, анасыны ёлгенине, джашауну баргъанына да байланыш, автор джыргъа тюрлениуле кийирген эди. Бу китабха алынган вариантын да сала, ахыр вариантын да толусу бла берселе иги боллукъ эди. «Анам» авторда (ахыр варианты) 34 куплетди, бу китабда уа къруру 23 куплет бардыла. Китабха салынмай къалгъанлары быладыла:

Адамладан орта бойлу-алаша,
Хар адамгъа сени халинг джараша.
Ашха-суугъа чомартлыгъынг тамаша,
Джудуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Бешигимде тебретеенг сен мени,
Къулагъымда зынгырларым зынгырдай.
Къууанч болуб, ары-бери чайкъалыб,
Белляу айтсанг, белляуунга тынгылай.

Джан ауалда ала кёзле сюзюлюб,
Хар бир адам ёлюм джолгъа тизилиб.
Ана-бала бир-биринден юзюлюб,
Джудуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Мени унутма бир солугъан солууда,
Он балангы тогъузусу – кьолунгда.

Мен да барма бир мусафир джолунда,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Мункир, Накир сени ариу кёрсюнле,
Джандетледен кийим алыб берсинле.
Хур кызылары хошкелдиге келсинле,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Сыйлы Аллах гюнахланы кечгеед,
Айтыр сёзюнг ауузунга тюшгеед.
Хур кызылары чачларынгы эшгеед,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Эртден-ингир дууа эте келейим,
Сууаблыгъын аны сеннге берейим.
Джандет фердаусда джарыкъ кёрейим,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

«Атам!» – десем, толгъан айлай танытад,
«Анам!» – десем, джарыкъ кюнлей джарытад.
Назмуларынг джюреклене джылытад,
Джуддуз атлы, балдан татлы ой анам!

Ана деген, джандет Дууба терекди,
Ата деген, бал чайырлы кемикди.
Ёксюз къалдым, кимден да не келликди,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Унух атам! Сени унутуб къоймайма,
Хапарынгы ненча айтсам да тоймайма.
«Анам!» – десем бал чайырла чайнайма,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

27) 94-чю бет.

«Сымайыл къайтды джерине» деген назмуну тюбюне: «1957 джыл, Хурзук»
деб джазылыбды.

Исмаил Учкуланда туугъан эсе, Учкуланда ёсген эсе, Учкуландан кетген
эсе, Учкуланнга къайтхан эсе, учкуланчы эсе, «Юй кюйдю да, ийис чыкъды, ор-
тасындан мюйюз чыкъды», – дегенлей, поэтге «Учкуланны» орнуна «Хурзук»
къайдан чыкъды?!

28) 45-чи бет. «Край олимпиадагъа тебрей»

48-чи бет. «Тенгими Кавказгъа чакъыра»

- 81-чи бет. «Джер суратха къарай»
- 87-чи бет. «Айгъа къарай»
- 98-чи бет. «Белгили джырчы бла сёлеше»
- 100-чю бет. «Кюннге къарай»
- 104-чю бет. «Гёбелекгеге къарай»
- 122-чи бет. «Келген кюнлени эсге тюшюре»
- 126--чы бет. «Шаптал терекге къарай»
- 135-чи бет. «Патиматны эсге тюшюре»
- 141-чи бет. «Джаш джырчы бла сёлеше»
- 161-чи бет. «Къабырлагъа къарай»
- 167-чи бет. «Гитче суучукъгъа къарай»
- 173-чю бет. «Джылларымы эсге тюшюре»
- 180-чы бет. «Кете тебрей»
- 182-чи бет. «Ат чабхан къаягъа къарай», дагъыда башхала.

Атам хариб, бир сёзню айландырыб, кёб айтычу адамгъа: «Тели сёзюн эки айтыр», – деучен эди. Бу «къарайла», «тебрейле» да, асыры кёб айтылгъандыла. Авторгъа быланы ючюсюнден неда бешисинден кёбю кёбдю. Къалгъанлары уа артдан файда болгъан затладыла.

29) Халкъ джырчыны бу китабын окъуй барсанг, тюрлендирилген назмулагъа да, дагъыда быллай къуджур рифмалагъа да абынаса:

- 46-чи бетде: арагъа – джырына, Къабарты – сагъышы.
- 47-чи бетде: къатдырыб – атыб, арагъа – джангызгъа, бошалды – айланды.
- 48-чи бетде: Билмез – кесмез, къаялагъа – чатлагъа.
- 55-чи бетде: байланыб – сагъайыб.
- 63-чю бетде: этедиле – кеседиле, къалдырмай – абындырмай.
- 64-чю бетде: келди – этди.
- 65-чи бетде: келгенди – миннгенди, джурт да джокъ – энди джокъ.
- 66-чы бетде: онгунг джокъ – кишинг джокъ.
- 69-чу бетде: тирерге – келирге.
- 72-чи бетде: джюрегим – тёзюм.
- 79-чу бетде: эсин – кёлюм.
- 82-чи бетде: келгенлей – кетгенлей, ачлыкъда – къарыуну.
- 89-чу бетде: кюсейди – излейди.
- 93-чю бетде: ичмезге – эшитмезге.
- 96-чу бетде: кёрмедим – эшитмедим.
- 97-чи бетде: насыбым – къабырын, айта эсенг – табмай эсенг.
- 105-чи бетде: къууанч эте – джылау эте.
- 109-чу бетде: излейди – этдиреди.
- 114-чю бетде: келди дейдиле – ашайды дейдиле.
- 123-чю бетде: сагъыш эт – ышан эт.
- 126-чы бетде: арангда – башынгдан, чагъарса – ачарса, чагъады – шоркъады.

- 129-чу бетде: къачханча – чартлагъанча.
131-чи бетде: ауазынг – къадарынг.
136-чы бетде: кёргюзтмем деб – эздирмем деб.
135-чи бетде: ёсдюресе – элтесе.
139-чу бетде: джанмазгъа деб – къайтмазгъа деб.
140-чы бетде: аллынг – артынг.
141-чи бетде: сатыб – алыб, аталгъанын – быргъалгъанын, кеталмады – айталмады.
143-чю бетде: басханды – атханды, ташайыб – азайыб, болдунг – турдунг.
144-чю бетде: къалмаз – джашамаз.
153-чю бетде: ауузумда – къолумда, ёсдюрген эдим – айнытхан эдим.
157-чи бетде: учханлай – къоймагъанлай.
159-чу бетде: артыкълыкъ – басханла, чиримей – джылтырмай, кебинча – умурлай.
161-чи бетде: сюелле – эсленелле, татахым – къарнашым.
167-чи бетде: барыу – саркъыу.
168-чи бетде: тюшелле – келелле.
170-чи бетде: джаны джокъ – кючу джокъ.
171-чи бетде: тюшюреди – келтиреди.
172-чи бетде: къайнайбыз – джашайбыз.
175-чи бетде: сынмаз – сакъламаз, ачыгъан – атылгъан.
181-чи бетде: чыгъар – джабар.
183-чи бетде: сакъланмам – бералмам. Дагъыда башхала. Бу тукъум назму тизиуге къарачайлыла: «Кёб болсун хайыкку!» – десенг, «Бугъа гебенни чачды!» – дегенча, дейдиле.

Мени сартын, бу зат культура неда адамлыкъ тюлдю – бетсизликди. Былайда устаны бичгенин дуппукъ миндеб, тартыкъ этгени да, терс тигиб хумпу этгени да, ачыкъ кёрюнюб турадыла. Бу рифмалагъа Семенлени Исмаилныкъыладыла дерге бети джетген адам: «Ит темирни ашайды!» – деб демлеширге уялыкъ тюлдю.

Ма Исмаилны рифмалары: алдырдынг – салдырдынг, аудурмай – саудурмай, бир тауса – бир джауса, Таллыкъгъа – аллыкъгъа, келгинчин – кёргюнчюн, джанаша – алаша, дагъыда аны кибиб башхала.

«Назмуда магъана болсун ансы рифма, ритм дегенле бош затладыла», – деб эришиучюле, джыл джылдан да кёбден кёб бола барадыла. Мени сартын, не тюрлю затха да деменгилилик керек болгъанча, ариулукъ да керек болады. Назму да алайды, магъаналы болгъаны бла биргелей, сыйдам да болсун!

Бу айтханыбызны сёз къысдырыкъла бла бегитиб кёрейик:

«Сен джудузлагъа джанаша,
Къалгъанла сенден алаша.

Кийиминг ариу джараша,
Къалай сейирсе – тамаша!»

Бу куплетни рифмасыз джазыб да къарайыкъ:

«Сен джулдузлагъа джанаша,
Къалгъанла сенден **шылабла**.
Кийиминг ариу **теппе-тенг**,
Къалай сейирсе – **махтаулу!**»

Былайда къуру рифмаларын къоратханбыз. Энди ритмлерин тас этиб да бир сынаыкъ:

«Сен джулдузлагъа джанаша $5+3=8$
Къалгъан таула сенден **эсе шылабла** $4+4+3=11$
Кийиминг юсюнге **теппе-тенг болады** $3+3+3+3=12$
Бек сейирлик **тауса, махтаулуса**. $4+2+4=10$

Магъана джаны бла юч куплет да бирчаладыла. Поэзия джаны бла къарасакъ, 2-чи, 3-чю куплетле алкъын назму тюлдюле – назмучукъладыла. Алай деген: мычхыгъа, сюрмеге да кирмей, балта ызлары бла турадыла. Оруслула быллай назмугъа «белый стих» неда «подстрочники», дейдиле.

30) «Джырчы Сымайыл» деген китабны дагъыда бардыла хората джерлери. Алай болса да баш кемлиги: кертиге ёпкелемейик, чыгъармада керти Исмаилны кереклисича кёрюнмегени.

Аны атын айтдыргъан бу китабдагъы назмула тюлдюле. Быланы сынгар бири да болмагъан заманда айтдыргъанды ол кесини сыйлы атын.

- Не бла айтдыргъанды?
- Сёзге усталыгъы бла.
- Сёзге устала Къарачайда Исмаилдан сора да ой-ой-ой!
- Уста джырлагъаны бла.
- Уста джырчыла бла Къарачай не заманда да алай джарлы болмагъанды.
- Сора кесинг айт!
- Болсун, разы болсанг, Ёртенлени Азретни сёзлери бла джууаб берейим:

«Исмаил! – дегенди Азрет, – биз (сенден къалгъанла) кырпычны этер ючюн, бирибиз топуракъ басабыз, бирибиз, кебге салабыз, ючюнчюбюз, бишириб хазырлайбыз. Сен а, кесинг топуракъны да басаса, кебге да саласа, бишириб да хазырлайса».

Мындан мурат: Ёртен улу айтханнга кёре, башха поэтлени бири джыр этеди, бири анга макъам салады, ючюнчюсю да джырлайды. Исмаил а барын да кеси тындырады, демеклик. Бу китабха кёре уа, Семен улу кебге да къуймайды, биширген да этмейди. Алай деген, макъам чыгъарыучу да тюлдю, джырлаучу да тюлдю. Ол да къалгъанлача бир назмучуду.

Халкъ джырчыбыз, джырланы тышында да, кёб зикирле джазгъанды, алагъа макъамла чыгъаргъанды. Къумукъ зикирлеге (Абдурахман шыйыхны зикирлерине) талай ариу макъам джарашдыргъанды. «Акътамакъ» поэмасы, аны макъамы, Исмаилны джырлауу – бу юч зат къарачай-малкъар искусствогъа джангы затла болуб къошула, авторну сыйын мийикге чыгъаргъандыла. «Акътамакъ» – поэтни баш чыгъармасыды. Поэтни аты да аны бла айтылгъанды.

Исмаилны 100 чакълы джыры бла 40-дан аслам зикири, аланы барысына да энчи макъамлары къалгъандыла кесини артында. Ол къарачай-малкъар джырланы тикирал билгени бла бирча, алапат да джырлаялгъанды. Анга шагъат, Алийланы Ракай джаздыргъан кассетада «Айджаякъны» джырлагъаны. Бюгюн бизни ийнебизни ташха тюретген не затды десенг, «Джырчы Сымайыл» деген китаб бу затладан хазна джукъ баджаралмагъанды.

– Нек?

– Китаб, аланы тындырлыкъ адамладан джашыртын чыгъарылгъанды!

Чыгъаргъанла, алкъын басмагъа хазырланыб битмеген къол джазманы, копиясын хазырлай тургъан адамдан ташатын басмаларгъа ашыкъгъан болмаса, Къарачай-Малкъар ючюн да, халкъ джырчыны сыйы-бети амалтын да къайгъырмагъандыла.

Аланы баш муратлары: джартысы джартылай, толусу толулай, басмалатыб, бу лююлдеген заман бла хайырлана, китабны типография ийиси кетгинчи, тюкенлеге чыгъарыу болгъанды...

31) Исмаилны Исмаиллай къалдыра, китабларын халкъгъа чыгъарыр ючюн:

1. Къазауатха дери чыкъгъан китабларын тинтиб, аладан алыргъа.
2. 1939-чу – 1942-чи джыллада джазгъанларын табаргъа.
3. Эффенди Капиевге, кёчюртюрге деб берилген подстрочниклени, оригиналлары бла бирге табыб, ала бла хайырланыргъа.
4. «Акътамакъны» толусу бла къошаргъа.
5. Бу китабдагъы назмуланы элекден чыгъара, джангы чыгъармагъа салыргъа.

6. Экспедиция къураб, халкъдан джыяргъа.

7. Нарт сёзлерин, чамларын, урунууда джетишимлерин кёргюзюрге; сёз ючюн, Исмаил 20 джылны джыйын тамада болуб, бичен ишлетгенди. Кюнюне бир десятинаны чалалгъан чалкъычы болгъанды. Аны ючюн айтхандыла къызла:

«Джылтырайды, джанады
 Миннген атынгы туягъы.
 Сорокауайчыкъны тартыб келеди,
 Семен улу – биягъы», – деб.

1954-чи джыл Джамбулда, чюгюндюрге эришиуде биринчи орунну алгъаны кинону журналына тюшюб, аны кёргюзюб тургъандыла.

Исмаил эмилик юретиучю, джау джибге чыгъыучу, тутушуучу, атда ойнаучу, тепсеучю, стемейчи, чамчы, накъырдачы, ишленген, Къуранны ариу ауаз бла тикирал окъугъан адам болгъанды. Сёз ючюн, Джамбул межгитде Ташкентден келген муфти Исмаилгъа Къуран окъутуб: «Сен радио бла, кесибизге огъай, Арабха, Тюркге да окъургъа боллукъ эдинг Къуранны, аллай мадар болса», – деген багъаны бергенди. Бу затланы барына да бегимли, ийнамгъылы материалла бардыла.

Башында айтылгъанланы тынгылы баджара, бюсюреулю иш этерге энтда боллукъ эди, алай а акъ кийимни алгъы бурун кир суу бла чайкъасанг, артда таза бла джуугъанлыкъгъа да базар бет алмайды. Аллыкъ эди эсе да, этиллик иш тындырлыкъ адамланы къолларына тюшмейди.

Джангы китабны, бу джол мен айтмай къойгъанлыкъгъа, андан окъуучугъа заран болмазлыкъ кемликлери, энтда биргесине къаладыла. Алай болса да, къалай-алай болгъан эсе да, бир иш этилгенди. Аны этер ючюн, Семенлени Дахир уллу джоюм этгенди.

Семенлени Софья, алкъын басмагъа хазыр болмагъан китаблыкъны басмалатханы себебли, халкъ джырчыны окъуучулагъа учхара болумда тюбетгенди. Лайпанланы Билялны юсюнден айтыр ючюн, бир гитчерек назмучукъ джазыб, аны магъанасына кёре сёлеширим келеди:

Иги этеме деб, аман этген эсенг,
Ортасындаса тюз бла терсни.
Аман этеме деб, аман этген эсенг,
Терслик да – сенде, аман да – кесинг.

Билял тюз бла терсни ортасындады. Иги этеме деб этгенди. Бек уллу къыйны да киргенди. Алай болса да, авторну туугъан джылы 1870-чи болмагъанын да, къол джазма басмагъа хазырланмагъанын да, китабны джыя-джарашдыра тургъан адамны ким болгъанын да, китабны чыгъарыу андан таша къуралгъанын да Билял иги биле эди.

Бу айтханларыма дагъыда къошарым: китабны 8-чи – 10-чу бетлеринде Ёртенлени Азретни юсюнден этилген сёгюм керек тюл эди. Нек десенг, биринчиси, Ёртен улу Азрет Семенлени Исмаилны 1933-чю джыл, биринчи болуб, басма джюзюне чыгъаргъан, кеси тутулуб кетгинчи, аны кёлтюрюб, джакълаб тургъан адам эди. Исмаил андан бек кишини да джаратмай эди неда соймей эди тенглерини ичинде. Исмаил аллай багъалы адамын кесини китабында хыртха урлукъ тюл эди.

Экинчиси, Ёртенлени Локъманни джашы Азрет къарачай-малкъар литературада джангыз бир Азретди. Экинчи аллайыбыз джокъду, боллукъ да тюлдю. Ёртен улудан къалгъан сёз байлыкъ, къарачай-малкъар халкъгъа алай гитче саугъа тюлдю. Аны себебли, Пушкин патчахны арбаз поэти, къайсы власть келсе да Пушкинлей къала эсе, Азрет да, колхозну махтагъаны ючюн айыб алмай, Азретлей къалыргъа керекди.

32) Лайпан улу Билялны ючюнчю терслиги: колхоз бригадир ишлемеген джууукъларына трудоденле джазгъанча, Семен улу Исмаилны къара чёбге атыб айланганлагъа да, аны юсю бла махтаула салгъаныды:

«Джырчы Сымайылны джалгъан даудан ариулар ючюн, аны закий поэзиясын бизге къайтарыр ючюн, чырт тохтаусуз кюрешген Къагъыйланы Назифатды...» – дейди Билял.

«Сени муслиманлыгъынга мени ишегим барды», дегенлей, бу сёзлени кертиликлерине мени – дауум, чийсилликлерине да шагъатым барды. Былайда Ал сёзню автору къараны юсюн акъ бла джабыб, биле-биле джашыргъанды. Ишни джигин таба, сёзню кертисине къайта сёлешсек, бу айтылгъан махтау – кюмюшчю¹ хапарды.

Тюзю: «Ленинни Байрагъы» газетде Хубийланы Осман: «Семенлени Исмаилны басмаларгъа заман болгъанды», – деб биринчи кере джазгъанындан сора, Къагъыйланы Назифат да, Семен улуну махтаб, ол газетде уллу статья чыгъаргъан эди. Аны тышында, ол джыллада Исмаилны джакълаб, талай джыйылыуда да сёлешген эди. Назифа ол статьясыны ызындан къысха-къысха джазыб, халкъ джырчыны джашауун, творчествосун да суратлаб кёргюзе, газетде алааны басмалай турургъа, алай этер ючюн а поэтни джазыучу джашын (мени), кесине атчы этерге излеген эди...

Экибиз да баралгъан джерибизге дери барыб, джелкелени бир-бирине къаршчы бура чачылдыкъ. Атамы юсюнден джазгъан джангыз статьясыны материалларын менден алгъан эди...

Андан бери ахыратда – Исмаилгъа да, дуняда Азретге да Назифа себебли тынгы тауусулду. Бу сууукъ адам, Къара Махмут Дахир бла Зухраны орталарына киргенча, арабызгъа кирди.

Атамы 10 сабийин, эки къауумгъа бёлюб, аланы араларында поэт кеси саулукъда бегиген шохлукъну оюб, ортабызны бузду. Бизни юйдегиде Тегей-Юнгюч урушну болдурургъа деб кёб кюрешди. Аны терслиги бла халкъ джырчыны юбилейи этилмей къалды.

33) Махтау Аллахны кесине болсун, джылы келген къарт Сымайыл къуру да джашаб турмазлыгъын, ариу джашаб турса да, билген затларын унутургъа боллугъун да эслерине ала, Халкъ Джырчыгъа, халкъгъа да джан ауурутхан адамла болгъандыла. Аладан бир талайын былайда сагъыныргъа тыйыншлы болур:

1. Хубийлени Ахьяны джашы Назир поэтни 30 джырын кесине джырлатыб, сакълаб туруб, кассетаны бизге табдыргъанды.

2. Сююнчлени Алимни джашы Азамат, Исмаилны «Акътамакъ» поэмасыны джюзге джууукъ куплетин (400 чакълы тизгин) автор сау заманда, аны аузундан чыкыгъаныча джазыб, юч экземпляр басмалаб, мени туугъан кюнюме саугъа халда келтиргенди. Бу эки джашда Халкъ Джырчыны, аладан сора да

¹ Кюмюшчю хапар – ётюрюк хапар.

бирге тюшген талай суратлары, Исмаилдан джазыб алгъан кёб чамла, нарт сёзле, дагъыда башха затла бардыла.

3. Алийлени Ракай бла Гочияланы Софья поэтни «Минги Тау», «Джер юйчюк», «Чалкъычыкъ», «Ишни джыры» деген джырларын заманында кесине джырлатыб, джаздырыб, плёнканы сакълагъандыла.

4. Хубийлени Шамсудинни джашы Ильяс, 1966-чы джыл Америкада джа шагъан къарачайлыланы тилеклери бла Исмаилгъа джырлатыб, ары джиберилген кассетаны Америкадан келтиртгенди.

5. Аппакъланы Ибрахим, Джанибеклени Сосланбек, Текелени Идрис, Ахталаны Магомет «Акътамакъ» поэмадан джюзле бла куплетле джыйыб-джазыб джибергендиле. Болушханла дагъыда кёбдюле. Эшта, «Тохтаусуз кюрешгенле», деб да, «Быллай адамларыбыз болгъанлары насыбды», деб да, Исмаилны келе тургъанын кёрселе, обком бла КГБ-дан къоркыгъандан, джол къоюб джаллау-чулагъа тюл, ма быллай адамларыбызгъа айтыргъа керек болур.

«Назифа алай къазауат этмесе, иш къалай болур эди», демей, «Бу адамла алай къазауат этмей къойсала, бюгюн биз Исмаилны аты бла нени басмаларыкъ эдик?» – десек тюзюн айтырыкъ эдик.

«Ол алай айланыгучу болса, мени юйюме да бир кирир эди», – деб Насра Ходжа айтханлай, Назифа халкъ джырчыны алай багъалатыгучу болса, ол да автор сау заманда, кългъанлача, не джырын, не макъамын, не бир айтхан халпарын, бир джазарыкъ болур эди. Биз билген бла Къагъыйланы Назифа Семенлени Исмаилны, Лайпанланы Билял айтханча, 1963-чю джылдан башлаб тюл, 1986-чы джылдан сора эсгере башлагъан эди. Исмаилгъа «джан ауругууу» да къуру 3-4 джылгъа созулгъанды...

34)

«Джырчы Сымайыл» деген китабны,
Тёрт джыйырмадан аслам кемлиги.
Аланы иймезге бар эди мадар,
Алай болса уа, боллукъ эд иги!

35)

Халкъ джырчыны джашаууну юсюнден,
Мадар болса, шохум, манга аз юрет.
Исмаилны джакълау хыртны къурагъан –
Аны джашы – Семенлени Азрет...

1-чи июнь 1993 джыл.

«Минги тау»¹

«Табхан къуаныр, таныгъан алыр»
(нарт сёз)

Минги Тау къалгъан тауланы араларында къалай эсе, «Минги Тау» джыр да башха джырланы араларында алайды. Эшта:

«Сен кёкге джете мийиксе,
Къалгъан джырланы ичинде,
Джуддузла кибик джылтырай,
Джаухар сёзлеринг юсюнде». –

деб айтсакъ аны тамам джаратыб, бек эркелетиб айта болурбуз.

Бу джырны хар ким, сыйыргъан тегерекдеча², сыйырыб, урлаб, кючлеб кю-решгенлери да аны ючюн болур.

Она бла джылланы узагъына, барыбыз да эшите тургъан сёзле: «Минги Тау» Семенлени Исмаилныкъыды, «Минги Тау» къарачай халкъ джырды, «Минги Тау» малкъар джырды, «Минги Тау» Грузияны халкъ джырыды...

Бу джыр иесиз болуб айланганлы отуз джылдан артыкъ. Ол кёзююнню ичинде «Иесиз малны бёрю ашар», – дегенлей, бирер сылтау бла, анга ие болур-гъа излегенле чыкъгъандыла...

«Къарачай халкъ джыр» дегенлерини себеби уа, ол кёзюуледе «Минги Тау» джырны, керти авторуну Семенлени Исмаилны аты бла берирге болмагъандан чыкъгъанды. Семен улуну «Акътамагъы» да, Къарачай антологиягъа «халкъ-ныкъы» деб киргенди. Башха джырлары, макъамлары да «халкъныкъыла» деб джырланыб тургъандыла.

¹ Семенлени Азретни эндиге дери басмаланмагъан статьясын архивинден эгечи Зубайда бергенди.

² Джаш адамла тойда ойнаучу оюнну атыды.

«Минги Тау» – малкъар халкъ джыр, дегенлери ючюн, мени сартын, асыры бек сейирсинирге керек тюлдю, нек десенг, малкъарлыла башха джырларыбызгъа да: «Малкъар халкъ джырла», – дейдиле. Биз а алагъа джукъ айтмайбыз, себеби: «Джыр Къарачайда этиледи, Басханда джырланады», – деген, аталадан къалгъан алаамат сёзюбюзню джерге тюшюрмез ючюн.

Гюрджюлюлеге да, ала «Минги Тауну» энчилегенлери ючюн, чарларгъа боллукъ тюлбюз. Аны сылтауу да былайды: биз Азиядан кёчюб джангы келген джыллада, Къарачай-Черкес облысполкомдан алыннган эркинлик къагъытлары да къолларында, керек джерде соргъан адамлагъа кёргюзе, гюрджюлюле эл элге айланыб, джазалгъанлары чакълы бир джазгъан эдиле, къарачай джырланы. Баям, «Минги Тау» да ол кёзюледе джазылыб тюше кетген болур ол республиканы къолуна. Джазгъанла уа, джазыб алгъан джырларын, кеслерине энчи мюлк этер муратда джазгъан болур эдиле.

Бюгюнлюкде, «Минги Тауну» макъамы Европаны, Азияны, Африканы, таб, Американы къралларында да согъулады. Индия бла Тюркде, сора Германияда, сёзлерин да айта, джырлайдыла.

«Бир джанындан къарасам,
Джигит кибик.
Бир джанындан къарасам,
Юйюнге сыйыт кириб!» –

деб Хиджи Къалтур айтханлай, бу затны да бир игиси бла бир аманы бардыла. Игиси: гитче халкъны сейир джырын саулай дуня джаратыб джырлагъаны. Аманы уа: «Юйню ишлеген балта эшикде къала», ол къралланы барында да джырны автору айтылмай джырланнганы.

Алай а: «Ичимден чыкъды хата, къайры барайым сата?» – деб, эртде къарачайлы айтханлай, былайда да терслик алада тюлдю, бизни кесибиздеди.

Биз, къарачайлыла, «Минги Тауну» автору ким болгъанын таный, биле да тургъанлай, киштик ашын, кёзлерин къысыб ашагъанча, этиб, «Минги Тау» «халкъныкъыды!» – деб, 30 джылыны узагъына «къызыл тоба», «акъ тоба» бла кечине турдукъ эсек, авторуну да къыйынын – халал, кесин харам этдик эсек...

«Нюзюрюм бард ёзек»
Таймазгъа;
Не къадар къысха джаз
Узаймазгъа», -

деб Ёртенлени Азрет айтханлай, энди ёзек халдан таймай, мен да «Минги Тауну» керти хапарын къысхаракъ айтайым:

Къарачай халкъны джырчысы Семенлени Исмаил «Минги Тау» деген джырын Октябрь революциягъа дери этгенди. Ол заманда Минги Таугъа (джыргъа

тюл, тауну кесине) къарачайлыла, малкъарлыла да бусагъатдача уллу сый бермегенлери себебли, джыр халкъгъа заманында, кереклисича, джайылмагъанды. Не ючюн десенг:

«Дунияны башын суу алгъан заманда, Унух файгъамбарны кемеси, хар джандан, хар затдан бирер урлукъ (тукъумлукъ) къутхара, Минги Таудан ёнге джукъ кёрюнмеген суу дуняны сууундан джюзюб айланнганын кёрюб: «Аллах менден мийик зат джаратмагъанды, ол себебден Унух файгъамбарны кемеси мени юсюмде тохтарыкъды!» – дегенди Минги Тау. «Аллах айтса!» – деб къошмагъаны ючюн, суйсе суймесе да тохтарыкъды, деген магъанада айтханы себебли, тау Аллахха ассы болгъанды. Сора, Аллах да, анга чамланыб, кеме бла урдуруб, башын айры этиб, кемени да тохтатмай, ашырыб джибергенди.

Бу хапарны кертилигине шагъатлыкъ эте, артда-артда, таб, бизни заманыбызда да, эрий баргъан бугъойлада, кемеден сыныб тюшген къангала табыла тургъандыла. Ол кюнден бери, тау Аллахха ассы болгъанды», – деген бет бла таулула анга «Ассы тау» дегендиле.

«Анда аллай бир сууукъну, джелни, тубанны джыйылгъанлары да, юсюн ёмюрлюк куртле-бузла басыб тургъанлары да, ол чамланыугъа байланышдыла», – деб ийнаннгандыла таулула.

Бу таурух къарачай-малкъар халкъгъа ислам дин бла бирге киргенди. Унутулуб а, бюгюн бюгече да къалмагъанды.

Ма ол себебден, джырчы ол заманлада «Минги Тауну» джырын джырласа: «Къой-къой, Исмаил, Ассы тауну махтаб кюрешме!» – деб, джалан башха таякъ бла ургъанча этиучюле, аз тюбемендиле.

Отузунчу джыллада «Минги Тау» дунягъа экинчи кере тууду!

Тауну «ассы» болмагъанын, ол дуняда эм ариу, сыйлы, чынг сейир таулань бири болгъанын, джырда айтылгъан сёзле, бири да къалмай, магъаналадан ауур-ауур джюклениб тургъанларын Уллу Октябрь революция ангысын сагъайтхан таулу халкъ кескин ангылады, аны бла бирге:

«...Сен джулдузлагъа джанаша,
Къалгъанла сенден алаша,
Дюн-дуня санга къараша,
Къалай сейирсе – тамаша!

Сенден сора къайсы тауду
Ариулукъ бла бай болгъан?
Башы къыш болуб, бели джаз болуб,
Этеклеринде джай болгъан?

Къыш айларымы къылычыса,
Джай айларымы салкъыны,

Джумушакълыкъ этмесенг,
Инджитириксе халкъымы».

Бу сёзлени айта, адамла «Минги Тауну» автор бла бирге джырлаб башлайдыла. Бир талайдан сора уа джыр «Къызыл Къарачай» газетде эмда джырчыны энчи китабларында басмаланады.

«Минги Тау» да поэтни къалгъан джырларыны биргелерине, аны репертуарында игилени бирине санала эди, чынг игиге саналмагъаныны себеби: Семенлени Исмаилны «Акътамақъ», «Ленин», «Он джылда», «Саламтон», «Джаш болдум», дегенча джырлары, поэт кеси ангылагъаннга, адамла айтханнга кёре да, «Минги Таудан» эсе, (артыкъсыз да макъамлары бла) онглу, алапат джырлагъа санала эдиле.

Къазауат да, кёчюу да, къайтыу да болгъунчу заманда «Минги Тау» Эбзе улунукъуду деген оюм, башхаланы ангыларына огъай эсенг, Шахарбийни кесини эсине да келлик тюл эди. Бары билген, адамланы да айтханлары бир сёздю: «Къазауатха дери джыллада «Минги Тау» да, поэтни къалгъан джырларыча, «Сёзлери, макъамы да Семенлени Исмаилныкъыды», деб алай бериле эди, эфирден берилсе да, алай айтылса, джырланса да. Халкъ джырчы Москвада, Ереванда, край байрамлада да ол джорукъ бла джырлагъанды «Минги Тауну».

Къарачай Азиядан къайтады. «Къобанны сууун ичиб, ташын джалаб, таугъа къараб турсакъ да!» – дейбиз. Тереклеге, ташлагъа, таулагъа – барысына да тансыкъбыз. Джуртларына тансыкъ адамла (азбар билгенле) Минги Тауну кесин тансыкълай, аны джырын да джырлайдыла. Адамла, бир-биринден юрениб, бу джырны хар къайда да суюуб, талпыб, махтаныб айтадыла.

Бу кёзюуде Суююнчлени Азамат бла Хубийлени Магомет тёртюнчю классха къарачай тилде окъуу китаб джарашдырыб чыгъарадыла. Анда Минги Тауну джыры да басмаланды, алай а кимники болгъаны, къайдан алыннганы китабда сагъынылмайды.

«Аланла, Исмаилны джырын китабха салгъаныгъызны иги этгенсиз, алай а авторун да кёргюзюрге керек эдигиз», – деб Азамат бла Магометге кёбле айтхандыла кёлкъалды сёзлерин. Ала экиси да, ол зат ючюн, адамладан уялыр керекли да, закондан къоркъар ючюн да къалмагъандыла.

Халкъ джырчыны, Семенлени Исмаилны, джашауунда чынг ауур, эм къыйын, кёзюулери бири башланды:

«Адамла мени хунамы чачыб, ташларын кеслерини хуналарына саладыла. Мени ташларым а (белгили ташла) ол хуналада да, сокъур-сау танырча, башха тюрю джылтырайдыла», – деб поэт кеси айтханча этиб, макъамларын, сёзлерин урлайдыла, тонайдыла. Кесини сыйлы аты бир джерде да сагъынылмайды. Къралда эркинлик бла тюзлюк къысылгъандыла. Оюм этиб кеслерини оюмларын айтыргъа адамла мадар табмайдыла.

– Исмаил, сени сыйынг уллуду. «Ит темир ашайды!» – десенг да, адамла сен айтханнга ийнанныкъдыла. Динингден чыкъ! Динни сёк! Биз аны басмалай-ыкъ! Алай бла джырларынга да джол ачарса!» – деб, бири кетерге бири келиб, басманы келечилери муну тамам къысадыла. Джырчы ол затны этмейди. Кю-реш барады.

– Тёрюмден эсе, кёрюм джууукъ болгъанды. Махтаргъа, сёгерге да мен динни несин билеме?! Мен да – бир Къуран сохтама. Ариу билсем да, джазаллыкъ тюл эдим ётюрюкню, – дейди поэт.

– Сен джамагъатдан, къартладан тартына болурса, ала билмезча, абаза, черкес тилледе чыкъгъан газетледе басмаларгъа боллукъбуз, – деб ол «таблыкъны» да билдиредиле. Семен улу аланы айтханларын джекден джууукъ да этмейди. Сора анга бёрю тонну киедиле да, Октябрь эл бла Черкесск шахарны ортасында тыкъсыулу¹ джолоучу болуб турур кибик этедиле.

«Атны бурнун бурсанг, джауурун унутур», дегенлей, бу къайгъыла Исмаилгъа джырларын басмалатыу муратларын унутдурадыла.

1962-чи джыл ноябрны 2-де Черкескеде джазычуланы джыйылыуларын-да, Къарачай-Черкес илму-излем институтну тамада къуллукъчусу, Алийланы Ракай кесини сёзюнде былай айтханды:

«В прошлом году перед Домом Советов был какой-то праздник. Участники празднования пели всем известную песню «Минги Тау». В это время проходил пожилой человек, направлялся в сторону органов и никому в голову не приходило, что это автор песни, которую пели. Это был Семенов. Многие песни, которые он написал, стали подлинно народными. В свое время Исмаила Семенова ставили в ряд со С. Стальским, Дж. Джабаевым и другими известными певцами. Но до сих пор вопрос о нём не решён, а песни его поются, стали народными.

Это говорит в пользу автора песен. Семенов является народным поэтом. В 1936 году в Ереване он занимает первое место и награждается ценной премией. В 1940 году он был награждён орденом Трудового Красного Знамени за развитие карачаевской литературы.

После возвращения из Средней Азии другие члены Союза писателей определились, но Семенов до сих пор в отшибе. Много песен, написанных Семеновым стали настолько популярны, что стали народными. Поэтому надо к этому вопросу подойти так, чтобы этот талант был использован. Наша задача разобраться с Семеновым, который не имеет таких тяжких грехов. Что надо сделать? Думаю, что надо издать сборник стихов – избранных произведений Семенова. Разобраться по вопросу восстановления в рядах Союза писателей. Считаю, что такой талант, как Семенов Исмаил не должен быть похоронен заживо...».

¹ Тыкъсыулу джолоучу – джарсыулу джолоучу

Ракай сёзюн бошайды, харс урулмады. Не Ракайны тюзге санаб, не да Исмаилны джакълаб киши сёлешмейди. Бу къадар деменгили-керти сёз, ары дери халкъ джырчыгъа къаршчы къуралыб тургъан къара кючге къарыу этелмейди. Бу болум поэтни суйгенлени – мыдах, аны душманларын а джарыкъ халгъа салды. Алай бла, кючлетгенни аягъы тайгъаны сайын, кючлегенни насыбы тута, чынг ахырында анга бир талай таблыкъ бирден тюздюле:

1. 4-чю классны китабында Семен улуну аты болмагъаны.
2. Алийланы Ракайны Исмаилны юсюнден бюсюреусюз болгъаны.
3. Поэтни дин тутханы эмда ол зат къралгъа белгили болгъаны.

Ма бу «кёзюрлени» барысын да къолуна къаты къыса, атарыкъ кийиги тамам къабыргъасын бергенге санаб, ол кёзюуде къарачай радиода музыканы редактору болуб ишлеген Эбзе улу: «Минги Тау» Эбзелени Шахарбийникиди», – деб талай кере эфирден бериб къутулады. Исмаилны аны бла кюрешир къарыуу джокъ, башха даучу да джокъ.

Бу болумгъа тюзлюк тёзюб къоялмады – джыр кимники болгъанын ажимсыз билген адамла анга: «Юй кюйдю да, ийис чыкъды, ортасындан мюйюз чыкъды», – дегенлей, «Минги Тау» Исмаилныкъыды, сен къайдан чыкъдың? – деб сорадыла. Ол а, макыт да бой берсенг а, бирден эки болмайды. Аны юсюне да, «джарыла эсенг – бузул» дегенлей, ол къолуна къысыб тургъан «кёзюрлерин» да кёргюзеди алагъа. Аны терслигин ачыкълай, кесин да дженгер муратда, ала Исмаилны алгъа чыкъгъан китабын табыб келтириб, анда джазылыб тургъан «Минги Тауну» кёргюзе: «Окъу!» – деб къолуна бередила. Ол заманда Шахарбий: «Мен сёзлерине дау этмей эдим, макъамы меникиди, дей эдим ансы», – дегенди. Не этерик эдиле была да, таулуну эшеги ёлюб, балтасы да ташха тийсе болуучусуча, болгъандыла, нек десенг, джырны макъамы кишини аты бла да джазылмагъан эди. Аны джазылгъанын табар ючюн, 1935-чи джылда чыкъгъан пластинкаланы излерге керек эди. Ол зат а аланы къолларындан келмеди.

Кюнлени бир кюнюнде, атам чакъырылыб, мен да анга нёгерге, облысполкомну председателини заместителине, Шаманланы Азретге, барабыз. Тюбешиуде Шаман улу, гюнахы кесини болсун, ол джылладагъы Исмаил бла тюл, къазауатха дери Исмаил бла, къарачайны керти Халкъ джырчысы бла тюбешгенча, кесин аллай дараджада джюрютдю. Эки ортада талай магъаналы сёз таракъланнгандан сора, Шаман улу:

– Исмаил, бюгюн сени чакъыргъаныбызны себеби: кёб турмай, къарачай джырладан къуралгъан китаб чыгъарыкъды. Анда «Минги Тауну» Шахарбийникиди, деб берген эдиле. Биз, джыр аныкъы тюл, сеники болгъанын иги билгенибиз себебли, аны атын бузгъанбыз. Бузгъанлыкъгъа уа, кесинг билесе, сени атынг бла да басмаларгъа эркинлик джокъду. Былайда, Исмаил, Сизге эки сайлау берирге боллукъма: биринчиси, джыр кесими атым бла бармай эсе, буз да къой, дей эсенг, бузама. Басмагъа бармайды. Ол бири.

Экинчиси, халкъныкыды де да бармагъа къой, дей эсенг, «Минги Тау» халкъ джыр аты бла басмагъа барады. Айт бирин, – деди.

Поэт, кёб сагъыш эте да турмай, кысха, кескин джууаб этди:

– «Битлеге ёпкелеб, тонунгу эшикге атма», дегенлей, энди мен Шахарбийге гёджебсиниб, халкъны аузундан аны къалай алайым?! «Халкъныкыды», – де да, бармагъа къой, ашхы кёзюнге учурама, кимники болгъанын а, халкъ кеси бек ариу биледи», – деди.

Шаман улу сёзде айтханын, иште да этген эди, узаймай: «Мелодии гор» деген джыр китаб чыкъды. Анда «Минги Тау» да халкъныкы деб басмаланган эди.

Джыр кимни аты бла берилсе да, чабыучу ат, юсюне ким минсе да, айырмай чабалгъанын чабханча, Исмаил салгъан макъам бла ол айтыргъа излеген магъананы адамлагъа ангылата, джыр дунияда джарыкъ ёмюр сюре, гитче халкъыбызгъа уллу махтаула келтире эди.

«Минги Тау» джырыны макъамы бир болгъанлыкъгъа, джырланыууну созуб, кысхартыб джырлау мадарлары да бардыла. Аны бир варианты автор кеси джырлагъан ауаз бла сакъланады.

Семенлени Азрет,
октябрь 1988 джыл.
(Семен улуну архивинден)

Атамы эсериулерим

Мени атам бла анам бирге къуру джыйырма джыл джашагъандыла. Ол кѳб заман тюддю. Ол заманда атамы анасы, эки къызы – Чаукана бла Аркъуят, джашы Салих бар эдиле. Барысы да бирге ишлеб-ашаб джашагъандыла. Кѳзюуле-ри келгенинде, къызла да тышына чыкъдыла.

Ол джыйырма джылны ичинде сегиз сабий туугъанды. Ол юйде къууанган, мыдах кюню да болгъан болур эди мени анамы. Сегиз сабийден эки анабыздан алгъа ѳлген эдиле, алты сабийин артында къююб, уллусуна онтѳрт джыл, гитчесине сегиз ай болуб, анабыз 1938-чи джыл 15-чи февралда аууруб ауушхан эди.

Атабызны ол джыллада къуллукъчула бек эркелете эдиле. Хар не джанындан да болушлукъ да эте эдиле. Бизни анабыз ѳлгенликге, ала Исмаилны юйлендирирге ашыкъдыла. Къаракетлени Шогъайыб деб, бир уллубурун эрши кишини келечиге салыб, Хурзукда Ёзденледен бир къатынны келтирдиле. Аны биринчи юйдегисинден эки сабийи – Далхат бла Айшат – бар эди. Къарт анасы Хаджикъыз, къарнашы Мухаммат, къатынын да къююб тургъанлай, тутулуб кетиб, къатыны да сабийин къайын анасы Хаджикъызгъа къююб, ата юйюне кетиб болады. Къызы да, джырчы Сымайылгъа, атама, эрге келди. Аланы барына да Исмаил къараргъа керек болады.

Бизни чачылмай тургъан юйюбюзге, къайгъы киреди. Исмаил, анасы бла къарнашыннан айырылыб, чыгъаргъа керек болады. Биз «анам» дей эдик атабызны анасы Джулдузханнга. Атабызгъа уа Джулдузхан анам бла Салих айтханча, аладан эшитиб юреннгенибизча, «Исмаил» дей эдик.

Джулдузхан анама бола тургъан ишле бек ауур, зор кѳрюнюб, бизни анабызгъа джангыдан сарын салыб джылагъан эди. Андан да файда болмады. Алкъын Салих да юйленмеген эди, анам джылай-джылай къалды. Исмаил айырылыб, кърал кесине ишлетген юйлеге чыкъды (Хурзукда Дудаланы Отарны юйюн чачыб, Учкуланда Исмаилгъа юй салгъан эди кърал). Биз анабыз бла

кьалдыкь. Арадан кёб заман да кетмегенлей, эки сабий ёлюб, тёртюбюз – Азрет-Али, Файруз, Ханафий, мен кьалдыкь.

Андан сора кьазауат чыкьды, немец келди. Ол заманлагъа атабызгъа эки кьыз тууду: Маруа бла Сарай. Немецле кетиб, кьызылла келген заманда, Исмаил тутулду. Андан сора ол Учкуланнга кирмеди.

Бир ыйых кюн анам базардан аууруб келди. Экинчи ыйых кюн ётерге, 2-чи ноябрда, Къарачайны кёчюрдюле. Анам ол кюн: «Мен былайда кьалайым, хаджини юйюнде, кьайры элте эселе да, сиз барыгъыз», – деб джылаб, чыгъаргъа унамай кюрешген эди...

Миллет кёчген заманда, Исмаил Азиягъа Терезе элден кёчюрюлгенди. Башха джерге, Курдайский районнга тюшген эди. Ол заманда «аджашыб» тюшген адамла, бири бирини кьайда болгъанларын, базарлада соруулаб таба эдиле. Чыгъыб кетерге комендантдан эркинлик джокь, джолну узакълыгына къарамай, джаяу чыгъыб кетсенг, насыб болса, кьолгъа тюшмей кьутула эдинг, кьолгъа тюшсенг а, тутуб, тюрге ата эдиле.

Биз Джамбулгъа тюшдюк, бешинчи айында анам ауруб ёлдю. Биз атабыз бла эки къарнашдан туугъан Юсуф хаджини кьызы Алиматны юйдегиси бла, Исмаил бизни соруб, излеб табхынчы, турдукь.

Исмаил анасны ёлгенин эшитиб: «Анам ёлюб, ёксюзлерим атылыб кьалдыла», – деб, 300-400 километрни, комендантдан да эркинликсиз, экинчи юйдегисин да алыб, джолгъа кече бла джаяу чыкьгъан эди. Ол келиуден, Меркеге дери келиб, суу тилерге бир юйге бурулса, Хаджикъызгъа тюбев кьалгъанды. Алайда сабийлерин аналары бла кьоюб, кеси Джамбулгъа, бизге келген эди.

«...Бу дунягъа туумай кьалгъан мен болсам,
Сени ёлген ачыуунгу билмезем.
Къазах элде кьабырынгы кёрмезем,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой анам!» –

деб, кесини кюу джырында айтханыча, анасны ауушханына бек кьыйналгъан эди...

Заман ётеди. Бир кере атам бизге кьонакьгъа келеди. Исмаил келиб, мени эркишим – Юсуф, анга кьонакьлыкь этмей, бир заманда да кьоймагъанды. Олсагъатлай, мал соядыла, кьазан асылады, хоншула бири биринден эшитиб, саламлашыргъа, Исмаилны кёрюрге келедиле. Тиширыула, эркишиле да, юй толу бир адам боладыла. Сёз маулутха джетиб, маулут башланды. Исмаилны да, алкъын кьартлыкьны ангыламагъан кючлю заманы.

Ол джыйылгъан адамладан меннге аш-суу этерге болушургъа бир нёгер табылмады – хар бирини бери чыгъаргъа кёзю кьыймай, Исмаил бла олтурургъа кёзлери къараб. Кючлю зикир-маулут да болады, аш-суу кьайгъылы киши да джокь, кёб олтуруб, кёб зикир да этиб, хоншу-тийре ол кече алай чачылгъан эдиле.

Экинчи кюн Гулаланы Мариям: «Эртден намазны аллы бла эшикге чыкъгъан эдим да, ол заманда сизни юйден джашил джарыкъ чыгъыб кёрдюм. Сени атангы дараджасы барды», – деб алай айтхан эди. Юйде эркишим, Исмаилгъа алай уллу сый, бюсюреу бере: «Исмаилгъа бир затны юсюнден соруу сорсанг, ол алгъа не Къурандан аят бла, не файгъамбарны хадиси бла джууаб бериб, сора аны магъанасын да айта, алай толу ангылатады», – дей эди. Юсуф кеси да дин окъууну да, орус окъууну да толу билген, ахыр кюнюне дери диннге кесин толу бериб джашагъан адам болгъанды.

Энди мен эсгериуню муну бла тохтатайым. Не ючюн?

«Ёге деген, аз суйюлген бош кибик,
Ёксюз деген, къанаты сыннган къуш кибик,
Айырылдым, джукъу ортада тюш кибик,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой анам!» –

деб, Исмаил кеси айтханлай, Анисат (Акътамакъ) анам да джокъ, Джуддузхан анам да джокъ, Исмаилны да къарыуу кете, юйдегиси ауур, ууакъ...

Эсге тюшюрюрге татлы зат хазна джокъду. Ачыны уа къозгъамай къояйыкъ.

Элекуланы (Семенлени) Зубайда,

2014 джыл.

Атамы эсге тюшюре

Джесирликни джолунда

«Суу» деб, къаты джылагъаным эсгереме. Къычырыгъым танг болур эди, башха мадар табмай, Аппа¹ мени къойнуна алыб, суу излерге джайылгъан эди станцияда. Суу излей барыб, билмегенлей, анамы анасы – Хаджикъызгъа – тюбеб къалгъан эдик. Экисини къууанчлары ол кюн!

Аппа бизни алайда поездден къарт анамы тургъан джерине тюшюрген эди.

Ол станцияны аты Мерке эди. Бир талай кюнден, Аппа бизни къарт анам бла къоюб, анасы бла тамада юйдегисин излей кетген эди.

Аппа, ання, мен бла мени гитчем Терезе элден къонакълыкъдан чыкыгъанбыз. Къонакъгъа келген кечебизде кечюргендиле.

Къарт анам Джулдузхан, атамы къарнашы Салих, аны юй бийчеси, юч сабий юйден, Уллу Къарачайдан, кечюрюлген эдиле. Аланы хапарлары Джамбул тегерекден чыкыгъан эди. Биз къауум – тертеулен – Абу-Юсуф (анамы къарнашындан туугъан), мен, мени гитчем къызчыкъ, къарт анам анняны башчылыгъында къалгъан эдик.

Ання алайда кесине иш къуаргъа кюрешген эди. Складха тамада этген эдиле. Складда тауукъ аш, мал аш бар эди.

Ачлыкъ заман. Адамла тилеб аннядан, жмых машокланы джерге тегюб, аны ичинден нартох, будай, чеплеу бюртюклени джыя эдиле.

Адамла аннягъа алгъыш этгенлери эсимдеди. Иши бла ання бизни ач этмезге кюреше эди. Артхаракъ бир къара къолан ийнекни да къурагъан эди. Немца пороады, ала сютлю боладыла, дей эди, къууана. Биз, ачлыкъдан къутулуб, сют, айран иче эдик.

Аппа, къарт анам бла ання селешгеннге кере, Меркеден Джамбулгъа джаяу кетген эди. Ачха олсагъатда кечкюнчюледе кишиде да болмаз эди, бизде да алай болур эди.

¹ Сабийлери Исмаилгъа «Аппа» дегендиле.

Мерке стансе бла Джамбулну ортасы къаллай бир болгъанын мен, олсагъ-атда къой эсенг, бюгюн да билмейме. Айтыуларына кёре, бек узакъды.

Аппа къайтмайын кечикгенинде, къарт анам бла ання аман сагъышлагъа кирген эдиле. Джолда бир зат болубму къалды, огъесе адамларындан адаммы чарпыды? – деб къыйнала эдиле хаман.

Талай ай ётген эди. Биз Аппаны къайтырындан тюнгилюб, кесибибизча, джашау этерге тюзелген эдик.

Бир кюн эшик аллында ойнай тургъанлай, узакъда Аппаны келе тургъанын кёрген эдим. Джашауумда ол кюнден бек къуаннган эсем да, билмейме. Не къарыууму да салыб, аллына чабхан эдим. Асыры баш атыб чабхандан, абыныб, букъу джолгъа джыгъылгъан эдим. Аппа да, мени джыгъылгъанымы эслеб, чабхан эди. Мени букъу джугъуму къагъыб, къойнуна кёлтюрген эди: «Къызым, хариб, саумуса», – деб.

Бизни джашауубуздан къысха хапар алыб, къарт анам Хаджикъызны ёлгенине бек къыйналгъан эди – эшитмеген кёре эдим. Абу-Юсуф бла ання иште эдиле. Мен Аппагъа анняны ишлеген джерин кёргюзген эдим. Ол кюн аланы къуаннганлары сабийлерини сау болгъанларына!

Тюбешиу къуанчдан сора, Аппа аннягъа кетиу оноуну ангылатхан эди. Аны юсюнден Аппа бла ання иги танг дауур да этген эдиле. Ання алайдан кетмейме, деб тирелген эди, хайт деб, джашау тюзелгенине кёзю къараб.

Бир кюн ання сют тартыргъа кетиб тургъанлай хоншулагъа, Аппа бир машинаны тутуб келиб, хапчюклерибизни ары джюклеген эди. Сют тартыб келе тургъан анняны къолундан сют челегин алыб, бир бидоннга къуюб, кесин да машинагъа олтуртхан эди. Алай битген эди кёчюу оноу.

Къарт анам Джулдузханны ёлгени атама бек къаты тийген эди. Кёб джылланы, сагъыннганы сайын, кёзюне джыламукъ ургъанлай тура эди. Артхаракъ, атам анасына багъышлаб, зикир халда кюу этген эди.

Таймай маулутлада тилеб айтдыра эдиле адамла. Кёчюрюлгенибизни «сарыны» да, анамы сарыны да бирге этиледиле бу кюуде:

Билмегенлей, кёчюрюрге бардыла,
Сормагъанлай, машинагъа салдыла.
Эки джашынг эки джерде къалдыла,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, ашхы ишге талпытхан,
Ана деген, кёкню, джерни танытхан.
Ёлюм деген, хар джюрекни ачитхан,
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, джашауунгу бачхычы,
Ана деген, джашауунгу ачхычы,

Ёлюм деген, джашагъанны ачысы,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Ата деген, накъут-налмаз къалады,
Ана деген, джанынга джан салады.
Ол джашауну бир насыблы табады,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Къулагъыма сууукъ салах тартылды,
«Джуддуз ананг ёлгенди», – деб айтылды.
Джюрегиме джюрек ауруу къатылды,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Бу кюу отуздан аслам куплет барды. Миллетни кёбюсю эшитгенди, биледи. Кёб джылланы ичинде айтылыб турады. Адамлыгъы болгъан адамлада анасын суймеген, сыйламагъан адам болмаз. Бизни атабызча, анасын сыйлагъан а, мен кёрмегенме. Къазахстаннга къабырына барыб къайта эди. Мен билиб, эки кере баргъанды.

Къарачайда къабырынгы мен табсам,
Азиягъа зияратха бармазем.
Былай болурумуну тамам мен билсем,
Джан бермейин, айырылыб къалмазем.

Бу дунягъа туумай къалгъан мен болсам,
Сени ёлген ачыуунгу билмезем.
Къазах элде къабырынгы кёрмезем,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Эртден-ингир дууа эте келейим,
Сууаблыгъын аны сеннге берейим.
Джандет Фирдаусда джарыкъ кёрейим,
Джуддуз атлы, балдан татлы, ой, анам!

Зиярат этиб, къабырын тюзетиб, къайта эди, анняны гурушхасын да эсге алмай. Ання: «Кесинг да къарт болгъанса энди, кесинг джангыз джолгъа чыгъаса, бир джерде ёлсенг, биз не этерикбиз», – дей эди.

«Анамы зияратына бара ёлсем, шейит боллукъма», – дей эди Аппа да, кеси ийнаннганыча. Аллай Азияны тюзлеринде къалгъан ненча ана, ненча бала болурла онтёрт джуртсуз, ёксюз джылланы ичинде?!

Алагъа да аллай сый берилемиди экен?

10.03.05.

Белляу

Атам он сабийин, 29 туудугъун да къалдырмай сюе эди, хар кимни кесича эркелетиб, энчи ат атай эди. Бюгюнлюкде сабийлери, туудукълары да эслеринде аны эркелетген сёзлерин тутадыла. Къайсы бири да, мени бек сюе эди къалгъанладан, деб турады. Бюгюн да дженгдирмейдиле, «алчылыкъгъа, айырмачылыкъгъа» толу ийнаныбдыла.

Мен, джангыз къалгъанлы бери, атамлагъа кёбюрек бара эдим. Бир кюн джашчыкъ (анга эки джыл болгъан заман) бла мен автобус тохтаучу джерден юйге дери, иги танг джолну, джаяу бардыкъ.

Юйге джетерге джашчыкъ, джюрюгенчиги татыб, баш къагъа башлады. Мен юйге кириб, аны орундукъ юсюне джатдырдым. Мен атамы къатында сабийге къарамай эдим. Аны билиб, атам, сансыз къалгъан джашчыкъгъа, белляу айтыргъа джарашды.

Белляу, белляу... Белляу айта, бёлейим,
Гитчечикни уллу болуб кёрейим...
Тама-тама, джюзер кибик, кёл болгъун.
Джыйыла, джыйыла, джашар кибик, эл болгъун.
Ойнай-ойнай, бешик бауунг ычхынсын.
Башынгдан бир огъурлу къаргъа кычырсын.
Къаргъаланы къонушлары къолдады.
Азрет-Алий, келе эсе, джолдады.

Азрет-Алий деб, атам джашына айта болур эди, эшта, тансыкъ болуб. Джашчыкъ да, джукъугъа кете, тынглай эди джыламай, бир джукъ англагъанча, ол къадар иги умутдан.

Аллай ариу белляу айтылгъан болмаз эди анга ол кюннге деричин.

Таш тирменчикле

Биз Алатауну тюбюнде бир джабышмакъ элчикге тюшген эдик. Мийик, кёк-ала, ариу таула, атларына ушаш. Ары джаны Къыргъызияды, дей эдиле. Къазауатдан сора джылла эдиле. Ач заман. Биз – беш-алты башлы юйдеги. Джолоучулукъда чыкыгъаныбыз себебли, уллу рысхы алынмагъанды. Къарт анам бла атамы уллу сабийлери – бир джары, биз бир джары тюшген эдик. Сатылыр, ауушдурулур затны ання барын да бошагъанды.

Аппа, къарт анам бла уллу сабийлерин табыб, бизни да ары элтген эди.

Муну къыз сабийлеге къояйыкъ, деб ання джангыз бир сары чилле джаулукъну асыраб, сатаргъа бермегени, эсимдеди. «Ёлсек, ёлюрбюз, ёлмесек, бу джангыз джаулукъ сабийлеге мени затымдан къалсын», – деген эди.

Артда, мен школгъа баргъан джыллада, ання, аны эки бёлюб, бир мюйюшюнден бир мюйюшюне дери джарыб, мени бла мени гитчеме къысхан эди.

Экибиз да оразада, къурманда, не къонакъгъа барыргъа тебресек, аланы къысыб чыгъа эдик.

Юйдеги башчылыкъны ауурлугъу ол джыллада тамам танылгъан эди. Бир кюн Аппа, юйден кетиб, кюнорта аууб, алай келди. Къарасакъ, бир затны кёлтюрюб келе. Ауур зат.

– Не затны кёлтюрюб келесе? – дей, ання, бек сейир болуб, Аппаны аллына барды. Аппаны сыртында байланыб, машокга атылыб бир таш...

– Ай юйюнге, муну нек кёлтюрюб айланаса? – деди ання.

– Хырхаланы (Ёзденледе Хырхалары деб атауул барды.) къыз, мен сеннге ташдан гырджын этдирейим, – деди Аппа аннягъа.

Ання алкъын Аппаны ташдан къаллай гырджын этдирлигин ангыламай эди. Хапарны артын сакълай эди. Солуб, суусаб ичиб, Аппа ол ташдан къол тирмен этеригин айтды. Ингир салкъында, эшикге чыгыб, ишлеб башлады. Ууакъ-ууакъ кескич бла джонуб, ташны тегерек этди, тишле айырды, ортасын тешди. Апайгъа агъач орнатды.

– Бу тюб ташыды, – деди атам. – Баш ташны сырты сыйдам, гитчерек, дженгиликерек, айландырыргъа тынч болургъа керекди, – деди.

Дагъыда, таш излей, кетди экинчи кюн. «Суусабны кёлтюрюрге джарар», – деб, нёгерге мени да элтген эди. Мен атамы суусабын да, азыкъчыгъын да алыб келе эдим ызындан.

Керекли ташны табар ючюн, атам да, мен да кёб айландыкъ.

Бу келтирген ташы алгъыннгыдан джукъаракъ эди, дженгиликерек да болур эди. Юч-тёрт кюннге Аппа къол таш тирменчик этди. Энди аны, элтиб, мюр-

зеуге ауушдурургъа кереклисин ангылатды. Къазах кишини эшегин алыб, аны къанджыгъасыны эки джанына эки тирмен ташны салыб, аланы мюрзеуге ауушдурургъа кетди. Ун олсагъатда кишиде джокъ эди. Болса да, унну берирге адамны кёзю къыярыкъ болмаз эди.

Аппа къол тирменчикни бир челек нартюхге ауушдургъан эди. Аны кесибизге этген тирменчигинде тартыб, ун этиб, гырджынлыкъ хазырлагъан эди. Ол этиуден, кёб тирмен этиб, мюрзеуге ауушдуруб турду. Къайда нартюх, къайда будай, къайда тары келтире эди. Алай бла биз ачлыкъдан къутулгъан эдик. Артда, ачдан ёлмезлигибизни таныгъанында, атам аннягъа:

– Сыртыбызгъа таш кёлтюрюб, ёлюмден къачдыкъ, Хырхаланы къыз, энди алай дженгилде тутдурмазбыз кесибизни анга, – дей эди.

Аппа этген таш тирменчикле бизде, къарнашымда да кёб джылланы турдула. Биз артда кесибиз ёсдюрген нартюхню, аны бла тартыб, ун этиучен эдик. «Кесинги къолунг бла этилген ун татлы болады», – деучен эди Аппа.

Бюгюн да мени кёзюмден кетмейди ол къол тирменчик. Кёб кере анда мен да нартюх тартханма. Къууут, ун да этгенме. Анда этилген ундан как да, гырджын да ашагъанма.

Бусагъатда уа, сыртын кюннге къыздырыб, джерде бош джатхан ташны кёрсем: «Эй, сен бизге ачлыкъ заманда къуллукъ этгенсе», – деб, аллына барыб саламлашырым, сыртын сыларым келеди...

Бизни ёлюмден къалдырыр ючюн, атам тауну сыртындан тюзге ташны, ауурлугъун истемей, аркъасына кёб кере кёлтюрюб келгенди.

Юйдегиси ючюн кюрешген адамны, сыртына ауурлугъун салмай мине болурму эди таш?!

Семенлени Маруа.

Китаб: Ёмюрлени ызлары. Черкесск, 2005 дж.

Ахыратха письмо

Семенлени Исмаилгъа

Сен аушдунг. Осиятынг
Менде къалды.
Сен кюсеген заман келди –
Кюн шаушалды.
Чыкъдым джолгъа...
Кёрюрге – кёз,
Тутаргъа къол
Болгъанлыкъгъа,
алай сыйдам
Тюйюлдю джол.
Кёб заманны узагъына
Мал бош къалыб,
Ким семенлеб, ким мысхытыб,
Кесине алыб,
Тюрлендириб, къуйрукъларын,
Къулакъларын,
Сен кесинг да джангылырча
Этиб барын,
Чачхандыла бедербетле,
Джаламишле,
Этгендиле аны юсюнде
Харам ишле.

Алай а мен: «Бар батмасын!
Джокъ чыкъмасын!
Кёрген айтсын! Алгъан
Берсин!

Мысхытмасын» –
Дерикме да, тамгъаларын,
Энлерин да
Айтырыкъма тюрсюнлерин,
Нелерин да.
Алай этсем, тюрленсе да
Тамгъасы, эни,
«Башхады», – деб алдаялмаз
Киши мени.
Ариу айтыб, арбазындан
Ашыралмаз,
Артыкъ иегили малны
Джашыралмаз...

Эшитдим да «Минги Тауну»
Кишнегенин,
Ангыладым, малынгы ким
Кючлегенин.
Бардым... Барсам, «Минги Тау» да,
«Чалкъычыкъ» да
Аркъанланыб-аркъанланыб,
Эртден чыкъда.

Тюрленгенди «Минги Тауну»
Кишнегени¹.
«Чалкъыгъа» да башха бир саб²
Ишленгенди.
Экисин да джыйдым къошха,
Джокъду даучу.
«Ауушханды», – делле гуду,
Мал урлаучу...

Джыйгъанлыкъгъа, ким эсе да
Уста бёрю.
Тахса билиб – стауатны
Чола кёрюб:
Тайдыргъанды «Минги Тауну»
Стауатдан...

¹ «Минги Тауну» кишнегени – «Минги Тау» деген джырыны макъамын бироз созуб джырлагъанларына айтылады.

² «Башха саб» деб, «Чалкъычыкъ» деген джырыны макъама башха сёзлени джарашдырыб, «Кеслериники» этиб джырлагъанланы эсгертеди.

Энтда чыкъдым джортууулгъа,
Миниб атха.

Гузабама... Ыз кетгенди
Дауурлагъа.
Дауур улу төлерикди
Ауур багъа.
Уру берсе, неда кеси
Уру болса:
Бетсизлиги джамагъатха
Туру болса...

Уру болду! Мен тутхан иш
Толу бишди.
Дауурну да сыйы бираз
Тёбен тюшдю...
Кёбейдиле «Минги Тауну»
Урлаучула,
Башха джырны: «Меники!» -
Деб джырлаучула.
Ма, сёз ючюн: къама кетди,
Къалды къыны,
Алай деген, тас этгенбиз
Биягъыны.

Тайдыргъанла кесибизни
Шохларыбыз...
Ала къалай эталдыла
Былай табсыз?
«Ышаннганынгдан табхын»,
дегенлей болуб,
Ызын алыб, тургъан джерин
кескин соруб.
Джетдим... джетсенг,
аллайгъа джет – бермейле сыр:
«Минги Тау» кесибизни эски
халкъ джыр» –
Дейдиле да, болмайдыла
Бирден эки.
Нечик дженгмез ётюрюкню
Энди керти?

Бу хал мени болумуму
Ауур этди,
Джалгъан дауну кѣлтюралмай
дауур этдим,
Кѣргюзалдым: иегини,
тамгъаны, энни –
Сыйыралдым, ишни табы
меннге келди.

Сыйыра тур: тугалмадым
Энтда къолда.
Дон къазакъла тайдырдыла
Келиб Дондан.
Анда ала: «Халкъныкъыд!» – деб,
Чарсха салыб.
Ол чарслада «Минги Тауунг»
Ёчлер алыб;
Мурат этиб тумаларгъа
Къарада акъны.
Кюрешдиле къолларыннан
Келген чакълы...

Болалмалла, биченде отну
Джашырыргъа,
Къонакъланы мыдах этиб
Ашырыргъа.
Хорламыма бек къууана
Алыб келдим:
«Джан сау болуб урлатмазма
Энди! – дедим. –
Аллахха шукур!
Энди тылпыу
Чыгъарайыкъ!
Сакълыкъ, сен да арыгъанса:
Тынчай, солу», –
Дедим да мен, табын этдим
Душманлагъа:
Эссизликге, сансызлыкъгъа
Нѣгер болуб.

Учду!.. Кюйдю!.. Табсанг кьойма,
Биягъыны.
Тау Артына аугъанды ызы
Туягъыны:
Тау Артында кесибизни
Гюрджюлюле,
Аны къабхын болгъанын да
Биле-биле,
Ант этелле: «Бизде джорукъ
Къатыды!» – деб. -
Кесибизни гюрджю халкъны
Атыды» – деб.

«Ий, къатынны антынамы
Ийнанаим?
Тауукъну къанатынамы
Ийнанаим?» –
Дедим да мен, белгилерин
Кёзге тутдум.
Бар, алайда даучулары
Терк джунчутдум.
Аудукъ бери, «Минги Тау» да
Биргебизге,
«Урлатмазбыз ким келсе да
Энди сизге!» -
Деб тургъанлай, энтда
чыкъды
Тхабисим.
Къайдаса? – деб салыб
бардым
Анга кесим.

Барсам, ол а, Адыгейде
Бир джазыучу.
Мысхытханын къайтармазгъа
Бек базыучу.
«Сеннге дери сыйыргъанбыз
Бешеуленден.
Айтыу, этиу керек тюлдю
Бизге сенден.

Джюрютмейик урушланы,
Тюйюшлени,
Адыг халкъны хатери ючюн
Кечдим сени».

Бу сёз бла ол да къалды,
Мен да кетдим.
«Минги Тауну»
къолдан кетмез кирик этдим...

Башха тасларынгы излей
Чыкъдым элге.
«Антологиягъа бир кёз джетдир!» – делле.
Бардым ары.
Урланган джокъ,
Аджашханла.
Отлайдыла.
Белгиллеле бизни малла.
«...Ой, сууну ёрге келеди
Бир ала чабакъ, акъ чабакъ.
Шам Семенледе келин болгъа эд
Мени суйгеним Акътамакъ», –
Дедиле да, макъырлыла
Онджети мал.
Иш онгуна, чарх аллына –
Игиди хал.

Ма малыбыз... Ма, энибиз...
Энинг сени.
Энди кёлюм тынгы табды
Бираз мени...
Излерикме. Табарыкъма.
Барды кючюм.
Атам, сени осиятынг
Толур ючюн.

Мал иеси аджашдырса,
Кютген малын.
Анасыны къойнунда да
Излейд аны...
«Багъырлагъа бир бар», – деди

Биреу манга.
Мен тюртюрек джууаб
этдим
Ол айтханнга:
«Багъырлары къабхын къазан
Этмейдиле.
Къошулгъанны: «Меники!» -
Деб кютмейдиле.
«Тюз айтаса, Къасбот кеси
Алай эди.
Башханыкъын ол къабхыннга
Санай эди.
Ол ёлгенли, малчылары
Табханларын,
«Аныкъыд!» – деб джыйгъандыла
Саулай барын.
Сюрююнде Къасбот кеси
Кёрмегенле..
Ол: Не «Хей!» «Ха!», не уа «Юс!»
«джик!» демегенле
Отлайдыла.
Джангы сюрюю джыйымдыкъды.
Къоша барсанг, энтда кёб мал
Сыйынныкъды..
Бар да къара, алай эсе
Ишинг сени.
Танырыкъса. Белгилиди
Атангы эни!»

Барсам, сени талай малынг
Бир джаякълаб,
Отлайдыла, керпеслениб,
«Айджаякъда».
«Кёзлеринг кёзюр ойнайла,
Сёзлеринг джюрек байлайла
Ариуну эшиги джабылсын,
Ариуну кёбле сайлайла».
Мындан сора да ала бла
Бир талай мал,
Ал, Азрет, атангыкъын
Тартынмай ал!

Трам тамгъа, Акътамакъны
Хар сѣзюнде.
Кѣргюз аны, даулашханны
Тюрт кѣзюне...

«Мал» дегени макъамлары
Эм джырлары.
Ким билмейди ол джырланы
Баш сырларын?
Джокъду алагъа ушаш не уа
Ала ушагъан.
Хар къайсысы бир тамаша,
Нюр джашнагъан.

Мындан былай, атланайым
Маудутлагъа –
Бередиле анда санга
Улуу багъа.
Джан салалла зикирлеге
Макъамларынг.
Аланы да келтирейим
Дженгил барыб.

Бардым ары: «Къайтарыгъыз!»
Деб чамланыб.
«Кеси бергенди», – дедиле –
Макъамланы.
«Кеси берген эсе, – дедим
Мен алагъа, -
«Исмаилны зикири» деб,
Энчи багъа
Нек бермейсиз? Нек боласыз
Анга салкъын?
Нек ашайсыз мени атамы
Дууа хакъын?»
Къулакъ салыб тынгыласанг
Пикирлеге,
Джырладача, урлау джокъду
Зикирледе.
Келишдиле, мен айтханны
Тюзге санай.

Сыйырмадым.
Бюсюреулю кьойдум алай.

Атам, кьойгъан затынг
Халкынг бла бирге.
Тынгылайма, кьулакъ салыб
Мен эфирге.
Бередиле сен чыгъаргъан
Макъамланы.
Тансыкълайма, таныб-таныб,
Мен аланы.
Ма, сёз ючюн, макъамчыгъын –
«Арбачыны»
Алгъандыла «Колхоз» деген
джырдан муну.

«Возьми меня в Балкарию»
Деген макъам,
«Салам тондан» алыннганды
Тюзю, атам!
«Минги Таудан юсюме»... деб
джырагъан да,
Макъам джанын «Аууал айдан»
Урлагъанды.

«Сюрючюню» макъамыны
Арт джанын да
«Джаш болдумдан» алгъандыла,
Бил аны да.
«Джюрюгеннге – джёрме», дейле,
Энтда кетдим.
«Джангкылычда» джукъ болур деб,
Ишек этдим.

Бардым сора, онг джанымы
Анга бура.
Эсим сезиб, кёзюм кёрюб,
Табдым: Ура!
«Джуддуз атлы, балдан татлы
Ананг сени:

«...Балдан атлы, балдан татлы»
Болуб тура!!!

Атам, алкъын кѣбдю ишибиз
Экибизни.
Атам, энтда тинтерикме
Тауну, тюзню.
Атам, энтда санарыкъма
«Сюрююлени».
Эсимдеди сени тамгъанг,
Сени энинг.
Джюрегимде сени халинг,
Сѣзюнг, ишинг.
Баджарлыкъма, ишни ызындан
Къысха тюшюб.
Сенден тилек: боллукъ эсе
Бир мадарынг.
Ашыкъдырма. Иш битгинчи:
«Кел!» – деб ары.

1988, февраль.

II

Энди айтырым а, иги хапарды,
Бек къуанлыкъса, эшитсенг аны,
Кесим баргъынчы, джаза турурум
Бир бек келеди, сеннге быланы.

Сен кетгинчи да, баулары юзюлюб,
Тѣгюлген эди мынчакъ тизиюнг.
Кими – ташагъа, кими – туурагъа,
Кими – ханслагъа, кими – къумлагъа...

Кимин къар басды, кимин ырхы элтди.
Затынгы къадар талауул этди.
Кесинг айтханча, хунанг чачылды.
Тыш арбазлагъа ташы ташылды.
Бетсизле аланы энчиледи:
«...Бизникилелле была!» – деди.

Ол кёзюу кетди чырт къайтмаз джары,
Биргесине да артыкълыкълары...
Энди аны орнуна келди таб заман,
Ким да тюзлюгюн табарлай тамам.

Кесинг айтханча, кёб малынг – тюзде,
Джыйышдырама соруулаб, излеб.
Алкъын бардыла асыулу адамла
Кеслери огъуна болушуб, ала,
Къайгъырадыла бизни бла тенг.
Атаб айтайым, билир ючюн сен:
Джыйыб, басмалаб, сакълаб аламат
Бизге «Акътамакъны» келтирди Азамат,
Шамсюдюнде табылды ауазынг.
Къууаныб, барыб, алгъанма джазыб.

Кесинг саулукъда джоралаб нюзюр
Онбир джырынгы джаздыргъан Назир,
Ауазынг къатыш берди саугъагъа,
Тыйыншлыд анга махтау, сый, багъа.

Тёгюлгенинги джыяма, табыб,
Урланнганынгы алама, таныб,
Аджашханынгы табама, излеб,
Алкъын кёб затынг табылмай тюздед.

Энтда тилерим: болса мадары,
Не къадар мычыб чакъыр мени ары.
Не ючюн десенг, ары барыуну
Бир заманда да джолу джабылмаз.
Осиятынгы тамам этерге,
Мен кетсем, мында киши табылмаз.

1988 джыл,
Семенлени Азрет

Мынчакъла

(«Ақътамақъ» поэмагъа атайма)

Бу мынчакъла: кими – марджан, кими – джаухар,
Кими – кюмюш, кими – алтын, кими – гяухар.
Тизиу болуб кѣргюнчюге джюрюй элле,
Халкъда сыйлы мынчакъланы бири элле...
Аман заман тюз затланы терсге тергеб,
Бауун юзюб, тѣкдю аланы джерге-джерге...
Тѣгюлгенле къатышдыла, тюблендиле...
Урландыла... Тас болдула... Эслендиле...
Мен аланы, хазна къалмай, таба кетдим.
Табханымы бауларына тизиу этдим.
Кесиндеча белгиледим бийликлерин,
Тамамладым – къауумланы тюзлюклерин.
Топ-толу уа болмагъанды мынчакъ тизиу.
Алкъын, энтда джыйыллыгъы – кѣбю, тюзю.

Семенлени Азрет,
КЧР-ни халкъ поэти.

Атама кюу

Уллу алам чархын бурад сормайын,
Адам улу бойсунады бурмайын,
Ёлюм ачыу ийилтеди шартына,
Бир алгъанын къайтармайын артына.

Бу ачыгуну мен да кёрдюм, джашадым,
Джан-атамы ёлгенине чыдадым,
Тар къабырда джатханына юрендим,
Ачы кюуню сёзлерине тиллендим.

Ата юйюм худжу къалыб атылды,
Къууанч халым мыдахлыкъгъа батылды,
Джакъсыз болуб, джангызлыкъда арыдым,
Ёксюзлюкню не болгъанын таныдым.

Туз джыламу къ кёз джинкими джабханлай,
Джаным ауруй, хар бир тангым атханлай,
Ургъан джелде, къачхы талча, бюгюлдюм,
Насыб кюнню къайтырындан тюнгюлдюм.

«Атам» десем, ачы джарам ашлана,
«Атам» десем, джюрек ауруу башлана,
Ёхтем башым, онгусузча, ийиле,
Мыдах ангым, сагъышлагъа кёмюле.

«Эл иеси», деучен элле атынга,
Багъа бере, сени асыл шартынга:
Джыр джырласанг, алтын сынджыр тизгенлей,
Зикир айтсанг, джюреклени эзгенлей.

Къаты джашау, санларынгы эмгенлей,
Хар кюнюнгде, джарсыулагъа кѣмгенлей,
Тюзлюк излей, тюзлюк сакълай арымай,
Ёлюб кетдинг, джарлы атам, джарымай.

Джашауунгу ауурлугъун билеем,
Ачыуунгу, джарсыуунгу кѣреем...
Джашлыкъ этдим, санга билек болмадым,
Кесинг барда ишинге джан салмадым.

Ёлгенинге джеталмадым, кенг къалыб,
Ахыр сѣзню эшталмадым, кѣл алыб.
Разылыгъынг башхаладан айтылды,
Кѣзлериме мутхуз кюрен тартылды.

Ёлюм ачыу – джюрегими джигинде...
Ёлюм джорукъ – джашауму ичинде...
Меннге къадар этеригин этгенди,
Джохар атам джер тереннге кетгенди.

Джылау этиб, джылау сени къайтармаз,
Бу ачыуум энди кѣлден таркъаймаз.
Ёлюм ачы хар кимге да джетерик,
Джер джюзюнден хар бир джан да кетерик.

Энди барды мыдахлыкъдан хапарым...
Джангыз тюшдед, атам, сени табарым.
Джангыз кѣлдед энди сени джашарынг,
Джан садакъа, джан садакъа ашарынг...

Ёлюм-залим джыламукъну кѣрмезди,
Къадар-залим артыкъ ёмюр бермезди...
Ачы джорукъ джазылгъанды аламда,
Анга тѣзюю, аны чегиу – адамда.

Терезе эл, 20. 10. 1981.

Семенлени Софья,
джазыучу, сахначы, режиссер.
(интернетден)

Къарт атамь осияты

Къарт атам! Сен бизге келген кёзюуде,
Эсимдеди, тюз къатынга олтуруб,
Ауузунга къарагъанлай туруучум,
Сенден башха затны барын унутуб.

Кёб хапарла, сейир затла айтаенг,
Тынгылаем магъанагъа къызына.
Бизден кете тебресенг а, онгсунмай,
Мыдах болуб къарай эдим ызынгдан.

Айтханынгы толу ангылаб баралмай,
Бек кёб сёзню магъанасын, атама:
«Аппа былай дегенинде, не деди?» -
Деб сораем, сёзлюк табмай, къараргъа...

Юретеенг, алай а мен аланы
Ай да, джыл да туталмаем эсимде;
Къыйналаем, эсим дуппукъ болур деб,
Хар къуру да айыб эте кесиме.

Энди сёзлюк джазылгъанды, чыкъгъанды.
Бек джарайды, юретеди, билгеннге.
Ай, игиди! Къарт атам сау болса эд,
Андан да бек болушур эд ол меннге.

Айтылгъанны, бир кёрсем да джашауда,
Ёмюрюмде унутмазем мен аны.
Энди акъылым ол заманда болса эд,
Джашар эдим биргесине Аппаны.

«Аппа келди! Аппа келди!» – деб чабыб,
Тегерегин джетеклесек биз аны,
Башыбызны сылай, джылы ийнакълай,
Эсимдеди къарт атамы айтханы:

«...Мени Аллахым меннге берген хаух джанны,
Узаймайын сыйырлыкъды, аллыкъды.
Мен ёлсем да, айтхан сёзюм барысы,
Ёллок тюлдю, сизни къатыш къаллыкъды.

Мутхуз кюнюм чыгъарыкъды булутдан,
Джюрегине джылыу теджей халкъымы.
Сюйген халкъым, энтда меннге сый бере,
Бал татыгыб айтырыкъды атымы.

Джырларыкъма къууанчлада, тойлада:
«Акътамакъны», «Минги Тауну», «Анамы»...
Ана тилим тас болмаса джашауда
Унутурукъ тюлдю халкъым аланы.

Маулутлада зикирлерим айтылыр,
Къууанчлада алгъышларым этилир.
Бююн меннге джол бермеген зарлыкъны
Къуу болурча, тамырлары кесилир.

Джашау чакъда адамлыкъны тас этмей,
Тырнакълагъыз, кюрешигиз джашаргъа;
Халкъыбызны джашауунда джарарча,
Къолугъуздан келген затны къошаргъа».

Семенлени Ракай,
«Къарачай», 2011 дж. мартны 3.

Халкъына, сабийлерине, туудукъларына¹

Къарачай халкъны эм уллу джырчысы Семенлени Исмаилды. Халкъ анга: «Джырчы Исмаил», – деб атагъаны да аны себебли болгъанды. Къарачайда, Исмаилгъа болмаса, башха адамгъа быллай ат бир заманда да берилмегенди. «Джырчы Исмаил» деген сёзню ичинде: халкъ ючюн джырларгъа джаратылгъан, халкъ ючюн джырлаучу, джыр бла бирге согъулуб къалгъан, деген магъана барды.

Поэтни атасы, Семенлени Унух хаджи, белгили халкъ джырчыны, Семенлени Къалтурну уланындан туугъанды. Унух хаджи дин джанындан уллу билими болгъан адам джашын Исмаилны да, кесича, алим этер муратда, гитчелей дин окъуугъа салады. Джашчыкъны уллу терен фахмулу болгъаны къысха заманны ичинде танылады. Ол баргъан джылында огъуна Къуран чыгъады. Сохта заманында ауазыны ариулугъу эмда уста зикир айта билгени ючюн, устазы биргесинден айырмагъанча кеси чакъырылгъан джерлеге фахмулу сохтасын, Исмаилны да, алыб барыучу болады. Ол джыллада Исмаил аджам тилде джазылгъан, араб литератураны кёб окъуйду. Араб классиклени сейирлик чыгъармаларында кёб назмуланы, поэмаланы азбар биледи.

Атасы, Унух хаджи, Кябагъа алты кере барыб келгенден сора, джетинчисинде анда (Кябада) ауушханды. Аны къабырын, Кябада ёлген атасыны (Умар хаджини) къабырыны къатында салгъандыла. Аны юсюнден джырчы, суйген анасы Джулдузхан ёлгенден сора «Анам» деген назмусунда былай джазады:

Атам эсе, Бейтуллахда ёлюбдю,
Анам эсе, бир мусафир шейитди.
Нек джылайма? Кимден да не келликди?
Джулдуз атлы, балдан татлы, ой анам!

Унух хаджини сабийлери барысы да бир-бирлерин бек билген, бек суйген, атагъа-анагъа уллу хурметлери болгъан сабийле эдиле. Уллу кызы Чаукана:

¹ Семенлени Азретни архивинден кызы Фатима бергенди.

Ая-Супияда намаз этген ишиди,
 Бизни хаджи халкъын тутхан кишиди!
 Бизни хаджи алтын байлайд белине,
 Эсен келсин чыгъыб кетген элине.
 Машинаны къыздырады кёмюрю,
 Узакъ болсун бизни хаджини ёмюрю.
 Машинаны тюрб къангасы къанджалдан,
 Аллах сакъласын бизни хаджини аджалдан.
 Бизни хаджи хаджиледен джаш эди,
 Бизни хаджи хаджилеге баш эди!

– деб кеси зикир-назму къураб айтыучан эди, атасына тансыкъ болса. Сора ол назмуну тийредегиле бары да айта эдиле.

Атасыны замансыз ёлгени эмда кесини джашлай къалгъаны Исмаилгъа кетмез бушуу келтирселе да, ол ана къарнашы Биджилени Хусин бла мал нёгер болуб, кесини кичиси Салихни да болушдура, атасы анга къоюб кетген эки эгечи бла къарнашчыгъына ёксюзлюк кёргюзмей ёсдюрюрге къаст этиб башлайды. Араб окъуудан билимин ёсдюредди. Аны юсюнден поэт бир зикиринде былай джазады:

Он джылда Къуран башладым,
 Джыйырма джылда ташладым.
 Джыйырма сегиз джылымда,
 Аны эркелете башладым.

Къуран нюрюне тюрбедим,
 «Кетме менден!» – деб тиледим.
 Къайтыб устаздан юрендим.
 Сен афу айла элиф, лам, мим.

Былайда айтылгъаныча, талай замандан сора, арабча окъуб, уллу билим алады. Ол джыллада ана тилде кёб зикирле этеди. Ол зикирледе: адамлыкъны, кирсизликни, ишленмекликни, чомартлыкъны, адебни, намысны, дин тутууну, ийнаныуну д. а. к. затланы юслеринден джазылады. Зикирлеге кеси макъамла салады. Аланы маулутлада, башха джыйылгъан джерледе айтыб эшитдиреди. Адамла Исмаилны юсюне, чибинле гадурагъа басынганча, басынадыла. Джазыб алыб, эшитиб юрениб башлайдыла. Маулутлада Исмаилны назмулары (зикирлери) кеслерини магъаналары ангылашынганлары эмда магъаналарыны ариулукълары бла да, араб зикирлени таргъа тыя башлайдыла. Джылла саркъадыла. Исмаил – малчы-къошчу, маллы. Исмаил динчи – зикирлери, сыйы. Исмаил тойчу, Исмаил джырчы.

Анасы Джулдузхан – сёзге уста, ишге джигер тиширыу, Биджилени Къудент деген байны джангыз кызы, юйдеги ёсдюрюуде джангыз къарнашы Ху-

синни болушлугъу бла, кереклисича, хайырланнганды. Исмаил эки ортада, ёксюзча тюл, бай кишини джангыз джашыча, эркелениб, ыхдырылмай, унукъ-май ёседи. Нек десенг, аны аллындагъы сабийлери чарпый тургъаны себебли, Исмаилны ол заманлада джюрюген адетлеге кёре, Къызлалилени Асида деген тиширыу (ана джууугъу), туугъанлай, ит тегенеге салгъан эди. Ол кюнден башлаб, сау джашарыгъына ийнана, джашчыкъгъа уллу къайгъырыу бара эди. Сёз ючюн, анасыны келини анга аталыкъ этген эди: башындан аягъына кийим (чепкен, бёрк, къама, белибау, ышымла, къумукъ чарыкъла) алыб. Исмаилгъа артыкъ къайгъырыу болгъаныны юсюнден, ол кеси да «Анам» деген назму-сунда айтады.

Поэт биринчи кере кесини суймеклиги болмагъанлай, къургъакъ тойдан¹, накъырдыны кючю бла, бир къызны къачырыб келгенди. Къыз Хурзукдан Ёзденледен болгъанды. Къызыны къачхан хапарын эштгенлей, анасы Минат, къызы къайгъылы болмай, кече бла тыш эллени бирине кёчюб кетгенди. Исмаилны анасы Джулдузхан, бир бёлек кюнню да армау болуб сакълайды да:

Бара-бара баз табдым,
Хурзук тюбюнде бир арыгъан къаз табдым.
Къазны урдум да атламады,
Минат джамагъатын сакъламады.
Ёксюз сакълагъан джарлы къатын
Къыйналыб ёсдюрген джашындан
Алакъытай кёлек къабламады! –

дегенни да айтыб, келген къонакъны Учкуланда Бостанлада бир джууукъ джетген адамына ашырыб иеди.

Поэтни чабыучу сары аты, сары кийимлери, сары алтын къамасы, белибауу, хазырлары, сары сабы бла сары хумпусу бла героху, сары мыйыкълары, кюн сайын той-оюн, чакъырылгъан, джырлагъан, тепсеген, къара атхан, атда ойнагъан, джау джибге чыкыгъан, тутушхан – бу затланы бары бла да кюреше, беш уахты намазын да къоймагъанлай, заманын ашырады. Бир джолда Семен улу къонакъ болуб келеди. Тойда къызла къонакъ джаш бла кёзюу-кёзюу чам, ийнар айтышадыла. Къыз кёзюу сёзюн айтыб бошай, туруб барыб, арлакъда тапчаннга олтургъанды. Исмаил да:

Мен алты сары алтынма,
Алтындан эсе сарыма.
Сен къалайгъа барсанг да,
Ызынгдан къалмай барырма, –

деб, туруб барыб, къызны къатына олтурады. Ол заманда тойдагъыла хорлам харсны урадыла, къобуз согъулады. Ишге тамам гыртчы болгъаныны юсюн-

¹ Къургъакъ той - джаш, къыз бир-бирин кёрюу, ойнар-кюлюу, тепсер, накъырда-чам этер ючюн къуралгъан той.

ден, «Акътамакъда» да кёб джерде саггынылады. Халкъда джюрюген хапарлагъа кёре, кюз джыйында эришиб, бир кюннге бир десетинаны чалгъанды. Ол кюнден сора да аллай кюнле талай болгъандыла. Бир ингирде чалыб бошаб, атына да миниб, озуб баргъанын эслеб, бир кыыз айтханды:

Джылтырайды, джанады
Миннген атыны туягъы.
Сороковойчукъну тартыб келеди,
Семен улу биягъы!

Ол кёзюледе огъуна сёзде, ишде да аламат джетишимлери, анга къанат бере башлайдыла. Ол кесини фахмулу, таукел, джигер, саулукълу болгъанын ангылай башлайды. Къууанчалада чакъырылыб алгъыш этдире: «Исмаил болмагъан той, тоймуду? Исмаил джырламагъан джыр, джырмыды?!» – деб, аны суйген адамла ачыкъ сёлешедиле. Аны барын да эшите-кёре джашайды поэт. Бир тойда келинге алгъыш этерге чакъырыб, кёолуна боза аякъны тутдурадыла. Ол тыйыншлы алгъышын этиб бошагъандан сора, сёзюню артын былай бошайды:

...Габгараны шайтан къаргъасын!
Годжаны джек сюрсюн!
Тюерми, къалырма бу джангы келинни,
Аны уа Аллах кеси билсин!

Габгара – келинчикни къайын анасы. Годжа – аны эгечи. Ол эки къатынны арада – бир джашлары. Анга къатын ала да, тые да, кыыстай тургъандыла. Бу келинчик да аланы халысын тартмасын, деген кьоркъууда этилгенди аллай джарыкъ, керекли эмда батыр алгъыш. Джыйылгъанла айтылгъанны тюзге санагъандыла. Келин да туююлмей, кёюлмай орналыб къалгъанды.

Кюнлени бир кюнюнде Семенледен Ижалагъа кыыз къачады. Исмаил, тамада кыыз джёнгер болуб, биргесинде барады. Анда 17 джыл болгъан кыызчыкъны, Ижаланы (Махара улу) Окъуб апендини кызын, тамам джаратады. Ол кече огъуна «Акътамакъны», алгъы бурун макъамын, ызы бла джырын, анга атаб къурайды. Аны бла биргелей, джыйылгъанлагъа суйюб, разы болуб джырлатады. Макъамын кёбузгъа саладыла. Джырны башхала да джырлайдыла. «Акътамакъ» биринчи кере былайдан джайылыб башлайды. Артдан артха джыр уллудан уллу, суймеклик – кызыудан кызыу бола барадыла. Поэтге чойреликле да тюбейдиле. Баш сылтауу: кыызгъа къуру – 17 джыл, джаш а – къатын кёойгъан тул киши. Акътамакъны алыр ючюн, ол бютеу фахмусун, сабырлыгъын, иги адамланы келечиликлерин, заманын, ачхасын – джугъун да аямайды. Чынг ахырында Махараланы Азретни (кыыз бла эки къарнашдан туугъанны) отоундан, Азрет бла джангы келинни болушлукълары бла къачырады.

Юйленгенликге, поэт тойлагъа барлыгъын, джарыкълыгъын кемейтмейди, айтдырмай къоймасагъыз, алгъындан эсе да уллу кёллю, тойчу, джырчы, чамчы болады. Къош бла мал бла кюрешеди. Таулуну мал кютмей кюню болмазлыгъын ол иги ангылайды. Аны юсюнден «Акътамакъда» былай айтады:

Мин, Акътамагъым, файтоннга,
Тенг олтурайыкъ аудурмай.
Стол джашаугъа къаратыб къоймам,
Черномор ийнекле саудурмай.

«Черномор ийнекле» дегени Къарачайда урушха дери сакъланган, къарабоюн кёк тууар агъач. Кесини тууарлары аллайла болгъандыла. Ол джыллада атасындан къалгъан уллу топракъбаш юйюн джангыртыб, башын биягъынлай джабады, аны къатында джангы къанджалбаш межамла салады. Башы къанга бла джабылгъан уллу хуна баулары сатыб алады.

Совет власть келген заманлада бу халкъ джырчыгъа саналады. Ары дери байлагъа, джарлылагъа эте тургъан джырлары бла тохтаб къалмай, совет властны келгенине: «Ересейни оту джарыкъ джанмаз эди» деген белгили джырын (макъамы бла) этиб джырлайды. Джыр, терк огъуна, халкъны суйген джыры болуб джайылады. Аны бла бирге Будённийни келгенине атаб, бек иги джыр этеди. Ол да джайылады халкъгъа. Бир кюн Будённий Исмаилны чакъыртады. Ол эркинлик да алыб киреди. Аскерге атла юретирге, малланы союб берирге, юйледен гырджын джыйыб, солдатланы ачдан инджитмезге (талай нёгери бла) разылыгъын береди. Ол ишлени бек баджарыб ишлегени себебли, Будённий, къысха характеристика халда, справка береди Исмаилгъа. Совет властны джарлы халкъгъа берген эркинликлерини юсюнден, кеси ангылагъаннга кёре, арымай-талмай, джырла-намула джаза, джырлай айланады. Уллу байлары лишоннга тагъыб бошай, тагъылмазлыкъланы да тагъа башлагъан заман келеди.

Ол кёзюуде Къаракетланы Исса Семен улугъа тюбейди да: «Исмаил, ишле амандыла. Сени юсюнден къым-тым бола башлагъандыла», – деб, кеси къолу бла колхозгъа кириуге заявление джазады. Ол заявлениеде: эки ёгюз, бир арба, бир бешли бугъа, сегиз ийнек бузоулары бла, бир ат берирге борчлу болуб, аланы бериб, колхозгъа член болады. Аны бла бирге (Иссаны болушлугъу бла) Ёртенланы Азрет Учкуланнга барыб, Исмаилдан: «Ересейни оту джарыкъ джанмаз эди», «Лениннге», «Къызыл аскер», «Джашасын бизни партия», «Колхозубуз», «Акътамакъ», дагъыда башха джырларын джазыб, уллу ал сёз да джарашдырыб, «Къызыл Къарачайны» бир бетин толтуруб басмалайды. Аны бла Исмаил да къоркъуудан къутулады.

Къыйын заман, къыйын джылла башландыла. Поэт чыгъармачылыкъ ишге толусу бла кесин береди. Къысха заманны ичинде аны талай китабы басмаландыла. Джырлары пластинкалагъа чыгъадыла. Халкъ джырчыны

джазгъанлары бла суйген халкъы талпыб хайырланады. Школлада, тойлада, джолоучулукъда, къууанчлада д. а. к. джерледе джырчы Исмаилны джырлары джырланадыла. Анга халкъны берген уллу сыйыны тылпыуу, суймекликлери тамызгъан гитче отланы джанаргъа къоймай, онла бла джылланы созады.

Ол СССР-ни джазычуларыны союзуну члени, 5 китабны, 100 артыкъ макъам бла джырны да автору болалгъан эди.

Ишлеу джоругъу былай эди: алгъы бурун макъамны къурай эди. Макъамгъа тикирал болур ючюн, аны артда унутмазча, кёб кере къайтарыб айта эди. Макъам хазыр болгъандан сора, джырны сёзлерин джазыгъа кирише эди. Ол тизгинледе бёлюмлени санамагъанды. Аланы тенг чыгъыуларына макъамла болушхандыла. Сора, джырны этиб бошаса, макъамгъа кёре, джарашдырыб джырлаучан эди.

1936-чы джыл Максим Горький ауушады. Союздан адам келиб: «Исмаил, тамбла ингирде Микоян-Шахарда къайгъы сёзге джыйылыуну ингири боллукъду. Сеннге сёз берилликди», – дейди. Сагъыш этиб туруб, мыдах ауаз бла Исмаил: «Мен ол кюуде нени кёргюзюрге керекме Горькийни джашаундан? – деб сорады. Ол айтыб, бу соруб, сёз экисине да ангылашхандан сора, ашыгъыш къонакъны джолуна ашырыб, Къобан сууну айланмала болуучу джерине кетеди. Кёб да туруб, кеч да этиб, бир мыдах кюу макъамны мурулдай келеди. Ол макъам бла сёзлерин джаздырды. Экинчи кюн ингирде уа, областдан радио бла поэт этген кюуюн айтхан эди.

1939-чу джыл Ереван шахарда «Великий Армянский народный эпос Давид Сосунскийни» 1000 джыллыкъ юбилейи бардырыллыкъ эди. Башчылыкъ этген джазычу А. Фадеев кеси эди. Джырчы Исмаил ары чакъырылады. Тылмачха Орусланы Махамет барады. Джолда бара, Дагъыстанда Сулейман Стальскийде кече къаладыла. Ол къонакъларын бирер джерге джарашдыргъандан сора, Исмаил бла кесине бир бёлме къурайды да, экиси да анда джашауну юсюнден (араб тилде) сёлешедиле. Сёз динни юсюнден да барады. Зикирле, джырла да айтадыла юч тилде да энчи-энчи. Сулейман Исмаилны тамам джаратады.

Ереванда джырчыланы араларында эришиу болгъанды. Къарачайны халкъ джырчысы Семен улу: «100 джыр (макъамлары бла) – кесимикиле («Ленинге», «Партиягъа», «Къызыл Аскерге», «Минги Таугъа», «Колхозгъа», «Чалкъычыкъ», «Джер юйчюк», «Саламтон», «Махар гара», «Май айыбыз», д. б. к.), 100 джыр да – халкъныкъыла, 200 джыр бла келгенме», – деб джаздыргъанды. «Алай бла тыгъылмай, арымай, джарыкъдан джарыкъ, учунгандан учунуб, 25 джырны джырлагъандан сора, Александр Фадеев кеси ёрге туруб, тохтаргъа белги береди. Исмаилгъа хорламны харсы урулады. Фадеев кеси Исмаилны къолтугъундан тутады, ёрге атадыла. Анга биринчи орунну тыйыншлы кёре, саугъагъа ачха, китабла береди эмда «Давид Сосунский» деген юбилей медалны кёкюрегине тагъадыла. Поэтни ол медал бла тюшген карты

бюгюн да сакъланады. Халкъ джырчыны орден бла саугъалауну тамалы да алайда салыннган эди.

1943-чю джыл къарачай халкъ джеринден, джуртундан къысталгъан заманда, поэт да кёчкюнчюлени биргелерине бара, этилген артыкълыкъланы, адам джыламай окъуялмаз кибик, тюз суратлаб, поэма-назму джазгъанды. Анда джашагъан 14 джылны ичинде да, ол къаламын къолундан ташламагъанды. Назмула джаза, джан сакълауну мадарларын эте, динин тута кечиннгенди. Комендантланы зорлукъларында, джарлы халкъгъа джетген учузлукъдан адам тюшюнюр кибик, кёб тюрлю назмулары бардыла.

Семенлени Азрет,
КЧР-ни халкъ поэти.

Ақътамақъ

«Из плеяды древних пророков»

Воспоминания и литературоведческие статьи
о жизни и творчестве Исмаила Семенова

Великий певец Карачая

У каждого народа есть бессмертные имена, ставшие символами национальной культуры: у русских это Пушкин, у грузин – Руставели, у балкарцев – Кязим... Такое явление культуры, такая национальная гордость для карачаевцев – Исмаил Семёнов. ...О, это был изумительный старик! Он был из плеяды древних пророков. А еще сильнее он напоминал мне могучего предводителя нартов из вашего эпоса, которого не смогли сломить ни годы борьбы с многоголовыми чудовищами, ни другие испытания судьбы.

Вообще, с этого великого старца достойно было бы изваять скульптуру нарта, рожденного из звездного камня, посланного самим Небом на Землю на борьбу со злом, ставшего олицетворением добра, мужества и мудрости. Его песни, как и сам он, были отражением Великой Горы. Эльбрус вставал перед глазами во всем величии, когда он пел о нем. И в его голосе было столько силы, красоты, обаяния, что, даже не понимая, не зная карачаевского языка, можно было слушать его часами. Я был заворочен его манерой исполнения собственных песен.

В свое время он стал победителем в состязании народных певцов (акынов и ашугов) всего Советского Союза. И он не мог не победить. Нет, он поразил меня, даже сам Гомер меня не удивил бы больше, наверное, встретить я его сегодня.

Гёте говорил: «Для того, чтобы понять поэта, надо побывать на его родине». Когда я вижу высокие белые горы, летящие горные потоки, устремленные вверх сосновые леса, всегда вспоминаю великого певца Карачая – Исмаила Семёнова.

Давид Кугультинов,
народный поэт Калмыкии,
лауреат Государственных премий.
«Литературная Балкария и Карачай» № 5, декабрь, 2011 г.

«...Талантливый и тонкий лирик и певец Исмаил Семенов, представитель старшего поколения карачаевских писателей, в сознании которого еще не окрепло новое мировоззрение, не выдержал испытаний и лишений этого трудного времени. Он потерял веру в торжество справедливости, начал искать утешения в религии, пытаясь обрести в ней духовную опору, источник стоицизма для себя и своего народа. Горечью и беспросветным отчаянием полны его песни этих лет».

Асият Караева,

кандидат филологических наук.

«Очерк истории карачаевской литературы»

Наука, М.1966. С. -164.

Исмаил Семёнов

Одной из наиболее ярких творческих индивидуальностей в карачаевской литературе был и остается поэт Исмаил Семёнов. Это имя на протяжении многих десятилетий практически было выведено за рамки литературного процесса. Стихи Семёнова не печатались с начала 40-х годов...

Исмаил Унухович Семёнов родился 3 марта 1891 года в старинном карачаевском ауле Учкулан, в Кубанском ущелье Карачая. Отец его Унух хаджи Семёнов, внук известного народного певца Калтура Семёнова, был глубоко верующим и религиозно образованным человеком. Дважды совершил хадж в Мекку. Во время второго паломничества к святым местам скончался и был похоронен в Каабе, там же, где и его старший брат Юсуф...

Мать поэта, Джулдузхан Биджиева была родом из богатой, уважаемой семьи. Ее имя прославил впоследствии поэт в своем хрестоматийном стихотворении «Анам»: /»Джуддуз атлы, балдан татлы,/Ой, анам!» – «Имя твое звезда, / Как мёд сладка, / Ой, мама!»/

Забываясь о воспитании и образовании Исмаила в духе религиозности и благочестия, отец определяет его в школу при аульной мечети, к самому компетентному и знающему эфенди – Назали Хаджи. Исмаил легко и быстро усвоил арабское письмо, чтение Корана. Затем будущий поэт продолжил образование в Кёндегене (Балкария) у балкарского эфенди. Имеются сведения и о том, что И.Семёнов уже в более зрелом возрасте обучался в Дагестанском духовном училище (медресе). Как бы то ни было, Исмаил получил достаточно серьезное для своего времени образование в системе арабоязычной религиозной грамотности. Он изучил основы шариата, хадисы (жития мусульманских святых и пророков), тафсир (толкования Корана), историю ислама и параллельно прошел начальные курсы географии и астрономии, познакомился с арабской и шире – восточной поэзией. Знал наизусть поэму «Лейла и Меджнун».

С детства поэт был приобщен отцом ко всем мусульманским службам и обрядам, очень рано стал создавать зикиры. (Первые зикиры были написаны им между 20 и 28 годами, а затем большой объем зикиров был создан в старости, после возвращения из ссылки. 76 зикиров этого периода составили завершённый, цельный поэтический цикл.)

Все эти составляющие, все этапы образования и формирования духовного мира поэта нашли отражение в его поэме «Актамак», изобилующей сведениями из самых разных областей знания: истории, географии, истории ислама и др.

Писать стихи Исмаил начал очень рано, и, как уже говорилось, первые опыты были связаны с религиозной тематикой (зикиры) и сразу же широко распространились в народе. Вероятно, это было связано и с тем, что изначально фольклорность творчества Семёнова, определявшая характер и специфику рождения стиха от мелодии к словам, удачно соотносилась и соответствовала каноническим требованиям к зикиру, исполнявшемуся обязательно на определенную мелодию.

Исмаил, лишившись отца в семнадцать лет, рано начинает трудовую жизнь, типичную для горца-хозяина. Он пропадает на кошах, пасет скот, косит сено. Но при этом не лишает себя праздников и радости жизни. По свидетельству сына поэта, Азрета Семёнова, Исмаил Семёнов был ярким, оптимистичным человеком, любящим веселье, праздники, различные игры и состязания. На одном из таких праздников он и встретил свою большую любовь, девушку, ставшую прообразом и героиней его поэмы «Актамак», где и описана поэтическая версия его любви и ухода за своей будущей женой. Это была семнадцатилетняя Анисат Ижаева, дочь Окуба эфенди из соседнего аула Къарт Джурт.

Поэма «Актамак» была первым крупным произведением поэта. Она создавалась в течение многих лет, но первые ее строки и четверостишия, появившиеся в конце второго десятилетия нового XX века, стали широко известны и любимы в народе. Многими они долгое время воспринимались как народная песня, так же как и другое замечательное творение И.Семёнова, знаменитая песня об Эльбрусе – «Минги Тау». Таким образом, к 1920 году И.Семёнов уже мог считаться сложившимся поэтом, как автор широко известных религиозных стихов (зикиров), поэмы «Актамак» и программного стихотворения «Минги Тау». Но большая часть дореволюционного творчества И.Семёнова остается неизвестной, так как, по свидетельству современников, была уничтожена во время фашистской оккупации.

И. Семёнов искренне принял лозунги и идеалы Октябрьской революции 1917 года, которые в своем идеале глубочайшим образом соответствовали естественному, органичному для поэта представлению о справедливости, счастье. Поэт активно включается в динамику общественных преобразований, откликаясь поэтическим словом на все социальные новшества. Он охотно пуб-

ликует свои стихи в газете «Къызыл Къарачай» («Красный Карачай»), принимает участие в литературной жизни страны.

В 1937 году выходит первый поэтический сборник И. Семёнова «Джырла» («Песни»). В 1938 и 1939 годах издаются его сборники «Джырла бла ийнарла» («Песни и инары») и «Джырла бла назмула» («Песни и стихи»).

В это же время поэта принимают в Союз писателей СССР, он получает звание Народного поэта Карачая, в 1940 г. он награждается орденом Трудового Красного знамени.

Наслышанный о Семёнове известный дагестанский писатель Эффенди Капиев присылает в область письмо, в котором, обращаясь к руководителям, пишет: «Я много слышал о карачаевском певце и стихотворце, хорошо осведомлен о нем. Прошу вас, ничего не меняя, сохранив таким, как он есть, переведите нашего настоящего, удивительного поэта. То, что уже переведено, не задерживая, высылайте мне. Если выберу время, сам приеду в Микоян-Шахар, чтобы лично познакомиться с автором. Уезжая в Москву, захвачу переводы с собой. Я поговорю о возможности издания стихов Исмаила в переводе на русский язык в Москве. Мне кажется, это встретит в Москве основательную поддержку, будет важным и заметным событием. С дружеским приветом Эффенди Капиев. Октябрь 1938 г.»

И действительно, 11 стихотворений И. Семёнова в переводах С. Родова, Г. Орловского, В. Звягинцевой, В. Торопецкого и Э. Капиева были опубликованы в сборнике «Стихи и песни», вторую половину которого составили стихи старейшего карачаевского народного певца Касбота Кочкарова. Составителем и переводчиком отдельных стихотворений являлся Эффенди Капиев.

Несмотря на общий оптимистический и лозунговый характер поэзии Семёнова этого периода, в ней начинают почти незаметно, подспудно назревать мотивы сомнения, непонимания, разочарования в новой действительности. Эти настроения разочарования, пессимизма связаны и с событиями личной жизни, и с общенародной трагедией. В 1937 году умирает жена Исмаила, та, которую он прославил под именем «Акътамакъ» (Анисат Ижаева). Поэт глубоко и мучительно переживает эту утрату, выразив свои мысли, чувства, свою тоску и страдание в знаменитом «Плаче» («Кюу»), вошедшем в текст поэмы «Актамак».

Великая Отечественная война и последовавшая в ноябре 1943 года депортация народа резко изменили и настроения поэта, и его мировоззрение, и нравственные ориентиры. Основными мотивами его творчества 40-х-50-х годов становятся крушение веры в справедливость и правду, уход в себя. Со временем эти настроения усиливаются, находят выход в религиозности, в отрицании ценности земной жизни. Лирика поэта в 50-70-е годы – это философские размышления и поиски в сфере вечных эстетических и нравственных категорий: добра и зла, жизни и смерти, судьбы и воли. Его творчество послед-

них лет жизни глубоко психологично и предельно индивидуализировано, полностью сосредоточено на внутреннем, духовном мире личности.

В 1957 году И. Семёнов вместе со всем народом возвращается из Средней Азии в родной аул Уччулан, осенью того же года переезжает в Кызыл-Октябрь. В 1981 году Исмаил Семёнов умирает в селе Терезе, где и был похоронен.

Начиная с 1940 года, Семёнов не печатается, его имя не упоминается в связи с политическими обвинениями в его адрес.

В 1963-1964 годах в учебнике родной литературы для 4 класса составители помещают стихотворение И. Семёнова «Минги Тау» с подзаголовком «Джыр» («Песня»), без упоминания имени автора. Впервые за много лет молчание было нарушено в фундаментальном труде по карачаевской литературе А.И. Караевой «Очерк истории карачаевской литературы», вышедшем в Москве в 1966 году. Здесь, в хронике литературной жизни, были впервые систематизированы и обозначены вехи творческого пути поэта до 1940 года...

Значение творчества Исмаила Семёнова для карачаево-балкарской литературы и культуры в целом огромно и бесценно. Исторический смысл и эстетическая ценность этого творчества определяются положением человека и личности, творца, оказавшегося на переломе эпох и на стыке культур. Он оказался художником, которому время и история предназначили завершить одну культурную эпоху национальной жизни и начать другую, не разделяя и отсекая их друг от друга, а силой своего таланта сопрягая и рождая новое качество звучащего слова – профессиональную литературу. Точно и емко выражено это положение и роль народного поэта в истории национальной литературы в связи с личностью другого великого поэта Коста Хетагурова: «Он был последним великим народным певцом и первым великим народным поэтом».

Творчество Исмаила Семёнова достаточно условно, схематично можно разделить на три периода и соответственно обозначить три уровня восприятия и отражения мира и человека, три типа мировидения. Первый этап ограничивается 20-ми – 30-ми годами XX века. Это время, когда поэт были созданы программные произведения – «Минги Тау», «Актамак», зикиры. Все они олицетворяли те три направления и тенденции развития поэтической индивидуальности, которые в дальнейшем, сложно взаимодействуя, усиливаясь или уходя в тень, все вместе определяли эволюцию творчества И.Семёнова. Первое направление («Минги Тау») представляло

народное, мифопоэтическое мировосприятие, закрепленное в форме песни, традиционного «джыра». Второе – поэма «Актамак» вместе с созданными в это же время стихотворениями – несло мироощущение и дух новой жизни, душевный подъем и веру в гармоничность и осмысленность существования, но уже осложненные сомнениями и некоторой иронией по отношению к отдельным чертам постреволюционного общества. Это содержание находило свое формальное выражение в традиционном жанре «ийнара», переосмысливая и обогащая его. И третья группа произведений – зикиры – намечала те темы и тот уровень философского осмысления мира, который найдет свое полное выражение в творчестве Семёнова в последние десятилетия жизни.

Таким образом, уже на начальном этапе творчества определились характерные и специфические линии духовного развития и творческой эволюции. Но в целом, первый период творчества И. Семёнова характеризуется приятием мира, оптимистическим мироощущением, цельностью и завершенностью воссоздаваемого образа мира и человека в нем.

Второй период – 40-50 годы – вместил судьбоносные, переломные события в жизни поэта, его народа и его страны. Это поэзия горя и печали. В нее вошла трагедия самой кровопролитной войны и трагедия уничтожаемого народа. В это время Семёновым были созданы 24 стихотворения о жизни на чужбине и тоске по родине. Поэзия периода депортации карачаевцев раскрывала то состояние разрыва, которое нес в себе поэт. Разрыва со временем, пространством, прежними идеалами и ценностями. Социальная, национальная катастрофа обусловила духовные переоценки. Наблюдаемое несоответствие декларируемых обществом идеалов и действительности, обретенная через страдание житейская и творческая зрелость подготавливают трансформацию этических и эстетических приоритетов, позиций, мировидения в целом. Эволюция пессимизма, если можно так выразиться, проходит стадии неприятия мира, отторжения его, столкновения с ним, поисков компромиссов и утешения.

Конечно, каждому этапу творчества соответствовали определенные эстетические принципы и художественные особенности. На начальном этапе – это социальность, жажда содержательности и потребность в жанровой новизне, гражданский пафос, погруженность в материальный мир конкретных событий, фактов, быта, природы, в их краски, оттенки, детали; стремление к национальной самоидентификации в меняющемся мире, кристаллизация национального самосознания, ведь «национальное самосознание народа – это осознание себя в качестве и роли полноправного самостоятельного субъекта исторического развития». На мировоззренческом уровне все это поддерживается определенным состоянием сознания – фольклорного, во многом мифопоэтического.

Для поэзии второго периода творчества, периода депортации, характерологическими чертами становятся ирония, сарказм, недоуменные вопросы и гневные обличения, освобождение от конкретики и вещественности описы-

ваемого мира и сосредоточение на внутренней жизни, жизни духа, сознания. Глубинная эстетическая основа этого творческого этапа, его этический смысл – столкновение принципов мифопоэтического мышления и восприятия мира с социально-исторической реальностью, недостаточность, несостоятельность мифопоэтического осознания действительности, и как следствие – поиски выхода в сфере религиозно-мусульманской концепции мира. Наиболее ярко эти тенденции и черты проявились в таких стихотворениях 40-50-х годов, как «День печали», «Кюю» («Плач»), «У железного пастуха», «В тяжелое время», «Песня стосковавшегося».

Третий этап творчества, практически совпадающий во времени с возвращением из ссылки и охватывающий всё последнее двадцатипятилетие жизни поэта, до самой его кончины, характеризуется стремлением к гармонизации духовно-личного и социального в человеке. Проникновение в трагическую суть человеческой жизни обостряет все вечные вопросы существования. Страдания и потери соотносятся с философским и неразрешимым до конца вопросом о смысле и цели существования человека и мира. Противостояние как религиозной покорности, так и эпической невыделенности, приводит к выделению поэтом себя как исторической личности из эпической целостности.

Осознание мира и жизни как исторического процесса, в котором человек является преобразующим и действенным, а не пассивным началом, находит свое наиболее яркое выражение в утверждении особой роли и значимости творчества и самого творца, художника. В стихотворении последних лет «Певец Исмаил» с особой художественной силой провозглашается весомость и действенность поэтического слова:

Было у меня такое время:
 Всей вселенной говорил я речь (слово свое),
 Карачаевскую речь я сделал почетной,
 Карачаевскую поэзию сделал слышной повсюду.

 Есть у меня одно-единственное утешение –
 Народом данное имя «Певец Исмаил»,
 Даже после смерти моей останется это имя,
 И в устах народа сохранится моя песня¹.

Ни один из периодов не локализуется в точных временных рамках и в абсолютной чистоте составляющих его тенденций. В большой мере эти тенденции и черты перекрывают границы творческих этапов развития поэта, накладываются, переплетаются, в разное время становясь или преобладающими, или подчиненными. В этом взаимодействии и наложении, в противо-

¹ Здесь и далее подстрочные переводы мои – З.К. Тексты стихотворений (кроме специально оговоренных случаев) цитируются по изданию: Семенлени Сымайыл. Джырла бла назмула. М., Инсан. 1992.

речивости составляющих черт выкристаллизовывались художественный мир и поэтическая индивидуальность не только как воспринимаемый читателем и исследователем творческий итог, но и как самоосуществление и сверхзадача для самого поэта.

Структурные сдвиги в последовательности исторических стадий развития этноса, повлекшие за собой резкие изменения в социальной жизни и в какой-то мере нарушившие исторически обусловленное эволюционное движение, механически переносили патриархальное общество в условия иного этапа развития общества и, соответственно, в процессы иной культуры, иной не только по типу развития, но и стадияльно. Контакт равноуровневых, равнозначных культур и укладов – явление закономерное и естественное. Но в данном случае происходило взаимодействие молодой, становящейся культуры со зрелой, с великими традициями и многовековой историей русской и – через нее – европейской культурой. Такая ситуация несла в себе опасности – самоуничтожения внутри национально замкнутого и ограниченного в силу малочисленности этноса духовного и культурного пространства, в условиях замкнутого на себя духа и быта. И вторая опасность – рассеивание, ассимиляция в громадном пространстве мировой культуры. Художник И. Семёнов, волею судьбы оказавшийся в ситуации контакта двух культурно-исторических опытов, тем более столь различных, в своих неизбежных духовно-нравственных и художественных попытках гармонизации национального и общечеловеческого опыта, первым осуществляя этот контакт, может быть, даже не осознавая этого до конца, несет в себе всю противоречивость, всю трагичность несоответствий, все сложности обретения исторической зрелости, своего лица. Условием культурного самосохранения на этом пути могло быть только последовательное самовыражение, самоосуществление национального духа во всех возможных национальных художественных формах, что и проявлялось в традиционной художественности творчества И. Семёнова, в соотнесенности его поэзии с фольклорными жанрами – «джыр», «ийнар», «кюу». Мифологизм художественного мышления восходил к языческим верованиям и представлениям о мире, сложившимся в древности и отразившимся в эпических нартских сказаниях. Через религиозные мусульманские категории и связанный с ними культурный пласт поэт прозревал существенные вопросы бытия – смысла жизни, судьбы, нравственных ценностей. Быт, природная среда, язык, традиционный уклад национальной жизни, в котором все эти духовные и материальные компоненты взаимодействовали и синтезировались, выступали уже как некая социально-культурная сфера, в которой существовала и формировалась личность поэта.

Индивидуальная эстетика творчества определялась, как было обозначено выше, особостью социальной и временной позиции поэта на стыке времен, укладов и культур, требовавшей от него огромной созидающей гармонизирующей, интегрирующей художественной способности.

Воспринимавшаяся советская культура в той ее форме, которая была доступна сознанию поэта в 20-е годы, с ее ритуализованностью, новой обрядностью, с завершенностью и конкретностью форм (поэзия Пролеткульта, Кузницы) естественно совмещалась и импонировала конкретности и образности патриархального сознания. И несмотря на то, что во многом это были ангажированные, политизированные искусство, литература, тем не менее, они несли с собой непривычные темы и образы, идеи и характеры, объективно менявшие взгляд на действительность, расширявшие горизонты духовного мира естественного человека, поэта-горца.

И. Семёнов – плоть от плоти народа, впитавший традиции, обычаи, этику народной жизни, но испытывавший влияние и восточной культуры. Вероятно этим обусловлено сложное, даже парадоксальное переплетение в его поэзии оптимистического мироощущения типичного горца-карачаевца, пастуха и скотовода с изощренным и вечными мотивами восточной поэзии – бренности человеческого бытия, преходящести всего сущего, предопределенности судьбы и непостижимости человеческого существования, его смысла. Эти мотивы нарастают постепенно и особенно заметными становятся в последние годы его жизни, когда вопросы жизни и смерти, смысла и ценности существования обретают для поэта первостепенное значение.

Зачем нарождается к этой жизни это множество душ?
Зачем стремится жить обреченное на тлен тело?
Зачем мы с радостью приходим в этот мир?
Почему уходим с земли плача (в слезах)?
Во всем мире все люди,
Каждый, имеющий сознание, извлекающий опыт...
Кто велел им на земле
Жаждавать вечной жизни, бессмертия?
Эти вопросы волнуют каждый ум,
Ждут ответов день и ночь...
Человек же – муравей на муравейнике,
Не видящий ничего в хаосе, называемом вселенной.

На начальном этапе социальных преобразований И. Семёнов искренне приветствует ломку устоев, перестройку общества по новым законам. Он приветствует новую жизнь именно как поэт, творец, который в каждом явлении выделяет, прежде всего, его нравственную сторону, его творческое начало. Социальная идея, нравственные идеалы революции были глубоко притягательны для поэта, соответствовали его принципам добра, любви, правды. В стихах этого времени ощущается внутренняя готовность к переменам, вера в их необходимость, благотворность не только для него, но и для его народа.

Обучаясь русским знакам,
Покончив с темнотой,

Мы вышли на дорогу просвещения.
Если крепко возьмется –
Очень подойдет перо руке Исмаила.
С арабскими знаками я знаком.
Они не подходят времени.
Изучим же русские знаки,
Чтобы идти в ногу, не быть помехой.

От стихотворений, где искренне, с открытой душой принимается все новое, поэт приходит к следующему этапу, где как бы отдает дань обязательному, ангажированному творчеству, в заданных временем идеологических рамках. Сами названия стихотворений говорят об этом: «Первому соревнованию», «Песня прополки», «Песня о Сталине» и т.д. Но талант его не уместился и не мог существовать в этих рамках, он был мощнее этих проблем и тем, выходил за пределы официально принятых и провозглашённых идей. И. Семёнов, казалось бы, подчиняется этой регламентации, но, как уже отмечалось, до определенной черты. Он воспекает новое, славит труд, индустриализацию, призывает вступить в колхоз, но как бы оставляет для себя определенную свободу в трактовке этих тем. Так в стихотворении «Двадцатый век» традиционное начало, прославляющее бурный новый век, век энергичных строителей свободной жизни, вдруг резко сменяется провидческими и трагическими оценками:

Путь, по которому ты (*век – З.К.*) пришел – война,
Путь, по которому ведешь – ссоры!
Какое добро может дать
Твое солнце живому?
Двадцатый век,
Не превращай нас в уголь.
(с. 103)

Здесь напрашиваются сравнения с поэзией талантливых карачаевских поэтов 20-30-х годов Азрета Уртенова и Иссы Каракетова. Образы века, как железного, сжигающего жизнь, жестокого, характерны как для мироощущения этих поэтов, так и для И. Семёнова.

Мы – стальные частицы века,
Железо создало этот век,
Этот век породил железо.
Это железо пережевывает
Уголь, оставшийся от века «нартов»

А. Уртенов. «Железный век». Перев. П. Балтина.

Но если для А. Уртенова и И. Каракетова ценность этого времени и правильность выбранного пути несомненны и принимаются безоговорочно, то

для И. Семёнова в столкновении патриархального, уходящего пастушеского мира и жесткой категоричности нового времени вырисовывается и вызывает предчувствие трагедий и катастроф. Этот мотив его поэзии в дальнейшем становится постоянным, преемственным.

В стихотворении «Карачаевской горе», отдавая должное предприимчивости человека, его энергии, творя вроде бы в русле общего пафоса покорения и подчинения природы человеку, он проводит совсем иную, явно не актуальную для своего времени мысль о равновесии всего в природе, о равноценности и взаимосвязанности мира и человека, о необходимости сохранять равновесие всего живого и неживого в окружающей действительности. И здесь проявляется не стихийность поэтического чувства, а продуманная, но как бы замаскированная приятием общих настроений позиция:

Каждое неприступное, годное место используется.
Предприимчивые парни превращают тебя (гору) в сито.
В поисках сокровищ подрезают твой корень,
Главный хребет Карачая – Минги Тау (Эльбрус).
Натянута на его отроги шелковая сеть.
Ой, мы знаем цену этой земле,
Поэтому и оберегаем ее достояние.
Радует полнота твоих богатств.
Полезность молодой стране.
Однако, если так будем продолжать копать,
Только брать, постоянно тебя буравить,
Останешься ли ты без мести, безответной,
Не споткнется ли, удержится ли на твоей груди Карачай?
(с. 63)

При закономерной общности эстетических представлений и ассоциаций, присущих ментальности горца-пастуха и охотника, особенно зримой и наглядной становится дифференциация этических позиций...

Суетность и ошибки тех, кто претворяет новые принципы в жизнь, заставляют поэта все более недоверчиво воспринимать возможность осуществления этих принципов в действительности. В программном стихотворении, посвященном своему вступлению в колхоз, – «Я не стал лишенцем» он еще высказывает свои сомнения намеком, иронической интонацией:

Пастбище свое отдал колхозу,
Семена в общий котел.
Ой, с сегодняшнего дня даю слово,
Не буду я хозяином никогда.
Пусть возит новых вершителей теперь
Мой черный фаэтон, мягко покачиваясь,

А я пойду в колхоз
Работать, не покладая рук.
(с. 44)

Но уже вскоре после этого он открыто реализует свою оппозицию времени и всему тому, что он в нем не приемлет:

Сегодня один из прожитых дней.
Но если таков будет ход жизни моей,
Не нужно мне завтра.
Пусть кончится мой век – хочу этого, согласен.
Вера умерла, правда пришла.
Жизнь сделала человека зверем.
Если нет у тебя клыков,
Не продвинется никакое дело твое,
Если не мастер ты врать,
Не умеешь кого надо хвалить, а кого пинать.
Даже если ты самый умный.
Нет тебе места и пути в жизни.
(с. 64)

Великая Отечественная война и депортация народа в Среднюю Азию становятся переломными для мироощущения и мировоззрения И. Семёнова. Настроения пессимизма, горечи, предчувствие беды, нараставшие в поэзии Семёнова долгие годы, находят логическое завершение в поэзии этого периода (1943-1957).

Стихи о выселении и жизни народа в Азии – самые пронзительные, и в то же время – самые мудрые, человечные, наполненные терпением и горьким спокойствием. Спокойствием человека, испившего чашу до дна, дошедшего до предела боли и отчаяния и больше не испытывающего страха, а только жалость и сострадание к людям:

... Гляжу я – не видят мои глаза.
Прошу – не доходят мои слова.
Несчастен – оллахий лязим¹...
Аллах, дай мне терпения.
(с. 72)

И в это время, казалось бы не располагающее к поэтическому творчеству, И. Семёнов отдает себе отчет в том, что в истинной поэзии заключена не только эстетическая ценность, но и ценность правды, ценность человеческого бескомпромиссного свидетельства:

¹ Одна из традиционных форм обращения к Аллаху.

... Рука, дрожа, держит калам,
Справа налево выплывают буквы.
Эти слова, разрастаясь, станут строками,
Строки, наполняясь, образуют стихотворение.
Это стихотворение будет нам свидетельством...

(с. 90)

В дальнейшем в поэзии Семёнова все более усиливаются мотивы усталости, отрешенности от жизни. Мир, жизнь воспринимаются поэтом в их беспощадной правде. Усиливаются, углубляются мысли о тщете всего земного, о суетности человеческого существования. Даже возвращение из ссылки в 1957 году уже не может изменить мироощущения поэта, лишь на короткое время, в момент прикосновения к родной земле, говорит он о счастье, но это счастье и радость сквозь слезы.

Поэзия И. Семёнова изначально и до последнего стихотворения была попыткой воссоздать утрачиваемое единство мира и времени, человека и общества. Она сосредоточивалась на узнавании, приятии нового, а не на тотальном отрицании старого, на гармонизации, отыскании общих ценностей, единых для уходящего и нарождающегося. Такая попытка оказалась трагической для личности и счастливой для поэзии. Поэзия И. Семёнова – это утверждение вечных и неизменных нравственных категорий через обращение к традиции, к природе, к исторической памяти народа, к тому ценному, что есть в накопленном духовном опыте. Ибо там, где нет памяти, пусть трагической, нет и личности, осуществляющей связь в человеке и в народе его прошлого, настоящего и будущего. Воплощая в художественных образах свое представление о мире, жизни и человеке, И. Семёнов раскрывал свое «я», свою индивидуальную и одновременно национальную суть. И чем более индивидуален он был в своем восприятии и творческом отражении действительности, тем более ярким и неповторимым оказывался представляемый им национальный мир, ведь «суть в том, что литература не воспроизводит и не транслирует национальную идею, а каждый раз как бы заново порождает ее как новость, как акт открытия и прозрения».

Зухра Караева,

доктор филологических наук.

«Художественный мир Исмаила Семёнова», Москва, 1997 г.

Великий певец Кавказа

Доклад на Региональной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Исмаила Семенова, (г. Карачаевск, 2012 г.)

Если духовные богатства, что творческая личность привносит, становятся неотъемлемым достоянием народа, имя и образ человека, их создавшего, навечно откладываются в исторической памяти, благотворно воздействуя на национальный разум и менталитет, совершенствуя жизненный опыт и вкус.

Личность, судьба и творческая деятельность знаменитого народного поэта Карачая Исмаила Семенова еще при его жизни были как бы окутаны ореолом таинственности, то обретая легендарные черты, высшее признание и достоинство, то под натиском недругов рисуясь приземленным, деформируясь в еле различимый силуэт немощного, согбенного старца, перед которым закрыты все двери.

Иначе и не могло быть, так как он достиг таких высот в творческом осознании мира и таких небывалых, головокружительных успехов в реальной жизни, которые, как говорится, возможны один раз в тысячу лет; и за которые ему, никем и ничем не защищенному, более полувека пришлось нести крест изгоя, выносить безжалостные удары, хулу и клевету недоброжелателей, завистников, бюрократов.

«Становление и развитие карачаевской литературы, достаточно полно и глубоко изученное карачаевскими литературоведами, не может быть осмыслено и понято во всей своей полноте без определения роли и места творчества Исмаила Семенова в национальном культурном и литературном пространстве», – справедливо подчеркивает в своей книге «Художественный мир Исмаила Семенова» доктор филологических наук Зухра Караева. И далее: «Полувековое забвение и, как следствие, полная неисследованность поэзии И. Семенова нанесли невосполнимый урон карачаевской литературе и культуре в целом, лишив ее на долгие годы нравственного камертона и высокого твор-

ческого ориентира, прервав преемственную связь в развитии национальной духовности».

Исторически сформировавшийся мировоззренческий и морально-нравственный облик карачаевцев, то, что ныне определяют как национально-этническую ментальность, был основой личности Джырчы Исмаила, целостности его характера, могучего душевного здоровья и внутренней гармонии, независимого взгляда на мир, устремленности к познанию, самоотверженному труду. Он стал поэтом так же естественно, как наследовал вековую культуру своих соплеменников, их представления об общечеловеческих ценностях, их знание мира. Это определило творческую индивидуальность, его философско-эстетические искания, гуманистическую сущность поэзии. По мере сделанного и силе творческого духа, и поэтической судьбе, Исмаил Семенов, безусловно, достоин пьедестала мировых светил XX века. Судьба народного поэта, всю жизнь, до последнего часа, подвергавшегося разнuzданной дискриминации, гонениям, сродни судьбам большинства таких же, как он, великих рыцарей духа, лучших представителей человечества, вобравших в себя мировую скорбь и мировое торжество жизни, давших нам ощутить их пределы и беспредельность, посредством своих произведений предлагающих возможность сделать человеческий выбор.

Это творчество – вне пространства, вне времени, оно глубоко национальное и вне национальных границ. Время – высший земной судия – возвращает все на круги своя. Как и до сих пор в истории, прах и тлен остаются от некогда всесильных державных и удельных временщиков – властителей. Творчество же Исмаила Семенова, более полувека находившееся под официальным запретом является читателю в своей первоизданной чистоте и свежести. Возвращается национальной литературе то, что было преступно от нее отторгнуто.

«Теснимый и гонимый», он прожил долгую жизнь, почти век, создал произведения, несомненно, являющиеся поэтическим пульсом времени. Читаешь его и, действительно, такое впечатление, что нет в мире, в природе явления, значительного события, о котором бы он не написал, до чего бы ни дошла его мысль.

Звезда поэта взошла в конце 20-х – начале 30-х годов, засверкала, засияла, осветив собою не только небо горячо любимого родного Карачая, но весь Северный Кавказ.

Сейчас важно всем нам осознать, что это творчество, являющееся высокохудожественным отражением многовековой национальной культуры, общечеловеческой общности, единства мира – у нас есть, и что это великое благо.

Известно, что существование любого общества немислимо без его полноценной духовной эволюции. Презревающие, игнорирующие жизнь собственной души, неизбежно деградируют, самоуничижаются, самообрекаются.

Если большая часть лучшего, что у нас есть, ограничено в правах, вернее даже сказать, некогда отторгнутое, и теперь, уже по причине нашей беззаботности, инертности, глухой стены равнодушия, воздвигнутой временем и отдельными чиновниками, остается полуизвестным, полуопубликованным, полуполегалным, полупризнанным, недораскрытым, недочитанным, недопонятым, недооцененным, недоступным в истинном своем объеме людям, а как следствие, безусловно недооказавшим на них своего благотворного влияния – несложно представить национальную культурную ситуацию. Речь идет о великом достоянии карачаевского народа, выведенном за пределы его духовной жизни: десятках тысяч вобравших его мудрость, высокий художественный опыт стихотворных строк, 120 песнях и мелодиях, изумительных поэмах, огромном количестве крылатых выражений, посвящений, плачей, афоризмов, зикиров – чудо жизни восхваляющих, радость и счастье утверждающих, человечность укрепляющих, национальное достоинство поднимающих – многие из которых беспризорно ходят и под другими редакциями, и под другим «авторством»...

Возвращение их целиком в истинном облике в лоно родной культуры – наиболее актуальная на сегодня, универсальная проблема карачаевской литературы, науки, искусства, решение которой станет несомненным вкладом в дело дальнейшего сохранения духовного здоровья и благополучия народа, ступенью всеохватного, поступательного национального возрождения. Жизнь каждого человека, а тем более народа – бесценный божий дар, с которым ничто не может сравниться, и естественно, особенно на крутых изломах истории, всем вместе и в отдельности заботиться об ее сохранении, улучшении, развитии. Точно как и формирующаяся в течение тысячелетий национальная культура, оберечь которую всегда равнозначно неутере, отстаиванию национального достоинства, как всего того, что собственно означает последнее, представляет человеческие обретения на путях цивилизации.

Нет сомнения, что самую верную оценку своей жизни и судьбе дал сам Джырчы Исмаил. И вообще, конечно, все дело именно в том, что до сих пор не была прочитана, как должно, его неповторимая поэзия. И народом, потому что была утаена от него, и специалистами. Появившиеся в последние годы научные исследования уже многое расставили по своим местам. Разумеется, это только начало большой работы, но она идет, и нужно отметить, что вряд ли национальному литературоведению когда-нибудь приходилось выполнять более благородную и благодарную миссию.

Двадцать два года работал Джырчы Исмаил над выдающейся своей поэмой «Актамакъ», состоящей из пяти тысяч поэтических строк. Это то, что на сегодняшний день собрано и опубликовано. По свидетельству Азрета Семенова, поэма еще больше, в нее входит около семи тысяч строк, что составит более

полутора тысяч строк. Известно такое высказывание о своей поэзии Исмаила Семенова: «Моя поэтическая тетрадь – большая. Способна покрыть всю землю, моря и океаны, все небо. Я записываю свои стихи на них, а не на бумаге».

«Актамакъ» – не просто трепетный, влекущий, захватывающий читателя диалог с возлюбленной, а достойный самого удивительного, красивого, человеческого чувства величавый гимн счастью любви. Как же звучит этот гимн? Безусловно, пересказать поэзию невозможно, ее надо видеть, слышать, чувствовать. Ею надо дышать, как это делал Джырчы Исмаил.

В мировой поэзии о любви чего только не сказано, она воспета всеми великими и невеликими, это чувство тысячами лет освещает и освящает жизнь людей. Любовь, как путеводная звезда человечества, оберегающая его от хлада мира. Исмаил по-своему, как никто другой, сумел возвеличить в поэзии это чувство, раскрыть его новые, неведомые грани, открыть миру Карачай, а Карачаю открыть мир. Сегодня, более чем через 70 лет после первой публикации «Актамакъ», несомненно, что это цельный, вневременной, бесстрастный к часто менявшейся политической и общественной конъюнктуре художественный мир, такой же свежий, нарядный, чудодейственный, как и в пору своего рождения. Данте увековечил свою Беатриче, Шекспир подарил миру Джульетту, Есенин воспел «несказанную нежность» и красоту славянки. Лучшие образцы национальных произведений всех народов сотканы из прекрасных женских образов. Этот ряд великих творений и имен не может быть полным без поэмы «Акътамакъ» Исмаила Семенова. Народный поэт Карачая, безусловно, из той же когорты великих, чья жизнь и творчество – потрясающие поэтические открытия, озаренные, напоенные любовью. Жизнь для великого карачаевского поэта была поэзией, поэзия была жизнью.

Сегодня с полным основанием мы можем констатировать следующее. Наверное, в Карачае не было другого человека, который по своей славе – настоящей, заслуженной, неувядаемой, ставшей частью народного сознания, всегда благотворно влиявшей на него – мог сравниться с Джырчы Исмаилом. И это несмотря на усиленные, чрезвычайные попытки науськиваемых партаппаратом, плодившихся, как грибы после дождя, недругов изъять, уничтожить ее. Очевидцы говорят, что в конце 20-х – начале 30-х годов без Исмаила Семенова не обходилось в области ни одно крупное торжественное мероприятие, он исполнял свои песни на концертах и собраниях, на полевых станах и разного рода олимпиадах, в том числе всесоюзных, проходивших в Москве, Ростове и т. п., где участвовали такие выдающиеся популярные полпреды народов, как Джамбул Джабаев, Сулейман Стальский, и неизменно с этих смотров-конкурсов народных талантов возвращался с победой.

Многие читали опубликованную в 1988 году в карачаевской газете статью писателя и литературоведа Назифы Кагиевой о том, что на проходившем в

1936 году в Ереване Всесоюзном фестивале народных талантов Джырчы Исмаил занял первое место.

Рассказывают и о таком случае. Собирается очередной съезд Союза писателей СССР в Москве. В Колонном зале объявляют прибытие делегаций из различных регионов, которые рассаживаются на заранее отведенных для них местах. И вот, после приветственных аплодисментов писателям следующей союзной республики, слышится: «Народный поэт Карачая Исмаил Семенов».

Аплодируя, встает председательствующий Александр Фадеев, за ним – его почетное окружение, все сидящие в зале многочисленные делегаты и под их рукоплескания Джырчы Исмаила препровождают на его место в президиуме.

В полной мере использовавшая огромный талант Исмаила Семенова, власть вначале всячески поощряла его. В те годы он был принят в Союз писателей СССР, получил звание Народного поэта Карачая, за подвижнический труд, выдающуюся литературную деятельность Советское правительство наградило Джырчы орденом Трудового Красного Знамени, для него был отстроен дом на родине. Знаменитые поэты и переводчики А. Фадеев, С. Родов, Г. Орловский, В. Звягинцева, В. Торопецкий, Э. Капиев и другие переводили его произведения на русский язык. Подборки стихов опубликовали журналы «Огонек», «Дружба народов» и другие центральные издания. Вышли из печати книги «Песни» (1937), «Песни и частушки» (1938), «Песни и стихи» (1939), «Стихи и песни» (1940), а также его произведения включались в выходящие по всей стране коллективные сборники и антологии.

В 1943 году вместе со всем народом Исмаил Семенов пережил трагедию депортации, которую с самого начала (стихотворение «В день переселения») до конца (стихотворение «Возвратимся») запечатлел с величайшей поэтической силой. Это поэзия протеста, которой автор, как говорится, не на жизнь, а на смерть воевал против обрушившегося на народ зла, днем и ночью его мысли были о победе справедливости, о восстановлении честного имени и достоинства репрессированных соплеменников. Открыто, безоговорочно, с всепроникающей, огромной художественной силой обвиняет он кровавый сталинский режим в преступлении против народа, против человечности. В этих стихах Джырчы Исмаил предал анафеме монстра – пожирающую всех и вся чудовищную тоталитарную систему.

Стихи Исмаила Семенова – это новое слово обо всей многогранной многоликой, счастливой и многотрудной людской жизни, выраженное высокохудожественно, лишь ему присущим слогом, красиво, непохоже на других – небывалая поэзия – отражение его могучей души. Это также – о годах ссылки – поэзия протеста, моральной поддержки угнетенных, надежды, веры в торжество справедливости, духовной реабилитации, жизнеутверждения и возрождения, так как в них явственно прослеживаются, превалируют мотивы

борьбы за сохранение народа, его жизненных ресурсов, духовно-нравственного здоровья.

Начиная с 1957 года, воодушевленный обретением родной земли, поэт создал цикл глубоко человеческих, глубоко художественных произведений, может быть, беспрецедентную в мировой практике поэзию неподвластную разуму, удивительной, полурадостной-полупечальной – со слезами на глазах – (это его образ, который через некоторое время в известной песне «День победы» создал и другой поэт) – трогательной, долгожданной встречи народа-изгнанника со своей неотъемлемой, необходимой, как сама жизнь, колыбелью.

Но «всесильные» ему быстро показали, что для энтузиазма оснований нет. Дискриминация народа, обвинения против него, подавление его национальной самобытности и достоинства продолжались в новых формах. В эти годы для Исмаила Семенова были созданы особо тяжелые условия морального дискомфорта и гнета, он находился под постоянным давлением недругов, опекой спецорганов, вновь подвергался допросам. Не было конца злословию, наветам на него. Под запретом оказалось, преследовалось и все его творчество. Пользуясь последним, созданное им стали открыто, на его же глазах разворовывать.

Когда уже широко известную его песню «Минги Тау» в первый раз по областному радио передали под чужим именем, возмущенный старый Джырчы смог приехать и потребовать объяснений, опровержения. Как свидетельствуют очевидцы, для «разборки» ситуации была создана специальная комиссия, с участием представителей парторганов, которые, видимо, тут же не преминули напомнить автору, что он и его творчество вне закона. Так что на поставленный перед ним вопрос утверждает ли, настаивает ли Джырчы Исмаил, что песня «Эльбрус» принадлежит ему, он ответил: «Я не говорю да, не говорю и нет. Не отказываюсь от песни, и не настаиваю, что она моя»... Одному из близких людей, потом о причинах такого ответа Джырчы сказал: «Песню тут же запретили бы, не прекрати я утверждать, что она – моя. Я ее создал для народа. Пусть поет, пользуется на здоровье. Когда нужно, он всегда разберется: чья она. Главное, чтоб песня была жива, звучала...»

Известно, что эту его песню впоследствии пытались присвоить многие другие и очень известные, популярные в стране композиторы, о некоторых из них литературовед Назифа Кагиева подробно говорила в посвященной жизни и творчеству Исмаила Семенова первой телевизионной передаче ГТРК «Карачаево-Черкесия» 19 апреля 2000 года. У нас, в Карачае до последнего времени песня «Эльбрус» звучала, и вошла в уже изданные антологии и учебники как народная.

О корыстолюбцах, плагиаторах, мародерах, в течение долгого времени гревших руки на неповторимом наследии Джырчы Исмаила, растаскивавших его как по целым произведениям, так и отдельным строкам, образам, словосо-

четаниям, подробно, называя имена и «заслуги», написал Азрет Семенов в своей оригинальной поэме «Ахыратха письмо» («Письмо на тот свет»), созданной им как ответ на отцовское стихотворение-завещание «Сыну».

Мы же теперь, через время, можем констатировать, что вопиющее попрание авторского достоинства гения – дикое мародерство, через время все равно обернулось, как говорят врачи, «положительной динамикой» (у аморального, безнравственного деяния, воровской медали оказалась и такая сторона): в отзвуках и фрагментах сохранилось колоссальное влияние на весь литературный процесс творчества Джырчы, то, что подсустились «известные поэты» и «музыканты» даже посредством грабежа подняться на недостижимый уровень художественных достоинств произведений Исмаила, то есть незаконное, но использование его нетленных образов, метафор, эпитетов, мотивов объективно отражалось на всем окружении, вело культуру вперед. И здесь подтвердилось, что все исмаиловское – его деятельность поэта и музыканта – это всегда хорошо, в любых обстоятельствах во благо людей.

Готовность людская изыскать соринку в чужом глазу и, попутно стараясь превратить ее в дерево, избличать, обвинять, приговаривать, пытаться морально растрепать, казнить себе подобного, поистине достойная лучшей участи, поразительна. Горько, неутешительно это сознавать. Так как именно подобным отношением была большей частью окружена, обложена жизнь великого Джырчы в его последние годы, и ничто уже исправить невозможно.

Нет, не смогли враги положить его на лопатки, в неравной изнурительной борьбе не стал он побежденным, до последнего часа сохранив свою веру в доброе и вечное и, поистине сыновнюю преданность и любовь к родному народу, устремленность к светлым идеалам человечества, свое стремление принести ему как можно больше пользы. Ничто не смогло заставить его почувствовать себя никчемным, несчастным. Великий духом, великий в делах, он уберег, не разрушил свой светлый мир, свой цельный характер ничем, и, безусловно, эта вот его неистребимая жизненная сила, то, что он и его творчество выше всех злодейских происков, тлетворных влияний – охранит его имя и наследие в будущем, оставаясь для потомков светочем, маяком вселенской любви и добра, торжества духа, человеческого величия.

Вполне логично считать, что Исмаил был одним из первых диссидентов в стране, в полной мере испытавшим на себе всю тяжесть тоталитарной государственной машины, политического преследования. И было бы справедливо, если это бы признали на международном уровне. Потому что Исмаил Семенов – гражданин страны и мира, его поэзия, полно раскрывающая вековые духовные ценности Карачая – общечеловеческое достояние.

Прошел почти век со дня написания многих произведений Исмаила Семенова, а мы еще только открываем их притягательную силу, их значение – это и

есть то, что называется жизнью классики во времени, это и есть свидетельство, что настоящая культурная ценность непреходяща.

Исмаил Семенов двинул вперед всю культуру народа. Именно в его творчестве карачаевский литературный язык нашел свое сегодняшнее воплощение, своими песнями, великой поэзией, прекрасной музыкой, провидческими афоризмами, беззаветной работой души Джырчы Исмаил изменил национальное сознание, сразу выведя его на уровень мировых культурных достижений. Так что мы можем говорить и о поэзии самой высокой пробы, и о гениальной бессмертной музыке (которую, мингитауовскую например, давно воспринимают почти как национальный гимн у самых разных народов по обе стороны Кавказского хребта), и великом исполнительском мастерстве, и о бесконечном развитии мироощущения.

Соответственно мы и должны воспринимать его образ, его творчество. Соответственно и должны относиться.

Нынешние юбилейные мероприятия дают надежду, что многие вредоносные суждения и заблуждения части творческой интеллигенции и некоторых специалистов литературы, в частности, инертно продолжающих относить Джырчы Исмаила к «категории фольклорных старцев», чье время – если и было некогда в силе, то давно и безвозвратно прошло, – будут преодолены. Все смогут увидеть, что творчество Исмаила Семенова – это совершенно новый уровень художественности, качество настоящей литературы, высокой поэзии, как любое гениальное явление надолго превзошедшее свое окружение.

Художественный дар Исмаила, если и можно сопоставить, то с такими величинами как А.С. Пушкин, С. Есенин, чьи звезды зажглись для всех времен и народов.

Предложения

1. Создать комиссию по наследию Джырчы Исмаила, главной задачей которой станет восстановление его уникальной поэзии в полном объеме. Этой же комиссии позаботиться о том, чтобы сделать произведения Семенова доступными для иноязычного читателя, то есть инициировать переводы на другие языки, проследить, чтобы это было сделано ответственно, на должном уровне. Данной комиссии же готовить к изданию Полное собрание сочинений Джырчы.

2. Провести мероприятия по увековечению памяти Джырчы Исмаила в ауле Учкулан, где он родился и вырос, стал Народным поэтом, в ауле Красный Октябрь Зеленчукского района, где долгое время проживал после возвращения из Средней Азии, селе Джингирик и селе Терезе, в которых провел последние годы жизни.

В столице республики г. Черкесск установить памятник Исмаилу Семенову. Также в г. Черкесск создать музей поэта.

3. Так как вся жизнь и дела Исмаила Семенова, его бессмертная поэзия были от народа и для народа, каждое его слово благотворно, зовет человека ввысь, в рост, к прогрессу, к непреходящей духовности, учит в любых ситуациях оставаться человеком – учредить и присвоить республиканской премии за выдающиеся достижения в области науки и культуры, литературы и искусства, общественную и иную, во благо мира и процветания жизни, благополучия людей деятельность имя Исмаила Семенова.

Казий-Магомед Тотуркулов,
Народный писатель КЧР,
кандидат филологических наук.

ОБРАЩЕНИЕ

*Главе Карачаево-Черкесской Республики Хубиеву В.И.,
Народному Собранию КЧР, Правительству КЧР*

Во второй половине 80-х начале 90-х годов, громогласно заявив о себе, вернулась в Россию некогда отторгнутая от нее литература, стала знаменем культурной жизни перестроечной эпохи. Обновляемое общество обрело художественно-эстетическое обеспечение своих устремлений, надежд и помыслов, не оторвалось от эстетики познания, благоприобретенных миром ценностей, не ударило в мракобесие. Чуть припоздав, эти процессы дошли и до периферии, многочисленные народы огромной страны впервые за многие годы сами озаботились проблемами национального возрождения, на ходу произведя инвентаризацию истинно достигнутого, определяя пути своего дальнейшего развития. Но грянувшие политико-экономические потрясения смели позитивный смысл перемен, застав всем глаза, заморочив души проблемами выживания. И, кажется лишь теперь, почти на рубеже веков, общество вновь потихоньку начинает осознавать себя частью цивилизованного мира, начинает думать не только о хлебе насущном, но и о том, что составляет и спасает его душу.

В свете вышесказанного становятся понятны причины того, почему творчество народного поэта Карачая Исмаила Семенова до сих пор остается недоступным широкому кругу читателей. Помнится, в 1989-1990 годах в Союзе писателей КЧР было проведено несколько собраний, специально посвященных вопросам полной реабилитации имени и поэзии Джырчы Исмаила, изданию его произведений, проведению юбилейного вечера. К сожалению, работа заглохла в самом зародыше, не дала никаких положительных результатов. Что сделано с тех пор? По частной инициативе в 1992 г. в Москве издан сборник стихотворений поэта, но это лишь часть его огромного поэтического наследия. В январе 1996 года в журнале «Минги Тау» (Нальчик) опубликована поэма

«Акътмакъ», но сегодня в Карачаево-Черкесии, пожалуй, нет человека, выписывающего этот журнал.

Из-за антисталинских, антидиктаторских произведений более 60 лет назад попавшее под официальный запрет творчество выдающегося карачаевского поэта и сегодня не может в полном объеме встретиться со своим читателем из-за нашей беззаботности, инертности, глухой стены равнодушия, воздвигнутой временем и отдельными чиновниками. Между тем, поэзия Джырчы Исмаила не только является высокохудожественным отражением духовных ценностей Карачая, но выражает культурно-историческую общность народов Кавказа, общность общечеловеческую, единство мира. Исследованию творчества Исмаила Семенова сейчас посвящаются докторские и кандидатские диссертации, появляются многочисленные литературоведческие и критические статьи. Мы все в долгу перед великим поэтом.

Дело правительства республики, писательского Союза, общественных организаций вернуть литературные открытия, изумительные песни Исмаила Семенова народу. Для чего, в первую очередь, необходимо издать полное собрание сочинений поэта, провести юбилейные торжества, научную конференцию по творчеству, принять необходимые решения по увековечению памяти и т. п. Все это давно назрело, и каждый день откладывания или затягивания этих дел является осознанным или неосознанным, но нанесением ущерба культуре всех народов нашей республики, каждому из нас.

Убедительно прошу Вас вплотную и как можно скорее заняться этой проблемой.

Кази-Магомет Тотуркулов,

редактор Карачаево-Черкесского книжного издательства.

«Карачаево-балкарский мир», март 1998 г.

Исмаил Семёнов и его эпоха

После воссоединения Карачая с Россией история и культура его нашли благодатную почву для своего развития. Эти идеи поддерживались российскими писателями.

Большое влияние на развитие национальных литератур, в том числе и карачаевской, своим творчеством оказал глава Союза писателей СССР А.М. Горький. Его указания о бережном отношении к фольклору и литераторам национальных областей и республик, высказанные на первом Всероссийском Съезде писателей страны, стали основным направлением в становлении и возрождении культуры национальных меньшинств.

Другой известный писатель Алексей Толстой писал: «Передовая русская культура никогда не знала высокомерного отношения к населяющим Россию народам. В ней никогда не было колониальной струи, колониальных мотивов».

В 20-е годы прошлого столетия некоторые народы национальных окраин обрели письменность, появились первые книги местных авторов на национальных языках, регулярно проводились Декады литературы и искусства народов Северного Кавказа в столице нашей родины Москве.

В 1957 году в связи с 400-летием присоединения народов Карачаево-Черкесии к России шла подготовка к Декаде литературы и искусства народов области в Москве. Приехала группа работников Министерства культуры России в областной центр. В их числе был председатель Союза композиторов РСФСР известный композитор Ваню Мурадели. Он готовил музыкальную часть концерта. Ему были предложены многие песни. Однако он избрал главной песней на открытии Декады карачаевскую песню об Эльбрусе.

В октябре того же года в столице нашей Родины состоялся смотр торжественного концерта участников Декады в Колонном зале Дома Союзов.

Концерт национального ансамбля песни и танца «Эльбрус» с участием коллективов художественной самодеятельности показали интересную программу. Слушатели аплодировали артистам.

На концерте присутствовали Первый Секретарь ЦК КПСС Никита Сергеевич Хрущёв, члены политбюро и правительства СССР.

Примерно в это время я поехал в служебную командировку в горные аулы в верховья Кубани. В то время я редактировал районную газету «По ленинскому пути» в городе Карачаевск.

В ауле Учкулан в сельсовете мне сказали, что вернулся в родной аул народный поэт Карачая Исмаил Семёнов. Я отправился провести известного певца.

Я задал аксакалу вопрос: «Почему Вы не строитесь, как другие?», а он мне ответил экспромтом в стихах:

Ким юй ишлейди четенден,
Ким юй ишлейди гетенден,
Ачха болмаса, ашхы улан,
Не келед кьургъакъ сёзледен?

Что в переводе означает:

Кто строит жилище из плетня,
Кто строит из полотна,
О, добрый молодец, если нет денег,
То, что дадут пустые словеса?

Я подумал, что у народного поэта, как говорится в поговорке: «Ещё на устах клинок в зубах». Потом мы сели на бревно во дворе и, как старые знакомые, заговорили о былом.

Исмаил Семёнов родился 3 марта 1891 года в ауле Учкулан в середняцкой семье. Исмаил рос в семье хранителей устного народного творчества. Родители в детские годы определили его в медресе – арабскую начальную школу. Учитель арабского языка на уроках знакомил мальчиков со стихами восточных поэтов: Хаяма, Хафиза, Фирдауси и других.

Исмаил в юности прошёл и другую творческую школу. В его родном ауле жили старейшины – народные поэты и певцы – Касбот Кочкаров и Аппа Джанибеков. Юноша был очевидцем интересных состязаний известных песнопевцев.

В десять лет стал подражать им, прекрасно играл на свирели и отличался звучным голосом. Как показало время впоследствии, Исмаил ещё в юности стал их достойным преемником.

Исмаил Семёнов встретил одобрительно приход советской власти в горы Карачая, обновления в политической и общественной жизни горцев. Молодой поэт приветствовал культурно-просветительные идеи, развитие литературы и искусства.

В 20-е годы он женился на красавице Анисат – из знатного рода Ижаевых, которая позже стала прообразом героини поэмы «Акътамакъ».

Поэтическая слава пришла дарованию Исмаила Семёнова в 30-е годы. Были изданы книги в Карачаевском областном национальном издательстве в Микоян-Шахаре «Песни и частушки», «Песни и стихи», «Стихи» на родном языке.

В Пятигорске в переводе Эфенди Капиева вышла общая книга Касбота Кочкарова и Исмаила Семёнова под названием «Песни».

Произведения его публиковались в переводе на русский язык в журналах «Огонёк», «Дружба народа», в коллективных сборниках поэтов на родине и в Москве.

Исмаил Семёнов был принят в члены Союза писателей СССР. Он часто выступал как поэт, певец в районах Карачаевской автономной области. Его имя было известно и в литературных кругах в Москве. По приглашению Союза писателей страны он участвовал в столице в песенных состязаниях с певцами национальных республик – народным ашугом Дагестана Сулейманом Стальским, акыном Казахстана Джамбулом Джабаевым и другими.

Карачаевский поэт был участником юбилейных торжеств в Ереване в связи с 1000-летием армянского героического эпоса «Давид Сасунский», во Владикавказе на юбилее осетинского поэта и художника Коста Хетагурова. Постоянно его сопровождал переводчик молодой поэт Магомет Урусов.

Особое внимание на поэтическую фигуру И. Семёнова обратил руководитель Союза писателей СССР Александр Фадеев. Им была подарена карачаевскому поэту большая библиотека, выделены средства на строительство дома в родном ауле. Творчество поэта получило широкую гласность гражданским содержанием, философскими размышлениями и лирическими мотивами.

И. Семёнов, как и другие поэты-современники Кавказа и страны, посвятил немало стихов образам Ленина и Сталина, восхвалял колхозное строительство и советский образ жизни. Во время Декад литературы и искусства Карачая в Москве, в 30-е годы его голосу рукоплескал вождь СССР Иосиф Сталин и его соратники.

Однако у поэта были произведения и сатирического характера, в которых он позже подвергал критике репрессивную политику Сталина. В родном крае певца в 1937 году были безвинно арестованы и расстреляны соратник Ленина, учёный Умар Алиев, председатель облисполкома Курман-Али Курджиев, первый секретарь обкома ВКПб, писатель Хасан Аппаев, талантливый поэт Азрет Уртенев и почти все служители мусульманского духовенства автономной области. Протестуя против такого рода бесчинств, Семёнов писал стихи сатирического характера.

Он со своим саркастическим смехом смело выступал против насилия властелинов страны.

Всё требуешь: «Давай, давай»,
Не оставляя в гнезде подкладыша,

О, Сталин – чёрный ты грузин,
Нет покоя от тебя в мире нам.

(подстрочный перевод)

Когда началась Великая Отечественная война, Исмаил Семёнов выступал с патриотическими стихами, призывающими к обороне Родины от «коричневой чумы» фашизма.

Настали чёрные дни, когда германские войска подступили к горам Северного Кавказа. Руководители области эвакуировались через горные перевалы Карачая, не заботясь о судьбе творческих лиц, в том числе и об Исмаиле Семёнове. Он остался на оккупированной врагом территории.

Временные фашистские власти в октябре 1942 года арестовали певца социализма, и он с другими заключёнными следовал в гестапо в Кисловодск. По пути в Маринском ущелье один из сопровождавших полицейских, поклонник таланта поэта, предупредил Исмаила, что скоро будет привал, и поэт может убежать. За ним он будет стрелять поперх. Задуманное с большим риском было исполнено.

Исмаил Семёнов несколько суток скрывался от преследований в лесу, питаясь дикими осенними фруктами. На третий день в вечерней полутьме, он добрался до мельницы в ауле Верхняя Мара, где нашёл приют у мельника Матая Кочкарова. А потом он ушёл через перевал Гум-Башы в Малый Карачай, где скрывался до прихода Красной Армии.

В январе 1943 года территория Карачая была освобождена от вражеской оккупации. Мужское население Карачая продолжало сражаться на фронтах Великой Отечественной войны, а люди, оставшиеся в тылу, восстанавливали разрушенное фашистскими войсками народное хозяйство области. В октябре 1943 года на долю Исмаила Семёнова выпали новые испытания. Он был арестован чекистами НКВД и этапирован в тюрьму в краевой центр Ставрополь. Следственные органы обвиняли его в покровительстве со стороны оккупантов. Главным вопросом стало – почему он остался жив? Объяснения поэта по этому поводу не принимались органами следствия. Поэт выставлял в свои свидетели мельника и других граждан, объясняя действительные события, произошедшие с ним, но ложь осведомителей довлела над правдой.

2 ноября 1943 года по злой воле тиранов Сталина и Берии была ликвидирована Карачаевская автономная область, а земли её переданы на расширение территории соседней Грузинской республики. Весь карачаевский народ, в основном старики, женщины, дети были погружены в эшелоны и отправлены в восточные районы страны, в республики Средней Азии и Казахстана.

В местах ссылки поселенцы были под надзором спецкамендатур МВД, ограничены в передвижении и других правах, была отменена письменность на родном языке. Но, несмотря на запреты, Исмаил Семёнов, как истинный пе-

вещ народной судьбы, продолжал слагать новые стихи и песни о страданиях и жертвах родного народа.

Произведения, отражающие период депортации, полны картинами национальной трагедии, пропитаны описаниями жизни униженных и оскорблённых людей. Семёнов, используя символику, метафоры, обрушивается с гневом на власть за преследования по национальному признаку.

Лишь счастливая случайность сберегла народного поэта Карачая Исмаила Семёнова от жестокого наказания. Его сатирические стихи распространялась среди ссыльных переселенцев, как протест, но в то же время призывали к терпению и труду на благо страны. Но и в ссылке не обошлось без преследований поэта со стороны органов надзора.

В 1944 году он был вызван в город Джамбул в областное управление МВД. Следственные органы пытались обвинить его в антисоветской агитации. Жизнь поэта вновь оказалась на лезвии ножа.

Исмаил Семёнов стал искать защиту со стороны писателей знакомых ему. Он пишет письмо своему брату по литературному цеху акыну Казахстана Джамбулу Джабаеву, с которым был знаком лично, и просит защитить его от насилия.

Он просит следственные органы запросить характеристику на него со стороны правления Союза писателей страны.

Во время допросов очевидцем-переводчиком был сотрудник местных органов Исмаил Шаманов. По рассказам Шаманова, карачаевский поэт отвергал доводы следствия, не принимал против себя обвинения, доказывал свою преданность стране и народу. Были присланы: положительная творческая характеристика на Семёнова, книги поэта, фотоснимок председателя Союза писателей Александра Фадеева с Семёновым из Москвы. Это спасло поэта от обвинений.

В 1957 году поэт вернулся на родину в родной аул Учкулан, где я с ним и встретился.

Возвращались в литературу имена репрессированных в 1937 г. карачаевских писателей и поэтов, погибших на фронтах Великой Отечественной войны. Ставился вопрос о переиздании книг Исмаила Семёнова. Однако издателям был негласный запрет печатать произведения поэта Исмаила.

Учёные Казий Лайпанов, Ханафи Суюнчев, Ракай Алиев, писатели Осман Хубиев и Азамат Суюнчев неоднократно обращались в областной комитет КПСС с ходатайством о возвращении доброго имени поэта в литературу. Но им отказывали, мотивируя тем, что Исмаил Семёнов писал стихи против власти Советов, что он мулла и продолжает публично участвовать в маулутах, поёт зикиры во славу Ислама.

В свою очередь, я лично просил Исмаила-аксакала писать новые произведения на современные темы. А он мне ответил стихами «Разговор с молодым певцом», где поэт говорит о своём трудном жизненном пути. В то же время

старейшина даёт наказ новому поколению певцов поддержать огонь очага родной словесности. Стихотворение заканчивается следующими словами:

Испытавший всё это старик Исмаил
Как может без плача петь радостные песни?
Век утонул, сердце остыло, эй, Азамат,
Да откроется светлый путь вам, молодым!

(подстрочный перевод)

По просьбе поэта было послано заявление и в Комиссию по персональным пенсиям при Совете Министров РСФСР и председателю Союза писателей Л.С. Соболеву с ходатайством о назначении поэту пенсии 13 января 1964 г. Положительного ответа не последовало.

В 1966 году по Карачаевскому избирательному округу был избран депутатом Верховного Совета СССР Л.С. Соболев. Доверенным лицом его во время выборов был доцент пединститута, писатель Магомет Хубиев. Наша группа писателей – Осман Хубиев, Магомет Хубиев и я обратились к нашему депутату с наказом о защите поэта И. Семёнова.

Леонид Сергеевич вместе с народным поэтом Кабардино-Балкарии Кайсыном Кулиевым и народным поэтом Калмыкии Давидом Кутультиновым поехали в аул Красный Октябрь Зеленчукского района. Они удивились – как такой великий человек, прекрасный поэт и певец может жить в подобной нужде. Они были очарованы авторским исполнением песен, дивным голосом Исмаила Семёнова. Потом писатели-правозащитники не раз вспоминали при встречах, что у поэта был убогий транспорт – тележка и ишак с хомутом.

При встрече их переводчиком был Кайсын Кулиев. Он высоко ценил поэзию единопозычного аксакала, переживал за его неустроенную судьбу и заботился о сохранении его творческого наследия.

Авторитетная делегация известных писателей направилась в Карачаево-Черкесский обком КПСС с просьбой о признании творчества Исмаила Семёнова, издании его книг, а также об улучшении его материальных условий. Однако партийный чиновник их просьбу отверг, мотивируя старыми причинами и приверженностью поэта к религии.

Поэт, покинув родной аул, скитался по районам области (Карачаевский, Зеленчукский, Малокарачаевский).

Умер он в нужде на 91-м году жизни 31 августа 1981 года в Малом Карачае, в доме дочери. Похоронен в ауле Терезе. Поэт оставил большое семейное наследие – четыре сына и шесть дочерей.

Гениальность, особенно такого рода как феномен Семёнова, едва ли может существовать в природе без тени. Долг ценителей искусства – отделить тени от личности поэта, чтобы они рассыпались как глина, прилипшая к слитку золо-

та. Поэт и певец Исмаил Семёнов – великий сокол карачаевской словесности. Всё, что написано им, очень ясно, пластично, просто и доступно.

К сожалению, творчество его не переведено на языки других народов. Если бы стихи и песни карачаевского поэта переводили бы такие мастера переводческой школы, как Семён Липкин, Яков Козловский, Наум Гребнев и другие, то имя славного певца сейчас звучало бы за пределами страны.

Мастерство поэта-горца можно сравнить с выдающимися поэтами других наций и племён. Для карачаевцев Исмаил Семёнов – хранитель высокого человеческого духа, как у русских Александр Пушкин, у украинцев Тарас Шевченко, у узбеков Алишер Навои, у казахов Сакен Сейфуллин.

В родной стране поэта, в России, нынче иные времена. Певца и гражданина, выразителя народных дум Семёнова, несомненно, ожидает посмертная слава. Поэзия имама карачаевской словесности вобрала в себя лучшие традиции народной песни и личного творческого родника щедрого дарования.

Исмаил Семёнов – самый крупный самородок карачаевской словесности. Поэт за свой долголетний период жизни испытал великую славу и беспочвенные гонения со стороны властей, но он не отступил от проповеди справедливости и вероисповедания. Стихи мудреца не поддались разрушению сурового времени. Они, как птица феникс, возродились из пепла и до сих пор парят в подлунном мире, покоря сердца новых поколений.

Семёнов работал в русле классического тюркоязычного стихосложения. Следует сказать об изяществе его поэтического слога, образности языка, о четкости метрики, чеканности строф и мастерстве рифмообразования. В своих произведениях автор умело пользовался таким выразительными средствами как символика, развернутая метафора. Творчество Исмаила Семёнова является подлинной школой поэтического мастерства для молодых авторов родной словесности.

Я рад, что мне удалось с уст певца записать более полный текст его знаменитой лирической поэмы «Акътамакъ» и сохранить ее для фонда литературы.

Азамат Суюнчев,
народный поэт КЧР.

«Недом избранный певец» Исмаил Семёнов

У индейского племени квакуты существовало правило – человек, взявший долг, отдавал в залог свое имя. До его возвращения оставался безымянным, как бы переставшим на время существовать. Думая об Исмаиле Семёнове, вспоминаю этот столь метафорический и справедливый в своей суровости обычай. Наш долг перед его Словом, Светом, Судьбой столь безмерен, опустошителен, необъясним, что его возвращение, наверное, включает в себя многое.

Да, в истории мировой культуры гении очень часто оставались не услышанными своими современниками, которые свою глухоту и близорукость передавали еще и своим потомкам. Но и в столь повторяемом правиле на этой земле опыт Исмаила Семёнова исключителен. Неизменно и другое – как наследие каждого гения, его наследие непременно встретится и встречается со «счастьем воскрешения».

Одно из последних его стихотворений «Много испытано боли было при жизни» – открытое завещание с требованием и мольбой услышать его голос. Невозможно поверить, что их произносит 100-летний старик, который принял на себя испытания «века-волкодава», старик, которого обрекли на немоту, вложили в руки тяжелую плиту из людской злобы, трусости, химер. А у него вопреки всему «не окаменело сердце, ухватившись за истину свою. Благодарю Аллаха – мелкой не стала надежда моя, Знаю – мою жизнь, меня спасет слово мое». Уверенность, достоинство, сила в этом стихотворении обогащены тем, что автор знал, «что есть спасение, что подлежит спасению, и как совершается спасение». От этого знания – сила прощать, оплакивать, понимать, возрождаться.

Всегда сидел на правом плече у Исмаила Семёнова ангел белый. Он омывал его открытую рану, любясь отвагой, красотой души, которая спасала все, что было ценным для нее, одаривая новой силой.

С 1940 года Семёнов не печатался. Умер поэт в 1981 году. 50 лет – ничем не нарушаемое общественное одиночество. Когда думаю об этом – озноб, поскольку это непосильное истязание многократно усиливалось тем, что «воля

предназначения» у Семёнова была, на мой взгляд, определяющей. О том, что он полно осознавал свое задание, свою миссию, говорят ряд стихотворений – «Певец Исмаил», «Утешаю себя», «Я сын Трама Семёнова» и т.д. Поэтическая констатация «Я – голос Карачая», конечно, внеоценочна. В ней только определена сущность его предназначения и мера его осознания.

Если бы он был только лириком, подхваченным жаждой самовыражения и художественным даром, такая попытка немотой изматывала бы, опустошала. А здесь скорбь более сокрушительная. Отсеченный от мира, изъятый, заглушённый ирреальными мегафонами, его голос искажал, принижал, обесцвечивал голос Карачая. Зло, преследующее его, преследовало прошлое и будущее его народа, погружая его настоящее в антижизнь. Внимательное прочтение Семёнова приоткрывает эту его скорбь. Спасала от безумия, слома его индивидуальная религия, которую невозможно охватить традиционным исламом. Определяющим в миропонимании, в стиле самовыражения и самосохранения, думается, было его религиозное чувство. Первично оно. И без осмысления состава, структуры его «гена религиозности», его своеобразия, понимание сущности и творчества поэта будет, на мой взгляд, особенно усеченным и неверным. Органично сцеплен этот ген с природным заданием великого национального поэта – отражать лик народа, его воспоминания о себе, его непроясненные, неосознаваемые силы и слабости, его любовь, его радость. И, конечно:

...Если только он
Есть нерв великого народа,
Не может быть не поражен,
Когда поражена свобода.

Я. Полонский

Исмаил Семёнов был таким «нервом», и свобода на всем его пути была не только поражена, а замурована.

«Чтобы понять слова твои, нужен был словарь твой. А его не было...» – в эту фразу внука Семёнова Ракая вложено много. Нет и не будет такого Словаря, в котором он услышал и воссоздал души птиц, листьев, ночи, дождя, человека, народа. Как каждое новое, художественное, единственное явление и Семёнов обречен на то, что те, кто будут обращаться к его слову, будут слышать свое и изобретать свой перевод из его Словаря. С подлинником эти усилия, видимо, будут иметь немного совпадений. Осознавая это, преодолевая растерянность перед светом поэзии и судьбы Семёнова, осмелюсь обозначить контуры и своего перевода.

«На каждый звук и мысль встает...»

«Джырчы»-«Певец» – одно из самых устойчивых, неизменных определений поэта, и частично оно верно. С оговоркой: все великое в поэзии – песня. Мыс-

литель Т. Карлейль настаивал: «Поэт тот, кто думает музыкальным образом, и я воздаю Данте величайшую похвалу, когда говорю, что его «Божественная комедия» представляет собой во всех смыслах неподдельную Песнь!» Этими словами можно определить творчество Семёнова. Точно, веско – Песнь!

Богатое и уникальное музыкально-этнографическое наследие карачаево-балкарского народа, к сожалению, скупо и фрагментарно исследовано. Но обнаружить в нем произведение, сопоставимое по силе ритмики, объемности музыкальной мысли, подчиняющих в «Минги Тау» Семёнова, думается, невозможно. И одно то, что это произведение воспринималось массовым сознанием как элемент народного творчества, свидетельствует об уровне разработанности музыкальной этнической культуры и уверенности народа в возможности создавать и такие композиторские шедевры безымянными сказителями. Но, несмотря на эту составляющую, рассматривать это произведение как пример народного, традиционного «джыра», на мой взгляд, не верно. Традиционная народная песня, прекрасная и проницательная, остается одной из песен в ряду песен других.

При всей мощи, богатстве, уникальности института народных певцов в Карачае уже в раннем творчестве Семёнова «традиционный джыр» обновлен и отличен. «Минги Тау» – единственен. Он навсегда стал национальным символом, гимном, автографом народа, и то, что вылепил, угадал их еще молодой человек, свидетельствует и о редком поэтическом даре, и о предназначении этого дара. Преобладает в нем один из значимых музыкальных элементов – восхваления. Идеи и образы музыки выполняют мощную гимническую функцию – они обязывают выпрямиться. Обещают победу и праздник. Провозглашают, что они честно завоеваны и заслужены. Движение, сила ритма, его рисунок, звуки выстраивают подлинный национальный символ и гимн. И в первую очередь, думается, «Минги Тау» – индивидуальное музыкальное произведение.

Более сложна и парадоксальна художественная логика И. Семёнова, соединившего такую музыку с самим текстом. Вербально Минги Тау дается как портрет живого, непредсказуемого и дорогого человека, с которым кровное родство. Во что одет, каким бывает в гневе, как умеет любить. Он обращается к Эльбрусу не как к «обиталищу богов», «Мировой горе» и т. д., а как к человеку, который:

Когда небо сердится,
Ветрами своими раскачивает твой подол.
Ты подбадриваешь, сам себе говоря:
Меня сильнее нет..
С благодарностью к нему:
Ты вовремя нам напоминаешь,
Что нельзя забывать о зиме..
С просьбой:

Если не будешь милосердным,
Народ твой растеряется...
С согласием:
К тому, кто неподготовленным к тебе направляется,
Бываешь очень беспощаден...

Право имеешь. Вскользь – прекрасна ты, единственна ты, – не с чем сравнить. Но взгляд любования редкий, и это взгляд горца, который живет рядом с горой. И простые слова, вмещающая в себе много конкретных подробностей и единичных гипербола, раскрывающие образ Эльбруса, гармонично сочетаются с гимнической музыкой. Вместе – текст и музыка – торжественная великая Песнь. Изумляет, что национальный символ, навсегда ставший духовным автопортретом народа, угадал, вылепил еще молодой человек.

Песнь «Акътамакъ». В ней и сюжет, и состав, и тайна – поэзия, ее новизна и осязаемость. Помню растерянность и ликование, когда впервые прочитала поэму в 1996 году, – открывался иной, прекрасный, дорогой мир.

П. Успенский, один из достойных учеников суфия Гурджиева, потрясенный замыслом, красотой мавзолея царицы Мумтаз-Махал, воздвигнутого супругом после смерти жены, который, кстати, воздвигали строители-суфии, писал о том, что взгляд на мавзолей рождал новую реальность, повседневность преобразовалась... Вместо знакомой открылась реальность другая. При чтении поэмы Семёнова было аналогичное чувство – несколько миров одновременно. Внешнее совпадение – оба памятника воздвигались во имя любви, и в не смирении смерти в любви. В воплощении – неисчерпаемость художественных смыслов, обновление замысла и импульс – воплотить невоплотимое, отчеканить душу, подняться над землей, потому что небо – в душе.

В поэме неоднократно звучит глагол «строю», выражая отношение Семёнова к поэме как словесному строительству, и в «Акътамаке» он – виртуозный зодчий.

Мета гения в качестве поэтической речи. Язык – и сюжет, и волшебство, которые подчиняют, колдуют, преображают. И «феномен языка» в его творчестве – тема отдельных исследований.

Все немногие интерпретаторы Семёнова (а по ряду свидетельств и сам поэт) считают его суфием. «Акътамакъ», безусловно, также один из уникальных поэтических шедевров в столь богатой и великой суфийской литературе. (Надеюсь когда-нибудь немного приблизиться к «мастер-ключу» этой прозрачной и лабиринтной поэмы.)

Суфизм, именуемый мистической традицией в исламе, сопровождают в трактовке столь же метафизические определения, но есть ряд конкретных дефиниций. Одна из особенностей суфизма – он очень разный и подвержен весьма серьезным изменениям в зависимости от специфики культурного опыта того, кто обращен к нему. Духовное же бытие великого национально-

го поэта Семёнова, связанного с ним, существенно преобразует это учение (вновь – серьезная, увлекательная, айсберговая тема).

В творчестве Семёнова, в модели его отношений со временем, человеком, самим собой можно обнаружить наиболее значимые четыре стадии суфизма. Это дорога, пройденная другими, и тропа, по которой каждый проходит впервые. Тропа – в пустыне. Либо нужен проводник, либо путник должен твердо знать – куда, как и зачем он идет. Это личностное постижение истины, спрятанной в пути по двум разным дорогам, и, наконец, обретение в своем путешествии такого знания, опыта, что они подводят к великой и ясной мудрости. Освещает путь, ведет в этом странствовании любовь.

В такой последовательности Семёнов эти дороги прошел. Остальное – все- сильное время, место и Поэт. И отсутствуют зафиксированные закономерности. А в анализе его творчества они зачастую преобладают. Так, в существующих немногочисленных работах о нем наиболее часто употребляемые категории – фольклорность, народность, мифопоэтичность, которые, конечно, присутствуют в его поэтике. Но...

Когда У. Фолкнер утверждает, что «национальная литература не может быть рождена фольклором, хотя одному Богу известно, сколько раз нам пытались внушить обратное. Национальная литература – это подлинное самовыражение» (Американская драма: Юджин О'Нил. М.: ЛУ, 1987. С. 189), – он прав частично. Фольклор – первичные данные в биографии этноса, и они впечатаны в духовную биографию каждого великого национального художника. Независимо от воли, сознания, первичный импульс у И. Семёнова, безусловно, самовыражение. Но, выражая себя, он произвольно, органично отражает контуры своего генетического кода, одними из составляющих которого является религиозность и культурный опыт народа, которые Семёновым были получены уже при рождении. И его мировоззрение, мышление, отношение к временному и вневременному управляются, повторяюсь, очень своеобразным религиозным чувством. Естественно соседство в его творчестве констатаций – «Мое имя запомнит народ», «Слово мое в устах народа сохранится навсегда» и рядом – «Я такой же, как все вы. Я – один из вас».

Это выражение самоутверждения личности в вечности, которое действительно является нервом религиозной жизни. Параллельно, органично, будучи национальным поэтом, он утверждает в вечности и свой народ.

Фольклорность И. Семёнова в составе его крови. Эта составляющая не внешний прием, не, тем более, один из периодов в «эволюции развития». Его феноменальность в том, что он, пожалуй, единственный из основоположников национальных литератур, который начал свое творчество и завершил его, отталкиваясь только от личного опыта, судьбы. Один пример. Известно, что он знал, любил поэзию Востока. Обладая редкой памятью, знал наизусть, например, поэму Навои «Лейла и Меджнун». С другими художественными мирами

не был знаком из-за языковой недоступности. При этом ни единым значимым штрихом он не отразил присутствия в своей душе этой любви. Обнаружить переключку, отголоски, естественный и, казалось бы, неизбежный отсвет восточной поэзии в творчестве Семёнова очень сложно.

Широкая практика обработки известных сюжетов, их самостоятельное, талантливое переосмысление и прививание к родной словесности на Северном Кавказе (например, шедевры К. Мечиева «Буджигит», «Тахир и Зухра») Семёнова не увлекала. Все – от себя. Предположения, что связь «оптимистического мироощущения пастуха и скотовода» с темами бренности человеческого бытия вызвана влиянием восточной поэзии, на мой взгляд, вызваны торопливостью.

Ведь и у самого «типичного пастуха» вопрос о «непостижимости человеческого бытия» может возникнуть как-то и без влияния восточной поэзии. Достаточно самой жизни, эти вопросы диктующей неустанно и изобретательно. Еще – в «типичности» Поэта столько исключений, что «обнаружить правило» можно только во внешней его жизни. Во внутренней его истории иная картина. Просто такое явление, как Исмаил Семёнов, отклоняет педантизм, методологические указатели, схемы. И будущим его исследователям предстоит неожиданные радостные открытия, к которым можно приблизиться, исключив стандартность, технологичность, преднамеренность. Нужна любовь, дар понимания, доверия к тексту и первичность текста.

«Сказали мне – отрекись от веры своей...»

Не знаю, какие режимы должны еще перевернуться в нашей империи, какие позволения на покаяние должны поступить, чтобы прекратить политическое преследование И. Семёнова. Уже позабыты даже «коллективные прозрения» 90-х, а по сути, оно продолжается и в настоящем. В недоговоренности, в согласии с абсурдом и ложью, в торопливом бормотании о «политических обвинениях» присутствует торжество безымянной и мрачной силы, которая преследует поэта и сегодня. Речь не об отсутствии официального почитания, а об отсутствии его книг. Но так уж повелось у нас, что одно сцеплено с другим, и сегодня, через 70 лет после запрета на публикацию его произведений, издан только один поэтический сборник «Песни и стихи» (1992). Составитель, идеолог сборника Билял Лайпанов, как кровный сын, многие годы терзается от чувства личного долга перед памятью Исмаила Семёнова и делает все, что может. В Нальчике, в журнале «Минги Тау» главный редактор А. Бегиев, управляемый этим же чувством, в 1996 году издал «Акътамакъ». В Карачае – ни единой книги за 70 лет. Здесь можно сказать: «Суслов бессмертен и по заслугам единственный, кого похоронили рядом со Сталиным». Неизвестно, были ли какие-то личные мотивы у этой зловещей маски системы для такой зоологической ненависти к Карачаю. Но возникает чувство, что до конца своих дней он с

Карачая своего трусливого, мутного, беспощадного взгляда не сводил. Выкорчевывал все настоящее, вольное, талантливое. И все extraordinary трагедии XX века в жизни карачаевского народа он умножил в квадрате черном своим присутствием в ней. Во всяком случае, сфокусировать себя со своей плебейской сущностью на многих ему удалось блестяще.

О своих «преступлениях» Семёнов все сказал сам, выступая и защитником и обвинителем. Вина в том, что был не в силах «отречься от веры своей», не в силах подпевать неправде и гнету. Вина – «искал только истину», вина – молился Аллаху за всех обманутых и сломленных. Преступление – совесть, вера, дар. В стихотворении «В час печали» он не сожалеет, что плата за то, что был верен своей совести, заданию и вере своей – «дни – зимние ночи без огонька», плата – «при крыльях перебитых – надежды, протянутые до звезды седьмого неба». Горечь каждого большого поэта – «мог и не сумел открыть сердца закованные», и этой горечью пропитана душа, слова.

В разговоре с «известным» певцом Семёнов открыто провозглашает свою поэтическую идеологию, свою версию о том, что такое поэт, его задача, крест и воздаяние. Задолго до перестройки он дает объемный и беспощадный портрет официозных литераторов, которые служили системе, были раздавлены и возвеличены ею. «За то, что для правды не находили в себе души», за то, что «не было у вас молитв и слов для молитвы», за то, что «смешали правду и ложь», вы приговорены к забвению и исчезновению.

Почти дословно Семёнов повторяет констатацию Пушкина «раб и льстец одни приближены к престолу, а небом избранный певец молчит...». Только избранному певцу молчать не дано, не дано честь менять на «почести», не дано отречься от своей правды. «Вместе с народом я горел на одном огне», – отмечает Семёнов без пафоса – не дано иначе.

В депортации и возвращении Семёнов – голос каждого карачаевца и голос земли, оторванной от своего хозяина. Этот пласт в его творчестве и надгробный камень всем убиенным, истерзанным, непогребенным, и надгробный камень тому, что не вернется, что утеряно в жерновах геноцида. Он свидетельствует, оплакивает, молится. Песнь скорби, вопрошания, надежды, в которых его индивидуальность отходит на окраину. Он – мост над пропастью. Одна задача – удержать и удержаться.

Семёнов также один из немногих, кто вскрыл драму и нашего возвращения. В стихотворении «Говорю с молодым поэтом» он скорбно и изумленно констатирует, что за годы его пребывания в аду другими стали соседи, этого ада избежавшие. И потому что неназванное, неосмысленное, морально и юридически не наказанное зло будет тянуться, тянуться и порождать зло новое, и потому что без души и памяти человек слаб.

В стихах последних лет – ясная и глубокая мудрость суфия, несущего в себе и одинокий путь в песках, и тропу любви, и лично выстраданные истины, и не-

вероятное прекрасное мужество. Их смысл, семиотика, полнота и чистота личного религиозного опыта и опыта своего народа, должного быть спасенным, потому что он единственен, а спасти себя с помощью Аллаха может только он сам, – неисчерпаемы. Неисчерпаема поэзия.

Завершая – к началу. Упомянутый закон древнего племени при своей метафизичности вполне конкретен. Но разными долги бывают. Есть сакральные – это долг живых перед завещанием ушедшего. В подзаголовке к стихотворению «Сыну» Семёнов открыто уточняет функцию своих слов – завещание. Это один из шедевров поэта по художественной убедительности, пространству и силе эмоций. В нем – величественность и застенчивость человека чести. Мольба – «выйти на поиски слов моих», «собрать мое стадо в мой старый двор». Все, что разбросано, упрятано, присвоено, что было счастьем, мукой, бременем, сутью, – понять, вернуть. В переводе на деловой язык – подготовить и опубликовать академическое издание поэта, охватывающее его наследие, воссоздающее его творческую историю. В текстах Семёнова, в их подтекстах и контекстах и «ветер эпох», и лик народа под этим ветром, и отвага памяти, хранящие все, что было и будет. И слово, которое спасало его, может быть, спасет и нас. Святость завещания Исмаила Семёнова, его смысл еще и в этом.

Раиса Кучмезова.

Книга «Балкария. Лики, знаки, тексты». Нальчик, 2012 г.

Уроки Исмаила Семёнова

Я меньше всего хотел бы повторять общие места, возвращаться к вопросам биографии Исмаила Семёнова, либо сетовать на нашу всегдашнюю неорганизованность, беспамятство. Все это имеет место, неизбежно и повторяемо. Мне хотелось бы сегодня только озвучить вопросы, которые я себе задавал и задаю с тех пор, как столкнулся с текстами Исмаила Семёнова.

В самой карачаевской литературе репрессий 37-го не удалось избежать многим талантливым писателям. Достаточно назвать тут имена хотя бы Х. Аппаева, А. Уртеннова. Безответным остается вопрос – почему среди них не оказалось имени Исмаила Семёнова, ведь прямых антисталинских или антисоветских выступлений или текстов, например, того же Хасана Аппаева или Азрета Уртеннова мы не знаем. Зато мы знаем, они ушли в лагеря по навету своих, карачаевских «павлуш морозовых»... И, наоборот, мы знаем десятки талантливых строк Исмаила, где дана самая жесткая критика режима. И эти стихи ходили по Карачаю, как говорится, из уст в уста. И ничего. Конкурс к юбилею армянского эпоса «Давид Сасунский»: Исмаил побеждает на нем всех известных акынов СССР. Исмаил Семёнов даже получает в 1940 году высокую правительственную награду. Издается до этого года четыре сборника его стихотворений. Поэт на вершине славы. Но параллельно существует критическое, жесткое и честное слово, стихотворение Семёнова, вскрывающее все аналогии, пороки режима. Критическая позиция Семёнова интерпретируется рядом недоброжелателей как одобрение поэта. Но этому нет ни единого доказательства. Если бы они были, разве бы вернувшиеся в январе «красные» пощадили бы его? Но поэт продолжает жить среди своего народа: обнаружить документ, где черным по белому написано, что за то-то и то-то знаменитый народный поэт Исмаил Семёнов, например, за коллаборационизм, был подвергнут наказанию, исключен из Союза писателей СССР и т.д., не удалось самым активным его врагам. Нет и факта исключения его. Но, повторюсь, этих обвинений нет. Есть только слухи. И гробовое молчание с 1941 по 1991 ... на 50 лет... Поэта не печатают, но идет

не просто замалчивание его творчества и изъятие из литературного процесса, а откровенное обворовывание, плагиат отдельных стихотворений, строф, строк поэта. Он есть... и одновременно его нет. Если не ошибаюсь, в 1965 году, лишь однажды, в «Очерках карачаевской литературы» проскользнет имя знаменитого поэта в контексте, что выдающийся поэт в последние годы «ударился в религию». Наверно, и за такое нарушение «всеобщего обета замалчивания поэта» нам следует быть благодарными литературоведу А.И. Караевой, автору очерков. А дальше – безуспешные попытки поэта легализоваться, о чем свидетельствует его заявление в местную организацию Союза писателей с просьбой восстановить его в рядах этой организации, крик о помощи (а было ли вообще исключение из Союза?). Но, увы, следовало то же равнодушие, глухота. Правда, нашлись такие командиры от литературы, которые предложили поэту: напиши пару стихотворений, в которых отрекаешься от Бога... и, мол, вернем тебя в литературу. Это было невозможно, да на этом бы не остановились его «благодетели»: поэта заставили бы публично отречься от того, чему он на протяжении всей своей долгой жизни был предан сердцем, своей сутью – от Бога! Несмотря на всеобщую тогдашнюю обязательную традицию атеистического нигилизма, Исмаил нигде и ни разу даже не усомнился во Всевышнем! Наоборот, вспомним хотя бы «Плач мечети», где он четко обозначил свою позицию («В чем же провинилась Божия мечеть?»). Но нет, несмотря на жесткий с ним разговор, поэт с негодованием отвергает такое предложение («Разговор с «известным» певцом»...

Кстати говоря, именно в отношении к наследию поэта, в негласном запрете на его издании официальных генералов от литературы – самое разрушительное зло. Не придавая значения такому органу как Карачаево-Черкесское отделение Союза писателей, по существу, сегодня превращенному в некий профсоюз писателей, который на самом деле занят чем угодно, только не литературой, все же удивимся его позиции. Да, юбилей Поэта привел в движение даже глухие сердца. Да, сегодня к хору славословящих Поэта добавляются новые, разные голоса, подлинные и искусственные. Но, справедливости ради, я бы хотел здесь отметить, вслед за именами Билала Лайпанова, Назифы Кагиевой, Софии и Маруа Семёновых (Маруа первая собрала и передала для публикации с нотами зикиры отца, журнал «Ас-Алан», №4, М., 2001 г.), Абдуллаха Бегиева, опубликовавшего переданный ему сыном поэта Азретом черновой вариант рукописи поэмы «Акътамакъ» в журнале «Минги Тау» – тех литературоведов-ученых и литераторов, которые в числе первых занялись возвращением имени и творчества Исмаила Семёнова в его законное пространство, тем самым исполняя Осият, Завещание Джырчы Сымайыла. Это – Зухра Караева, посвятившая докторскую диссертацию творчеству поэта, а также Кази-Магомет Тоторкулов, защитивший по его творчеству кандидатскую диссертацию. (Отметим тут также целый номер газеты «Карачаево-Балкарский мир» З. Батчаева,

где К.-М. Тоторкулов впервые тогда дал развернутый материал о творчестве и жизни поэта.) Примерно в это же время мне удалось перевести часть стихотворений поэта на русский язык и опубликовать их в газетных вариантах в республиканских газетах «День Республики», «Экспресс-почта», «Вести Гор», за что благодарю редакторов того времени И. Мягкову, Р. Узденова, А. Эбзеева...

Исмаил Семёнов – один из основоположников и классиков карачаево-балкарской литературы, сформировавший и разработавший современный литературный язык, многообразие форм и стилистики современной карачаево-балкарской поэзии, не говоря уже о его подвижническом титаническом труде и гражданском мужестве, что навсегда останется образцом служения поэзии и своему народу. Полнокровное возвращение творчества Исмаила Семёнова, невозможно, в том числе, без переводов его на русский язык.

Для меня символично, что книга «Возрождение», посвященная 50-летию возвращения карачаевского народа на родину, вышла с эпиграфом из стихотворения Исмаила Семёнова «Итог» в моем переводе: «Чище неба Карачая/ Не увидел я. / Слаще слова «Карачай» / Не услышал я». Интересно, что поместили его на заднюю сторону обложки. Полагаю, что К. М. Тоторкулов точно знает, кто этого добился, и чего ему стоило сохранить фразу хотя бы на этом месте. Я это говорю для того, чтобы подчеркнуть, что, будучи карачаевцем по национальности, этот благодетель совершенно серьезно сказал: «Как можно в книге, которую читают люди разных национальностей такое разместить на обложке». Я ничего не нашел в ответ, поскольку, как говорит мой друг народный доктор Бурхан Эркенов, «мне нечем было сказать»... Только подумалось: «Неужели Небо Карачая перестает быть Небом других народов, как Небо других народов – Небом для карачаевцев! Ведь и слепому ясно, что тем самым Исмаил Семёнов передал, чем являлась Родина для карачаевцев, возвращавшихся из 14-летней каторги! Ведь книга «Возрождение» этому посвящена... и лучше Исмаила никто не передал чувство истосковавшихся людей, возвращающихся на Родину – под Небо Карачая». Мне кажется, именно такое чувство должно быть присуще всякому карачаевцу, где бы он ни был... И я даже мысленно не представляю отторжение, если, допустим, так будет славить Небо над своей Родиной и свой народ любой представитель любого народа. Это так органично и понятно для живого человека, все равно как любовь к матери своей! Но осадок, как говорится, от встречи с такими нигилистами от литературы остается горький. Почему иные из нас немеют от чужого успеха, лишены чувства справедливости, истины, стыда, реальности?

Не скрою, меня при всем этом не покидает ощущение неполноты и эклектичности всех этих мероприятий. Что называется, все делается на живую нитку, на энтузиазме отдельных личностей. Полагаю, не каждый народ в России осчастливлен Всевышним поэтом такого уровня, как Исмаил Семёнов. И потому и во имя искупления греха общества перед памятью этого великого ка-

рачаевца – его юбилей должен был отмечаться на высшем государственном уровне в самой республике. Да, прекрасно, что в свое время известный художник Мекер Чомаев нарисовал знаменитый портрет Исмаила Семёнова, замечательно, что полумиллионным тиражом Почта России выпустила конверты с изображением Поэта, в чем несомненна заслуга Н. Гербекова. Спасибо всем, кто внес свою лепту в возвращение имени и творчества Исмаила Семёнова народу! В том числе всей редакции газеты «Къарачай», Карачаевскому Научно-исследовательскому институту, а также музейным работникам, членам семьи поэта – всем, кто бескорыстно любит слово поэта. Но скажу, меня не покидает горечь, о которой, по-моему, провидчески (адептам суфийской школы ислама это так органично) в одном из стихотворений он сам, Исмаил-эфенди, сказал просто и гениально:

«Ёлюм деген алайды –
Тар межамгъа джыяды.
Тенгсинмеген тенгинг да
Къангаларынгы джонады».

Аллюзия тут не в той прямой ассоциации, которая всплывает в памяти, когда читаешь отдельные статьи отдельных людей, запоздало славословящих Поэта, а при жизни, в лучшем случае, воздержавшихся от поношения поэта. Бог им судия. Поэт сам во многих своих стихотворениях дал им оценку, очевидную сегодня всем: Джырчы Сымайыл вернулся к своему народу, в памяти народа мало что задержалось от искусственного соцреализма «народных поэтов».

Лучше самого Исмаила невозможно ответить всем его злопыхателям. Я вынужден об этом говорить, потому что знаю – врагов его не стало меньше. Если честно, то именно в этот юбилейный год во всей полноте я почувствовал застенную злобу и недомыслие в среде нашей интеллигенции.

Раздумывая над этим, я пришел к необходимости собственной оценки поэзии Исмаила Семёнова. И мне это сделать легче. Потому что я много ночей сидел над его текстами, искал адекватное переложение и передачу каждого его стихотворения на русский. Поиск оттенков, настроения поэта, «нащупывание» адекватной интонации, без чего вообще невозможно сесть за перевод, который открывает незаметную глубину, подтекст, показывает уровень и художественный вкус поэта. Например, при переводе его стихотворения «Лишон болмадым» («Не стал лишенцем я») поэт открыто иронизирует над колхозным строем. Любопытно, что это стихотворение на самом деле было опубликовано, и его буквально понимали, как открытую поддержку поэтом коллективизации. Но чего стоят строки:

«Да бирден чёгюч урайыкъ энди / Биз ара мюлкню тёшюне»...

Что говорить о людях того времени, когда сегодня один из отмеченных авторов статьи о нем, комментируя это стихотворение, так же оценил его, как

современник коллективистского времени. В русском переводе у меня это место звучит так: «Что ж, вместе станем молот поднимать, / По общей наковальне им стучать. / Друзья, примите же меня в колхоз, / К работе общей я душой прирос». Несомненная ирония самого текста, прямая декларация поэта, что «Ход времени я верно осознал / И поведение с ним свое связал», ничего не сказали современному комментатору. Полагаю, что с этим комментатором сыграл злую шутку именно существующий в карачаевском обществе по сегодня тривиальный подход к творчеству поэта... Не на основе текста, а на основе слухов и домыслов. Конечно же, в ученой аудитории закономерно обсуждение места и роли всякого поэта именно на основе текста и его чтения. При том, как констатирует, литературовед и культуролог, доктор наук Ф. А. Урусбиева, нужны уровни чтения. Что-то мистическое и детективное есть в оттенках возвращения поэта в нашу действительность. Наши балкарские братья привезли из Средней Азии останки Кязима, отстроили дом-музей, издают на академическом уровне его творчество ... потому что – Основоположник... У нас же мало кто знает, где похоронен великий поэт!

Сам факт возможного возврата Исмаила Семёнова на подобающее его дару место вызвал панику в умах отдельных литературных старателей, которую понять и оправдать невозможно...

Текстуальная работа над творчеством великого поэта только начинается. И я уверен, что с каждым годом мы будем открывать все больше граней его таланта. Мне кажется, что дело биографа окончательно разобраны в темных и неизвестных страницах его биографии. Дело филологов и литературоведов, добросовестных редакторов – найти и опубликовать все его наследие. В родном мне Красном Кургане одну из новых улиц мы назвали его именем. Уверен, к его могиле в селе Терезе не «зарастет народная тропа». Все впереди. Что написано каламом – долговечнее человека! Случайно ли поэт в одном из последних стихотворений «Ахыр сагъыш» писал:

«Ёлюм къолдан сылджыратхан келямгъа,
Багъа бериб, сыйлы джерге ким салыр?»

Это вопрошание к ныне живущим, нам всем, его родному народу.

Исмаил Семёнов выдержал многое. Выдержал испытание Тишиной, Пустотой, Немотой, почти на 50 лет, будучи в изоляции от своего читателя, он продолжал творить и верить Аллаху, нам...

Нюр-Магомет Лайпанов,

кандидат философских наук.

«Литературная Балкария и Карачай», № 5, декабрь, 2011

Депортация как антропологическая проблема в лирике Исмаила Семёнова

Депортация народов в годы сталинского режима открыла совершенно новую страницу в художественно-философском осмыслении категории «трагическое». По нашему убеждению, ее принципиальная новизна заключается в следующем: если до сих пор в обозримой общечеловеческой социальной истории репрессивная сила власти могла быть направлена против отдельной личности, то теперь субъектом «трагической вины» и объектом наказания стал народ в целом.

Во второй половине XX века внимание многих честных художников было приковано к трагическим событиям, связанным с выселением отдельных советских народов, в числе которых оказался и карачаево-балкарский народ. Несмотря на то, что тема депортации относилась к разряду запретных, не подлежащих документальной и художественной трактовке, многие авторы, изъясняясь метафорами и аллегориями, создали богатую поэтическую летопись, художественная ценность которой сегодня неотделима от ее исторического значения.

Особое место в ней занимает выселенческая поэзия классика карачаевской литературы Исмаила Семёнова (1891-1981), поэта, чьи творения имели и имеют феноменальную популярность в народной среде. Доктор филологических наук Зухра Караева, автор пока единственной монографии о художественном мире Исмаила Семёнова (Москва, 1997), подразделяет его творчество на три этапа, среди которых как особый, переломный выделяет азиатский цикл, вошедший стихотворения о депортации.

Исмаил Семёнов – один из тех редких поэтов выселения, кто с прозорливостью, граничащей с ясновидением, предвидел неотвратимость народного бедствия. В целом он принял постреволюционные социальные преобразования, но очень скоро преоценил внутреннюю несостоятельность утверждаемого общественного строя. В период, когда большинство поэтов воспевали Сталина и его идеологию, Семёнов писал стихи, обличающие вождя.

Поэт не устаёт повторять о том, что разрушаются основы бытия: «продажные занимают путь наверху» («Где революция?»), «на ногах у людей пути» («Позади змея»), «разрушаются мечети, доски которых используются для строительства тюрем» («Плач мечети») и т.д. Гибельный путь псевдопрогресса

очевиден для Семёнова, в предвыселенческой поэзии отметившего неотвратимость этнической трагедии, обусловленной множащимся и крепнущим день ото дня социальным злом. У поэта, регистрировавшего «симптомы» депортации, сам факт выселения не вызывал столь сильного потрясения, как, допустим, у Кайсына Кулиева и Керима Отарова, рассматривавших его как злодеяние, самоосуществившееся вне замысла Бога.

В условиях социально-нравственной неопределенности духовным прибежищем и медиатором, способным истолковать происшедшее, для Семёнова, стала теоретическая система ислама. В гипертрагической ситуации и поэт, и стоящий за ним народ метались в настойчивом поиске нравственно оправданного выхода, пока логика веры не расставила для многих все по местам. Бинарные оппозиции «родина-чужбина», «прошлое-настоящее» в сознании «спецпереселенца» складываются в две понятные и объяснимые категории «рай» и «ад». Двухслойная интерпретация действительности (историческая и аллегорическая) заставляет воспринимать реальность как знак божественного промысла, как испытание, предначертанное Аллахом. Люди, оказавшиеся на границе между жизнью и смертью, отталкиваясь от картины мира ислама, верят в то, что человеческая судьба детерминирована внешним разумом. Философия фатализма, востребованная в условиях безысходности, стала действенным фактором в процессе преодоления страданий и мучений физического характера. Гораздо сложнее обстояло дело с нравственными испытаниями. «Особую нагрузку религиозное чувство испытывает не в моменты чисто физических испытаний и мук – голода, холода, бездомности, – пишет Зухра Караева в упомянутом исследовании. – Эти несчастья преодолеваются духовным усилием. Пограничными, критическими становятся моменты нравственных испытаний».

Лирический герой стихотворения «В воскресный день» погружен в глубокую скорбь из-за унижения, которому его подвергают как «спецпереселенца», представителя «неблагонадежного народа». Испытание религиозного чувства героя обострено до предела экстремальностью ситуации: он находится в святой святынь – мечети и совершает намаз, когда жесткая рука коменданта выводит его из круга молящихся и отправляет в тюрьму на десять дней за то, что он нарушил комендантский режим и вышел за пределы дозволенной территории. Герой на грани эмоционального срыва: как знак вопиющей несправедливости он рассматривает невмешательство Аллаха в столь очевидный и необузданный разгул насилия. Ведь он находится в мечети – духовном средоточии высших ценностей, но, выходит, и там нет правды. Стихотворение изобилует риторическими вопросами, посредством которых он пытается поймать ускользающую от него истину. Но и эта художественная ситуация не является пределом испытания на прочность нравственного кодекса репрессированного человека. В стихотворении «Разговор с молодым поэтом» автор ставит и вовсе неразрешимую задачу. Речь идет о семье спецпереселенцев, в которой дети начали пух-

нуть от голода. Их дни были сочтены, когда отец принимает беспрецедентное решение – продать одну из девочек бездетной семье казахов за мешок зерна. Этим он спасает жизнь умирающих детей, но забыть горький плач проданной малышки он не может. Здесь человек оказывается перед проблемой трагического выбора, и выбор делается в пользу Жизни.

Светлым жизнеутверждающим настроением пронизана лирика Семёнова, созданная в 1957 году, когда решением двадцатого съезда КПСС народ обрёл долгожданную политическую свободу и возможность вернуться на Родину. Осмысливая былое и прославляя новое время торжества правды и социальной справедливости, поэт создаёт целый цикл философской лирики. Особое место в нём занимает стихотворение «Исмаил вернулся на родную землю». Оно начинается с зачина, содержанием которого является самоидентификация героя: /»Я говорю, я Семёнов из рода Семёновых»/. Человеку, который 14 лет был лишен имени и воспринимался только как элемент безликой массы спецпереселенцев, очень важно, прежде всего, осознать самоценность персонального «я», ощутить себя как значимую для мира индивидуальность. Следующая строфа, где говорится о слушателях, «требующих песен и шуток», является вторым шагом на пути к полной психологической реабилитации. Герою важно, чтобы значимость его «я» была воспринята окружающими, чтобы его духовное пространство было признано внешним миром, в который он интегрируется своими песнями, одновременно возвеличивая ими и свое «я», и национальный мир.

В карачаевских песнях выселения сквозным является мотив подлинного обретения родины через единение с природой, физическое прикосновение к камням, деревьям, земле, скалам, траве. Герой Семёнова подходит к древним надгробным камням, где захоронены предки, и тем самым восстанавливает распавшуюся связь времён. В рассматриваемых песнях выселения природа не остаётся пассивным созерцателем. Она в высшей степени одухотворена и разделяет радость ликующих горцев.

Таким образом, тема народной трагедии находит оригинальное художественное выражение в творчестве выдающегося карачаевского поэта Исмаила Семёнова. Важное место в его системе этических ценностей занимает концепция нравственной стойкости человека в период, когда «история выходит из берегов». Энергией художественного слова поэт стремится максимально оградить человека от насилия и объявляет толерантность самой высокой ценностью в сообществе людей.

Бурхан Берберов,

доктор филологических наук.

Сборник «Антропоцентрическая парадигма в филологии».

Часть 1. Материалы международной научной конференции.

Ставрополь, 2003. С. 525-527.

Исмаил Семёнов (Джырчы Сымайыл)

Джырчы Сымайыл – последний великий народный певец и первый великий национальный поэт Карачая. Он сумел воплотить в своем песенном, поэтическом слове дух нашего народа, всю красоту и богатство нашего языка. Одновременно Он – основа и вершина нашей поэзии. Ни до, ни после, ни одному карачаевскому поэту, певцу не удалось достичь его уровня...

Поэма Исмаила «Акътамакъ» – это не только гимн любви, это энциклопедия карачаевской жизни; энциклопедия жизни, уклада того Карачая, которого мы потеряли, которого уже нет.

Джырчы Сымайыл был, без всякого преувеличения, совестью, честью нашей литературы. Искренность, правдивость, бесстрашие – отличительные черты его творчества. Он служил только единому Богу, писал стихи против Сталина при жизни Сталина. Остался противником безбожного режима вплоть до своей смерти. Так он и умер, с гордо поднятой головой. С 1940 года до развала СССР его имя, его стихи, песни, религиозные песнопения-зикиры были под запретом...

Но Исмаил возвращается. И это возвращение – как возвращение света...

Билал Лайпанов,

Народный поэт КЧР.

журнал «Минги Тау», №1, 1996

Библиография

Семен улу Исмаилны энчи китаблары

Джырла: Назмула. / Китабны джууаблы редактору А.С. Гербек улу, редактору Д. Байкъул улу. Микоян-Шахар, 1937.

Джырла бла назмула. / Китабын редактору К. Къоркъмаз улу. Микоян-Шахар, 1938.

Джырла бла назмула. / Басмагъа Ортабайланы Тохтар хазырлагъанды. Микоян-Шахар, 1939.

Джырла бла назмула. Сайламалары. / Китабны джарашдырыб, басмагъа хазырлагъанла: Исрафилъ Чауш, Билал Лайпан. М., «Инсан», 1992.

Зикирле. / Джыйышдыргъанла: Семенлени Азрет бла Элекуланы-Семенлени Зубайда. Черкесск, 2011.

Джыйым китаблада:

Стихи и рассказы. Ворошиловск, 1939.

Песни горцев Кавказа. Орджоникидзе, 1939.

Къарачай поэтлени альманахы. Микоян-Шахар, 1940.

Стихи и песни. Переводы Эффенди Капиева. Пятигорск.1940.

Песни Карачая. «Огонёк» № 13 1940 г. 10 мая.

Акътамакъ. «Минги Тау» №1 1996 дж.

Караева З.Б. Подстрочные переводы стихотворений И.Семенова на русск. яз. // Караева З.Б. Художественный мир Исмаила Семенова. М., 1997. С.158-212.

Кёчкюнчюле эсертмеси. Джырла бла назмула (1943-1957) // Китабны басмагъа хазырлагъан, ал сёзюн джазгъан: Хаджиланы Т.М. Нальчик, 1997. 227-248 бетле.

Антология литературы народов Северного Кавказа. Том 1.// Сост. А.М. Казиева. Пятигорск. Издательство ПГЛУ. 2003.

Исмаил Семенов (Джырчы Сымайыл). Стихи. Переводы Н.-М. Лайпанова. // <http://lit-yaz.ru/literatura/9076/index.html>

Къарачай поэзияны антологиясы. XVIII–XX ёмюрле. // Сост. Ф.И. Байрамукова, А.А. Акбаев. М., Эльбрусид. 2006.

У родного очага. Сборник избранной поэзии народов КЧР. Под общей редакцией Л.К. Шебзуховой. Черкесск, 2011.

Родная литература. Учебник – хрестоматия. 7 класс. // Сост. А.А. Суюнчев, К.Т. Лайпанов. Черкесск, 1998. На карач. яз.

Зикирле. Под редакцией М.И. Семеновой. // «Ас-Алан», М., 2001 г., №4, с.338-410.

Tavkul Ufuk. Karaçay-Malkar Türkleri Edebiyatı . Türk Dünyası El Kitabı. Dördüncü cilt. Edebiyat (Türkiye dışı Türk edebiyatları). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1998.

Tavkul Ufuk. Karaçay-malkar halk şairleri antolojisi

Türksoy-bengü Yayıncılık Kültür Bakanlığı Türksoy ile Avrasya Yazarlar Birliği'nin Ortak Yayını. Ankara, 2010.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi -Karaçay-Malkar. Cilt: 22, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002. – Антология литературы тюркских народов. Карачаево-балкарская литература. Т.22). //Сост. Т. Хаджиева, Т. Хапчаева, А. Геляева. Ankara, 2002. 624 с. (на тур. яз.).

Поэтни юсюнден джазылгъан монографияла:

Караева З. Художественный мир Исмаила Семенова. – М.: Ин-т Этнологии и Антропологии РАН, 1997. – 191с.

Тотуркъулланы Къ-М. Халкъны тин хазнасы. «Джангкъылычдан нюр та-якъла къакъгъанча». //Тотуркъулланы Къ-М. Эркин дуня. Черкесск. 1999. 8-111 бетле.

Тотуркулов К.-М. Великий певец Кавказа: Публицистика. Литературная критика. Научные исследования. Черкесск, 2006. – 296 с. На карач. и русск яз.

Поэтни юсюнден илму статьяла бла эсге тюшюрюле:

- Караева А.** Очерк истории карачаевской литературы. Наука. М., 1966. С.164.
- Къагъыйланы Н.** Къарачайны халкъ джырчысы. // «Ленинни байрагъы». 1988, окт. № 121-123.
- Джуккаланы Х.** Эсимден кетмейди. // «Къарачай». 1989, апр. 11.
- Аппаланы Б.** Батмазлыкъ джудуз. // «Къарачай». 1989, апр. 11.
- Къочхарланы А.** Поэт – тирменчиде. // «Къарачай», 1989, апр. 11.
- Караева З.Б.** Концепция личности в карачаевской литературе 20-30 годов. // Литературы народов Карачаево-Черкесии. Концепция художественного развития. Черкесск. 1990.
- Лайпанланы Б.** Семенлени Сымайыл // Семенлени Сымайыл. Джырла бла назмула. Сайламалары. М., «Инсан», 1992. 3-29 бетле.
- Джаубаланы Х.** Энди кёб зат ачыкъланады. // «Къарачай». 1992, авг. 4.
- Караева З.Б.** Традиционная этика и культурные ориентиры в поэзии И.Семенова. // Фольклорно-литературные и языковые взаимосвязи как фактор развития культур народов Сев.Кавказа. Черкесск, 1994.
- Берберов Б.** Тема народной трагедии 1943-1957 гг. в карачаево-балкарской поэзии. // Тезисы 1 Международного конгресса. Мир на Северном Кавказе через языки, образование, культуру. Нальчик, 1996.
- Семенлени А.** Ал сёз орнуна. // Семенлени Сымайыл. Акътамакъ. «Минги Тау». Нальчик, 1996. №1.
- Лайпанланы Б.** Джырчы Сымайыл. // «Минги Тау», №1, 1996.
- Тотуркъулланы Къ.-М.** Джаны-тини джыры бла. // «Къарачай», № 71-№ 75, сентябрь, 1997.
- Тотуркулов К.-М.** Обращение Главе Карачаево-Черкесской республики Хубиеву В.И., Народному Собранию (Парламенту) КЧР, Правительству КЧР. // «Карачаево-балкарский мир», март 1998.
- Тотуркъулланы Къ.-М.** «Джумлай аламгъа айтдым сёзюмю». // «Заман», 1998 (юч номерде).
- Тотуркулов К.-М.** Жизнь для него была поэзией... // «День республики», 15 января 1998.
- Биттирлени Т.** Джырчы Сымайыл. // Итиль суу агъа туруп. Нальчик, 1998.
- Тотуркулов К.-М.** Поэзия Исмаила Семенова – общечеловеческое достояние. / Доклад на Международной научно-теоретической конференции 30 октября 1997 г. // Сб. материалов «Культурно-историческая общность народов

Северного Кавказа и проблемы гуманизации межнациональных отношений на современном этапе». Черкесск, 1999. С.292-297.

Тотуркьулланы Къ.-М. Джырчыны огъур тизгинлери. // «Къарачай», 2000, январны 26.

Тотуркулов К.-М. Глава певцов // Сборник материалов региональной научной конференции. Карачаевск, 2001. С. 283-286.

Семенлени М. Ал сёз. // «Ас-Алан», М., 2001 г., №4. С. 338 - 410.

Тотуркьулланы Къ.-М. «Къарачайгъа къалды сёзлерим». // «Къарачай», 2002, июнну 7.

Тотуркулов К.-М. Мир поэзии и мир реальный. Драматические перипетии жизни и творческой судьбы Исмаила Семенова. // Вестник Карачаево-Черкесского института гуманитарных исследований. Вып. 2. Черкесск, 2002. С. 259-272.

Берберов Б. Депортация как антропологическая проблема в лирике Исмаила Семенова // Антропоцентрическая парадигма в филологии: материалы международной научной конференции. Ставрополь, 2003. С. 525-527.

Караева З.Б. Исмаил Семенов. Эволюция художественного сознания. // Нация. Личность. Литература. Вып. 2 М., ИМЛИ РАН. 2003.

Лайпанов Н.-М. «Певец Смайыл»: Присвоил имя мне народ // День республики (Черкесск). 2004. 14 авг.

Тотуркулов К.-М. «Чтоб песня была жива, звучала». // Вестник Кафедры литературы Дагестана и Востока. Махачкала, 2004. С.315-324.

Тотуркулов К.-М. Карачаево-балкарская религиозно-дидактическая поэзия: проблемы генезиса. // Вестник К-ЧИГИ. Вып. 4. Черкесск, 2004. С. 175-188.

Тотуркулов К.-М. Два поэта, две судьбы, два мировидения. // «Экспресс-почта», 29 января 2004 г.

Караева З.Б. Художественная реальность поэзии Исмаила Семенова. // История национальных литератур: перечитывая, переосмысливая. Вып. IV М., ИМЛИ РАН. 2005.

Караева З.Б. Семенов Исмаил Унухович. // Литературы народов России XX век. Словарь. М., Наука. 2005.

Семенлени М. Атамы эсге тюшюре. // Ёмюрлени ызлары. Черкесск, 2005.

Тотуркулов К.-М. Поэтика зикиров Исмаила Семенова. // Вестник К-ЧИГИ. Вып. 6, Черкесск, 2007. С.292-306.

Тотуркулов К.-М. Зикиры, как жанр, в свете философско-эстетических исканий Исмаила Семенова. Рукопись монографии. // Архив КЧИГИ. 2003-2005.

Тотуркулов К.-М. Традиции духовной поэзии Востока в художественной системе Исмаила Семенова. // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Нальчик, 2006.

Караева З.Б. Опыт национальной самоидентификации (Поэма И.Семенова «Актамак») // Материалы международной конференции «Изучение литератур и фольклора народов России и СНГ: Теория. История. Проблемы современного развития. М., ИМЛИ РАН 2008.

Караева З.Б. Аутентичность и вымысел в карачаевском литературном путешествии. Древнетюркские мифологемы в поэме Исмаила Семенова «Актамак». Материалы 51-ой международной алтаистической конференции. Бухарест, 2008.

Берберов Б. Исторический интертекст в лирике Исмаила Семенова // Культурная жизнь Юга России. Краснодар, 2008. №2.

Берберов Б. Функция советизмов в интертекстуальном пространстве лирики Исмаила Семенова // Сургучевские чтения. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Ставрополь, 2009.

С.206-209.

История карачаевской литературы: учебно-методический комплекс (УМК). /Сост. С. Акачиева. Карачаевск: КЧГУ, 2009. На карач. яз.

Биттирова Т. Своеобразие религиозной поэзии Исмаила Семенова // «Минги Тау». №6 (154). Нальчик, 2010. – на балк. яз.

Хубийлени Н. Исмаилны эсге тюшюре. // «Къарачай», мартны 3-сю 2011.

Акъбайланы А. Исмаилны джарыкъ ауазы. // «Къарачай», мартны 3-сю 2011.

Къагъыйланы Н. Исмаилны айраны. // «Къарачай», мартны 3-сю 2011.

Джанибекланы С. Иги таный эдим. // «Къарачай», мартны 3-сю 2011.

А. Бегий улу. Поэзияны Къадау ташы. //»Литературная Балкария и Карачай». № 5, декабрь, 2011.

Джанкёзланы М. Тарихде къаллыкъ къууанч. //»Къарачай», авг.11-и 2011.

Биттирлени Т. Поэзияны джарыкъ джулдузу. //»Къарачай» сент. 24-сю 2011.

Тебуланы Ш. Тюзлюк излеб табалмагъан. // «Минги Тау» № 3 (157) 2011.

Доюнланы А. Сен кёкге джете мийиксе. // «Къарачай», июнну 9-у 2011.

Лайпанов Б. Размышляя о певце Смайыле и нашей литературе. // «Литературная Балкария и Карачай». №2. Нальчик. 2011.– на балк. яз.

Хубиев Н. Певец Эльбруса (К 120-Летию Со Дня Рождения Исмаила Семенова) // «День Республики», 3 марта 2011 г.

Хубийлени Н. Минги Тауну джырчысы. //»Къарачай», 2011 дж. мартны 3-ю.

Лайпанов Н.-М. Уроки Исмаила Семенова. // «Литературная Балкария и Карачай» № 5, декабрь, 2011 г.

Кучмезова Р. Небом Избранный Певец. Исмаил Семенов. // Кучмезова Р. Балкария. Лики, Знаки, Тексты. Нальчик, 2012 г.

Тюбейлени С. Семенлени Сымайылны философия лирикасы. // <http://www.elbrusoid.org/forum/archive/forum117/topic8335/>

Чомаланы Ф. Джырчы Сымайыл эсимде кьалгъанды. // http://www.elbrusoid.org/m/forum/forum5/topic15230/?PAGEN_1=4

Эбзеланы Абу-Юсуф хаджи. Зикирлери, назмулары да нюрлю. // «Литературная Балкария и Карачай». № 5, декабрь, 2011.

Каппушланы Ш. Къарачайны батмазлыкъ джуддузлары. // «Литературная Балкария и Карачай». № 5, декабрь, 2011.

Кугультинов Д. Великий Певец Карачая. // «Литературная Балкария и Карачай» № 5, декабрь, 2011 г.

Лайпанланы Б. Анга тыйыншлы сый берирге керекбиз. // «Къарачай» 2011, февралны 10-у.

Аджилени Исмаил хаджи. Адабиятыбызгъа уллу сый келтиреди. // Семенлени И. Зикирле. Къарачай-Черкес республикан кърал басма, 2011.

Батырбекланы Х. Минги Таугъа къарасакъ... // http://www.elbrusoid.org/forum/forum5/topic15230/?PAGEN_1=4

Ёзденланы Я. «Зикирле» дуня джарыгъын кёрдюле. // «Къарачай», 2012. – июлну 26-сы.

Тотуркулов К-М. Великий певец Кавказа. Доклад на Региональной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Исмаила Семенова (г. Карачаевск, 2012 г.). // Сборник материалов конференции на издании. И в Интернете.

Тотуркулов К-М. Духовное и эстетическое пространство зиков Джырчы Исмаила Семенова. Доклад на презентации книги И.У. Семенова «Зикирле» (4 июля 2012 г. г. Черкесск) и на Международной научной конференции, посвященной 80-летнему юбилею КЧИГИ (15-16 ноября 2012 г.). // Сборник материалов конференции на издании. И в Интернете.

Р. Алиев. Жизнь и поэтическое творчество Исмаила Семенова – гражданский подвиг. Доклад на Региональной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения Исмаила Семенова (г. Карачаевск, 2012 г.). // Сборник материалов конференции на издании.

Башлары

«Барым батмасын, джогъум чыкъмасын...» Ал сёз. Байрамукъланы Ф.	5
«Къарачайгъа къалды сёзлерим...» Назмула.	13

1. «...Узакъ ёмюрде кёб затха болдум мен шагъат...»

Кёл басама.	15
«...Мени Аллахым меннге берген хаух джанны...»	16
«Джырчы Сымайыл».	17
Керти зат	18
«Трам Семенни джашы эдим...».	19
Келлик тёлуге	20
Ингир.	20
Ана тилим.	21
«Белгили джырчы» бла сёлеше	22
Тёзюю	24
Ашхам оюм	24

2. «...Къарачай тилни сыйлы этдирдим, Къарачай джырны кеннге эштдирдим...»

Минги Тау.	26
Микоян-Шахаргъа	30
Джарыкъ джыр	31
Будённаны джыры	32
Колхозгъа	33
Край олимпиадагъа тебрей	34
Халкъ байрамда	35
Тенгими Кавказгъа чакъыра	37
Чалкъыгъа чыкъгъан кюн	38
Биринчи эришиуге.	39
Чалкъыда эринчеклеге	40

Бачха салгъан кюн къызчыкъгъа	42
Май айыбыз	43
Сабан джыр	44
«Ударник» колхозгъа алгъыш	45
Байрамны кюнюне	46
Мавзолейни аллында	47
Партия	48
Къызыл аскер	49
Ташчы	50
Школгъа тебреген сабийлеге	51
Орус тархха юрене	53
Джаш тёлюню джыры	54
Келин эски заманда	55
Сатлыкъгъа	56
Тилчиге	57
Кетген кюнлени эсгере	58
Зорлукъну джыры	59
Чалкъычыкъ	60
Къайдады революция?	62
Межгитни кюю	63
Ауалиятха	64

3. «...Эй, халкъ чекген къыйынлыкъны айталсам...»

Тилек	66
Кёчкюнчюлюк кюнде	67
Къыйын заманда	71
Джамбулгъа письмо	72
«Тынгылайма – таууш келед кюнбатхандан...»	73
Къара парий	74
Базар кюн	75
Ачыулу сёз	76
Къол тирменни хапары	77
Анам	78
Джаз	83

4. «...Ой, бу джерни биз билебиз багъасын...»

Къайтайыкъ	85
Къайтхан кюн халкъыма	86

Сымайыл къайтды джерине	87
Тансыкълау джыр	88
Джаш джырчы бла сёлеше	89
Октябрь элде	90
Урунууну джыры.	91
Нек джашайма?	92

5. «...Тюздю, джашау къыйын джолду...»

Кетген кюнлени эсге тюшюре	94
Мыдах сагъатда	95
Мыдах кюн	96
Къышхы сагъыш.	97
Болат къошчуда	98
Кюнюм	99
«Кёре тураса кемликлени...»	100
Эсгериу	100
Джолоучулукъ	101
Къабырлада	103
Заманла	104
Къысха оюм	105
«Дуния» дегенинг...	106
Ахыр кюнюм	107
Эртденги дауур	109
Къара джылан	110
«Не ётюрюк...»	111
Шаптал терекге	112
Кече келген сагъатда	113
Заманым	114
Сары атым	115
Тююшюучю хоншума	116
Гёбелеккеге	117
«Джел ашыкъды къуугъуннга чабханлай...»	117
Джаз	118
Кюннге	118
Айгъа	119
Джер суратха	120
Гагариннге	121

Джигитлеге	122
Чотчаланы Мухаммат ёлген кюн	123
Мурат кетсе	124
Акъ къочхарчыкъгъа.	125
Уллу кёллюге	126
Гитче суучукъгъа	127
Танг аласында	128
«Ассы тау»	129
Бирди кеченг, кюнюнг да	132
Джашагъанса	133
Джыйырманчы ёмюр.	134
Кетиб барама дуниядан	135
Джаш ёмюрюм бла къарт ёмюрюм.	136
Тишлени юсюнден чам назму	142

**6. «...Эм керти джыр бу дуняда – белляуду,
Эм керти сёз – осиятды адамгъа...»**

Ахыр сагъыш	144
Джашчыкъгъа (осият)	145
Маруаны бешик джыры	146
Айсаргъа	147
Расулгъа	148
«Белляу, белляу...»	149
Патиматха.	150
Патиматны эсге тюшюре	150
Джан нёгерим Патиматха.	151
«Алгъыш», 1-чи вариант	152
«Алгъыш», 2-чи вариант	155

Акътамакъ. Поэма

I. Танышханы

Танышханы	160
Тилегени	162
Кюмюшбаш юй	174
Къугасчач.	178
Чилле джаулукъ	179
Магазин	192
Джарым дуня	196

II. Табигъат таула	
Таула	200
Къыбыла таула	207
Суула	210
Джерле	212
Къобан ары джаны	216
Джаныуарла.	221
Тау байлыкъ бла тюз байлыкъ	224
III. Тийреле, Тукъумла, Атауулла	
Тийреле.	228
Адамла	251
Элле	253
IV. Неках	
Кеме	259
Айрыплан.	263
Пайтон	268
Малкъар	283
Дагъыстан	289
Тау-Арты	291
Азия	294
Тыш къралла	297
Отоу терезе	301
Сен бизге тюшсенг тюбелек.	303
V. Джюрегим чыкъды къабындан	
Ауругъаны	306
Ауушханы.	310
Кюу.	315
Ётген джолу, къадары, къалам ызы	
Хубийлени Н. Минги Тауну Джырчысы	318
Баболаны С. Джырчы Сымайылны юсюнден мен билген	328
Тотуркъулланы Къ-М. «Мени кибик бу джерге энтда ненча сукъланыр?..»	332
Бегий улу А. Поэзияны Къадау ташы	357
Биттирлени Т. Поэзияны джарыкъ джулдузу	347
Лайпанланы Б. Поэзиябызны «къулагъына» азан кычыргъан.	369

Юйдегиси айтырыкъяны, башха айталмаз

Семенлени А. «Исмаил бла Акътамакъ»	370
Семенлени А. Эки заран, бир хайыр	400
Семенлени А. «Минги Тау»	419
Элекуланы (Семенлени) З. Атамы эсгериулерим.	426
Семенлени М. Атамы эсге тюшюре	429
Джесирликни джолунда	429
Белляу	432
Таш тирменчикле	433
Семенлени А. Ахратха письмо.	435
Семенлени А. Мынчакъла.	446
Семенлени С. Атама кюу	447
Семенлени Р. Къарт атамы осияты.	449
Семенлени А. Халкъына, сабийлерине, туудукъларына	451

«Из плеяды древних пророков»

Д. Кугультинов. Великий певец Карачая	459
А. Караева. «Талантливый и тонкий лирик...»	460
З. Караева. Исмаил Семенов	461
К.-М. Тотуркулов. Великий певец Кавказа	473
К.-М. Тотуркулов. Обращение	482
А. Суюнчев. Исмаил Семенов и его эпоха.	484
Р. Кучмезова. «Небом избранный певец» Исмаил Семенов	491
Н.-М. Лайпанов. Уроки Исмаила Семенова.	499
Б. Берберов. Депортация как антропологическая проблема в лирике Исмаила Семенова	504
Б. Лайпанов. Исмаил Семёнов (Джырчы Сымайыл).	507
Библиография	508
Башлары	514

Литературно-художественное издание
Серия «Карачаево-балкарская литературная классика»

Семенов Исмаил Унухович

«АКЪТАМАКЪ»
Избранное

На карачаево-балкарском языке

Редактор-составитель
Байрамукова Фатима Ибрагимовна

Техническая редакция, дизайн и компьютерная верстка
Батчаевой Л.А.-А.

Корректурa Наурузовой З.И.

ISBN 978-5-91075-019-1

9 785910 750191

Формат 70×100/16. Печать офсетная.
Печ. л. 42. Тираж 2000 экз.

Отпечатано с готового оригинал-макета издательства
Фонда содействия развитию карачаево-балкарской молодежи «Эльбрусойд»

